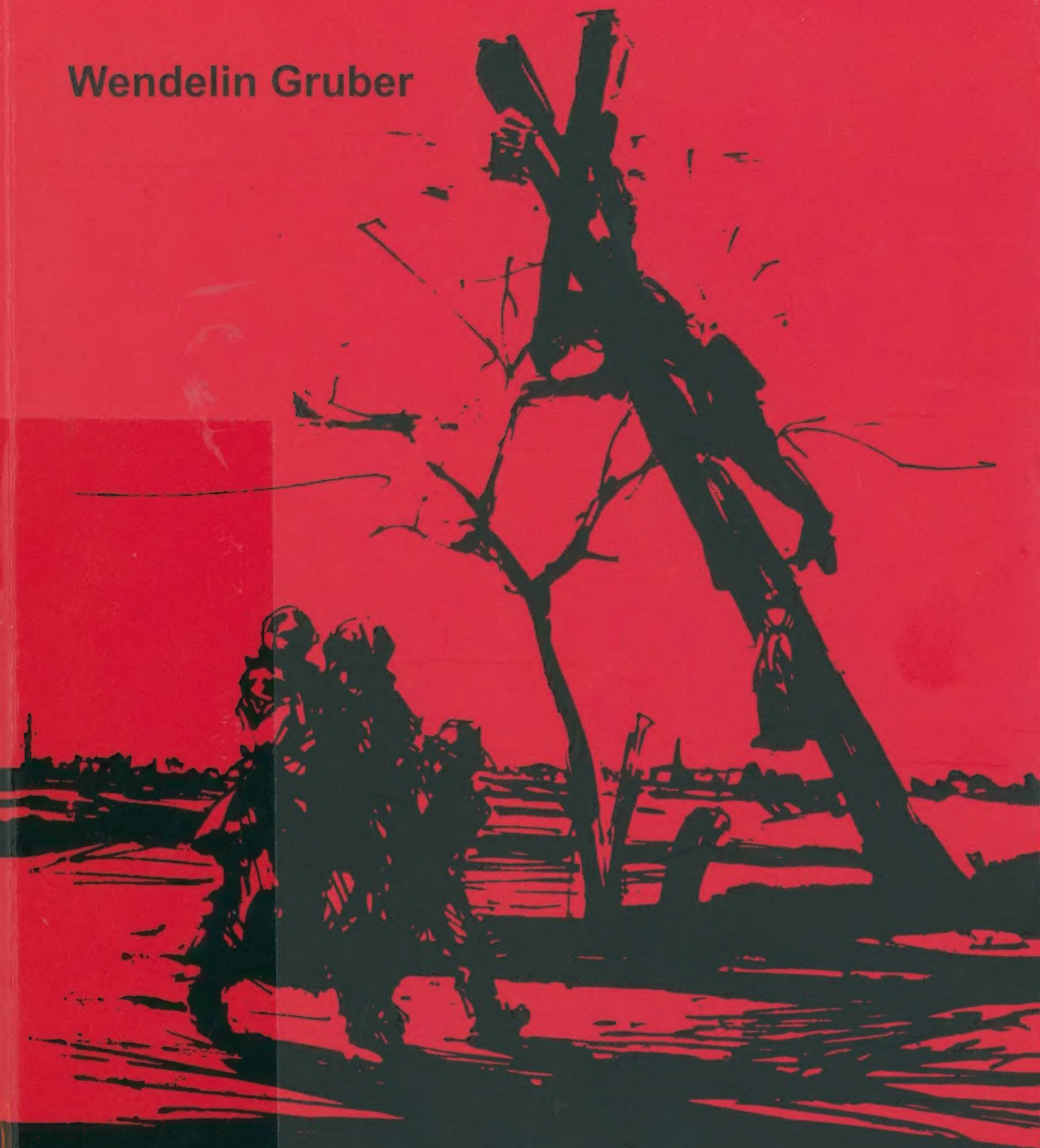
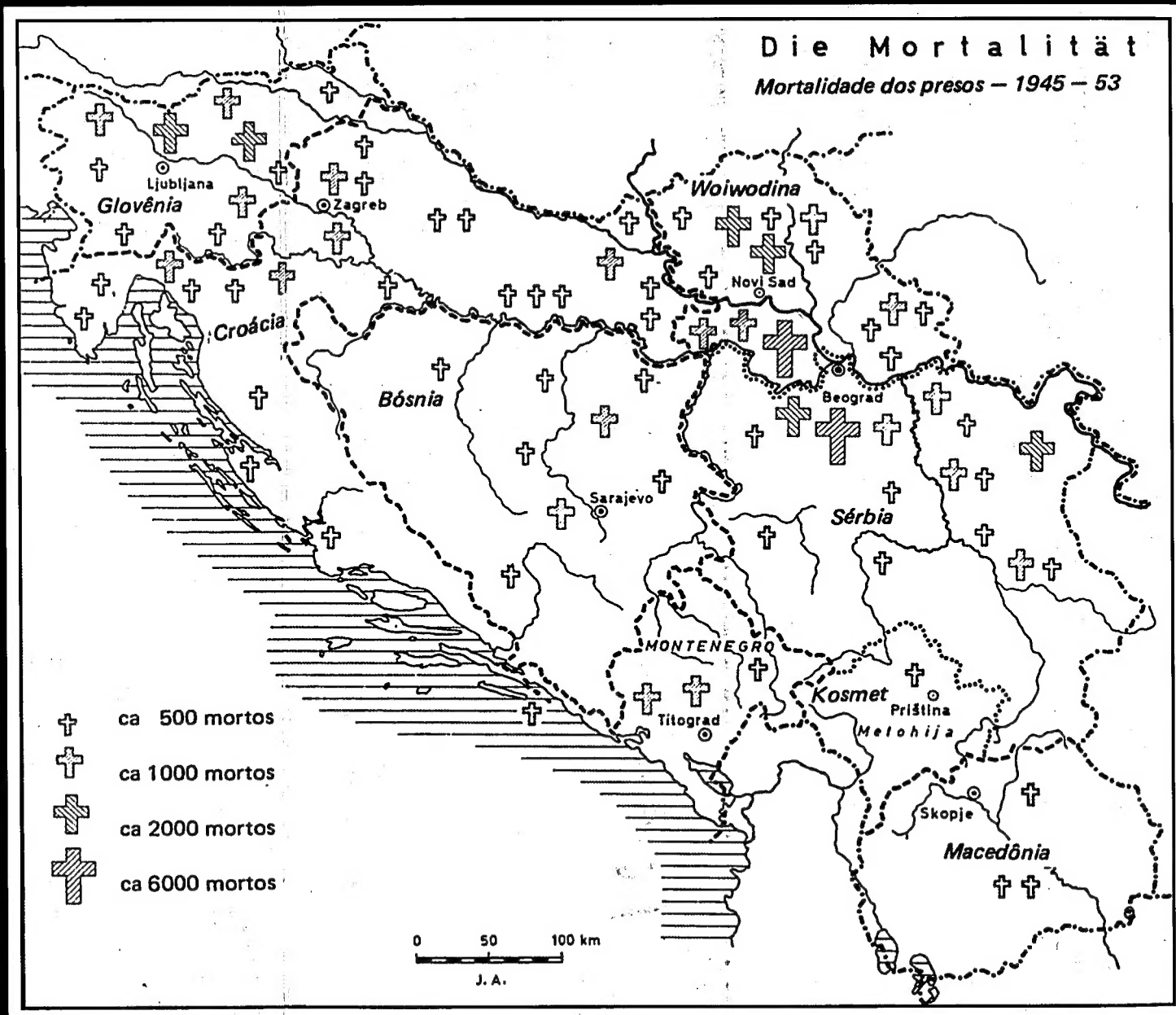

Wendelin Gruber

A vörös sárkány karmai között

KE/KENYÚTON

A kötet német kiadásában szereplő térkép, mely a keresztek nagyságával jelöli a táborokban elhunytak számát 1943 –1953 között. A hét megsemmisítő-tábor: Gábor, Bácskörtés, Járek, Rezsőháza, Mollyfalva, Szávaszentdemeter, Krndija

X 327.219

Wendelin Gruber

A vörös sárkány karmai között

Tíz év Tito uralma alatt

015188 X

A dunai svábok olyan németek, akiket a kahlenbergi csata után (1683. szeptember 12.) és a törökök magyarországi kiűzését követően a Habsburgok, illetve a magyar földesurak telepítettek le a Duna középső folyása mentén a Rába folyó torkolatától egészen a Vaskapuig. Magyarhonba a svábok legnagyobb része Ulm birodalmi városból Bécsen keresztül csorgott le a Dunán az úgynevezett ulmi dereglyéken. Több magyar várost (Buda, Pest, Székesfehérvár, Pécs, Temesvár) újjáépítettek, illetve sok parlagon heverő földterületet változtattak virágzó, megművelt vidékké. Magyarország soknemzetiségű jellegének köszönhetően megőrizték német anyanyelvüket és identitásukat egészen az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának végéig, sőt még azon túl is. Az első világháború után, a trianoni döntés következtében a dunai svábok népcsoportja három különböző állam fennhatósága alá került: Magyarországra (kb. 500.000-en), Jugoszláviára (több mint 500.000) és Romániára (kb. 300.000 fő), majd a második világháború gyakorlatilag a dunai sváb lakosság végét jelentette. 1918 előtt tizenöt különböző egyházmegyéhez tartoztak, több mint 1000 községben és városban éltek, és gyermekkoruktól hozzá voltak szokva, hogy jó szomszédságban éljenek más népekkel és nemzetiségekkel (többek között a magyarokkal, románokkal, szerbekkel, horvátokkal, szlovákokkal, ukránokkal) mondhatni, ők alkották a legfiatalabb német népcsoportot, amelynek fejlődése még nem zárult le 1945-ben.

A dunai sváboknak mára már csak egy kis töredéke él eredeti szülőföldjén. Legtöbben a Német Szövetségi Köztársaságban telepedtek le, de megtalálhatóak Ausztriában, illetve szétszórta az egész nyugati világban. Májig részben származási országuk alapján szerveződnek. A legfontosabb megtartó erőt szülőfalujuk jól szervezett közösségei jelentik. Az általában minden évben, de néha ritkábban megtartott otthoni búcsúkat és találkozókat a dunai svábok, akiknek kb. 80 %-a katolikus vallású, mind a mai napig meglepően sokan látogatják.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001385318

A kötet megjelenését Schmitt Pál
volt köztársasági elnök és felesége támogatta.

A fordítást Sankt-Gerhards-Werk támogatta.

X 327 219

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Wendelin Gruber IN DEN FÄNGEN DE ROTEN DRACHEN
©MIRIAM VERLAG 1989

Fordító: Varga Judit Mária
Szaklektor: Csorba Béla
Nyelvi lektor: Kollarits Krisztina
Szerkesztés, tördelés: Cseresnyésné Kiss Magdolna, Huszár Erna
Borító: Sebastian Leicht rajzai alapján Papp Zoltán

ISBN 978-615-80348-8-3

Kiadó: Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány
a MIRIAM-Verlag D-7893 JESTETTEN engedélyével
Budapest • 2019

Tartalomjegyzék

Dr. Robert Zollitsch: Előszó a magyar kiadáshoz	7
Wendelin Gruber: Bevezető a naplóhoz	11

I. A PUSZTÍTÁS BORZALMAI	15	Cserben hagyva	64
Politikai fordulat Zágrábban	15	Nem jut át a segítség	64
Fogságban	15	A vértanúk tömegsírjainál	67
A történelem halált örlő malmai	17	Ki a bűnös?	69
Töretlen keresztények	19	Saját magunkra utalva	72
Veszélyes hazatérés	21	A gyermekek indulása	74
Elöljáróimnál	21	A kicsik nélkülözése	74
Útban hazám felé	25	Kétfrontos harc	75
Út a bizonytalanságba	29	Végzetes tavasz	78
A gádori haláltábor	33	Letört virágszálak	79
Szeretteimnél	33	Húsvéti gyászunk	82
A halál árnyékában	35	A nagy esemény	82
Szent Kristóf-szolgalat	39	III. HÉTKÖZNAPI ELLENÁLLÁS	89
Egy vértanú asszony	41	Két világ között	89
Šuco parancsnok	43	Ellenség és barát	89
A sírásóknál	43	Útban a pokol felé	93
Hogyan engedheti meg ezt Isten?	46	Pünkösdi Rezsőházán	96
Felhúzott pisztolyok előtt	49	Zlata partizánka	96
II. FÉNY A SÖTÉTSÉGBEN	55	A pusztítás helyén	99
Fogadalom és remény	55	Pünkösdi vihar	102
Nyitott templom	55	Illegálisban	104
Reménysugarak	57	Nyúl vagy pásztor	104
Csak egy rózsafüzér	59	A gyermekek tragédiája	105
Ifjú hősök	61	Gyermek a hátizsákban?	109

A szabadság pillanatai	113	V. HOSSZÚ ÚT	147
Vértanú egyház	113	A szávaszentdemeteri fegyházban	147
Egy szabadságszerető városban	116	Köztörvényesek és politikai foglyok	147
Viharos szívvel	117	A holtak városa	151
Ugrás a mélybe	119	Éhség és robot	154
		A téglagyárban	158
IV. HALÁLRA KÉSZEN	121		
A vallatás	121	A nélkülözés évei	162
Tito szállodáiban	121	Lelki veszélyek	162
A vallatás	124	Egy karácsonyi ünnep	166
Határokon átnyúló kézfogás	127	A börtönkórházban	168
		Egy éjszaka és egy nappal	171
A foglyok tehetetlensége	128	Árulás és szabadság	172
A belgrádi Glavnjačában	128	Saját sorainkban	172
Lelkiismeretvizsgálat	132	Reménykedünk az ellenőrzésben	187
Kapcsolat a külvilággal	133	Szabadság a láthatáron	180
Egy jelentős dátum	135		
A vég előtt	138		
Balgán Krisztusért	38		
Védőbeszéd a népbíráóság előtt	142		
Wendelin Gruber életrajza	183		
Josef Halmayer: Előszó a német kiadáshoz	189		
Helységimutató négy nyelven	193		
Névmutató	199		

■ Előszó

A Németországban, Ausztriában, Magyarországon és Romániában élő dunai svábok hatvan éve találkoznak minden évben Altöttingben a fogadalmi zárandoklaton. Így teljesítik a fogadalmat, amit Wendelin Gruber jezsuita atya a táborlakókkal együtt tett a jugoszláviai gakovai (gádori) megsemmisítő-táborban 1946. március 24-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony előestéjén. Így mondanak köszönetet Istennek és az Istenanyának, hogy az akkori Jugoszláviában véget ért a haláltáborok időszaka, és hogy ők, hozzátartozóik és elődeik azt túléltek. Ugyanakkor megemlékeznek arról a több mint 85 000 dunai svábról, akik ezekben a táborokban, illetve a második világháború következtében veszítették életüket, és békéért imádkoznak a világ számára.

A fogadalomtétel kezdeményezője Wendelin Gruber SJ atya volt. Ő ahhoz a német nyelvű kisebbséghez tartozott, amelyet a tudomány 1920 óta dunai sváboknak nevez. Ezek azoknak a német parasztnak és kézműveseknek a leszármazottai, akiket 1683 után, az oszmán törökök visszaszorítását követően Mária Terézia császárnő és fia, II. József, valamint magyar és osztrák nagybirtokosok hívtak be Svábföldről, Badenből, Pfalzból, Csehországból, Elzászból, Lotharingiából, egészen Luxemburgig a kipusztult, elmocsarasodott és teljesen elnéptelenedett pannóniai alföldre. Ott új otthonra találtak, és hatalmas részt vállaltak a kiváló földterületek megművelésében.

Miután az első világháború végén szétverték a Habsburg Birodalmat, a dunai svábok által lakott területeket felosztották, és azok három államhoz – Magyarországhoz, Jugoszláviához és Romániához – kerültek. Jugoszláviában a második világháború elején kb. 550 000-en vallották magukat németnek. A második világháború végén a menekülést és evakuálást követően körülbelül 200 000 német polgári személy került Tito hatalmi övezetébe, akik elvesztették javaikat és jogaikat, és munka- és megsemmisítő-táborokba internálták őket, amelyeket csak 1948-ban szüntettek meg.

Wendelin Gruber atya, a dunai svábok egyik markáns egyénisége mindezt testközelből élte át, és élményeit le is írta. 1914-ben született szülőfalumban, a bácskai Szentfűlöpön. Belépett a jezsuita rendbe, és 1942-ben szentelték pappá. A második világháború végét Zágrábban élte át, és először akkor tartóztatták le, amikor Tito partizánjai megszállták a várost. Amikor tudomást szerzett honfitársai szörnyű sorsáról, rögtön az volt első törekvése, hogy gondoskodik róluk. A Vajdaságba ment, azaz a Bácska és a Bánát szerbiai részébe, ahol szinte minden nagyobb megsemmisítő-táborba bejutott. Az egész 1946-os évet ezekben a haláltáborokban töltötte, az év első felét Gádorban, ahol szülei éhen haltak.

A Vöröskereszthez fordult, sőt felkereste az összes elérhető szervet, hogy élelmiszereket juttathasson be a táborokba. Megfogalmazta A dunai svábok táborai Jugoszláviában című írását, és azzal a belgrádi pápai nunciushoz fordult, hogy tájékoztassa a Vatikánt. A Bánátba ment, és két hónapot töltött a rezsóházi és a mollyfalvi haláltáborban.

1946-ban, Gyümölcstó Boldogasszony ünnepének előestéjén éhhalálra szánt, reményvesztett honfitársaival együtt ezt a fogadalmat tette Gádorban: „Ha életben maradunk, akkor hálából évente zárandoklatot teszünk [...], hogy Máriának köszönetet mondva emlékezzünk megszabadulásunkra.” Ugyanezt a fogadalmat újíttotta meg honfitársaival 1946 pünkösdjén Rezsóházán. Szabadulása után Gruber atya emlékeztette a fogadalomra honfitársait, ezért 1959 óta minden évben július második szombatján/vasárnapján tartják Altöttingben a fogadalmi zárandoklatot. Ugyanebből az okból építették meg Rottenburg-Bad Niedernauban a Miasszonyunk Emlékkápolnáját, ahová Krisztus mennybemenetele ünnepén zárandokolnak el a hívek.

Tevékenysége miatt Gruber atya természetesen hamarosan az OZNA, Tito titkosszolgálatának látókörébe került. Előjárói 1946 októberében visszarendelték a kolostorba. De 1947. július 23-án letartóztatták, és 1948. október 5-én, mint a Vatikán állítólagos kémjét 14 év börtönre ítélték. Konrad Adenauer szövetségi kancellár közbeavatkozására 1955 karácsonyán kiszabadult, és 1956. január 1-én Németországba utazhatott.

Miután egészsége helyreállt, a Rottenburg-Stuttgart-i egyházmegye szolgálatába állt. A hazájukból elűzött dunai svábok kijelölt lelkipásztora lett, majd 1958-ban a Sankt-Gerhards-Werk vezetője. Szívügye volt, hogy mindig ott legyen, ahol a leginkább szükség van rá. Így 1964-ben vízkereszt napján elvállalta nyolc évre a braziliai Entre Rios-i dunai sváb kolónia lelkipásztori szolgálatát. 1972-ben a braziliai és paraguayi német települések vándor lelkipásztora lett egészen addig, amíg 1994-ben vissza nem tért Európába. Négy évig volt Romániában a temesvári öregek otthonában lelkigondozó, majd 2002. augusztus 14-én Zágrábban, ahol jezsuita szerzetesi működését is kezdte, életét átadta teremtője kezébe.

Wendelin Gruber atya naplószerűen rögzítette élményeit. A kihallgatások során elvették naplófeljegyzéseit, de azokat kiszabadulása után emlékezetből újból leírta. Műve először a múlt század hetvenes éveiben jelent meg Brazíliában portugál nyelven. 1986-ban adta ki a Sankt-Gerhards-Werk a német nyelvű változatot A vörös sárkány karmai között címmel.

Ezt követte az angol (1988) és a horvát nyelvű (2010) fordítás. Mivel a Vajdaság évszázadokig a Magyar Királyság része volt, ahol azóta is élnek dunai svábok, és mivel a Sankt-Gerhards-Werk máig élő kapcsolatokat ápol velük és magyar honfitársaikkal, ezért támogatjuk a magyar nyelvű kiadás megjelentetését.

Köszönetet mondok Varga Judit Máriának a magyar nyelvű fordításért, Kollarits Krisztinának a nyelvi lektorálásért, Cseresnyésné Kiss Magdolnának a kötet szerkesztéséért. Legfőképpen Robert Pech és Csorba Béla uraknak tartozom köszönettel a szaklektori munkáért.

Kívánom, hogy a könyv széles körben terjedjen, és számos elgondolkodó olvasóra találjon. A mű felrázhatja az olvasókat – ugyanakkor egy olyan személy tanúságtétele, aki az Evangélium erejéből minden tőle telhetőt megtett, hogy segítsen az embereknek, és mindig teljes erővel törekedett arra, hogy bajukban ne hagyja őket egyedül, és hozzájáruljon egy jobb világ felépítéséhez.

Dr. Dr. h.c. Robert Zollitsch emeritus érsek, a Sankt-Gerhards-Werk elnöke

P. Wendelin Gruber SJ

■ Bevezető a naplóhoz

Mindazon sorstársamnak, a sok millió megalázott és megbántott, üldözött és elnyomott, ártatlanul megkínzott és meggyilkolt embernek nevében emelem fel most gyenge hangomat, akik hiába kiáltottak igazukért és méltóságukért, jajsavuk elnémult. A ma egyszerű emberének fel kellene ismernie, hogy hallgatása nem jelent mást, mint hogy részt vesz az erőszakban, és ha ma nem emeli fel a szavát, akkor ez az erőszak holnap őt is maga alá temeti. (Szolzszenyicin).

Mi, a kommunista kazamaták halálra szánt, ártatlan foglyai az igazsággal tartozunk a szabad világnak. Amikor a terror több mint tíz éve után a Gondviselés külön szándékából a vasfüggöny mögül áttelepülhettem a szabad világba, sokat faggattak az ottani életkörülményekről. Elbeszélésemet gyakran fogadták fejcsóválva, mintha beszámolómmal értelmetlen fantáziaszülemény lett volna. Hiszen az Adriai-tenger partján nyaraló vendégek más oldaláról ismerhették meg Tito országát. Kétségtől Tito személyes sikerének számít, és ezt végső soron a világpolitikai konstellációnak is köszönhettem, hogy újból és újból képes volt párturalki rendszerével a világpolitika színpadán kötélen táncolva meglepő zsonglőrmutatványait előadni, miközben jobbra és balra is rámosolygott közönségére. Neki és utódainak újból és újból sikerült megmenteniük ingadozó hatalmukat, persze csak rabságban tartott népeik és munkásosztályuk gazdasági kiárusítása árán. Noha ez utóbbiaknak megígérte a munkásosztály paradicsomát, most hagyja őket kivándorolni a kapitalista „pokolba”, hogy országa szűkös devizapiacát ezzel állítsa helyre, vagy óvja meg a belső megrázkódtatásoktól.

A vörös sárkány karmai⁴ között című könyvvel a hanyatlás, a megsemmisítés és az elfojtás egyik korszakának kultúrtörténete indul most útjára a nagyvilágban. E korszak-krónikása nem tartja túlzottnak azt a kijelentést, hogy „A jugoszláviai megsemmisítő táborok a modern történelem legsötétebb oldalai közé tartoznak.” (Civiltá cattolica, Roma, Maggio, 1947.)

Sajnos bizonyos elvakult modernista-vallásos körök azt szeretnék, ha ennek a szellemi viszálynak a háttere és hordozója, a diabolosz – a szétziláló – homályban maradna. Anélkül, hogy beszálnék a démoni erő korunkban megnyilvánuló természetéről folyó vitába, elbeszéléseim különböző helyein szándékomban áll, hogy rávilágítsak a világban az ördög lété-

⁴ Gruber 1957-es naplója részleges nyomtatott változatának A vörös sárkány torkában volt a címe. A kész mű valószínűleg ezzel a címmel jelent volna meg. Ebbe az irányba mutat Gruber Bad Niedernauban őrzött gépelt kézírata is, ami többek között ezt a címet viseli. V. ö. Gruber, Wendelin: Im Rachen des roten Drachen. In: Filipowa. Entstehen, Wachsen und Vergehen einer donauschwäbischen Gemeinde in der Batschka. Kiad. Anton Zollitsch. Freilassing 1957, 201-211.

nek feltűnő voltára, felfedjem a „sötétség hatalmának” (Kol 1,12) szellemi alapját, és értelmezzem az üldözés stratégiáját és taktikáját. Véleményem szerint teljesen lehetetlen a mai kor jelenségeiben az ördög létezését pusztán parapszichológiai tényezőkkel megmagyarázni és ennyivel elintézni. Így a totalitárius államokban zajló harc valójában nem politikai, hanem vallási harc, még akkor is, ha ezt a harcoló felek nem mindig ismerik fel világosan (Mihajlov)⁵.

Éppen ez az, amit az egyik legnagyobb szláv filozófus, Vlagyimir Szolovjov⁶ kívánt kifejezni egy olyan ateista költővel folytatott beszélgetésében, aki a démonokba vetett hiten csak nevetett: „Ki szemlélhetné egyáltalán úgy a történelmet, hogy ne látná meg benne a démonok működését?”

Az üldözött egyház ilyen jellegű ábrázolása semmiképpen sem a heroikus tartásról és helytállásról szóló hősi eposz. Ahogyan az őskeresztény korban is léteztek az úgynevezett „libellatici”-k, akik aláírták a hittagadás könyvét, úgy mai kereszténységünk is tele van gyengeséggel, árulással és bukással, amiért is az ember csak tévóvázva, nem minden szemérem és szégyénérzet nélkül ragad tollat, különösen akkor, ha saját hibáinak is tudatában van.

Ezek a naplófeljegyzések az első keresztények íróit hivatottak utánózni, akik a keresztények római császárkori üldözésével kapcsolatos élményeiket gyűjtötték össze, és hagyományozták az utókorra. Ahogyan az Acta Martyrum sorai mindennemű irodalmi igény nélkül, az igazság szolgálatának egyedüli szándékával íródtak, úgy kell szemlélni ezeknek a hasonlóan véres korszakban játszódó eseményeknek a gyűjteményét is, mint annak egyszerű eszközét, hogy a tanúkat a gyorsan haladó kor örvénylő feledékenységből kirántsam. Írásom középpontjában szülőföldem, a Vajdaság áll, Jugoszlávia egyik szövetségi államának egyház- és kortörténete, míg ennek a soknemzetiségű államnak a többi részét saját tapasztalataim alapján csak mellékesen tudom figyelembe venni.⁷

Fáradásaim során nem garantálhattam a történelmi teljességet és a tudományos alaposságot, mivel a kommunisták levéltárai és dokumentumgyűjteményei ezzel kapcsolatban még mindig hozzáférhetetlenek. Mindazonáltal e művel megkísérlem cáfolni Titónak azt az állítását, miszerint a dunai svábok „egy bűnös nemzeti kisebbség”. „Éljetek szép életet a pogányok között, hogy lássák jótetteiteket, és látogatása napján majd magasztalják Istent...” (1 Pét 2,12). A megsemmisítőtáborokban ártatlanul megölt vértanúknak szeretnék ezzel szellemi emlékművet állítani, ha már a hatalom vörös birtokosai eddig minden tőlük telhetőt megtettek, hogy rémtetteik összes véres nyomát eltüntessék a föld színéről.

A kommunista ideológia egy olyan tévtan, amellyel az emberek manapság szeretnének sok tekintetben békésen együtt élni. A kereszténységgel szemben álló erők azonban a totális győzelemre és Isten ügyének teljes megsemmisítésére törekszenek. Nézetem szerint érdemes az eszmék zűrzavarával folytatott vita során feltárni a végső okokat, és lerántani a hízalgésszel álcázott csábítás álarcát. A kommunisták fanatikus idealizmusukban egy olyan vágyálom

fogyjai, amely zavarossága folytán pusztán sajnálatra méltó. Azért vállaltam magamra ezt a munkát, mert a börtönben megtanultam szeretni ezeket a zavarodott embereket, miközben gyűlölöm és undorodom sajnálatos elvakultságuktól. Ezek az emberek olyanok, mintha valamilyen szellemi pestis támadta volna meg őket. Ki ne tekintene részvéttel rájuk és számos áldozatukra? Krisztus az Úr szavával és példájával azt tanítja nekünk, hogy gyűlöljük a bűnt, de szeressük a bűnöst. Ki nem segítene egy tévútra tévedt embernek, ha az bajba kerül?

Noha az egyes szám első személyű elbeszélés hiúságnak tűnhet, ebben az írásomban mégis szeretném valamennyire a napló műfaját megtartani, mivel segít tanúvallomásom megerősítésében, ami munkám egyedüli célja. Az akkori eseményekről folyamatosan vezetett naplóm negyedik letartóztatásom alkalmával a jugoszláv titkosrendőrség, az UDBA⁸ kezébe került, és így a kommunista „paradicsom” leírása „bűnöm” bizonyítékává vált, ami az újvidéki bíróságon 1948. október 5-én 14 év fegyházat és kényszermunkát eredményezett számomra. Ezeket a naplófeljegyzéseket a funkcionáriusok természetesen elvették tőlem, de miután 1956. január 1-jén kiszabadultam a börtönből, újból papírra vettem élményeimet.

Nem utolsósorban az Isten atyai gondviselése iránt érzett hálából érzem magam arra hivatottnak, hogy leírjam élményeimet. A próbatételeket értékes ajándékkul kaptam a Mindenható kezéből. Semmi esetre sem hagynám ki ezeket az éveket. Noha bánatomban gyakran a legnagyobb testi és lelki kimerültség határára jutottam, újból és újból olyan belső, mély, sőt kimondhatatlan vigaszt és lelki békét élvezhettem, amelyet sem azelőtt, sem azután nem éltem át soha többé.

A legmélyebb hálával tartozom annak a sok támogatónak, akik megjegyzéseikkel segítettek gyenge memóriámból felidézni emlékeimet, akik nem kérték, hogy nevüket megemlítssem. Elbeszélésemben a még élő szereplők közül sokaknak óvatosságból más nevet adtam.

A szerző

⁵ Mihajlo Mihajlov (1934–2010) pancsovai születésű egyetemi tanár, a kommunizmus évtizedeiben Milovan Đilas mellett a legismertebb jugoszláv politikai disszidens, Tito kétszer is bebörtönözte, először 1965-ben, akkor még szovjet nyomásra. (Cs. B.)

⁶ Vlagyimir Szergejevics Szolovjov (1853–1900) orosz filozófus és költő.

⁷ A Vajdaság 1945-től a jugoszláv szövetségi rendszeren belül Szerbia hol kisebb, hol nagyobb jogkörű autonóm tartománya, de sosem rendelkezett önálló államisággal. (Cs. B.)

⁸ Mozaikszó az Uprava državne bebednosti-ból gyártva (magyarul Államvédelmi Igazgatóság). Így hívták a jugoszláv kommunista titkosszolgálatot, amely 1946 márciusában alakult meg, átvéve és korszerűsítve az 1944. május 13-ától tevékeny hírszerző és kémelhárító szolgálat, az OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda, magyarul Népvédelmi Osztály) feladatkörét. 1966-ban, Aleksandar Ranković bukását követően átalakult, hivatalos elnevezése Služba državne bezbednosti-ra (SDB), magyarul Államvédelmi Szolgálatra változott, és 1990-ig ezen a néven működött. (Cs. B.)

Anyák siratják gyermekeiket

I. A PUSZTÍTÁS BORZALMAI

■ Politikai fordulat Zágrábban

Fogságban

Egy sötét helyiségbe taszítottak be. Megpróbáltam tájékozódni a sötétben. Mögöttem másokat is belöktek. Az ember akaratlanul is rálépett a földön fekvők kezére, lábára, fejére. Közülük némelyek védekeztek és káromkodtak. A levegő bűzös volt és elhasznált. Találtam egy szabad helyet, és megpróbáltam leülni. Óvatosan félretoltam egy alvó szomszédot.

Amikor a szemem lassacskán hozzászokott a sötéthez, egy meglehetősen nagy termet láttam. A mennyezetet és a falakat festmények borították, vallási jelképeket lehetett felfedezni rajtuk.

– Ez a börtönkápolna – sutogta fülembe a rektor atya, akit mögöttem löktek be a terembe. – Itt gyakran miséztem!

Szemem végigsiklott a kápolna padlóján fekvő körülbelül százötven testen. A közelemben valaki felébredt, és felismert:

– Ön is itt, a börtönben, főtisztelendő úr? – kérdezte. Megpróbáltam összeszedni magamat, és ezt mondtam:

– Hiszen közétek tartozom.

De az éjszaka nem volt alkalmas a beszélgetésre. Levettem a taláromat, és ráfeküdtem. Éjszakába nyúlóan töprengtem. Várjuk meg, mit hoz a holnap...

A reggeli világosság utat keresett magának a rácsos ablakokon keresztül. Némelyek felálltak, és a szemüket dörzsölték. Az egyik sarokban teli éjjeliedény állt, szükségünket abba végezhattük, borzalmas szagot árasztott. Az ember lassan felismerte sorstársait. Tito emberei néhány nappal azelőtt, 1945. május 8-án vonultak be győztesen a városba. Most úgy tűnt, hogy a vörös rezsim Zágráb általános megtisztítását tűzte ki célul. Mindazokat, akik korábban valamilyen ranggal vagy névvel bírtak, itt tartották fogva ellenséggént vagy gyanús személyként: a megbuktatott horvát állam tisztviselőit, urakat a legfelsőbb bíróságról, egyetemi professzorokat, parlamenti képviselőket, papokat, de a személyzetet, még a kormányépület portásait is. Ami a papokat illeti, róluk tudták az új urak, hogy nem állami hivatalnokok, mégis a marxizmus-leninizmussal összeegyeztethetetlen ellenzéki ideológia képviselőinek tekintettek minket. Szerettem volna megtudni, legalább arra számíthatunk-e, hogy hamar kihallgatnak. – Én két napja vagyok itt – mondta a szomszédom –, de alig hívtak ki eddig valakit. A párt túlságosan is el van foglalta a letartóztatásokkal.

Metsző kiáltás szakította beszélgetésünket félbe: Ebéd! Mindenki előre tolakodott. Mi, papok voltunk az utolsók a sorban. Körülbelül 20 horpadt bádogsajka volt ott mindnyájunk számára, az ételosztás sokáig tartott. Kanál nélkül kellett az ízetlen levest felhörpinteni. Már több tucat ember kiszürcsölte belőle levesét, mire a rozsdás csajka hozzám ért.

– Ez undorító – suttopta a szomszédom –, vörös testvéreink kigyógyítanak minket tisztaságigényeinkből.

– A higiénia úgyis csak burzsoá előítélet – kiáltott fel valaki. Nagy nehezen lenyeltem a langyos, sőtlan és zsírtalan lötytyöt, és továbbadtam a csajkát. A kemény kenyérdarabokból nem jutott a legutolsókhoz.

Negyünket hoztak ide a papneveldeből. Vajon milyen ürügyet szolgáltatunk a letartóztatásra? Vajon mindent államosítani fognak, ami az egyházé? Több szállásra volt szükségük, de a ház a háború miatt már eleve dugig tele volt. Vajon a fasisztákkal való együttműködéssel akarnak megvádolni? Az ő szóhasználatukban az egyházi vallásos érzület a klerofasizmus volt egyenlő. De vajon nem üldöztek-e el minket a fasiszták is a házunkból, mint ahogyan ezt most a kommunisták is teszik?

– A legrosszabbra kell felkészülnünk – mondta rektor atya. – Nekik egy emberélet semmit sem jelent. Bízunk magunkat a Gondviselésre.

Az ablakok felől nyugtalanságra figyeltem fel. Amikor odanéztünk, egy papagájt láttunk, amelyet kézzel kézre adtak tovább.

– A rácson keresztül repült be a priccsemre – mondta valaki, miközben gyengéden tartotta a madarat két tenyere között.

– Azért jöttél ide, hogy osztozz a sorsunkban? – kérdezte valaki más.

– Készítsünk neki kalitkát – javasolta egy harmadik.

– Csak nem akarod bezárni? Nem elég, hogy mi is itt ülünk a rácsok mögött? – vetette közbe egy másik. A madarat óvatosan adták kézzel kézre, némelyek csókot nyomtak a tollára. Aztán egy tizenöt éves fiú, akit apjával együtt tartóztattak le, játszott egy darabig a szabadság kis hírnökével. A fiú sajnálta, talált pár kenyérmorzsát, és megetette. Aztán kinyújtotta a karját az ablakrácsra, és a madár kiröppent a szabad májusi levegőre.

Ebben a pillanatban kinyílt az ajtó, és a belépő partizán bekiáltott: Vlado! Egy testes zág-rábi kereskedőt hívott az ajtóhoz, aki addig káromkodásaival és fennhéjázásával tűnt ki. Azt mondogatta, hogy mennyire jó, hogy itt együtt vagyunk bezárva. Azt hitte, hogy minket, akik itt vagyunk, kevésbé veszélyesnek tartanak, míg a pince bunkereiből minden éjszaka többeket is likvidáltak. A partizán ráparancsolt, hogy vigye magával minden holmiját. Tehát nem fog visszajönni?

Ebédnél a szakács azt suttopta, hogy Vladót a pincében egy magánzárkában megbilincselték és sír. Ez a hír a többi nagyszájút is elnémította. Lassacskán mindenkit elfogott a félelem.

– Főtisztelendő úr – mondta a szomszédom –, ha innen élve kijutok, akkor gyalog elzarándokolok Máriabisztrícára.⁹

Aznap este már azt láttuk, hogy egyesek imádkoznak, és néhányan hozzánk, papokhoz fordultak és meggyóntak. Egy egyetemi vegyészprofesszor bizalmasan megvallotta nekem,

⁹ Marija Bistrica, Máriabeszterce – a legnagyobb horvátországi Szűz Mária-kegyhely.

hogy sokáig azt hitte, hogy az anyag kutatásával az élet minden kérdését megoldhatja, de az ember eredetére és céljára nem találta a választ.

– Már nem hiszem, hogy az ember pusztán lelketlen anyagból van – folytatta –, hiszen akkor lenne-e értelme ilyen nyomorúságban élni? Akkor ebből csak az következne, hogy az ember fog egy kötelet, és véget vet az életének. Ma már hiszem, hogy egy olyan szellem él bennünk, amelyet nem lehet látni, megtapogatni vagy megmérni, és ami olyan finom és törekeny, hogy ezért gyakran elfojtják, letagadják és elhanyagolják. Régebben minél inkább próbáltam menekülni, kitérni a hit elől, annál nyugtalanabb lettem.

Örültem, hogy ez a természetismerő ember, aki tisztában van a természet törvényeivel, ilyen vallomást tett. Fel és alá járkáltunk a szobában, a beszélgetésből gyónás lett, a professzor életgyónása.

– Nem sejtettem – mondta –, hogy ezzel a lépéssel találom meg a leghamarabb lelki békémet. Mennyire jó az Úristen! Vajon nem az ő rendelkezéséből zuhantam ebbe a szerencsétlenségbe? Így mentett meg lelki nyomorúságomból, ami még, ki tudja, meddig tartott volna fogságában. Így még a kommunistákról is kiderülhet, hogy Isten eszközei.

■ A történelem halált örlő malmai

Az ajtó megint kinyílt. Egy rongyos egyenruhás férfit löktek be a terembe. Beesett arcán a kék foltok és félelemmel teli tekintete mind arról árulkodott, hogy szörnyűségeken ment keresztül. Az új fogoly átbicegett a termen, és keresett magának egy helyet, ahol leülhetett. Összebb raktam a holmimat, és odébb húzódtam. Megértette szavak nélkül kifejezett hívásomat. Letette a holmiját, és kezébe temette borostás arcát. Nehezen lélegzett.

– Maga honnan való? – kérdeztem suttozva. Gyanakvóan nézett rám, de hirtelen felderült az arca. Meglátta a taláromat.

– Maga nem pap?

– De – mosolyogtam rá – és maga?

– Ferences vagyok Boszniából.

Akadozva kezdett el beszélni. Tábori lelkész volt, és Szlovénián át nyugat felé kísérte visszavonuló embereit, de a partizánok már vártak rájuk az osztrák határon.

– Zsenge korú katonáink letették a fegyvert, és ezrével végezték ki őket, kegyetlenül. Aki átjutott a határon, azt az angolok szolgáltatták ki nekik. Becsaptak minket. Képzeld csak el a hullahegyeket!

Beszéd közben remegett, és újból és újból eltakarta az arcát összehorzsolt kezével. Megkérdeztem, ő hogyan jutott át.

– Ne kérdezze! Talán jobb lett volna, ha én is ott maradok a hullák között!

A kapituláció óta egyik börtönből a másikba toloncolták, mintha korábban ő is részt vett volna a hadvezetésben. Már az éhségmenetben ereje végére jutott.

– Milyen sors vár még rám?

A vallatások során átélt kínzásokról halkan beszélt, most is éppen egy kihallgatásról érkezett.

– Egy júdas, egy áruló a saját sorainkból vállalta ezt a sátáni feladatot.

Erről többet akartam tudni, mivel én is kihallgatás előtt álltam.

– Egy régebbi kollégám, egyik rendtársunk lett a papok vizsgálóbírója. Egy ilyen júdásnak szolgáltatják ki az embert.

De nem volt ez mindig is így? Vajon a mi Urunknak jobb sorsa volt? Vajon Sztálin maga nem tanult teológiát?

– Nedo Milunovićról van szó.¹⁰ Ő szervezte a papi pereket. Ez a képmutató nem áttall Dicsértessék a Jézus Krisztussal köszönni, és szentírási részeket idézni.

Vajon hogyan sülyedhetett ez az ember ilyen mélyre? Tudni akartam valamit ennek az embernek a múltjáról.

– Egyik nap – mondta a ferences –, azt kérte tőle a novíciusmester¹¹, hogy vallja be bűnét, mivel néhányszor megszegte a rendi közösség házirendjét. De ő ezt felindultan megtagadta, letépte magáról a rendi ruhát, és tanára lába elé hajította. Gyűlölködve így szólt:

– Viszontlátásra! – és távozott. Ez a háború elején volt, majd később csatlakozott a forradalomhoz. A háború vége felé teljesen elvadultan megjelent a kolostor közösségében, és azzal fenyegetőzött, hogy agyonlövi a novíciusmestert. Azóta több száz ferencest tartóztattak le, közülük sokakat kivégeztek.

Sorstársam beszámolt a büntető menetszlopokról, amelyekben ezrével hajtották az embereket az osztrák határtól végig egész Jugoszlávián. Némelyeket a román határhoz, másokat Belgrádon keresztül a bori bányákba. A kimerült, kiéheztetett embereket erőltetett menetre kényszerítették – még az állatok is jobb bánásmódban részesülnek. Az embereket brutálisan a halálba hajszolták.

– Aki útközben összeesett, azt egy tarkólövessel elintézték, és az útszéli árokba hajították. Szinte mindenki elvesztette lábbelijét, és a köves úton mezítláb kellett vonulniuk. Valószínűleg a Vajdaságba, különösen a Bánátba akartak hajtani minket szántóföldi munkára. Ez a horvátok és a németek programozott halálmenete volt. Versecen a fiatalok már teljesen le voltak soványodva, és kimerülten, rongyokban heverték a barakkokban, az ehetetlen kosztól ételmérgezést kaptak, és tömegével haltak meg. Mégis sokukat elszállították Borba és más bányákba.

A ferencesnek letartóztatása után kínzói tetves egyenruháját kellett felvennie. Valamit ki akartak belőle préselni, olyan információkat, amelyekről semmit sem tudott. A bántalmazás nem korlátozódott csak a rúgásokra és ütésekre. Szinte módszeresen kínozták, egész testét, még nemi szerveit is.

– Nem sejtheti, hogy mi mindent kellett kibírnom. És nem volt semmi orvosi segítség.

Ezen az éjszakán a ferences mellettem pihent. Alvásról szó sem lehetett. De reggel mégis valamivel nyugodtabb volt. Tovább beszélgettem vele. Azt próbáltam megtudni, hogy mi

¹⁰ Nedo Milunović az OZNA, majd az UDBA befolyásos horvátországi tisztségviselője, ifjúkorában a ferences rendhez tartozott, jól ismerte a horvát klérus belső viszonyait, ezért nagy szerepet játszott a horvát katolikus papság és a teológushallgatók elleni akciókban, 1946-ban az Alojzije Stepinac horvát érsek elleni pernek is egyik vizsgálóbírója volt. Nedo Milunović az OZNA titkosrendőrség vezető nyomozója volt, és ebben a funkciójában hallgatta ki többek között Alojzije Stepinac érseket. (Cs. B.) Vö. Stahl, Claudia: Alojzije Stepinac. Die Biografie. Paderborn 2017, 328.

¹¹ Novíciusmester – a novíciusok eljárója, latinul magister novitiorum.

lett a sorsa azoknak a menekülteknek, akik százezrével vonultak Zágrábból nyugat felé. Most még pontosabb volt az elbeszélése, borzalmas részleteket tudtam meg tőle. Stájerországban az angolok a menekülteket átadták a partizánoknak. Amikor a foglyok Mariborban négyes sorokban közeledtek a Dráva hídjához, lesből gépfegyverekkel lelővöldözték őket. Hasonlóan történt a Bleiburg melletti erdőkben, ahol ezrével lőtték halomra az usztasákat és a Wehrmacht tagjait.¹² Reichenberg közelében 4000 férfit beteltek egy elaknásított alagútba, és a levegőbe röpítették őket.

De a ferences nemcsak a menekülőúton történt mészárlásokról számolt be. A nap folyamán szóba került az a 28 ferences is, akiket a Široki Brijeg-i kolostorban egy föld alatti bunkerben benzinnel leöntöttek, és élve elégették.¹³ A papok egy másik csoportját, huszonkét főt, Krapinánál végezték ki.¹⁴ Hét ferencest Mostarban a hídról beledobtak a Neretvába.

– Ilyen borzalmak utoljára az oszmán törökök uralma alatt fordultak elő, amikor 1682-ben Hercegovinát meghódították, templomokat és kolostorokat égettek fel, és a keresztény népet rabigába hajtották. Tito újból beindította a történelem halált hozó malmait – mondta fáradtan a szomszédom.

■ Töretlen keresztények

Egy őr feltépte az ajtót, és parancsoló hangon bekialtott:

– Két ember jöjjön a kondért hozni!

Az ebédet kellett hozni. Előre furakodtam, mert meg akartam ismerni a börtönt. Ha a partizán tudta volna, hogy pap vagyok, biztosan elutasít. De mivel időközben borostás szakállt növesztettem, és mosdatlan voltam, mint a többiek, nem tudott minket megkülönböztetni. Az ebéd kihordásakor sok cella mellett elhaladva egy-egy pillantást tudtam vetni a teljesen sötét lyukakba. A mi őrizetünk a kápolnában ehhez képest a fényűzés netovábbja volt. Ott lenn nem volt se fény, se levegő. Amikor a kísérő őr egy pillanatra elfordult, egy-egy „Salve amice”¹⁵ köszönéssel vagy más jelszóval megállapíthattam, hogy a cellában pap van-e, vagy más. Hallottunk barátom, Josef Müller jezsuita páter¹⁶ letartóztatásáról, örültem volna, ha kivégzése előtt még láthatom.

¹² A szlovén országhatár közeli osztrák kisváros környékén több tízezer embert végeztek ki, horvátokon és németeken kívül szerbeket és a hitleri Németországgal kollaboráló kozákokat is. Az újabb kutatások szerint az áldozatok között, kisebb számban ugyan, de a Független Horvát Állam fegyveres erejébe sorozott szlavóniai magyarok is voltak. (Cs. B.)

¹³ Nyugat-hercegovinai horvát kisváros, az említett tömeggyilkosságot 1945. február 7-én és 8-án követték el, a ferencesek többségét tarkón lőtték, a holttesteket elégették. A partizánok megtizedelték a település civil lakosságát is. (Cs. B.)

¹⁴ Horvátországi kisváros ferences kolostorral.

¹⁵ „Üdvözöllek, barátom!” (latin)

¹⁶ Itt Josef Müller jezsuita páterről (1884–1945) van szó, aki a Keresztény Társadalmi Tanítás és a Retorika professzora volt a szarajevói Filozófiai-Teológiai Főiskolán. 1945 tavaszán partizánok lőtték agyon Zágráb mellett. Vö. Vrankić, Petar: Das neue deutsche Martyrologium. In: Forum Katholische Theologie. Vierteljahresschrift für das Gesamtgebiet der katholischen Theologie 16/4 (2000), 300–305, itt: 304.

Míg a kondért cellától celláig cipeltem, alig bírtam elviselni az emberek látványát, akik élő halottak módjára feküdtek a pincékben. Eljutottunk a női részlegbe is. Mennyire csodálkoztam, amikor a fogoly nők némelyikének énekét meghallottam! Úgy hangzott, mint valami ujjongó himnusz. Az örök minél inkább el akarták őket hallgattatni fenyegetéseikkel, annál hangosabban énekeltek. „Istenhez, atyánkhoz akarunk menni!” A férfiak körében nem találkoztam ilyen bátor hozzáállással. A nők fellépése bosszantotta a partizánokat, de a gyengébb nemmel szemben tehetetlennek tűntek. A nők között volt néhány szerzetesnő, az Irgalmasrendi Nővérek nagy kórházának a főnöknője is, a bátor és nemes lelkű Bogoljuba nővér, aki kiváló szervezőképességgel rendelkezett. Őt azért tartóztatták le, mert síkra szállt az ártatlanul üldözöttekért, és néhányukat a kórházban rejtegette.

Körülbelül 40 nőért börtönöztek be. Speciális helyzetben volt Marica Stanković nővér.¹⁷ Ő volt a Katolikus Akciónál¹⁸ a női mozgalom vezetője, évek óta vezette a keresztes mozgalomban¹⁹ a lányokat, és a fiatalok egész generációjának adta át a keresztény szellemiséget és a keresztény bátorságot. Tanárnő volt, és egyedülként vállalta, hogy a tanárok értekezletén tiltakozzon az iskolarendszer új irányelvei ellen. Azt mondta, hogy nincs olyan hatalom, amely megsérthetné a szülőknek a gyermekeik neveléséhez való jogát. Szavait tapsvihar fogadta. Az egyik funkcionárius odalépett a pódiumhoz, és feloszlatta az értekezletet. Marica nővért letartóztatták, de itt, a börtönben újfent ő volt az, aki mint az ellenállás lelke, felemelte éneklő szavát.²⁰ Az ételkihordásért jutalomból magammal vihettem egy fadarabot a konyhából. Fejpárnául szolgált. Újból és újból feltépték az ajtót, és férfiak tűntek el. Feltételeztük, hogy kivégezték őket. Másnap reggel új foglyok léptek a helyükre. A kápolna egész idő alatt tele volt.

Úgy tűnt, hogy a várakozás soha nem ér véget, míg végül rám került a sor. Egy egyenruhás a nevemet szólította, és az alsó emeletre vezetett. Ott Nedo Milunović fogadott – túlságosan

¹⁷ Alojzije Stepinac a létező női rendi közösségek mellett különösen támogatta a női laikusokat. Marica Stanković (1900–1957), a képzett pedagógus és tanárnő ezért tartozott 1934 óta legszűkebb munkatársai közé. Nem volt szerzetesnő, de nagyon elkötelezetten vett részt a nőképzésben, és többek között több női egyesület alapítója is volt, köztük a Posestrimstvo-é, a katolikus Nőszövetség egyik részéé. Miután a viroviticei eucharisztikus kongresszuson (1934) „A nők eucharisztikus apostolkodása” témájában tartott előadást, Stepinac támogatni kezdte. Stanković 1938-ban öt másik társával alapította meg a Krisztus Király Munkatársainak Közösségét (Zajednica suradnica Krista Kralja), amelyet Stepinac engedélyezett, és meg is áldott. Miután Stepinacot letartóztatták, Stanković energikus szállt szembe a nyilvánosság előtt az érsekkel szemben terjesztett rágalmakkal: „A katolikus nyilvánosság nevében tiltakozom az olyan rágalmak ellen, amelyek az ellen irányulnak, aki a szószékről szállt síkra a zsidók és az ortodoxok üldözői ellen. [...] Az itt jelenlévők közül ezt sokan megerősíthetik, és éppen azok, akik ennek a dr. Alojzije Stepinacnak köszönhetik az életüket. Ezért mondom undorral háromszor: Pfüj, pfúj, pfúj [...]” Vö. főleg Stahl, Alojzije Stepinac, 99, 107–109, 295f. (idézet). Noha Stanković síkra szállt a katolicizmus mellett, az usztasa mozgalomban nem töltött be semmilyen funkciót. A Keresztes Dámák Nagy Női Testvériségének elnökeként a háború után letartóztatták, és az usztasa mozgalommal folytatott együttműködése miatt szabadságvesztésre ítélték. Igaz, hogy a Keresztes Dámák tagjainak egy része tényleg együttműködött az usztasákkal. Lásd Bitunjac, Martina: Verwicklung. Beteiligung. Unrecht. Frauen und die Ustaša-Bewegung. Berlin 2018, 163f. Vö. ehhez még: Anić, Rebeka: Die Frauen in der Kirche Kroatiens im 20. Jahrhundert. Wien 2004, passim.

¹⁸ Katolička Akcija.

¹⁹ Veliko križarsko sestrinstvo (a lányok mozgalma) és Veliko križarsko bratstvo (a fiúké), magyarul: Nagy Keresztes Testvériség.

²⁰ 1947 szeptemberében tartóztatták le, s 1948-ban öt év börtönre ítélték.

is barátságosan. Leültetett, és cigarettával kínált. Mivel nem dohányzom, elutasítottam. Ő maga az aromás füstöt maga elé fújta, és az aktáiban lapozgatott.

– Gruber atya, az Érseki Gimnázium gondnoka, nemde? – bólintottam. – Ne játszunk macska-egér-játékot. Mondja meg nyíltan, mit gondol, miért tartják itt fogva?

Megpróbált abból a tényből, hogy a papneveldét német és horvát csapatok vették birtokba, pártpolitikai tevékenységet rám bizonyítani.

– Maga azokkal egy fedél alatt lakott – próbálkozott. Tekintetünk találkozott.

– Ha vannak bizonyítékai, akkor tárja fel őket, mert akkor tényleg nem szólhatnék semmit az embertelen bánásmód ellen.

Ravaszul mosolygott:

– Hamarosan tisztázódik a helyzete. Funkcionáriusaink éjjel-nappal dolgoznak, a sok eset leterheli őket. Nem kell várnia, menjen vissza a szobájába.

Az őt elvezetett.

Így ment ez hónapokon keresztül. Rájöttem, hogy mi a szándékuk a börtön falai között: megalázással és zsarolással próbálják az embereket beismérésre kényszeríteni. Az volt a céljuk, hogy a vörös zsarnok engedelmes eszközeivé váljunk. Annál inkább meg voltam lepve, amikor egy napon egy hang odaszólt nekem az ajtóból:

– Gruber, csomagold össze a cókmókat!

Ez a szabadon bocsátást jelentette: nappal ez az élet hívása volt, csak éjszaka vitték el az embereket az örökkévalóságba.

A börtön igazgatósága kiadta a holmimat. A felügyelő komolyan tekintett rám.

– Ott van a kijárat!

Amikor a vaskapu bezárult mögöttem, fellelegeztem. Vajon lehetséges, tényleg lehetséges, hogy újból a szabadság levegőjét szívom?

■ Veszélyes hazatérés

Elöljáróimnál

Zágráb, 1946. A szokásos rendben végeztem napi munkámat. Családokat látogattam a város szélén, Lašćinában. Megosztottam velük az összekoldult adományokat. Megpróbáltam megvigasztalni azokat, akiknek semmijük sem maradt, akiknek a hozzátartozóit börtönbe zárták vagy kivégezték. A lelkemet mégis más szörnyű események nyomasztották: Philipp barátom szűkebb hazából Zágrábba érkezett, és beszámolt a vajdasági haláltáborokról. Se éjjel, se nappal nem volt nyugtom, amikor hazámra, a Bánátra és a Bácskára és az ottani kísérteties és katasztrofális hírekre gondoltam. Amikor a rám bízott emberekkel foglalkoztam, hazám halottjai lebegtek a szemem előtt, amikor a templomban a gyermekeket oktattam, a megsemmisítő táborok haldoklói kísértettek beesett arcukkal és tágra nyílt éhező szemükkel, amikor szétoztottam a kevés összegyűjtött ételt, kénytelen-kelletlen azokra az éhen haltakra gondoltam, akiket hazámban tömegsírokba temettek. Akkoriban senki sem tudhatta, mi zajlott bennem. Akkori életem kötelességből végzett munkám és elképzelhe-

tetlenül erős honvágyam között oszlott meg. A vasárnapi prédikáció során megszólított arcok mögött az elhurcoltak, megkínzottak, agyonverték, széttaposottak, halálra kínzottak jelentek meg előttem. Egyre inkább tudatosult bennem, hogy segítenem kell honfitársaimnak, ám közben arra gondoltam: de hát nem tudsz nekik segíteni. Ha oda bemerészkedsz, akkor ugyan osztozol a sorsukban, de mégsem tudod megváltoztatni.

Amikor a segítség lehetőségére gondoltam, áthidalhatatlan nehézségek tornyosultak előttem, aztán tétozásom közepette gyávának éreztem magam, és emiatt szégyenkeztem, majd azon töprengtem, hogy mit szólnak majd ehhez az előjáróim. Mostani munkám során legalább használható eredményeket tudok felmutatni, itt sok bajba jutott ember lelki atyja lehetek. Ha eltűnt egy apa, letartóztattak egy anyát, ha egy báty elmenekült, és kisebb testvérei kisírt szemmel néztek rám, akkor tudtam, mi a dolgom. Az iskolaköteles gyermekeknek kommunista találkozókra kellett járniuk, és kénytelenek voltak tapsolni szüleik gyilkosainak; ki tudná elképzelni, mekkora lelki gyötoremnek voltak kitéve, amit csak gyóntató atyjukkal tudtak megosztani. Vagy: a fiatalok részt vettek a kerületi gyűléseken, pusztán csak azért, hogy élelmiszerjegyekhez jussanak, mert el kellett látniuk hozzátartozóikat, akik föld alatti bunkerekben vagy a dupla fal mögött, illegalitásban éltek. Diákok jöttek hozzám, hogy megosszák velem ateista gimnáziumi tanáraikkal kapcsolatos problémáikat, a szívükbe hintett állandó kételyeket, amelyekkel már képtelenek egyedül megbirkózni.

De mégis, noha láttam, mekkora szükség van itt munkámra, nem szabadultam a képektől, amelyek Philipp barátom elbeszéléseiből a megsemmisítőtáborokról az emlékezetemben ragadtak. A kápolnában, a tabernákulum előtt imádkozva végre tisztán láttam. Az Úr szava erőt adott: „Ego ero tecum! – Veled leszek!”

Lassan, gondolataimba merülve mentem fel a lépcsőn előjáróm dolgozószobájához, kopogtam. Egy halk „szabad!” volt a válasz. Károly atya barátságosan fogadott.

– Mi járatban van? – kérdezte, miközben mosolyogva helyet kínált. Elmeséltem neki, hogy az elmúlt időben komoly lelki nyugtalanság fogott el, és nem tudom, mi tévő legyek, amióta Philipp barátom visszatért a gádori haláltáborból, és szörnyű híreket hozott a Vajdaságban – hazámban – uralkodó állapotokról.²¹

– Ezt annyira a szívemre vettem, hogy nincs nyugtom se éjjel, se nappal. Valamit tenni kell ezekért a halálra szántakért.

– Kedves atya, most az egész ország egy nagy koncentrációs tábor. Minden nap százezreket hurcolnak el, tartóztatnak le, végeznek ki, köztük püspököket és papokat. Én magam is minden nap arra készülök, hogy mikor visznek el.

Károly atya megköszönte gyűjtőakcióimat, amelyek lehetővé tették, hogy a rend fiatal növendékeinek az éhezés ellenére sem kellett félbeszakítaniuk tanulmányaikat.

Ennek ellenére tovább folytattam:

– De én ennél sokkal keményebb ínségről hallottam. Hazámban, a Vajdaságban a kényszmunkatáborok mellett megsemmisítő táborokat hoztak létre, ahol ezrek sorsa a kényszerű éhhalál. Ezek a keresztények ott a kétségbeesés határára jutottak. Azt mondják, hogy cserben hagyták őket. Philipp részletesen beszámolt erről.

²¹ Gádor északnyugat-bácskai falu, közel a magyar határhoz.

Károly atya hallgatott, és rám nézett.

– Tényleg azt gondolja, hogy segíteni lehetne ezeken az embereken?

– Kellene oda egy pap, hogy legalább a lelki szenvedésüket enyhítse. Én hajlandó lennék elmenni Gádorba.

Károly atya komolyan nézett rám, és habozva megkérdezte:

– Tényleg oda akar menni? Tudja, hogy ott nagy veszélynek, sőt életveszélynek teszi ki magát? Készen áll a halálra?

– Vajon ki mondhatja el, hogy készen áll a halálra? Valamit mégis tenni kell ezekért az emberekért. Ha Ön felment mostani hivatalomból, akkor megkereshetném annak lehetőségét, hogy segítsek ezeknek az embereknek. Ha próbálkozásom kudarcot vall, akkor nyugodt lelkiismerettel jövök vissza, hogy minden tőlem telhetőt megtettem.

Károly atya sokáig hallgatott, majd határozottan azt mondta: – Menjen. – Azt ajánlotta, hogy elutazásom előtt beszéljek még tervemről Stepinac²² zágrábi érsekkel. Majd így szólt:

– Menjen Isten nevében! Áldásomat adom Önre. Nem biztos, hogy újból találkozunk. És miközben búcsút vett, még mosolyogva hozzáfűzte, hogy igazából az elmúlt napokban már várt.

– Ez az akció magának való! Szent Ignác is azt akarta, hogy Krisztus király szolgálatában valami nagyobb és kiválóbbat vigyen véghez.²³

Átöleltük egymást, és elindultam. Szereztem egy nehéz, vattával bélelt télikabátot az ócskapiacról, ami elég jó állapotban volt, és méretben passzolt. A veszélyes utazásra ezzel felszerelve az érseki palotába mentem.

Délután volt, amikor kihallgatást kértem. A világegyház egyik legnagyobb érsekségének főpásztora szívélyesen fogadott. Elmeséltem neki, mi a helyzet a vajdasági megsemmisítő táborokban. Lehajtott fejével láthatóan megdöbbenve és leverten hallgatott, majd felállt, és

²² Alojzije Stepinac (1898 – 1960) Zágráb érseke és 1952-től bíboros. Stepinac 1937 óta működött Zágráb érsekéként. Az usztasa rezsimhez felemás módon viszonyult: egyrészt síkra szállt a független Horvátország megvalósítása mellett, másrészt azonban ennek megvalósulását nem a náci Németországtól függő Független Horvát Államban (NDH) képzelte el. Ante Pavelićhez, valamint a német és az olasz hivatalokhoz fűződő viszonya hűvös maradt, több esetben járt el fegyelmi úton az ún. usztasa papokkal szemben. Igaz, hogy „Horvátország, mint állam [...] minden jó hazafi politikai célja, de a rezsim nem ugyanaz, mint az állam” – nyilatkozott Stepinac a Katolikus Akció előtt. Az usztasa mozgalom és a katolikus papság egyes részeinek összefonódása miatt nem sikerült jobban elhatárolódnia a rezsimtől, noha szóban és tettben ismételt fellepett ez irányban, és már szankciókat fontolgattak ellene. 1945-ben találkozott Tito és Stepinac, hogy az egyház és az állam közötti egyezmény lehetőségét fontolgassák. Tito elutasította Stepinacnak azt a felvetését, hogy kössenek új konkordátumot a Vatikánnal, ehelyett közvetlenül Stepinacnal, mint a „jugoszláv katolikus egyház” képviselőjével akart megállapodást kötni. Ennek következtében nem született megegyezés. A papok ellen folytatott monstre per keretében 1946-ban bírósági eljárás indult Stepinac ellen, akire röviddel azelőtt többek között titkára, Ivan Šalić (1911–1981) súlyosan terhelő vallomást tett. A forradalmi szemantikába öltöztetett vád olyan „népelleneséget” látott benne, aki sokféleképpen támogatta az usztasa rezsimet, valamint a „népfelszabadító mozgalom” győzelmét követően ellenséges propagandát folytatott. A moszkvai perekhez (1936–38) hasonló bírósági tárgyaláson egy zágrábi sportcsarnokban Stepinacot 16 év börtönre és kényszmunkára ítélték, amit hat év után házi őrizetbe változtattak át. Stahl, Alojzije Stepinac, 178, 180–182, 201f., 211f., 296–298, 324–332, 336–354.

²³ Loyolai Szent Ignác Gruber atya rendjének az alapítója, előjárója bizonyára ezért hivatkozik rá.

miközben öklét az íróasztal lapjához szorította, sápadt és sovány arca és sasorra energikus kifejezést öltött. Jobb öklével az asztalra csapott, mire egy súlyos kő az asztalról a földre gurult – egyike azoknak a köveknek, amellyel őt a kommunisták nemrég még meg akarták kövezni, és ami most levélnehezékül szolgált.

– Feltétlenül tennünk kell valamit ezért a szegény népért – kiáltotta. – Már hallottam ezekről a szörnyűségekről, biztos lehet benne, hogy még ma lépéseket teszek az ügyben.

Biztos voltam benne, hogy az érsek bátran hívó nyája élére fog állni. A jó pásztor életét adja juhaiért. Felpanaszolta, hogy az egyháznak megtiltottak minden karitatív tevékenységet, éppen akkor, amikor minden segítség a leginkább elkelt volna. Kilátásba helyezte, hogy beszél a belgrádi apostoli delegátussal, talán a Caritas Internationalis megtalálná annak útját-módját, hogy hatékonyan segítsenek. Majd testvéri hajlandósága jeléül megszorította a kezemet, és még felhívta arra a figyelmemet, hol szerezhetnék gyógyszereket, hiszen minden zágrábi gyógyszerterázt államosítottak.

Az az orvos, akiről az érsek beszélt, saját tapasztalatából tudott az internáltak helyzetéről. Neki kellett ugyanis ellátnia azokat az elűzötteket, akiket az angolok Ausztriából visszaküldtek, és tudta, hogy milyen gyógyszerekre van a legnagyobb szükség. Megtöltötte hátizsákját gyógyszerekkel, és ráírta minden dobozra minden betegséghez az adagolást. Végezetül halkán ezt mondta:

– Ne felejtsem el gyógyszert vinni a partizánoknak!

Csodálkozó kérdésemre így felelt: – Csak a legjobb pálinka vagy a legdrágább likőr mentheti meg talán az életét! Ért engem? Ehhez tartsa magát!

Amikor végül csomagokkal telepakolva a főpályaudvar felé haladtam, hogy elérjem a belgrádi gyorsvonalat, találoztam egyik szerzetestársammal, András atyával. Megállított, és amikor megtudta, hová készülök, szörnyűlködve ezt mondta:

– Mit mondasz? Megbolondultál?

Én pedig azt gondoltam, hogy balgák vagyunk Krisztus iránti szeretetből.

– Örültség! – gyözködött András atya – A partizánok lepuffantanak, mint egy nyulat! Nincs értelme, hogy ekkora veszélynek tedd ki magadat!

És elmesélte, hogyan állt a győri Apor²⁴ püspök Magyarországon egy csoport lány és aszszony elé, hogy megvédje őket a vörös hadsereg katonáinak zaklatásától, és hogyan lőtték le. Úgysem tudta volna megakadályozni a megerőszakolásokat!

Én ezt másképp láttam:

– Ugyan nem tudta megvédeni a rábízottakat, de a végsőig gyakorolta lelkipásztori hivatását, szerető odaadását. Így követte Mesterét. Nincs ennél nagyobb szeretét!

Amikor nehéz hátizsákkal a pályaudvarra mentem, még nem tudatosult bennem, hogy akkoriban az egyház sok tagja milyen felemás viszonyulást tanúsított: egyesek az okosság köntösébe bújva taktikáztak, mások kompromisszumok nélkül követték Krisztust.

²⁴ Apor Vilmos (1892 – 1945) 1941 és 1945 között győri püspök, 1997-ben avatták boldoggá. Apor 1944-ben tiltakozó levelet írt Jaross Andor magyar belügyminiszternek (1896 – 1946), amelyben elítélte a zsidók deportálását, majd további tiltakozásai következtek. Apor szovjet katonák lőtték le, amikor meg akarta akadályozni a nők ellen elkövetett túlkapásait. Vö. Sausser, Ekkart: Art. Apor, Vilmos. In: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Bd. XIV. Kiad. Friedrich Wilhelm Bautz. Herzberg 1998, Sp. 719f.

Némelyek balgaságnak nevezték Stepinac érsek bátor fellépését és félelem nélküli hozzáállását, ahogyan azt néhány órával azelőtt magam is megtapasztaltam. Pedig ez Mesterünk, Krisztus hozzáállása. Ha viszont valaki meghátrál és lepaktál, az a ravasz világ sajátja. Sok testvérünk emberi és nagyon emberi gondolatokkal próbálta megmenteni Krisztus művéből, ami még menthető volt.

■ Útban hazám felé

Duna-vidék! Aki csak kimondja e szót,

Oly dallamot, verset alkot,

melynél szebbet költő sem talál!

Duna-vidék!

Aki téged ismer, emlékeket idéz,

Aki téged ismer, vágyakozva követ!

Örökre téged szeret,

Duna-vidék!

Gyorsvonatom a jéghideg téli éjszakában zakatol. A túlsúfolt fülkékben nem találtam már helyet, ezért a kocsi végén, a folyosón fagyoskodom. India (Szerémség) állomáson félre kell állnom az ajtóból, hogy az utasok ki- és beszállhassanak. A mellettünk lévő vágányon egy Zágráb irányába, nyugat felé tartó vonat áll. Egy szerzetesnő siet, hogy elérje a vonatot. Csomagokkal van telepakolva, amelyek a nagy sietségben kihullnak a zsinegek közül. Segítek neki felszedni, és egy futó pillantás alatt felismerjük egymást.

– Hová megy, nővér?

– A szávaszentdemeteri táborba, a rokonaim éhen halnak ott!

A vonat már mozgásba lendül, és a nővér nem boldogul az összes élelmiszer-csomaggal. Odakiáltja nekem:

– Használja fel a gádori táborban! – majd eltűnik az ajtó mögött.

A vonat a péterváradai vár alatti alagúton, majd a Duna-hídon áthaladva érkezik a Bácskába. Újvidékre, a száz év után újból kikiáltott „Autonóm Vajdaság” fővárosába megérkezve remélem, hogy szűkebb hazámban jobban érezhetem majd magamat.²⁵ De a szétbombázott állomás előtt, a déli, hegyes vidékekről újonnan érkezettek nyüzsgése közepette teljesen idegennek érzem magam. Azon töprengök, hogy most merre tovább.

Vonat nem megy tovább, ezért bemegyek a városba, hogy éjjeli szállást keressek magamnak. A főtemplom apátplébánosa házi őrizetben van, nála nem kívánatos a vendég. A Futaki utcai templom plébánosa, Mathias Hutfluf le van tartóztatva. Ha szállodában szeretnék megszállni, az azt jelentené, hogy be kell jelentkeznem a rendőrségen, ami nem tanácsos. Ezért egy olyan házba csöngetek be, amelyről azt hallottam, hogy a földalatti mozsálgom egyik találkozóhelye.

²⁵ Nyilván az 1848-as karlócai szerb népgyűlés határozataira gondol. (Cs. B.)

Az ajtó kémlelőnyílásában megjelenik egy szem.

– Egy pap kér bebocsátást! – suttogom halkán.

A portásnő tétován éppen csak akkorára nyitja az ajtót, hogy bepréseljem magam. Kívánságomra a (titkos) házi kápolnába vezet. Itt szerettem volna lelkileg és testileg kissé felmelegedni. Pap barátom, Imre éppen akkor fejezte be az Eucharisztia ünneplését. Találkozásunk mindkettőnk számára örömteli meglepetés volt. Barátomnak időnként sikerül elszöknie a kényszermunkából, egy kereskedő üzletéből, ahol bérabszolgaként dolgozik. Ha megint sikerül neki, akkor itt misézik. Mesél az újvidéki koncentrációs táborról, a Duna mocsaras vidékén létrehozott barakképületről, ahová internálták!

– A két fából épült barakkban több mint ezer ember van összezsúfolva deszkapriccseken, eredetileg kétszáz főnek lett volna alvóhelye. A női részlegben, ahol a gyerekeket is elhelyezték, nincs szellőzés, ezért a tuberkulózisbacilusok melegágya, nem beszélve a számtalan nyüzsgő tetűről, bolháról és poloskáról, és így a gyermekek különösen sokat szenvednek a rühtől és más bőrbetegségektől.

– A tizennégy papon kívül jelenleg egy evangélikus lelkész, több mérnök, ügyvéd és professzor is be van börtönözve, mind külön felügyelet alatt állnak. Ők egy olyan népcsoport vezető rétegének a megmaradt tagjai, amely ragaszkodott hazájához fűződő jogához.

– Ők azok a megmaradtak, akiket a gyilkos csapatok a hatalomátvétel első napjaiban a tömegmészárlásban megkíméltek. A belgrádi parlament egykori német képviselője, dr. Wilhelm Neuner²⁶, a legfelső bíróság elnöke rendkívüli bátorságról tett tanúságot, amikor tiltakozó levelekkel fordult a Tito-kormányhoz.²⁷ A palánkai Weinert [Péter] esperesplébános²⁸ az elsők között vesztette életét.

– A táborlakók rongyosak, lesóványodottak és elhanyagoltak. Mindnyájuknak éjjel 3-kor kell kelniük, és 22 óra előtt nem térhetnek nyugovóra. Ez a négy-öt óra alvás egyáltalán nem elegendő a keményen dolgozó és teljesen alultáplált emberek számára.

– Kezdetben az embereket borzalmasan ütötték-verték, rugdosták és bántalmazták. Némelyeket az örök a munkába menet, szökési kísérlet ürügyén lőttek agyon. Holttestüket az útszélen vagy a földeken hagyták. Elvették tőlünk jó cipőnket, úgyhogy sokaknak télen a csupasz lábuk köré csavart rongyokban vagy zsákokban kellett munkába menniük. Noha a

²⁶ Wilhelm Neuner (1891–1964) 1923-tól 1929-ig volt képviselő a jugoszláv parlamentben, 1941 után a német népcsoport felkérésére a nagybecskereki feljebbviteli bíróság elnökévé nevezték ki. Neunert 1945 után több táborba is internálták, és a jugoszláv és a nemzetközi képviselőkhöz eljuttatott számos panaszlevelében követelte a jugoszláviai németek méltatlan bánásmódjának befejezését, amelynek következtében magánzárkába zárták, és halálra is ítélték. 1948-ban mégis sikerült neki és családjának kiutaznia Ausztriába, ahol Grazban számos publikációt jelentetett meg a börtönök kritikáitól állapotairól, valamint a jugoszláviai németek jogfosztottságáról. Balling, Mads Ole: Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Bd. 2. Kopenhagen 1991, 546f. – Sommer, Fritz: Dr. Wilhelm Neuner, der Kronzeuge der Donauschwaben. In: Donauschwäbisches Martyrologium. Die Opfer von Gewalt und Verfolgung bei den Donauschwaben in Jugoslawien, Rumänien und Ungarn im 20. Jahrhundert. Stuttgart 2016, 191–202.

²⁷ Neuner a táborba zárt németek panaszleveleit juttatta el a belügyminisztériumba, ezért büntetésből a „bunkerba” került. Később kiutasították az országból, ellenőrizetlen adatok szerint Magyarországra. (Cs. B.)

²⁸ Peter Weinert (1874–1945) palánkai papot 1945-ben Újvidéken internálták, és ott halt meg.

kegyetlenkedések azóta enyhültek, még mindig érvényesek a kemény büntetőintézkedések. Apróságok miatt bedobják az embert a bunkerbe, ahol egész éjszaka 25–30 cm magas vízben kell állnia.

Barátom abbahagyja, feláll, és mentegetőzve búcsúzik:

– A munkahelyemre kell mennem, különben rabszolgatartóm még feljelent.

Imre barátommal beszélgetve fontos iránymutatásokat szereztem tervezett segélyakcióhoz, nehogy már az első oktalan lépésnél a vörös fogdmegek kegyetlen kezébe kerüljek.

Miután Imre elment, a nővér, aki forró teát hozott, szintén mesélt azt követő életéről, hogy elűzték a zárdából, és a rendház iskoláját államosították. A nővérek igyekeztek a táborlakóknak és a foglyok mellettük elhaladó menetoszlopainak egy kevéske ételt vagy ruhadarabokat juttatni. Az egyik nővér, aki Péterváradon volt a plébániatemplom kántora, a Duna hídjánál megpróbált valamit odadobni azoknak a nyomorult nőknek, akiket a kényszermunkáról hajtottak tábori lakhelyükre. Ezt az egyenruhások észrevették, így a nővér börtönbe került. Egy „bunjevka”²⁹ – egyik szláv nővértársát hívták így –, aki bátor hozzáállásával bizonyos fokú tiszteletet vívott ki magának a párt főnökei körében, minden nap a fejeseke nyakára járt, míg sikerült német nővértársát kikönyörögnie a börtön rácsai mögül.

Beszélgetésünk közben egy fiatal, hórihorgas férfi lép be a szobába. Kommunista katonaiingatlan láttán páni félelem fog el. Tisztelettel leveszi partizánsapkáját. Szőke haja sápadt homlokába hull. Arcát a hideg miatt kék foltok borítják.

– Ő Jergl – mondja a nővér –, az atyának nem kell tőle félnie. Ő is sváb, még ha nem is úgy néz ki – folytatja mosolyogva. A fiatalember félénken odalép hozzám, és kezét nyújt.

– Nem ismer meg, atya? Pedig három éve ott voltam a primíciáján³⁰. Akkoriban a Krisztus-íjjakkal mi is részt vettünk a szép szentfülöpi ünnepségen, bár a barnák akkoriban nagyon megnehezítették a dolgunkat. Aznap este Ön meglátogatta ifjúsági csoportunkat a vacsoránál. Már nem emlékszik?

– Jergl, te is azok közé a bátrak közé tartoztál? Hát itt kell újból találkozunk? – Mosolyog és barátságosan kezét rázunk. – Majdnem megrémisztettél a partizánsapkáddal!

– Pedig nincs is rajta ötágú csillag – nevet fel. – Manapság tudni kell, hogyan álcázza magát az ember, különben nem boldogul ebben a világban, ahol a rablók kerekedtek felül.

– Te honnan jössz most tulajdonképpen?

– Hát Tiszaistvánfalváról!

– Abból a hírhedt megsemmisítőtáborból? Ez hogy lehet? – kérdezem meglepetten.

– Ne csodálkozzon, atya! Én vagyok a táborparancsnok hivatalos kocsisa. Mi mindenre hajlandónak kell lennie az embernek manapság, hogy segíthessen az embereknek nagy szenvedésükben! Szinte két naponta hozom be ezt a főablót lovas kocsival Újvidékre, valószínűleg azért, hogy itt a fővárosban beszámolhasson legfőbb főnökének sikeres emberirtéséről. Most egy órára kimenőt adott, hogy megetessem a lovakat. Gebéim egyedül is tudnak enni, ezért ilyenkor be szoktam ide ugrani, hogy megnézzem, van-e posta vagy valami élelem, amit becsempészhetek a táborba.

²⁹ Bunjevác nő.

³⁰ Újmisén.

Jergltől megtudom, hogy Tiszaistvánfalván naponta halnak éhen az emberek, akiknek a száma a téli hónapokban jelentősen megnövekedett.

– Nálunk, Tiszaistvánfalván a dél-bácskai és délnyugat-bácskai munkaképtelen időseket és gyermekeket gyűjtötték össze. A tiszaistvánfalvai faluközösséget a Vörös Hadsereg bevonulása előtt evakuálták. Körülbelül 2000 falubelinek sikerült még időben Németországba kiköltöznie. December elején kezdődött a környező német falvak – Palánka, Bács-tóváros, Boróc, Bácsújlak, Szépliget, Futak, Dunabökeny, Palona, Ó- és Újsóvé, Ókér és Kiskér, Temerin, Tiszakálmánfalva, Csúrog, Titel, Bulkeszi stb. – lakóinak deportálása, míg a partizánok által körülfalazott kis falu zsúfolásig meg nem telt a majdnem 15 000 emberrel. Húsz négyzetméteres parasztszobákba zsúfoltak be akár 30 embert is, úgyhogy egymás életét is pokollá teszik.

Mit mondjak a honfitársainkkal való bánásmódról? A táborparancsnok az éhségtől összeeső embereket minden apróság miatt kíméletlenül veri. Ha elkapják őket, amikor koldulni mennek, agyonlövik őket. A nyári hónapokban, amikor még az útszéli eperfákon termett az eper, és azt a földről felszedték, a fák törzséhez kötözték, és irgalmatlanul megbotozták őket. Ebből nyilvánvalóan látszik, hogy minél hamarabb végleg meg akarnak szabadulni tőlünk. Addig verik a gyermekeket, amíg a vér nem folyik a szájukon és az orrukon. A pincébe zárás már mindennapos büntetés.

Az elmúlt év³¹ májusában kitört a tifuszbajjárvány. Mivel nem volt semmilyen mosakodószer, azon sem lehetett csodálkozni, hogy mindenhol csak úgy hemzsegték a kártevő rovarok. Akkoriban naponta negyven-ötven ember halt meg, és 500-700 tetem került egy-egy tömegsírba. Folyamatosan tizenkét sírásót foglalkoztatnak.

– Megtudtál-e valamit az uraktól, hogy vajon ezek az állapotok valamikor változni fognak-e?

Szerintük nincs remény a javulásra. Láthatólag a kommunisták hatalmi szférájában minden német, magyar vagy szláv ideológiai ellenfélnek egyszerűen el kell tűnnie a föld színéről. És mivel a dunai svábok népcsoportja egységesen szembefordult a kommunizmussal, ezért gyökerestül kiirtják őket.

Ki számolhatná meg azokat a nagy és kis munkatáborokat, ahol honfitársaink százezreinek kell rabszolgamunkát végezniük? Bácskában három megsemmisítő táborról tudunk: Tiszaistvánfalván, Gádon és Bácskörtésen. Hogy milyen a helyzet a Duna túloldalán, a Szerémségben és Szlavóniában, azt nem tudom pontosan. Csak azt hallottam különböző helyekről, hogy Székesfehérváron a hajdani selyemgyárban uralkodó állapotok a tiszaistvánfalvaiakéhoz hasonlóak. Oda hurcolják a munkaképteleneket a munkatáborokból: a zimonyi Kálvária-hegyről, a redneki szénbányából, a belcsényi cementgyárból, a vasútépítési munkákból és a Szerémség többi kolhozgazdaságából, ha a kimerültségtől összesznek. Szomorú hírek terjednek a szlavóniai Krndijából és Valpóból, ahol az embereket szintén erőszakkal hajszolják az éhhalálba. A Tiszán túl, a Bánátban a helyzet az elmúlt időben úgy alakult, hogy csak két haláltábor működik – Rezsőházán és Mollyfalván³² –, és arról a vidékről oda összpontosítják a munkaképteleneket, akiket aztán kiszolgáltatnak

a „halál malmainak”. Hazánkban, itt a Vajdaságban a fogoly németek száma messze meghaladja a 200.000-et.

– Ezt honnan tudod ilyen pontosan?

– Marie a tábor őrnökségén dolgozik. Minden irat az ő kezén megy át, hiszen a parancsnok alig tud írni.

– Ki az a Marie? – szakítom félbe. Jergl csodálkozva tekint rám, hogy ezt a fontos személyt még nem ismerem. Neki ez a lány a mindene, a választottja.

– Szerintem egyetlen reményünk, ha minél hamarabb kiszökünk a szabad világba – mondja. A fiatal ember, aki az elmúlt évben annyi szörnyűséget látott, a szemembe nézett, és megindultan így folytatta:

– Annyira elharapózott itt a rablás, gyilkosság és emberölés, hogy egy becsületes keresztény embernek itt nincs már helye. Nincs olyan felsőbb hatalom, amelyhez fordulni lehetne, hogy az embernek igazságot szolgáltatassanak. Vajon nem kötött-e a kommunista kelet a rovasunkra egyezséget a kapitalista nyugattal? Itt nem csak sokat szenvedett kis sváb népünkre gondolok, hanem a Vajdaság tíz nyelven beszélő szomszédos népeire is, sőt az egész keleti tömb minden népére, akiket az ugyanolyan materialista szellemiségű nyugat a vörös sárkány torkába vetett. Vajon a sok nép ellen elkövetett szörnyűséges bűnt nem követi-e Isten büntetése?

Milyen szép is volt, amikor a Krisztusi Ifjúsági Mozgalomban oly lelkesen harsogtuk a Krisztus követéséről szóló dalokat. Ma már Urunk követése a keserű valóság. Búcsúzáskor kezet ráztunk.

■ Út a bizonytalanságba

Csak hetente kétszer megy vonat Újvidékről Zomborba, a járási székhelyre. Most éppen szerencsém volt! Még egy ablak melletti helyet is sikerült szerezni a vonatfülkében, és így láthatom, ahogy szülőföldem elpusztított falvai elvonulnak a szemem előtt. Mennyire megváltozott minden! Mennyire csendes lett most minden... Mennyire megfélemlítettnek néznek ki az emberek... Milyen hangosan beszélgettek régebben az utcákon, a vasútállomások várótermibeiben. A nyelvek kavalkádja, a különböző szláv népek, a magyarok és a németek hangja..., mennyire magától értetődő és természetes volt mindez! Az ember másminyen nem is tudta volna elképzelni a hazáját. Most pedig mindenkinek nyomott a hangulata a félelemtől, és csak a legszükségesebbeket suttogják oda egymásnak. Általános bizonytalanság fertőzte meg az embereket.

Egyedül az ország fejletlen vidékeiről érkező bevándorlók nagyhangúak. Titónak ezek a hívei és a hűséges forradalmárok költözhetnek most be a német kulákok parasztházaiba. A vonatban kiterítik bundáikat, és arra ülnek, ahogyan azt a boszniai és montenegrói hegyi kunyhókban megszokták. Fojtó a levegő dohányfüstjüktől, amit újságpapírba tekert cigarettáikból bőségesen eregetnek. Miközben a sarokban az ablakból az elhaladó tájat – a parlagon

³¹ Vagyis 1945.

³² A települést azóta már a föld színéről is eltüntették. (Cs. B.)

heverő szántóföldeket és az előző évi elrohadt termést – szemlélem, a partizánharcosok beszédére is fülelek, akiknek Tito hűségükért cserébe ezt az ígéret földjét adta. A fasizmusmal szemben folytatott harc során véghez vitt hőstetteikkel hetvenkednek.³³

Szentfülöp mellett elhaladva bánatosan tekintek szülőfalum karcsú templomtornyára, ahogyan hirtelen megjelent a téli ködfoszlányok között. Egy másik utas, aki szintén kinézett az ablakon, mellékesen megjegyezte:

– A szentfülöpi papot lecsuktuk, pedig bátran fellépett a hitleristák ellen.

Zombori ott-tartózkodásomat arra használok, hogy fontos információkat szerezzek arról, hogyan juthatnék be a gádori táborba. Meglátogattam az illetékes egyházmegyes püspököt, monsignore Lajčo Budanovićot is Szabadkán.³⁴ Úgy kellett kikönyörögnöm tőle, hogy hozzájárulását adja a tervezett koncentrációs tábori akcióhoz; addigra már túl sokat szenvedett a kommunistáktól, túlságosan is félt.

A gádori vonat ma éjfél után indul Zomborból. A vasútállomás váróterme a délről újonnan érkezőkkel van telis-tele. Napok óta vonatcsatlakozásra várnak rendeltetési helyükre, amelyet az állam rendelt ki részükre a kiűritett sváb falvakban. A váróterem ablakai a hideg miatt zárva vannak, és így a levegőben a dohányfüst és az elviselhetetlen bűz kábító egyvelege kavarg. Némelyek a földre feküdtek, és birkaszőrméjükkel takaróztak. A gyermekek nyüzsgnek, és az alvókön átmászkálnak.

³³ A gépelt kéziratban még egyértelműbben nyilvánul meg Gruber véleménye a déli bevándorlókról: „Egyedül az ország alulfejtett vidékeiről érkezett új betelepülők voltak nagyhangúak. [...] Primitíven viselkedtek, a földre köpködtek, kiterítették irháikat, és letelepedtek rájuk, ahogyan azt boszniai és montenegrói hegyi kunyhóiban megszokták. A fülkében fojtó volt a levegő dohányfüstjüktől, amelyet újságpapírból sodort cigarettáikból bőségesen eregettek. Miközben a sarokban az ablakból az elhaladó tájat – a parlagon heverő szántóföldeket és az előző évi elrohadt termést – szemlélt, a partizánharcosok beszédére is füleltem, akiknek Tito hűségükért cserébe ezt az ígéret földjét adta. A fasizmus elleni harc során véghezvitt hőstetteikkel hetvenkedtek. Szóba került a gyűlölt Savoyai Jenő Hadosztály. Míg a vonat csupa német falu – Futak, Szépliget, Bulkeszi, Paripás, Hódás – mellett haladt el, a partizánok felhevülten kiabáltak, és a svábokkal (németekkel) szembeni fölnyűkkel dicsekedtek. 'Falvainkat felégették, ezért el kell tűnniük az országból!' – kiáltotta egyikük vad haragjában. A bűnnek és a bűnhődésnek ez a problematikája ebben a pillanatban mélyen megragadott, ezért egyetlen alkalmat sem akartam kihagyni, hogy ennek a problematikus kérdéskörnek a jövőben a végére járjak. Vajon hől kímélték a titóisták a harcmezőkön a civil lakosságot?" – kérdeztem magamban. Amikor hazám napilapjait olvasom, csak úgy hemzseg benne a népellenes fasiszták elleni gyűlölködő uszítás. Ez a szó az összes antikommunista összefoglalására és megőrzésére szolgált. Vae victis! Mindenért a legyőzött a hibás! Míg a keleti és nyugati vádlók Nürnbergben vádat emelnek a német háborús bűnösök ellen, addig itt olyan közvetlen vagy közvetett népiártást követnek el, ami semmiképpen sem más, mint az, amit Nürnbergben nyilvánosan vádolnak. Ott a bűnösök joggal bűnhődnek, míg itt a gyilkosok büntetlenül folytathatják kegyetlen gonosztetteiket. Az ENSZ-ben az emberiség nevében szólalnak fel, az igazság bajnokaiként ünneplik őket, miközben irdatlan kegyetlenségeket követnek el. Ez az, ami a jövőben veszélyezteti a világot." Gruber gépelt kézírata, 101f.

³⁴ Lajčo (Ljudevit) Budanović (1873 – 1958), 1927 óta a jugoszláv Bácska apostoli kormányzója (1968 óta: Szabadkai Püspökség). Budanović hivatala gyakorlása során ugyanolyan kérlelhetetlennek számított Belgráddal szemben, mint hívei soraiban a nemzeti kisebbségek irányában. Janjetović, Zoran: Zwischen ungarischem Staatsbewusstsein und südslawischer Loyalität: Der katholische Klerus und die Donauschwaben der Batschka und des Banats zwischen 1918 und 1933. In: Kirche und Gruppenbildungsprozesse deutscher Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918-1933. Kiad. Rainer Bendel, Robert Pech und Norbert Spannenberger. Berlin 2015, 213-223, itt: 218f.

Kimegyek a szabadba, hogy ne legyek rosszul az elhasznált levegőtől. Fel és alá járkálva megpróbálok reggeli áhitatot tartani. Lelkem bizonytalan és gondterhelt, és bizonyosságra vágyom, hogy ráhagyatkozhasak Istenre. Míg lassan kezdek megnyugodni, a váróteremben hangos zűrzavar támad. Fülsiketítő kiabálás, ördögi ordítás hallatszik. Újból bemegyek, hogy lássam, mi is folyik ott: a váróterem közepén egy partizánruhás fiatalember fetreng a földön. Kezével és lábával csapkod maga körül, káromkodik, ordít, és eltorzul a szája. Csikorogtatja a fogait, habzik elkékült szája. Férfiak ugranak oda, és próbálják meg lefogni, nehogy ártson saját magának, vagy valakit agyonüssön a teli váróteremben. Iszonyatos erővel védekezik a segítő férfiakkal szemben, és megpróbál kiszabadulni. Az odasiető férfiak közül némelyek a habzó szájú ember erős ütésétől földre zuhannak, mint egy zsák. Hasonló látvánnyal csak a Szentírásban találkoztam az ördögök kiűzésének leírásánál. Végül néhány erős férfi legyűri, és nyugalomra kényszeríti a „megszállottat”. Teste görcsösen rángatózik, feje remeg, arca eltorzult, haja zilált. Habzó szájából istenkáromlások törnek elő. Úgy tűnik, mintha gyilkos lelke valami pokoli tehertől keresné a szabadulást. Fülsiketítően ordítja:

– Lőjél, roham..., támadás ..., a kést ... a torkához ..., öld meg... a svábot! Vér..., folyjon a vér!

Minden erejével fel akar kelni, de a férfiak megint lenyomják a földre.

– Szúrd le, szúrd le, folyjon a vér! – parancsolja ördögi hangon. Minden tagjában rángatózik. Vastag izzadságcseppek borítják a homlokát és tűzvörös arcát, majd az elkínzott ember lassacskán megnyugszik. Egyre kevésbé rugkapál és rázkódik. A férfiak hagyják pihenni, de szorosan fogják tagjait. Hörög, mint egy leszúrt állat. Egy zilált hajú, egyenruhás partizánlány odasiet, és letörli a ronda habot a szájáról. Mögöttem egy férfi a foga között ezt suttozza:

– Djavolska posla! (Ördögi dolgok!)

Érzem, ahogy részvét ébred bennem. Tehát így kényszerítették az embereket egészen az idegösszeroppanásig, hogy egy olyan ideológiáért harcoljanak, amelyet ők „felszabadításnak” neveztek. Emberek hekatombáit hajszolták a halálba, mígnem ők is testi és lelki romokká lettek.

– Ezek a győztesek! – mondta halkan egy férfi mögöttem. – A partizánok között csak azt ismerték el teljes értékű harcosnak és teljesen megbízhatónak, aki az elfogott ellenséget hidegvérrel lelőtte vagy lemészárolta.

Nem ez volt az első eset, amikor a „partizánbetegség” („kozaritisz”) rohamait láttam, ami ugyan benuulásos jellegű, de az Isten és az emberi természet ellen folytatott harc során a forradalmi harcok embertelen túlterhelése, az idegek szétzilálódása, a lelki és testi életerők túlterhelése okozza.

Amikor végre beszállhattunk a vonatba, újból rám tört a nyugtalanság. Feszültem és ugyanakkor a hidegtől remegve ültem a fülkében. Szemben velem leült egy sápadt, egyenruhás fiatalember, aki úgy nézett ki, mint egy alig húszéves fiú. Beszélgetésükből és a mellette ülő lánnyal szembeni viselkedéséből kitalálható volt, hogy szerelmesek, vagy csak nem rég óta házasok. A férfi újvidéki utazásáról beszélt, és azt sejtette, hogy azért utazott oda, hogy élelmiszert szerezzen Gádorba, de sajnos minden fáradozása sikertelen volt. Csak később tudtam meg, hogy ennek a Gojko nevű, komolytalan kinézetű, sőt gyerekes férfinak tábori intendánsként az volt a kötelessége, hogy körülbelül 20.000 ember ellátásáról gondoskodjon.

A vonat megállt Gádor megállóhelyen. A falu, amelyet megsemmisítő táborra alakítottak át, onnan néhány száz méterre feküdt. A környező „szállások” tanyáiról érkező szerb férfiak és nők csoportja haladt át szorosan, zárt sorban az állomáson. Mögöttük mentem én. Összeszorult a torkom. A szívem a torkomban dobogott.

– Miért vállalkoztál erre a kalandra? – tettem magamnak szemrehányást. Háti csomaggal követtem a szláv parasztokat, mintha közéjük tartoznék. Akadálytalanul haladtunk át az ellenőrzőponton. A parasztok elindultak majorságuk felé. Abban a hiszemben, hogy nem figyelnek, bekanyarodtam a megsemmisítő táborba. Sűrű köd borított mindent ezen a jéghideg téli reggelen. Alig egy méterre lehetett csak látni. A fagyott hó csikorgott a talpam alatt. Megpróbáltam a lábam alatt beszakadó jég zaját elnémítani.

– Stoj! (Állj!)

Egy éles kiáltás rémített meg. Az őrszem tehát észrevette, hogy valaki leszakadt a parasztok csoportjától, és bekanyarodott a tábor irányába. Most mihez kezdjek? Álljak meg, és adjam meg magam? Ekkor egy még hangosabb kiáltás hangzott fel:

– Stoj! Pucam! (Állj! Lövök!).

Erőlködve néztem a fenyegető irányába, de csak szemmel áthatolhatatlan ködfalat láttam. Magamat Isten gondviselésére bízva óvatosan tovább lépkedtem. Egész egyszerűen nem akartam magamat megadni nekik. Figyelmesen hallgatóztam, hogy nem követ-e valaki. De csend volt. Megnyugodva lélegeztem fel, idegeim ellazultak. Körülbelül hajnali négy óra volt, amikor a szántóföldeken és a kerteken keresztül beértem a haláltáborba. Bebugyolált alakok suhantak el mellettem a ködben. Az elcsigázott emberek szinte kísérteteknek tunk. Tudták, hogy aznap reggel érkezik a vonat, és kétségbeesésükben azt remélték, hogy valahonnan segítség jön a közeledő éhhalál ellen.

■ A gádori haláltábor

Szeretteimnél

Halkan beléptem a szoba félhomályába. Nővérem rögtön megpillantott, és görcsösen átölelt. Az izgalomtól egyetlen hang sem jött ki a torkán. Könnyek csordultak le sápadt, beesett orcáin. Némán mutatott a két gyermekre, akik még aludtak a szalmán. Ádám hét, Rozi tízéves volt. Végül megjött a hangja:

– Apánkat néhány napja temettük el... Anya Szenteste távozott közülünk...

Felzokogott, és remegő kezébe temette arcát. Kimerülten ereszkedett le a szalmazsákra. Most már a gyerekek is felébredtek. Első pillantásra csak mélyen ülő nagy szemüket láttam meg teljesen eltűnt arcuk fölött. Merev tekintetükből szótlan segélykiáltást olvastam ki, ami a legkeserűbb nélkülözésből fakadt, és olyan hangosan szólt, hogy az embert velejéig meg rázta. Mindketten az éhhalál szélén álltak. Nővérem megmutatta a gyermekek mély sebeit, amelyeket a skorbut okozott. Ezek az alultápláltság és a vitaminhiány következményei voltak. Leültem melléjük a szalmára, és magamhoz szorítottam őket. Remegő kézzel bontottam ki a hátizsákot. A gyermekek félénken nyúltak a kenyér, a sütemény és a cukor után.

– Ő, ilyesmi is létezik még a világon!? – kiáltott fel nővérem, és szája hosszú idő után most először mosolyra húzódott. Remegő kézzel törölgette szeméből a váratlan örömtől bőségesen megindult könnyeket. A gyermekek mohón kaptak a régóta nem látott étel után.

– Lassan, gyerekek, először hozzá kell szoknunk az evéshez – figyelmeztette gyengéden a kicsiket.

Most már szerettem volna megtudni valami pontosat rokonaim sorsáról. Miért voltak még ott? Szökésük már rég meg volt tervezve és le volt beszélve, már megvolt rá a pénz is. Magyarországon keresztül vezetett volna az útjuk Nyugatra. Nővérem hosszú szünet után kezdett el mesélni:

– Terveztük is, hogy megszökünk, de egész egyszerűen nem volt megoldható, hogy én beteg anyánkkal maradjak, apa meg a gyermekekkel elszökjön. Apának nem volt szíve hozzá, hogy a két gyerekkel a biztonságot válassza, míg engem és beteg anyánkat egyedül hátrahagy; azt mondogatta, hogy nem tehetem meg, hogy elmenekülök, és anyát a táborban hagyom. Miután anyát Szenteste sírba tettük, már teljesen lehetetlen volt a szökés.

Ekkortájt megszigorították az ellenőrzést a határon. König kántortanítónkat, apa iskola-társát ez idő alatt négyszer kapták el, rabolták ki, büntették meg, és vetették a pincébe úgy, hogy az idősebb férfi alig tudta az életét megmenteni. Még sok ilyen esetről hallottunk. Ezért napról napra halogattuk a szökést, aztán beköszöntöttek a téli hónapok, és apa már nem vállalta a magas hóban a menekülés nehézségeit.

Aztán egy szörnyű nap köszöntött ránk! Az volt ebben az évben az egyik leghidegebb januári nap. Magas hó borította a járdákat. Kora reggel a kikiáltó dobbal körbejárt a tábor utcáin ezzel a felhívással: „Minden táborlakó azonnal jelenjen meg a parancsnokság előtt. Ha valakit a közös tartózkodóhelyeken találunk, azt lelövök! Apa kezdetben nem is akart menni, mert alig állt a lábán. Végül hagyta magát rábeszélteni, én pedig vezettem. Csak lépés-

ről lépésre közeledtünk a gyülekezőhelyhez. Útközben gyakrabban megálltunk. Levegőt akart venni, és közben a falhoz támaszkodott. Szembejött egy őr. Szűk volt a hótól megtisztított útszakasz, ezért úgy csináltam neki helyet, hogy a magas hóba léptem, ami nekem majdnem a csipőig ért, hogy a felfuvalkodott őr elhaladtában elférjen mellettünk. De úgy tűnt, hogy ez ennek a dühös, indulatos embernek nem volt elég, ezért apánkat belelőkte a magas hóba, és vasalt csizmájával rátaposott. Apa nyögött, de ott kellett hagynom, mert a partizán a gyűjtőhelyre hajtott engem. Apa órákig feketett a hóban mozdulatlanul, míg visszajöhöttem hozzá. Felemeltem, és szállásunkra vittem. Attól fogva haláláig már fel sem kelt. Amikor holttestét egy nagykendőbe belevarrtam, mivel már rég nem volt fakoporsó, láttam, mennyire ki volt éhezve, már csak csont és bőr volt. A szűkös vizes levest is megvonta a saját szájától, hogy a gyermekeket és engem életben tartson. Gyakran szinte egyáltalán nem evett abból az élelmiszerből, amit utolsó pénzéből vett a kocsisoktól. Szó szerint feláldozta magát értünk. Milyen gyakran ismételte: „Az első világháborúban orosz fogságban voltam. Ott sokat éheztem. Ott vészelttem át a kommunista forradalmat, de az ottani szenvedés meg sem közelíti ezt a nyomorúságot, amibe saját hazánkban kényszerítettek minket!”

Nővérem zokogott, és szomorúságában kezével eltakarta az arcát. Mi fájdalomunkban hallgattunk. Szemem előtt apám talpig becsületes, méltóságteljes alakja lebegett. Mély tisztelet fogott el iránta, aki a házasársi hűség és az önzetlen odaadás áldozatává vált. Ezt a szilárdságot mély hitéből merítette. Mennyire szerette szülőföldjét! Egész lénye hazája földjében gyökerezett, amelyet az elődök szorgalma és izzadsága áldott meg, amelyet őseinek holtteste szentelt meg. Ezért sem akart a betörő kommunisták elől elmenekülni.

A „német” szó apám számára semmi nacionalizmust, felsőbbrendűséget, mások iránti lenézést nem jelentett. Az ő földjei mélyen az ukránok lakta Bácskeresztúr és a szlovák és szerb Liliomos határában voltak.³⁵

Itt valami fennmaradt a Német-római Birodalom nemzetek fölötti szelleméből, ami a mai gondolkodás számára már érthetetlen.³⁶ Akkoriban azonban ez olyan volt, mint a békében és egységben egyesült Európa szimbóluma, egy olyan szimbólum, amelyet apám oly békésen és türelmesen szolgált egész életében a többi nép közösségében.

Megpróbáltam közben nővéremet vizsgálni:

– Most már állandóan itt maradok a táborban – mondtam neki –, de nektek, amilyen hamar csak tudtok, el kell innen mennetek. Erről majd gondoskodom. Itt nem sokáig fogjátok kibírni.

Ölelgettem a két gyermeket:

– Most már minden jóra fordul!

■ A halál árnyékában

Volt itt Gádorban egy ember, aki a végső kimerülésig törődött a szegények legszegényeiből. Ő szolgáltatta ki a halotti szentséget apámnak is, noha akkor már magas láza volt. Ő volt Matthias Johler káplán³⁷. Még nem egészen gyógyult ki a tifusból. Őt akartam felkeresni. Óvatosnak kellett lennem, hogy senki se ismerjen fel útközben. Sikerült észrevétlenül belépnem hozzá. Önként jött ide, hogy osztozzon az elűzöttek sorsában. Találkozásunk mindkettőnk számára örömteli meglepetés volt. Átöleltük egymást; annyira közel éreztük magunkat egymáshoz, mint azelőtt soha.

– Itt kell találkozunk a hosszú elválás után? – suttoztam. Arca sápadt volt, és a keze remegett a gyengeségtől. Éjfekete haja rövid idő alatt megőszült.

– Krisztus fájdalmas kereszttűjára jutottunk! – A gyengeségtől leült, és megtörtén folytatta:

– Úgy tűnik, hogy ez a megsemmisítő tábor a többivel együtt hazai egyházunk Kálvária-hegyévé vált.

Johler káplán ugyan túl volt a nehezén, de még nem volt egészséges. Azt remélte, hogy pár nap múlva folytathatja titokban végzett papi tevékenységét, amelyet újév óta félbehagyott. Javasoltam neki, hogy térjen vissza Szentfűlőpre, ahol Müller plébánosnál³⁸ és házvezetőnőjénél, Rézinél kipihenhetné magát. De láttam rajta, hogy javaslatommal egyáltalán nem ért egyet. Itt akart maradni az emberekkel Gádorban. A parancsnok kihirdette: aki templomba megy, azt lelövik.

– De az itteni keresztényeknek szükségük van arra a lelki vigaszra, amit csak a hit adhat meg nekik – mondta Johler. És elmesélte, hogy legutóbb gyermekei halála miatt egy anya öngyilkos lett; elborult elmével kútba ugrott.

De aztán elmagyaráztam barátomnak, hogy a főpásztor, Budanović püspök³⁹ hosszas kéréseimre engedélyezte, hogy Johler káplán helyettese legyen. Nyomatékos kérésemre,

³⁷ Matthias Johler (Johler Mátyás) (1913 – 1969) Szentfűlőpön született, különböző plébániákon szolgált, 1945-ben a gádori plébános káplánja, önként vállalta, hogy a táborban marad, és folytatja hívei lelki gondozását. Szabadulása után Ausztriában telepedett le. 1945-ig káplán volt Bácsszentivánban, majd tábori lelkész Gádorban. Johler 1947 közepén Magyarországon keresztül Ausztriába menekült, ahol 1959-ben az alsó-ausztriai Hornban a Canisiusheim (Canisius Otthon) rektora lett. Ezt megelőzően Bécsben a cobenzli, speckbach, auhofi, valamint a Hundsturm-lager menekülttáborok, valamint a simmeringi nagytábor menekültjeinek lelki gondozását bízták rá. Ezeknek az 1955-ös feloszlását követően (az Osztrák Államszerződés aláírása után) a papnevelés feladatát kapta. Vö. <http://www.donauschwabens-ooe.at/index.php?id=311> (04.01. 2018). Naplófeljegyzései, amelyekben Wendelin Gruberrel való találkozását is rögzítette, itt szerepelnek nyomtatásban: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Bd. V: Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Bearb. v. Theodor Schieder. Düsseldorf 1961, 442-485, itt kül. 451-454.

³⁸ Müller Péter (1884 – 1951). Miután a szentfűlői férfiak közül több százat kivégeztek, majd a lakosságot munka- és haláltáborokba hurcolták, 1948-ban a plébánost is bebörtönözték, félig megvakulva, nagybeteg, nem sokkal a halála előtt engedték szabadon. (Cs. B.)

³⁹ A bunyevác származású, bajmoki születésű Budanović (1873 – 1958) a bácskai területek délszláv államhoz csatolása után vált e részek katolikus egyházi adminisztrátorává szabadkai székhellyel, 1927-től püspök egészen haláláig, leszámítva a Délvidék visszatérésének éveit, amikor tisztségét nem gyakorolhatta. Vö. a 35. lábjegyzettel! (Cs. B.)

⁴⁰ Jurisdictio (latin), itt: felhatalmazás.

³⁵ Bácskeresztúron túlnyomó többségben (85 %) nem ukránok, hanem kisoroszok (ruszinok) éltek és élnek, az ukránok részaránya mindössze 1 %.

³⁶ E területek sosem tartoztak a Német-római Birodalomhoz.

és tekintettel arra, hogy saját felelősségemre vállalom, végül megadta nekem a jurisdictiót⁴⁰.

Hogy helyettesíteni fogom, végül mégis arra a belátásra bírta barátomat, hogy jobb lesz, ha egy időre elmegy, és kipihení magát. De először meg akartam tudni tőle, milyen állapotok uralkodnak a táborban, és hogyan viselkedjek. Elkezdett mesélni:

– Az üldözés prését fokozatosan egyre jobban megszorították. Egyébként is problémás volt legális működésünk, illegálisba kényszerültünk, mert minden papi tevékenységet betiltottak.

Barátom óvatosan az ablakra pillantott, és ujjával odamutatott:

– Itt látod népünk legalávalóbb hóhérségédjét! Ettől az embertől óvakodj, mint a tüztől!

Közelebb léptem az ablakhoz, és az egyszerű függöny mögül megszemléltem a fiatal, erős, magas növésű, körülbelül húsz éves, csontos arcú férfit. Jobb kezében egy lovaglóstort tartott, a másikkal katonavédelemmel erősített pisztolyába kapaszkodott. Fején fehér, orosz szörme-sapkát viselt, amelyen ötágú vörös csillag villogott. Mosolyogva beszélgetett gyilkos kíséretével, és élvezettel lóbálta lovaglóstortját. Felfuvalkodott mozdulataiból azt gondolhatta az ember, hogy mind az öt kontinens az ő uralma alá tartozik. Katonái mind teljes fegyverzetben voltak.

– Ez Šuco, a tábor őrpáncsnoka! – suttogta halkan Matthias mellett. – Körülbelül 20.000 táborlakó élete és halála fölött rendelkezik, és úgy tűnik, hogy senki sem vonja felelősségre.

– Ezt a férfit láttam ma éjszaka az állomáson kiszállás közben! A szerb parasztok közé vegyülve a Bilić tanya felé indultam, amikor ő egy fiatal, sápadt tiszttel beszélt, aki velem utazott a vonaton.

– Az valószínűleg Gojko intendáns lehetett. Ez a hozzá nem értő fickó azt a megbízást kapta a legfelső pártvezetéstől, hogy hajtsa végre embereink kiéheztetését. Ugyan neki kellene gondoskodnia a táplálékról, de ez saját hibájából, vagy még inkább felettesei rosszindulatából nem sikerül neki. Embereink az elmúlt időben pontosan megállapították, hogy a szűkös, napi háromszáz gramm élvezhetetlen, penészes kukoricakenyér most már negyven napja elmaradt. Az itt elkövetett összes rémtettért egy lakatosinas, Šuco, egy szabadkai dobrovoljac⁴¹ fia, ez a műveletlen, goromba tuskó a felelős, akiből a forradalom alatt Tito partizánjai között az erdőben minden emberi érzés kiveszett. A vérszomj csak úgy süt a tekintetéből! Mindenki nagy ívben kikerüli. Én sem mutatkoztam eddig soha az utcákon. Mindig a hátsó épületekből, a kerteken át mentem a betegekhez. Ha egyszer mégis át kellene menned az utca túloldalára, akkor előbb kérj meg valakit, hogy nézze meg, tiszta-e a levegő. Mivel most szigorúan tilos templomba járni, csak azt teheted, hogy a betegeknek kiszolgáltatód a szentségeket. Az emberek nehezen viselik el, hogy megtiltották számukra az istentiszteletet. De lakásukban sokat imádkoznak. Ha rajtakapnák őket, akkor a katonák fegyvereivel gyűlne meg a bajuk.

– Ti a szabadulásért imádkoztok, és azért, hogy a mi hatalmunk összeomljon! – ordítják ilyenkor ördögi gyűlöletükben tombolva. A töprengő csüggedés kétségbeeséshez vezet, és szerintem ez embereink lelkének a legveszélyesebb gyilkosa, ami ellen nekünk, papoknak küzdenünk kell.

Barátom elhallgatott. Kisebb szünet után azonban felindultan így folytatta:

– A hatalom méreg. A hatalom nem halálos annak, aki hisz egy magasabb rendű lényben, mert az visszatartja az embertelen, meggondolatlan túlkapásoktól. De azok számára, akik nélkülözik a magasabb szférákat, a hatalom olyan fertőző, mint a hullaméreg. Ők menthetetlenül rabul esnek a vérszomjnak, mint a javíthatatlan iszákos az alkoholnak. Ha valaki mindenkit szorosan a markában tarthat, vajon nem olyan az, mint Isten hatalmának az ördögi utánzása? Mennyire mámorító a hatalom birtoklása! Ezt a Šucót mint semmirekellő, lusta, fajankó inast minden műhelyből elbocsátották. Az ilyen lelkek aztán gyorsan megértik, hogyan bánjanak a véres hatalom ördögi eszközével. Milyen magasra jutott mámorító mesterségében! A gazdag nagybirtokosok, a főiskolát végzett uraságok milyen kicsivé váltak a lakatosinas előtt! Mindenkit, a plébánosokat, az orvosokat, a professzorokat, mindenkit a kezében tart, mint egy bábszínház a fabábukat.

Mindent szabad neki, a szép nőket és lányokat tetszés szerint kiválogathatja magának, és visszaélhet helyzetével. Minden pénzüket, aranyukat és ékszerüket már megszerezte magának!

Matthias hallgatott, miközben tovább szemlélte a vasalt egyenruhás fiatalembereket. Milyen felsőbbrendűen viselkedik Šuco hóhérségei között! Társai ellentmondás nélkül fogadják szavait, hiszen ő a magasabb kaszthoz, az oznásokhoz⁴², a „tévedhetetlen” gyilkosok közé tartozik. Felülről hatalmat kapott arra, hogy 20.000 ember létének és nemlétének forgótárcsája fölött rendelkezzen. Minél hamarabb a tömegsírba juttatja a nem kívánatos személyeket, annál több érdemrend kerül a mellkasára, annál több csillag villog majd váll-lapján. Šuco a halál malmának lendítőkerekénél áll. Micsoda érzés, ha az ember korlátlanul uralkodhat! Sapkáját egyik fülére tolja, felemeli a fejét, vizslató tekintete végigsiklik a munkaszolgálatból hazafelé vonuló rabszolgák menetszlopán, mintha nem is lennének emberek. Amikor így, vasalt öltözkének teljes fényében, súlyos léptekkel lépked a megsemmisítő táborban, szavak nélkül, de határozottan ezt fejezi ki: csak hogy tudd, én vagyok a te atyáuristened és mindened!

Matthias fáradt fejét két könyökére támasztotta. Jóságos szeme még mindig lázasan csillogott az elszenvedett betegségtől, de lelke nem adta fel. Erős lelkierejének köszönhető, hogy sikerült a felette lebegő halált elriasztania, természetesen nem minden áldozatos segítség nélkül:

– Képzeld, egy idős asszony ajánlkozott, hogy éjjel-nappal ápol, amikor egy hétig eszméletlenül feküdtem a tifuszos magas láztól. Ez a hős asszony felajánlotta életét Istennek, hogy megmentsen egy papot a haldokló népért. Így szólt Istenhez: Uram, vedd el az életemet, és add azt ennek a papnak, aki népünket vigasztalni tudja! És mi történt? A hős asszony aznap halt meg, amikor először lábra tudtam állni. Az Úristen szaván fogta! Szentként tiszteltem őt. Most már megértheted, miért megyek el olyan nehéz szívvel a táborból.

Még arra kértem Matthiast, hogy messzebből kezdje mondandóját, és mondja el, hogyan kerülhetett erre egyáltalán sor. Vajon előre látható volt-e a dunai svábok módszeres kiirtására irányuló nyilvánvaló kísérlet?

⁴¹ Dobrovoljac = első világháborús szerb önkéntes, aki szolgálataiért a Bácskában és a Bánátban földet kapott.

⁴² Oznások = az OZNA állambiztonsági szolgálat tagjai.

– Ha tudtuk volna, hogy mi minden történt a megszállók és a szomszéd népek között a háború alatt, ha a legcsekélyebb fogalmunk is lett volna arról, hogy mekkora gyűlölet gyulladt a balkáni szláv népek szívében, akkor népünkől senkinek sem lett volna szabad hazájában maradnia. Mindenkinél ki kellett volna vándorolni a vörösök elől. De ki tudta egyáltalán pontosan, mi történt a deportált zsidókkal? De hát kinek is volt a leghalványabb sejtése az auschwitz, dachau és egyéb helyeken működő gázkamrákról? Ki tudott bármit is a német katonák által a partizánok, a csetnikek és más szabadcsapatok ellen elkövetett megtorló intézkedésekről? Ki gondolta volna, hogy ennek a népnek a bosszúvágya, ami generációk óta izzott bennük, ilyen hatással lesz ártatlan keresztény népünkre? És végezetül mi köze volt sváb népünknek ahhoz a polgárháborúhoz, ami a Szávától és a Dunától délre egyrészt a nacionalisták és a kommunisták, a szerbek és a horvátok, a csetnikek és a partizánok, Nedić⁴³ és Ljotić hívei⁴⁴, másrészt a bolgár, magyar, olasz és német megszálló hatalmak között zajlott? Iszonyatos bosszúállás zúdult egyszerű népünkre, amelynek tényleg halvány sejtelmé sem volt azokról a szörnyű bűntettekről, amelyek a háború alatt a Balkánon történtek. Ha minderről sejtésünk lett volna, akkor időben levontuk volna a következtetést, és egyszerűen elmenekültünk volna. Tisztában voltunk azzal, hogy a bácskai és baranyai szerb lakossággal a magyar megszállók sem bántak kesztyűs kézzel. Így a horvátokkal (bunyevácokkal és sokácokkal) sem, akiknek a püspökét⁴⁵ és népük vezetőjét Blaško Rajićot⁴⁶

⁴³ Milan Nedić (1877 – 1946) tábornok, a Haderők és a Tengerészet minisztere 1938/39/40-ben, majd az ún. Nemzeti Megmentés Kormányának (Vlada narodnog spasa) „elnöke” volt a német megszállás alatt 1941-től 1944-ig. Nedić 1940 őszén memorandumban hangsúlyozta, hogy szerinte a Jugoszláv Királyság a tengelyhatalmak javára változó erőviszonyokra tekintettel nem maradhat semleges, hanem közelednie kell a tengelyhatalmak szövetségé felé. Számára lehetségesnek tűnt az is, hogy területeket engedjen át a náci rezsim számára, mert „nem fogunk olyan sokat veszíteni, mint abban az esetben, ha az ellenségei lennénk, és erőszakkal rabolnák el azokat tőlünk.” Ennek következménye volt miniszteri lemondása. Nedić személyes és rokoni kapcsolatban állt Dimitrije Ljotićtal és annak a Zbor szervezetével. Mint a megszállt és német hivatalkok által irányított ország „kormányfője”, Nedić saját feladatát „Szerbia, mint egy kompakt nemzeti állam újjászülésében” látta, elvetette Jugoszlávia megújulásának gondolatát, és Szerbia számára helyet remélt a nemzeti-szocialista népek rendjében. A Nedić-kormány „ideológiai magjával” Ljotić Zbor-mozgalma szolgált, amely főleg az olasz fasizmus és a német nemzeti szocializmus antiszemita, rasszista és klerikális kellekeit elegyítette össze nemzeti romantikus mitológiává. Vö. a továbbiakhoz: Ristović, Milan: General M. Nedić – Diktatur, Kollaboration und die patriarchalische Gesellschaft Serbiens 1941-1944. In: Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944. Kiad. Erwin Oberländer. Paderborn 2017, 633-687, itt külső. 635-646 és 636 (idézet). – Holm Sundhaussen Milan Nedićről: in <http://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1441> (04.01.2018).

⁴⁴ Milan Nedić tisztázatlan körülmények között, a börtönablakból kilököve vagy kiugorva halt meg. (Cs. B.) Dimitrije Ljotić (1891 – 1945) szerb szélsőjobboldali politikus és ideológus, igazságügy-miniszter a királyi diktatúra idején. Ljotić alapította 1935-ben a fasiszta-nemzeti szocialista irányultságú Zbor szervezetet, „a horvát usztasa mozgalom szerb megfelelőjét.” A második világháború idején az általa létrehozott Szerb Önkéntes Hadtest (Srpski dobrovoljački korpus) a Wehrmacht oldalán harcolt. Ő maga gépkocsibalesetben vesztette életét a háború befejező szakaszában. Sundhaussen szerint Ljotić világnézetéhez tartozott „markáns (ortodox) vallásossága, a társadalomról, mint egy patriarchális felépítésű nagycsaládról alkotott felfogása, a parlamentáris demokrácia, a kapitalizmus, az individualizmus, valamint a marxizmus és kommunizmus elutasítása. Vö. Sundhaussen, Holm: Ljotić, Dimitrije. In: Handbuch des Antisemitismus. Bd. 2/2: Personen L-Z. Kiad. Wolfgang Benz. Berlin-Boston 2009, 486f. – Ristović, General M. Nedić, külső. 647-650.

⁴⁵ Lajčo Budanovićot. Vö. 35. és 40. lábjegyzet!

internálták. De ki gondolta volna álmában is, hogy mit sem sejtő népünknek kell mindezekért a gaztettekért vezekelnie? A magyar megszálló hatalom a szláv lakosságot tömegével telepítette ki hazánkból, és saját embereit, a magyar csángókat telepítették a helyükre. Šuco parancsnok is ennek egyik áldozata volt, akit egész egyszerűen áttettek a Duna túlsó partjára. Ezt követően csatlakozott a partizánokhoz, és tanult bele gyilkos mesterségébe, amelyet most olyan ügyesen alkalmaz német népünkön.

Barátom olyan izgalomba jött, hogy keze elkezdett remegni. Betegsége miatt még nagyon kimerült volt.

– Azt a tíz nemzetiséget, amely kétszáz évvel ezelőtt a Duna-Tisza vidékén lett új hazára, és kétszáz éven keresztül élt békésen egymás mellett, ezzel a vészterhes sovinizmussal egymás ellen hergelték.⁴⁷ A kommunisták ezt a viszályt használták ki bűnös céljaik érdekében. Minden szomszédos nép rabságra jutott, és a mi népünket egyszerűen sírba taszították. Itt alkalmas lesz rá, hogy megfigyeld a partizánok arcát, amikor a hullákkal megrakott halottszállító kocsik elhaladnak előttük. Milyen elégedett mosoly ül ki az arcukra!

– Hamarosan mindet likvidálni fogjuk – mormolják egymás fülébe.

Matthias Johler káplán kimerült az elbeszéléstől, de ő is hallani akarta, hogy mi történt velem Zágrábban. Miután mindenről beszámoltam, még egyszer a lelkemre kötötte a táborban lakó embereket.

– Itt Gádorban találkozni fogsz közép- és dél-bácskai honfitársainkkal. Van itt néhány ezer ember Szentfülöpről, Hódságról, Bácsordasról, Szerbiliticsről, Szilberekéről, Vepródról, Paripásról, Bácsról, sok apatini, szondi, küllődi, béregi, őrszállási, regőcei, kúlai, cservenkai, bajmoki és még sokan más német községekből.

Végül ideje volt, hogy felkerekedjek. Át kellett vennem Johler káplán helyét.

– Sajnos üresen hagyom rád az éléskamrát. Amikor főnökömet, Dobler plébánost a temetőbe kísértük, az éhezők elhordtak minden létező élelmiszertartaleket. Valahogy el kell boldogulnod! – Elbúcsúztunk egymástól.

■ Szent Kristóf-szolgalat

Télikabátom alatt, a testem fölött hordoztam a Szentostyát. Fürkésző tekintettel és sietős léptekkel keltem át a tábor utcáin. Hideg szél csapott az arcomba, amikor áthaladtam a hófödte kerteken. Nehézkesen küzdöttem át magamat a latyakos hótól puha földön. Így érkeztem hátulról a tábor egyik házához. Bekopogtattam. Semmi válasz. Óvatosan beléptem.

⁴⁶ Blaško Rajić (1878 – 1951) bunyevác származású katolikus pap, volt kalocsai diák, elkötelezett horvát nacionalista különféle pártok színeiben; az első világháború végén Bácska Magyarországtól történő elszakításáért küzd, a délszláv küldöttség túlzott igényeit erősítő jelen van a párizsi békekonferencián, 1920-ban a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság alkotmányozó nemzetgyűlésének tagja. 1941 áprilisában a magyar hatóság letartóztatja, megkínózzák, Budapestre, egy ferences kolostorba internálják, ahonnan Stepinac és a Vatikán közbenjárására 1943-ban szabadul, s folytathatja papi tevékenységét. (Cs. B.) Vö. <http://www.croinfo.rs/sucultus-news/znamenite-licnosti-subotice/blasko-rajić/> (2018.01.04.).

⁴⁷ Idealizált kép az együttélésről. (Cs. B.)

Hihetetlenül rossz szag csapta meg az orromat: a halál lehelete. Egy hagyományos parasztszobában körülbelül húszan feküdtek a szétterített szalmán. Csak keveseken volt takaró. Mindnyájan ruhástul feküdtek ott, így próbáltak védekezni az ádáz hideggel szemben. Alig vizsgozta valaki a köszönésemet. Ezek az emberek közönyös apátiába süllyedtek. Lekuporodtam az első mellé, félig térdelve, félig guggolva odahajoltam egy idős férfihez, aki mosdatlanul és elhanyagoltan feküdt ott.

– Hogy van, apóka?

– Rosszul! Éhen halunk!

– A feleségem pár napja halt meg. Két gyermekemet elhurcolták Oroszországba. Vannak unokáim is, akik kilopóztak a táborból, hogy egy kis kenyeret kolduljanak. És most hallottam, hogy visszafelé elrakták őket a partizánok, és a büntetőpincébe dobták őket.

Azt a kis kukoricakenyeret, amit kapunk, nem bírja a gyomrom, és nem marad más hátra, mint hogy lefeküdjek, és meghaljak!

– Ne csüggedjen, bácsi! Bízson Istenben! Küzdjön tovább az életéért! Nem tudna valakit megkérni, hogy hozzon magának levest? Még ha nincs is benne semmi tápláló, legalább valami meleg kerül a gyomrába – próbáltam bele bátorságot önteni, és még hozzátettem: – Bácsi, szokott imádkozni is?

– Igen, nem felejtettük el az Őristent, de szerintem Ő elfelejtett minket!

– Nem hagyott minket cserben, de próbára tesz, hogy bízunk-e benne, még akkor is, ha úgy néz ki, mintha minden elveszett volna.

– Mindent odahagytunk, most pedig a halálunkon vagyunk.

– Bácsi, ha úgy néz ki, hogy odáig jutottunk, akkor nem kellene ezt a fontos lépést előkészíteni, hogy nyugodt lelkiismerettel léphessünk Urunk és Megváltónk elé?

– Ő az egyetlen megmentőnk ebből a nyomorúságból! Már jöhetne értem, hogy elvigyen – mondta az öregember.

– Azt mondták, Ő az, aki megvált minket ebből a siralomvölgyből! Csak ő képes ezt a földi nyomorúságot az örök dicsőségre átváltoztatni, ha bízunk benne.

– De még gyónni és áldozni sem tudunk halálunk előtt. A papoknak annyi mindent kell elviselniük ezektől az istentelen partizánoktól. Az Őristen irgalmazzon nekem!

– Bácsi, én pap vagyok! Szeretném, ha elfogadná a hit vizsgáztatását! – Levettem téli sálamat a nyakamról, mire előtűnt fehér papi gallérom.

– Igen, ha ez így van, akkor rögtön csinálhatjuk is!

A férfi meggyónt, és útravalóul magához vette az Üdvözítőt, az élet lelki kenyerét. Hamarosan nyugodtan és készségesen a jobb örökkévalóságra cserélte ezt a földi nyomorúságot. Ezek a dunai svábok akkora keresztényi türelemmel léptek az örök bíró elé, hogy még én is megrendültem, és csak most ismertem meg ennek a paraszti népnek a mély vallásosságát. Az a tény, hogy honfitársaim mellett állhattam, amikor békésen átléptek a másik életbe, bőségesen kárpótolt az állandóan fenyegető veszélyért és a folyamatos rettegésért.

Az idős bácsi mellett fekvőknek ezek után már nem volt szükségük több bevezetésre. Szomszédja gyenge hangon ezt mondta:

– Plébános úr, akkor én is meggyónok! Közel a vég..., de nálam ez nem fog olyan könnyen menni... Nem gyóntam az első világháború óta.

– Ennek már huszonöt éve.

– Atya, segítsen nekem, hogy kell. Nagyon elhanyagoltam magamat!

Aztán belefogott, és hangosan sorolni kezdte bűneit és hibáit.

– Bácsi, halkabban beszéljen, hogy a többiek ne hallják! – suttogtam neki.

– Hadd hallják a bűneimet. Ha nem szégyenkeztem, amikor elkövettem őket mások előtt, akkor most miért kellene szégyenkeznem, amikor beismerem őket? Nem így van? Végül is a többiek sem jobbak nálam.

Így a szobában fekvő mind a húsz férfi megkapta halála előtt az élet isteni eledelének vigaszát.

A másik szobában több mint húsz nő feküdt a szalmán. Megszólítottam az elsőt, egy fiatalabbat:

– Hogy van?

– Ne kérdezze! A férjem elesett a fronton. Gyermekem nyomorúságosan elpusztult. Mit kezdjek még itt a földön? Lefeküdtem, hogy meghaljak!

– Nem kel fel még azért sem, hogy elhozza azt a kukoricadarát, amit itt kenyérnek hívnak?

– De hát az nem kenyér! Az a disznók eledele. Nálunk otthon ennél a négy lábúak is jobbat kaptak!

– De ettől valamennyire erőre kapna. Nem hozza el a levest sem?

– Nem! Az nem leves, hanem egy ízetlen, sótlan lötty! A partizánok biztosan jobb moslékot adnak disznaiknak, mint nekünk...

– De gondolja meg, biztos jót fog tenni magának a meleg leves. Küzdenie kell az életéért, mert csak így fogja kibírni, és életben maradni!

Ez a nő a rábeszélésemre összeszedte bátorságát az élethez, és legyőzte apátiáját.

Némely padláson volt még valamennyi búza, amit nem találtak meg a lesöpörő brigádok, amikor az összes meglévő élelmet összegyűjtve előkészítették a megsemmisítő tábor felállítását. Meg kellett törni azok önzését, akik nyereségvágyból ebből hasznot húztak anélkül, hogy a partizánok erről bármit tudtak volna. Értesíteni kellett az éhezőket erről a rejtett búzáról. Némelyek éjjel-nappal, fáradságos munkával és kezdetleges eszközökkel megőrlték a szemeket, és titokban tápláló kenyérré változtatták. Az éhség kíméletlenül önző.

De hogyan lehetne sikerrel felvenni a harcot a kocsisok által becsempészett élelmiszerek felszórólt fekete piaci árával?

■ Egy vértanú asszony

Gyakran töprengtem azon, honnan vette Elisabeth néni, ez a gyenge testalkatú nő azt a hihetetlen erőt, amellyel a szükségét szenvedőkön segített. Állandóan imádkozva Krisztus isteni szívének szereteteli erőforrásából merítette erejét. Még a béke idején is állandóan Istennel beszélgetett, de az üldözés napjaiban imádságos lelkülete egyenesen megduplázódott. Tulajdonképpen az Eucharisztia és a mindennapos áldozás volt apostoli tevékenységének az erőforrása, amivel annyira kitűnt. Ahogyan régebben sem mulasztotta el ádvent

idején, hogy reggel öt óra után hóban és jégen botorkálva a hajnali rorate misére menjen, most sem riadt vissza a partizánok fenyegetésétől, akik kihirdették, hogy aki templomba megy, azt lelövik. Bizonyára jól ismerte az apostolok mondását, hogy inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. Ennek az asszonynak az odaadása mögött nem a gyengeség vagy a félelem, sőt nem is a véletlen volt a végső ok: Elisabeth Wurtzky vértanú volt⁴⁸.

1946. január 4-e volt. A hideg téli reggelen a munkaképtelen internáltak özönlöttek a templomba, mivel az idős nőkre nem alkalmazták a templomba járásért beígért halálbüntetést. A tábori templom padjai tele voltak idősekkel. A pap, Paul Pfuhl⁴⁹, aki önként osztozott a bebörtönzöttek sorsában, elkezdte a szentmisét. Hirtelen dulakodás, ordítás és káromkodás hallatszott, amikor a berohanó partizánok a törékeny öregeket puskatussal vaktában ütlegetve megpróbálták az imádkozókat kihajtani a templomból. Az emberek többsége nem értette, mert egy szót sem tudtak szerbül. Hogy az egyik partizán miért éppen Elisabeth nénit választotta ki, hogy példát statuáljon vele a parancs megszegéséért, az máig titok. „Aki a templomba megy, azt lelőjük” – így hangzott az előírás, és úgy tűnt, a gyilkos kommandó elszántan be akarta bizonyítani, hogy ezt halálosan komolyan gondolták. Az egyenruhás haragosan ráordított Elisabeth Wurtzky nénire:

– Napolje! (Kifelé!) – Ő összeszedte a rózsafüzérét és az imakönyvét, és a templomajtóhoz ment.

A partizán megy utána. Az utcán elindulna tábori szállása felé, de a durva katona dühödten rákiabált:

– Onamo! (Arra!) – és energikus mozdulattal a temetőben lévő tömegsírok felé mutatott. Elisabeth anya előtt most már világossá vált a hóhérlegény szándéka. Nyugodtan és méltósággal, kissé lehajtott fejjel indult el arrafelé, és a jobbájában lévő rózsafüzért és imakönyvet a melléhez szorította. Az istentelen katona lövésre kész fegyverrel ment utána. Az asszony a rózsafüzér szemeit morzsolgatta ujjával, és suttogva imádkozta: „Aki érettünk a keresztet hordozta!” ... „Akit érettünk keresztre feszítettek!” ... „Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádkozz érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámen.” Elisabeth néni tudja, hogy Urát, Krisztust követheti a keresztúton. Áthaladnak a temető kapubejáratán. A partizán rámutat a nyílt tömegsírokra. Elisabeth lazán és nyugodtan engedelmeskedik a parancsnak. Az ott foglalatostkodó sírásóknak a hóhérlegény parancsára néhány pillanatra ott kell hagyniuk munkahelyüket. Elisabethnek a tömegsír szélére kell állnia. Mindkét kezével megragadja a rózsafüzért és az „Aranykönyvet”, amelyben a „Levél a kereszt barátairól”

⁴⁸ Elisabeth Wurtzky (1885 – 1946) parasztasszony egyike volt a szentülöpi internáltaknak. Vö. részletesebben: Wesinger, Franz: Elisabeth Wurtzky szócikk. In: Donauschwäbisches Martyrologium, 329f.

⁴⁹ Paul Pfuhl (1912 – 2002) szentülöpi káplán. Miután Matthias Johler káplán tifusban megbetegedett, Pfuhl jött 1945-ben a gádori táborba, hogy helyettesítse őt és Anton Dobler plébánost (1891-1946). 1946-tól kezdve Pfuhl mint gádori plébániai adminisztrátor működött. 1947 decemberében Magyarországon és Bécsen keresztül Linzbe sikerült jutnia, és ott hittanárként, a menekültek lelkipásztoraként tevékenykedett a haidi táborban és a trauni barakk-táborban. 1986-os nyugdíjazását követően egy egyházi intézmény lelkigondozója lett Linzben. Vö. <http://www.donauschwabien-ooe.at/index.php?id=257> (04.01. 2018). Pfuhl feljegyzései nagyrészt itt szerepelnek nyomtatásban: Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, 414-441.

című rész szerepelt – ezt szemlélte, erről elmélkedett, ezt tanulmányozta és ezt sajátította el az évtizedek során. Felemeli a tekintetét és kezét, és máris eldörren a lövés. Teste átlőtt szívvel hull a tömegsírba, és az annyi vérrel átitatott otthoni földé lesz.

A következő éjszaka megérkezett fia, József Magyarországról, és belopakodott a megsemmisítő táborba, hogy kivigye anyját az egész családdal együtt a szabadságba. Elisabeth számára ez már túl későn jött. Ő Istennél már megtalálta a felemelő szabadságot.

Elisabeth mama gyermekeinek és unokáinak ezt mondtam:

– Nagymamátoknak nincs már szüksége arra, hogy imáitokkal segítsétek. Inkább ti vártok tőle Isten által segítséget, mert ő egy szent vértanú. Nem sajnálatra, hanem irigylésre méltó!

Amint meg van írva: „Minket minden időben teérted irtanak, s vágójuhok módjára tartanak. (Zsolt 44, 23) De mindezekben diadalmaskodunk őáltala, aki szeret minket. Biztos vagyok ugyanis benne, hogy „sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmasságok, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakíthat bennünket Isten szeretetétől, amely Krisztus Jézusban, a mi Urunkban van” (Róm 8,35-38).

■ Šuco parancsnok⁵⁰

A sírásóknál

Szinte minden nap elmentem a temetőbe. Egy idősebb gádori férfi volt azoknak a férfiaknak és nőknek a vezetője, akik a tömegsírt ásták, és a halottakat rétegekben belehelyezték. Ez a gádori férfi, aki már átadta feleségét és gyermekeit az anyaföldnek, lelkiismeretesen vezette a halottak könyvét, ahová feljegyezte az elhunytak nevét. Kényes kötelességét hűségesen ellátta, noha a partizánok már régóta nem tanúsítottak érdeklődést az elhunytak száma iránt. De a helyi plébános, Dobler⁵¹ elhunyt és Johler káplán súlyos betegsége óta ezeket nem jegyezték fel a plébániai anyakönyvekbe. Annál fontosabb volt egy lesóványodott férfinak a feladata abban a szobácskában, amit sekrestyének is lehetett volna nevezni. Ő volt az, aki kibetűzte azokat a zsákokra erősített cédulákat, amelyekbe a halottakat belevarrták. Ha megtelt a temető kápolnája az éhen pusztultakkal, akkor halomba rakták a holttesteket a kápolna előtt. Óráként érkezett a nagy szekér, amely külön arra a célra készült, hogy sok holttest férjen föl rá, és ezeket a temetőbe szállíthassa. A halottakat búzakévék módjára rakták fel a kocsira, hiszen a kaszás bő termést aratott. A sírásók nem jól haladtak a tömegsír ásásával, mert a föld keményre fagyott, és egyre több volt a halott. Ezért körülbelül 150-200 holttestet raktak egymásra a gödörben fahasábok módjára, és a rétegeket

⁵⁰ A „Šuco”, amit leginkább talán „koncsorgó”-nak lehetne fordítani, egy Grabić vezetéknévű szerémségi származású partizán ragadványneve volt. A parancsnoki tisztséget egy Kos nevű szlovén partizántisztól örökölte, s 1946 júniusáig gyakorolta. (Cs. B.)

⁵¹ Dobler Antal (1891 – 1946) híveivel maradt, a gádori vagy a Gádorhoz közeli körtési táborban halt meg.

földdel borították, miközben ráléptek a halottak fejére, mellkasára és végtagjaira, hogy a testek jobban egymáshoz lapuljanak. A sírásó férfiaknak és nőknek a hidegtől elgémberedett, érzéketlen és bőrszerű arckifejezése teljesen eltompultnak tűnt.

Míg őket néztem, hirtelen megpillantottam Šuco parancsnokot, amint kedélyesen arrafelé sétált a főúton. El kellett rejtőznöm a keresztút mögött. A férfi a sírásók felé közeledett. A durva munkások odáig merészkedtek, hogy pimaszul még a fogdmegek főnökét is kérdőre vonták. Úgy tűnt, nekik már mindegy, hogy ma vagy holnap lövik le őket, és ott helyben a fűbe harapnak-e, ahogyan ez kiderült szavaikból. Šuco nyugodtan állt a hatalmas sír előtt, amelynek egyik oldalán a halottakat sorba rakták. A másik oldalon még mindig lefelé ástak, és a földet az élettelen testekre dobták. Ha kellően betemették őket, akkor következett a második sor. Az egészségtől kicsattanó fiatal férfi élvezettel lengette lovaglóstortát. Ravaszul mosolygott az éhen halt testek látványán, és elgondolkodóan ingatta a fejét, mintha azt akarta volna mondani, hogy a halál malma még mindig túl lassan őröl. Bement a kápolna melletti irodába. Az idős könyvelő összelopkodott papírdarabjai fölé görnyedt.

– Na, öreg, mostanában naponta hány fasiszta gazfickó patkol el? – kiáltott rá. Az idős férfi nem jól tudott szerbül, és elképedten pillantott fel.

– Nem gondolod, hogy egyszer terád is sor kerül? – mondta egy erős asszony, aki éppen az ajtó előtt haladt el. – Mindenkinek meg kell halnia, és senki sem kerülheti el a sírját!

– Ti jezičava babo! (Te nyelvelő vénasszony!) Fenyégetni próbálsz? Lelőlek, mint egy kutyát.

– Gondolod, hogy örökre fiatal maradsz, és örökre élni fogsz? – mondta a nő, és jeges rögöket dobott a sírba, mintha a parancsnok szavai nem is számítanának neki. Ekkor ez a hivatásos gyilkos gyorsan elfordult a munkacsoporttól, és elindult az állomás felé.

– Parancsnok elvtárs! – kiáltott utána egy férfi. Šuco meglepetten fordította tekintetét a kiáltó felé. Látszott rajta, hogy kellemetlen számára ezzel a hidegvérű, edzett és dacos csoporttal tovább beszélni, akik nem tettek lakatot a szájukra.

– Több kenyérre van szükségünk! A föld keményre fagyott, és olyan gyengék vagyunk, hogy nem bírjuk. A hullahegy csak egyre nő, és nem győzzük eltemetni őket. Maga is tudja, hogy igazából a mi munkánk a legfontosabb az egész táborban. Több kenyér kell nekünk, különben összeesünk!

– Ha januárban még többet kellett elásnotok, mégis sikerült, akkor most is menni fog – nevetett Šuco vállvonogatva, majd egyik fülére tolta Tito-sapkáját, és elballagott.

Amint eltávolodott a temetőtől, a másik oldalról előjöttem rejtekemből, és bementem az irodába, idős barátomhoz. A halottak napi létszáma érdekelt.

– A január rosszabb volt, mint a február. Akkor számuk naponta majdnem százra emelkedett. Most a halottak száma lassan csökken – mondta az írnok. – Nagy kár, hogy az emberek nem mindig erősítenek a zsákokra cetlit a névvel és dátummal. Ha ezt elmulasztják, akkor nem tudok feljegyzést készíteni a halottakról. Egész családok halnak ki, és lehet, hogy már nem fogunk tudni adatokat szerezni az elhunytakról.

Egy tízéves kislány jött arra egy kis talicskát tolva.

– A kisöcsém! – mondta, és megpróbálta leszedni a talicskáról. A kisfiú nagyságra öt éves lehetett.

– Bevarrtad a kendőbe? – kérdeztem tőle.

– Igen! De nem akartam, hogy a halottaskocsiba kerüljön, mert azok az emberek annyira durvák és kegyetlenek. Anya is ezt mondta. Ezért hoztam ide. A két nővéretem anya hozta ide.

– Mikor hozta őket ide anya? – faggattam őt.

– Tegnapelőtt! Marie mindig egészséges volt és dolgozott, míg egyszer csak nem tudott felkelni. Atya, hiszen maga volt ott nálunk, amikor elhozta nekünk a betegek szentségét – mondta nekem bizalmasan.

Tényleg, még emlékeztem arra a tizenhét éves erős testalkatú, pirosposzgás arcú lányra, ahogyan a szalmán feküdt. Senki sem hitte volna, hogy ez a virágzóan üde lény haldoklik. Finom mosoly ült az ajkán. Anyja azt mondta, hogy elkapta a tábori betegséget! Előfordult, hogy a fiatalok is hirtelen meghaltak, amire nem találtam magyarázatot. Nem lehetett ezeknek a haláleseteknek a végső oka az éhség. Vagy a látszat csalt? Nem volt az arcuk felpuffadva?

A kislány a többi halott mellé tette halott kisöccsét, és jajveszékelt:

– Ferike, Ferike, most már te is elhagytál engem? Most már nincs több testvérem. Anya is beteg! Mind elhagyatott engem! Most mitévő leszek?

Megáldottam a halott gyermeket, és kezemet a zokogó kislány fejére tettem.

– Gyermekem, imádkozz Istenhez, ő lesz a te atyád!

Visszamentem az irodába. Eközben néhány sírásó bejött a szobába a hideg szél elől. Lerázták a havat nedves cipőjükről, és gyűlölködve káromkodtak a halálról és az életről.

– Ó, itt a papunk! Jó lesz, ha inkább nem pofázunk! – Leereszkedtek a széles fakockákra, amelyek hokedli gyanánt álltak ott. Nyugodtan megszólítottam őket:

– Mindenfelől panaszkodnak rátok. Nem tisztelitek halottainkat. Minél hamarabb készek akartok lenni a munkáttal, és nem gondoltok bele, hogy durva viselkedésetekkel még több fájdalmat okoztok a gyászolóknak.

Hallgattak, és tekintetüket a földre szegezték. Megilletődtek, és megígérték, hogy megszívlelik a szavaimat. Kimentünk a tömegsírhoz.

– Ezek az emberek, a kommunizmus áldozatai, akik egy istentelen forradalom miatt vesztették el életüket, megérdemlik, hogy levegyük előttük a sapkáinkat.

Mindnyájan ezt tették, és zilált hajukba belekapott a hideg szél.

– Elhunyt vértanúink előtt állunk, akiket Isten keresztényi magatartásukért bőségesen megjutalmaz a mennyben.

Közösen elimádkoztuk a Miatyánkot. Megáldottam a halottakat.

– Urunk, adj nekik örök nyugalommal!

Nyers hangon válaszoltak:

– És az örök világosság fényeskedjék nekik!

– Urunk, hadd nyugodjanak békében!

– Ámen.

Amikor bekanyarodtam az egyik mellékutca, szembe találok egy halottaskocsival. Két férfi egy halottat cipelt. Egyikük a zsákot a fejénél, a másik a lábánál fogva felhajtotta a kocsira. A következő ház előtt is feküdt egy bevarrt ember. Egy asszony jött oda karjában

egy halott gyerekekkel. A gyermek fehér ruhába volt bugyolálva, és a remény zöld ága díszítette. Az asszony könnyek között kérte a halottaskocsi vezetőjét, hogy kíméletesen tegyék fel a kocsi, és kegyelettel tegyék a sírba. Akkor odaálltam a szakállas férfi mellé, aki kivette a gyermeket anyja karjából, és ezt mondtam:

– Ember, érezze át mások fájdalmát, és ne legyen keményszívű. Hadd kérjem erre!

Belém fúrta megrettent tekintetét, és lassan feltette a gyermeket a nagy halottszállító kocsin levő többi holttestre. A kocsis ostorával elindította a lovakat és továbbhajtott. Az asszony letörölte könnyeit és felsóhajtott.

– Gyermekem, hamarosan követlek!

■ Hogyan engedheti meg ezt Isten?

Március elején eljött az olvadás ideje. A vastag hóréteg elkezdett olvadozni. Nap mint nap a latyakos kerteken keresztül jártam a házak hátsó részén keresztül a tábori szállásokba, ahol még a lovak és a többi állat istállója is lakhelyül szolgált az elűzöttek számára. Tél közepén a hontalanok elhagyták a padlásokat a kemény hideg miatt. Visszahúzódtak az üres istállókba, amelyeket hiába tisztogattak meg és fedtek le szalmával, attól még a kártevők, egerek, bolhák, tetvek és poloskák ott maradtak. Mivel nem volt elegendő mosakodási lehetőség, a kártékony rovarok halálos veszélyt jelentettek. A gyermekek, különösen a hosszú hajú lányok fejbőre begyulladt. A falánk rovaroknak köszönhetően jókora genyres sebek tátongtak a fejükön. Ennek hatására a tifuszbajjárvány is gyorsabban elharapódzott. Sok fiatal, egészséges ember vesztette el gyorsan az erejét az éhezéstől vagy a betegségek miatt.

Ezekben a napokban elpusztult egy ló, és az éhségnek köztudomásúan nincs szeme. Az emberek nekiestek a tetemnek, és sietősen húsdarabokat téptek ki belőle, majd megsütötték, miközben azon imádkoztak, hogy ne ártson meg nekik. Ekkortájt már nem volt ott se macska, se kutya, azokat az éhezők már mind levágták, és megették.

Az örök házának hátsó udvarán állt több moslékos hordó a partizánok disznai számára. A gyerekek körülállták a hordókat, és megpróbálták az undorító léből egy-egy babhajat, egy csontot kihalszani, amit aztán lerágtak. Nem bírtam nézni ezt a szomorú látványt. Mégsem figyelmeztettem őket arra, hogy ezt ne tegyék. Egyre több kicsi, serdületlen gyermeket küldtek ki éjszaka a szüleik a tábor határán kívülre, hogy ruhadarabokat cseréljenek a horvát, magyar és szerb családoknál élelemre. Lassacskán rájöttek, hogy a partizánok ilyen esetekben nem bántak olyan kegyetlenül a gyermekekkel, mint egyébként a felnőttekkel. Amikor egy gyermek a következő éjszaka egy ingért egész kenyeret hozott vissza, a tábori szobában nagy ünnep volt. Sajnos kísértőjét és barátját a visszaúton az örök elkapták, és a büntetőpincébe dobták. Amit összekoldultak, az mind a disznók vályújába került. Ilyenkor néha heteken keresztül éheztek a nedves és párás, ragadós és ürülékszagú büntetőhelyen. Időnként odajöttek durva kéjencek, ember formájú fenevadak, és kihozták maguknak a lányokat és a fiatal nőket. Meztelenül tornagyakorlatokra kényszerítették, kigúnyolták és megerőszakolták őket.

Anna édesanyja a munkabrigádba jelentkezett. A szomszéd falu, Őrszállás mellett a tavaszi vetésre készítették elő a földeket. Annának sikerült gyerekei népes seregét egész télen életben

tartania. Legkisebb kedvence megbetegedett, nem bírta megemészteni a kukoricadarát. Abban reménykedett, hogy kint, kapálás közben még talál pár szem krumplit a földben, ezeket aztán bő szoknyái zsebeibe rejtett el. A tábor bejáratánál alaposan átvizsgálták a munkásokat. Megtalálták Anna kincseit. A dühöngő partizán lelőtte az asszonyt, aki vérző testtel esett össze. A gyermekek mindezt a távolból figyelték, ahol anyjukra vártak. A legidősebb kislány odaszaladt, és rávetette magát halott anyjára. A vad partizán ráförmedt, hogy vigye a halottat egy talicskával a temetőbe. A kislány tényleg szerzett is egy rozoga talicskát, amire rátette anyját. Keze és lába bénán lógott le a talicskáról, és a földön vonszolódott a kerékcsikorgás közben. A legidősebb gyermek az örökös éhségtől legyengülve és kimerülten, minden erejét megfeszítve próbálta a terhet a göröngyös úton a temetőbe szállítani. Kisebb testvérei követték. A kezdetleges talicskában rázkódva a meglőtt anya eszméletre ébredt, és azonnal felismerte helyzetét. Ahogyan a szemét kinyitotta, megtört hangon kérdezte:

– Gyermekem, mit csinálsz velem?

– Lelőtt téged, és a temetőbe kell téged vinnem – mondta a tizenegy éves kislány, és szív szakasztó sírásban tört ki. Átölelte a haldoklót. Anna anyja a melléhez kapott, ahonnan bőségesen csurgott a vér. Hörögve még ennyit tudott mondani:

– Értetek halok meg... az éhhaláltól akartalak titeket megmenteni!

A partizán odaugrott, és arra kényszerítette a gyermeket, hogy a még életben lévő anyát egészen a tömegsíríg tolja. A második lövéstől a még élő anyai szív örökre megállt. Belelőkték a tömegsírba.

A harag tomboló vihara vonult át lelkemen. Gyűlölet fogott el a gonosztevők iránt. Létezik-e még egy olyan nép az egész történelemben, amelyet ilyen ártatlanul döntöttek nyomorúságba? Lelkemben meglengettem az ostort a gonosz felett, valami olyan szörnyűség felett, ami szerintem egyre jobban rátelepedett erre a népre, és ördögi karmaival az utolsó élőlényt is megpróbálja itt megfojtani. Lelkemben az ostort a fejem fölött lengetve küzdöttem, szinte valamilyen ellenállhatatlan hallucináció hatására. Fuldokoltam a népem iránt érzett bánattól. Majd megint szégyenkeztem balgán felkavarodó érzéseim miatt, amelyek olyan keserűen fojtogatták a mellemet, hogy nem tudtam ellenük védekezni.

Imádkozva és Istent segítségül hívva jártam a szobákat, ahol a haldoklók feküdtek. Mindenütt a halál lehelete fogadt.

Beléptem egy házba: már az udvaron észrevettem, hogy minden csendes és kihalt, és senki sem moccant. Így bekopogtam az ajtón..., várakoztam..., semmi hang. Halkan beléptem a szobába. Az első szoba teljesen üres volt. A földön rendetlenül hevert a feldúlt szalma. Itt egy fazék, ott egy kanál, a sarokban feküdt egy ruhadarab. Itt 14 napja még emberek feküdtek. A szoba akkor még zsúfolásig tele volt. Hová tűntek? Ebből a szobából egy másik szobába jutottam. Fojtó halálszag fogadott. Itt a sarokban, mi ez? Ott valami mozog. Első pillantásra azt hittem, hogy egy rongycsomó, de nem, valami mozog alatta. Visszarettenek ettől a titokzatos alaktól: Nem annyira a haldokló embertől félek, hanem az elviselhetetlen büztől. Mennyire nyomorúságos az ember! Írtózásomat és undoromat legyűrve egészen közel lépek hozzá. Remegő kézzel emelem meg a kendőt, helyesebben azt a rongyot, amellyel az ember le van takarva. Meredten néző, nyitott szeme üvegesen tekint rám sápadt, mélyen beesett arcából! Tágra nyitott szájából a haláltusa hörgése tör fel. Egy fiatal férfi utolsó lélegzetei.

Imádkozva összeszem a kezemet:

– Uram, az élet és a halál ura, segítsd ezt a lelket utolsó harcában! Vezesd őt megváltásod országába! Bocsásd meg vétkeit! Tekints le erre az emberre, aki annyit szenvedett! A Te nevedért mentsd meg őt az örök kárhozattól.

Hangos kiáltással akarom felhívni a figyelmét jelenlétemre. Talán még magához tér, hogy megbánást ébreszthessek benne. Minden fáradozás hiába. Miközben feloldozom, kileheli a lelkét.

– Uram, adj neki örök nyugodalmat!

Keresztet rajzolok ráncos homlokára, és felemelkedem. Ő is Európa legtermékenyebb országában halt éhen. Parasztember volt, aki évente sok száz ember kenyerét termelte meg arca verítékével. Mély szomorúság fogott el. Ez alkalommal túl későn érkezett!

A szomszéd szobában körülbelül 15 szalmán fekvő embert találtam. Megkérdeztem tőlük, hogy hol van az a sok ember, akikkel még két hete itt találkoztam.

– Mind meghaltak! – mondták nekem. Majdnem 60 halottat vittek el az elmúlt két hét alatt abból a házból.

Az ott lévők megköszönték látogatásomat.

– Az ember sokkal könnyebben lépi át az örökkévalóság küszöbét, ha Krisztus helyettese, egy pap van ott vele – mondta egy idősebb asszony.

– Még életünk utolsó harcában sem akarják megengedni ellenségeink, hogy megkapjuk a hit vigaszát – sóhajtott egy másik a sarokban.

A szomszédos lakásban egy anyát találok, aki kimerülten és betegen fekszik haldokló gyermeke mellett a szalmán. Köszöntésekre keményen így szól:

– Ha létezik az Úristen, akkor hogyan hagyhatja, hogy gyermekemmel együtt ilyen nyomorúságosan elpusztuljak? Nézze, a halottaskocsi már három gyermekemet elvitte a temetőbe. Már csak egy maradt meg nekem. Már minden reményemet elvesztettem én is és a gyermekem is! Mindnyájan ártatlanul fogunk nyomtalanul eltűnni!

– A szenvedés életünkben nem mindig csak büntetés! Szeretetünk próbatétele is lehet. A szenvedésben érhetjük el a szeretet tetőfokát, a vértanúságot, ami nem más jelent, mint a Krisztus melletti tanúságtételt. Felnézett-e nagy fájdalmában Krisztus keresztiére?

Az asszony a szalmán fekvő átolelte haldokló gyermekét. Az éhezők üveges szemével nézett rám, és fülelt minden szóra. Odamutattam neki a mellemen hordott keresztet.

– Nézze az ártatlan Megváltót, aki életében semmi bűnt nem követett el, hanem mindig csak jót tett. Önként ment a legborzasztóbb halálba! Önként ölelte át és vette vállára a régóta vágyott keresztet. Ő volt az ártatlan Áldozati Bárány. Ő, aki Isten fiaként emberré vált, képes volt az egész emberiség bűneiért elégtételt adni. Nincs olyan emberi lény, aki bűneiért méltó engesztelést adhatna. Ami a mi számunkra lehetetlen volt, azt ő irántunk való szeretetéből megtette, és bűneinket törlesztette. Keserű kereszthalála nélkül földi életünk után Istentől örök távolságban kellene sínylődnünk. Az ő érdeme, hogy az örök kárhozattól megszabadulhattunk. Nézze, mindnyájunknak szenvednünk kell életünkben. Mindnyájunknak előbb vagy utóbb el kell szenvednünk a halál keserű kínját. Az rajtunk múlik, hogyan visszük keresztünket a Kálvária hegyére. A Gondviselés minden ember számára ácsolt egy keresztet, amelyet cipelnie kell.

Nagyon is megértem anyai fájdalmát gyermekeiért. Mint nő és asszony fordítsa tekintetét a Krisztus keresztiére alatt álló Máriához. Az a fájdalmas anya egyenesen állt a kereszt alatt, ahol fia mint bűnöző adta oda értünk életét. Mária, aki olyan bátran hordozta szenvedését, a maga részére is kikönyörgi majd a szükséges erőt isteni fiától, ha erre kéri őt.

Elnémulva szemléltem a szenvedő nőt a szalmán. Könnyek csurogtak le csendesen fonyadt arcán. Megtört szívvel tette le életgyónását. Magához vette az Eucharisziát, a megerősítő kenyeret útravalóul az örökkévalóságba vezető legfontosabb lépéséhez, és alázatosan imádkozott. Bizalommal várta hazatérését az Atyához.

Beesteledett. Kiosztottam az utolsó ostyákat is a haldoklóknak az arany ostyatartóból, amelyet a mellem fölött hordoztam. Amikor beléptem lakásomba, a bejárat előtt egy fiatal férfi várt rám. Bemutatkozott; azt mondta, hogy akkor érkezett Paripásról. Egy fiút vezetett kézen fogva.

– Tisztelendő úr, valamit át kell adnom Önnek. Belopóztam ide a táborba, hogy meglátogassam családomat, és ételmezt hozzak nekik. Feleségemet és két gyermekemet ide hurcolták. Amikor az egyik gyermek meghalt, feleségem éhségében és fájdalmában valószínűleg megháborodott. Azt mondják, hogy éjjel elment, és később ruhátlanul és megfagyva találtak rá a tó vizében. Nem tudom felfogni, hogyan juthatott feleségem idáig.

A férfi letörölte szeméről a könnyét. Hangja a zokogástól akadozott.

– Még egy titkot el kell Önnek árulnom! – suttopta aztán. – Mielőtt erre a veszélyes útra indultam ide, útravalóul megkaptam plébánosunktól a Szentostyát. Az Úr jelenléte a kenyér színében erőtt adott a hideg, a vihar és a félelem ellen. Most át szeretném Önnek adni ezt a szent kincset.

Kivette a fehér kendőcskét az ostyával együtt belső zsebéből, a szíve mellől, és átnyújtotta nekem tisztelettel az Eucharisziát. Búcsút vett kisfiával együtt, és elment az éjszakába. Ő is egy Szent Kristóf volt – Krisztus hordozója.

■ Felhúzott pisztolyok előtt

Leszállt az este a gádori megsemmisítő táborra. Az esti órákban a több mint 16.000 éhhálálra szánt ember közül senki sem mutatkozhatott ennek a borzalmas helynek az utcáin. Egész nap a halál leheletét szívtam be a haldoklóknál, ezért fáradtan és kimerülten vonultam vissza szobáckámba. Még mindig az volt a mély meggyőződése, hogy észrevétlenül végzem papi szolgálatomat a kétségbeesetteknél. Mély szomorúságomban, hogy nem tehetek többet ezekért az ártatlan gyermekekért, anyákért és aggastyánokért, lekuporodtam szobám egyetlen sámlijára. A breviáriumért nyúltam. Tele voltam hálával, hogy még egy napot eltölthettem a száműzöttek körében, anélkül, hogy a kommunista gyilkosok besúgóhálójának sűrű szövődéke közé estem volna. Már három hete volt, hogy a halálos veszély közepette belopóztam a koncentrációs haláltáborba. Most már szégyellem, hogy nem vállaltam korábban ezt az ugrást a bizonytalanságba. Az éjszakai imádkozás óráiban a felkavaró beteglátogatások után helyreállt belső nyugalmam és lelki egyensúlyom.

Ebből a csendes, imádkozó hangulatból a bereteszelt bejáratú ajtón felhangzó váratlan dörömbölés rázott fel. Nem a szokásos kopogás volt, mint amikor éjjelente a hirtelen haldok-

lókhoz hívtak. Erőszakos puskatusütések hallatszottak, úgy, hogy recsegett-ropogott a zár és a retesz:

– Ezek nem a táborlakók, hanem a partizánok! – futott át villámgyorsan az agyamon. Szobám ajtaja széttört, úgyhogy csörömpöltek az ablaktáblák. Egy szempillantás alatt körülbelül hat egyenruhás vett körül felhúzott pisztollyal.

– Tu si ti, pope! (Na, itt vagy, te pap!) – kiáltott rám Šuco parancsnok. Kővé dermedve, a félelemtől sápadtan emelkedem fel a zsámolyról. Az első pillanatban nem sikerül úrrá lennem idegeim fölött. Jeges remegés fogja el a tagjaimat. Egyetlen szó sem jön ki a torkomon. Breviáriumom kiesett a kezemből. Így álltam ott a hat fegyveres férfi között, akik dühös tekintetükkel a vörös csillagos sapka alól szinte átdöftek. A káromkodások és szidalmak áradatát öntötték rá.

– Ki vagy te? Honnan jössz? Mit keresel itt a táborban? Mióta bujkálsz itt? Te piszkos kém!

Most nem veszítheted el a fejedet, gondoltam. Mutakozz hidegvérűnek, és próbálj meg barátságos hangnemet színlelni.

– Dobar večer, drugovi! (Jó estét, elvtársak!) – feleltem nekik barátságosan mosolyogva. Ellenfeleim azonban gyűlölködő pillantásukkal szinte oda akartak szegezni. Šuco szétterpesztett lábbal állt előttem, és még mindig hadonászott megtöltött pisztolyával. Amikor azonban látta teljes nyugalmamat, és hogy nem mutatom az ellenállás jeleit, elhúzta fegyverét a mellkasom elől. Rám ripakodott:

– Te ugye pópa vagy!

– Igen, pap vagyok! – feleltem neki oldottan.

– Honnan jössz?

Erre fontolóra vettem, hogy mit is mondjak. Különböző lehetőségek kínáltak feleletül. Személyi igazolványomat átnyújtva azt mondtam:

– Zágrábból jövök!

A parancsnok pimaszul felemelte a homlokát, és azt rikácsolta:

– Te fő ellenségünk, a Stepinac egyik kémje vagy, aki a pápa szolgálatában áll!

Azokban a napokban a kommunista sajtó gyűlölködéssel teli, rágalmazó cikkeket jelentett meg Stepinac érsekről, a Jugoszláviai Püspöki Konferencia elnökéről, miután sikerült megmenekülnie a vörös funkcionáriusok életveszélyes közápóra elől.

– Mit keresel itt az internáltak között? Miért lopóztál be ide?

– Mint pap az illetékes püspök megbízásából vagyok itt. Minden egyházközségnek kell, hogy legyen egy papja!

– Itt nincs szükség csuhásra, megértetted? Bezártuk a templomot. Fölösleges cucc! Minek imádkozni? Hülyeség! A mi szocialista államunkban dolgoznak, és nem imádkoznak. Mit itt felépítjük a földi paradicsomot, tudod-e? A mennyet a verebeknek hagyjuk!

A homlokán ótágú vörös csillagot viselő fiatalember valamennyire megnyugodott, és így folytatta:

– Te engedély nélkül lopóztál be a táborba, amiből le kell vonnod a következtetéseket. Titeket, csuhásokat mind le fogunk leplezni. Ti csak szélhámosok, csalók és a nép kizsákmányolói vagytok. Csak a pénzért éltek. Csalásokat súlyos pénzekkel fizettetitek meg az

egyszerű néppel. A mi forradalmunk ennek örökre véget fog vetni! Megértetted? Mi megszabadítottuk a népet a kapitalisták és segítőik karmai közül. A nép minden csalást igazságosan megbüntet! A nép ellenségeit egyszerűen likvidálni fogjuk!

– Parancsnok elvtárs, engedje meg, hogy nyugodtan beszéljünk ezekről a dolgokról. Van időnk rá. Főképpen, hogy az állam még nem vette el az egyház tulajdonát...

– Hogyhogy nem? A földbirtokokat már államosították!

– De az egyházi épületek és a plébániák még a püspökei, az egyház közösségének képviselőjéé, akinek a megbízásából én is itt vagyok. Ön azt állítja, hogy mi papok jól megfizetjük a néppel állítólagos szélhámoságunkat. Mondja meg nekem, elvtárs, őszintén és becsületesen, lehet-e itt ebben a halál fészkeben pénzt nyerni? Ki lehet-e itt szegény embereket zsákmányolni, ahogyan azt Ön mondja?

A sok tízezer ártatlan, éhhalálra ítélt ember beszállításánál Šuco maga volt az, aki minden embert szigorúan átvizsgált, és mindenkitől elvette utolsó pénzét, minden értéktárgyát és ékszerét, óráját; aranygyűrűjüket letépte az ujjukról, mindezt zsákokba téve elvitte, és abból meggazdagodott. A kommunista törvény szerint ezeket be kellett volna szolgáltatnia az államnak. A forradalom négy éve alatt a vér mámorától keményre edzett gyilkos erre mogorván káromkodott:

– Boga mi, (Istenemre), itt csak a halált lehet elnyerni!

– Látja, elvtárs – fordultam felé nagyon szívélyes arccal.

– Ön azt mondja, hogy mi papok csak a pénzért élünk. Ebben a gyűjtőtáborban nem kapunk pénzt, és mégis idejöttem. Mi, papok az ember halhatatlan lelkében hiszünk, mi a halál utáni életben hiszünk, és ezért jöttem ide ebbe a nyomorba.

Ha pénzt szeretnék nyerni, akkor jobban tettem volna, ha ügyvédnek, orvosnak vagy valami másnak tanultam volna, és nem a teológia szakot választom. Végezetül tudnia kell, hogy előljáróim megbízásából vagyok itt. Mint ahogy Önök a katonaságnál, úgy mi is engedelmességgel tartozunk a feletteseinknek.

Šuco arckifejezése láthatóan megváltozott. Rám meredt, visszafogottabb lett, és lelkiismeret-furdalása miatt láthatóan nyugtalanná vált.

Most jött el az én időm, gondoltam, és ellentámadásba lendültem.

– Ma este magas rangú vendégeim jöttek. Ezt meg kell ünnepelni!

A vendégszeretet a Balkánon szent szokás, amit a kommunisták sem tagadhatnak meg egyikőnyen. Odamentem tehát a hátsizákomhoz a sarokba, és előhúztam egy nagy likőrös palackot, a „kommunisták orvosságát”, ahogyan azt egy jó orvos súgta a fülembe Zágrábban, amikor a betegeknek szánt szükséges gyógyszereket átadta. Kihúztam a dugót a hasas francia címkés palackból, egy kortyot ittam belőle annak jeléül, hogy nem méreg van benne, és átnyújtottam a parancsnoknak. Mindnyájan börténükbe csúsztatták fegyverüket, és a palack körbejárt szájáról szája. A sötét, gyilkos arcok egy szempillantás alatt felderültek. Jó dohányáruval is tudtam szolgálni vendégeimnek, míg a varázsital másodszor és harmadszor is körbejárt, és az érdes torkokba kotyogott. Elégedetten fellélegezve gondoltam: Istennek hála! Az utolsó cseppnél Šuco azt mondta csapatának:

– Elvtársak, megyünk. Mindenki a helyére! – és kidülöngéltek szállásomról. Ezek az egyszerű emberek aligha ittak valaha egész életükben ilyen édes-nehéz italt.

– Laku nó! (Jó éjszakát!) – szólt oda nekem Šuco dacosan, és egy szégyentelen káromkodást fűzött hozzá a papok ellen. Az órák éjfelet mutatott. Aggódva feküdtem le egyszerű vackomra, és át gondoltam az egész beszélgetést. Tulajdonképpen mi a tervük ezeknek az embereknek velem? Vajon csak egy nappal halasztották el kivégzési szándékaikat?

Erről töprengve egész éjszaka le sem hunytam a szememet. Amikor hajnalodott, a sűrű ködben a templomba lopódtam. Leborultam a Legszentebb előtt. Imám inkább hasonlított Istennel folytatott küzdelemhez. Az oltár lépcsője előtt lefeküdtem, mint a pappá szentelésnél. A papi lét a teljes önfeláldozás élete. Úgy éreztem magam, mint egy haszontalan szolga, mint egy hűséges juhász kutya ura lábai előtt. Hiszen mi más egy bűnös lény a mindenható teremtető előtt, mint egy porszem. „Uram, Istenem, fogadj el engem! Hűséges juhászkutyád akarok lenni testvéreim szolgálatában, és harcolni akarok a betörő farkas ellen. Semmi más nem akarok lenni előtted... Ha úgy kell lennie, akkor önként magamra veszek minden szenvedést és bajt, de mentsd meg ezt a népet a szorongató próbatételből. Legyen a jövőben a Te néped. Te pedig legyél az ő megmentő ura és atyja! Törölj ki a könyvedből, rakd rám a vezeklés büntetését, de kíméld meg az oly sok hamis ideológiával megtévesztett népet!”

Aztán egyedül és magányosan szentmisét mondtam. Az átváltoztatás után az isteni áldozati báránnyal a megsemmisítő táborban vezeklő nép minden fájdalmát, minden szenvedését, kétségbeesését és halálfélelmét Máriával, a kereszt alatt álló Fájdalmas istenanyával együtt elégtételül átadtam a mennyei atyának.

Ily módon lelkiileg felvértezve nyolc óra után a tábori milícia adminisztrációs épületébe mentem. Félénken kopogtattam az iroda ajtaján. Semmi válasz. Egy kis idő múltán újból próbálkoztam, de semmi mozgás. Ezért elkezdtem az ablakon kopogni.

– Ki van ott kint? – hallottam a parancsnok hangját.
– Én vagyok az, a pópa!
– Mit akarsz?
– Az éjszakai látogatást akartam viszonzni!
– Ó, ez nemes dolog! Jó, lehet róla szó... Várj egy kicsit! – morogta. Nemsokára kinyitotta az ajtót, és behívott.

– Foglalj helyet! – és rámutatott egy kényelmes, kárpitozott karosszékre, amelyet az egyik német házból zsákmányolt.

– Rólatok, csuhásokról eddig teljesen más volt a véleményem – mondta, amikor az egyik legjobb fajta cigarettával kínáltam. Boldog mosoly áradt szét vad arcvonásain, amikor a fotelben kényelmesen elterpeszkedett, és kék füstkarikákat eregetett a levegőbe. – Manapság nyomorúságos a helyzet a cigarettákkal. Nem kapni semmi mást, csak penészes cuccot, amit újságpapírba kell csomagolni.

– Mint nemdohányzó, odaajándékozhatom önnek ezt a dobozt? – Nagy szemeket meresztett, és öröm futott át ravasz arcán. Óvatosan az internálótábor éhen haló foglyaira tereltem a szót. Be kellett neki is ismernie, hogy a több mint tízezer anyának és gyermeknek, a táborlakók körülbelül 80 %-ának halvány sejtelve sem volt a politikáról és a kommunisták ellen folytatott harcról, és ezért ártatlanul küldik őket a halálba. Néhány pillanatig hallgatott, majd ezt mondta:

– Ez a parancs felülről, nekünk egyszerűen végre kell hajtaniuk pártvezetőségünk irányelveit!

– Elvtárs, miért tiltották meg az embereknek, hogy a templomba járjanak? Ez is felülről jött, pedig ez ellentmond az alaptörvénynek.

Erre ő sértve érezte magát, és rám förmedt:

– Micsoda? Én a törvény ellen cselekszem?

– Elvtárs – feleltem békítő hangnemben. – Elvtárs, nem ismeri az új törvényt, a jugoszláv állam alkotmányát, amelyet nemrég fogadott el az újonnan megválasztott parlament Belgrádban? Ott az első cikkek egyikében szerepel: Minden jugoszláv állampolgár szabadon és zavartalanul gyakorolhatja hitét.⁵² Nem olvasta?

– Meglepetten ült fel puha kárpitozott székében, hogy áthidalja kínos helyzetét, és zavartan dadogta:

– Micsoda... Mit mondasz? Mi szerepel ott a törvényben?

– Nem olvasta? Hiszen az alaptörvényt minden újságban megjelentették!

– Tudod, én csak a forradalom idején tanultam meg olvasni az erdőben. Nehezemre esik a betűzés..., unalmas dolog.

Más szavakkal, egy fiatal ember, aki több mint tízezer ember életéről dönt, nem tud olvasni. A háborús évek gyilkos mámorában kitűnt, és ezzel szerezte magának ezt a felelősségteljes állást a kommunista államapparátusban. Erőssége nem az értelme, hanem vérszomja volt. Így nem is volt felkészülve beszélgetésünkre. Egyáltalán nem érezte magát jól, mivel nem értette, és zavartan megkérdezte:

– Alkotmány? Mi az?

– Az alaptörvény az, amire az egész állam épül minden törvényével együtt. Ez az alapja az új fejlődésnek a győztes forradalom után – magyaráztam el a tudásszomjas fiatal embernek.

– Nagyszerű jövőt építünk fel népeink számára. Ezért kellett oly sok vérnek folynia!

– mondta fontoskodva. – Hőseink vérével betonozták meg szocialista államunk alapjait – idézte a vörös funkcionárius, Tito államfő szavait szó szerint.

– És ez az alaptörvény minden állampolgár számára garantálja emberi jogai szabad gyakorlását, és ezáltal vallásos hite szabad gyakorlását is – fűztem hozzá. Beszélgetőpartnerem újból zavarba jött, és idegesen csúszkált ide-oda kényelmes kárpitozott székén.

– De hát akkor... miért mondták nekünk mindig a pártgyűléseken, hogy az egyház, igen, a pópák népellenesek, miért kapjuk mindig azt az útmutatást, hogy úgy bánjunk velük, mint a reakciókkal? Miért mondja azt tanítónk, Lenin, hogy a vallás a nép ópiuma?⁵³

Most a beszélgetés egyre kínosabbá kezdett válni számomra, és pedig nem azért, mert zavarba jöttem, hanem azért, mert nem lett volna okos dolog, ha a teljes igazsággal előrukolok. Beszélgetőtársam egyik lábát átvette a másikon, és türelmetlenül kopogott öklével a kárpitozott szék széles karfáján:

– Itt valami akkor nem stimmel? Lehetséges, hogy Lenin és Tito nem értenek egyet?

Már ajkamon volt, hogy Lenin, Sztálin és Tito félrevezetik a néptömegeket, és a munkásokat nyomorúságos rabságba döntik! De ezt most nem mondhatom. A fiatal ember mély tévedésbe keveredett. Pillanatnyilag a következő kérdés volt a számomra fontos:

⁵² A jugoszláviai németeket ekkorra már megfosztották állampolgárságuktól. (Cs. B.)

⁵³ Eredetileg Karl Marx szavai.

– Elvtárs, Ön minden nehézség nélkül megengedheti az embereknek, hogy templomba járjanak. Nézze, naponta olyan sokan halnak meg, engedje meg nekik legalább utolsó kívánságukat az életükben!

Šuco nagy szemeket meresztett, és csodálkozva nézett rám.

– Igen, de akkor a templomba mennek, és nem akarnak majd dolgozni!

– Hiszen a többségük úgymint munkaképtelen. A kimerültségtől alig tudnak már mozogni. Engedje legalább az időseket a templomba menni. Ezzel nem sodorja veszélybe az államot! – beszéltem a lelkére.

– Jól van! Ha teljesítették munkakötelességüket, felőlem vasárnap este elmehetnek a templomba!

Megkönnyebbülten lélegeztem fel, és azt kérdeztem:

– Szabad harangoznunk is? – erre hallgatott.

– Neked viszont megtiltok minden propagandát! Nem léphetsz kapcsolatba az emberekkel. Ha velük együtt akarsz itt megdöglenni, az ellen nincs kifogásom. Semmi propagandát, tehát semmi prédikációt, se istentiszteletet nem tarthatsz

Kézzsorítással búcsúztunk egymástól, és azt gondoltam magamban: engedd csak meg, hogy itt maradjak, majd én mindenről gondoskodom.

Tito mint ellenálló harcos az erdőben 1942-1944 között. Josip Broz Tito 1980-ban halt meg 88. életében. A bennfentesek értékelése körülbelül egymillió halottért felelős. A második világháború után kommunista rezsimet vezetett be, tisztogatása sajátjai közül is számtalan halálos áldozatot követelt. Tito népszerűségét olyan luxus életmóddal szerezte, amelyet külföldi kölcsönökből fedezett. A szakemberek húszmilliárd dolláros államadósságról beszélnek. Megoldhatatlan pénzügyi csőd örökségét hagyta maga után.

II. FÉNY A SÖTÉTSÉGBEN

■ Fogadalom és remény

Nyitott templom

Vasárnap volt, 1946. március 24-e. Futótűzként terjedt a hír a megsemmisítő táborban szájról szájra: Holnap, vasárnap délután nyitva lesz a templom. Megengedték, hogy részt vegyünk a szentmisén.

Vasárnap kora reggel már menetkészen álltak a munkások csapatai az úton. Több száz nő, kapákkal, lapátokkal, gereblyékkel és más mezőgazdasági szerszámokkal felszerelve várta a parancsot, hogy négyes sorokban a szántóföldre vonuljanak a földet megművelni. A férfiak, akiket kocsisnak fogtak be, egy másik gyűjtőhelyről indultak lovas kocsikkal ugyanabba az irányba. A kommunista örök fegyverrel a vállukon jobbról és balról kísérték a rabok sorait. Ezeket a munkásokat a munkaképtelen foglyok táborából halászták ki, és valamivel tartalmasabb levest és egy pótagdag kukoricakenyeret ígértek nekik. Voltak köztük olyan anyák is, akik a kemény munkától még jobban kimerültek, csak azért, hogy gyermeküknek egy darabka penészes kukoricakenyeret szerezzenek, amire pedig maguknak is nagy szükségük lett volna. A katonák frivol szavakat kiabálva hajtották előre a rabszolganőket.

Amikor délután négy órakor a gádori megsemmisítő tábor templomtornyában megszóltak a harangok, boldog ujjongás tört ki az egész faluban. Az emberek összeszedték magukat, letették munkaköpenyüket, és siettek megmosdani. Az örömhír eljutott a sok súlyos beteghez és a sok ezer éhhalál küszöbén lévő emberhez is, akik bátorságot merítettek belőle. Ezen a meleg tavaszi napon úgy hangzott a vidám harangszó, mint egy felhívás az új életre. A harang harmadszor is megkondult, hogy jelezze a mise kezdetét. A templom zsúfolásig megtelt. Mind a három templomajtó előtt kívül egymáshoz préselődve álltak az emberek, mint egy méhraj. És tovább özönlöttek a lelki éhezők, akik nagy bajukban felülről várták a vigaszt. Az orgonaszó hallatára többek szeméből kicsordult az örömkönnny. A megnyomorított lelkek az énektől úgy érezték, mintha mennyei öröm járta volna el át őket. Amikor „Az Úr legyen veletek!” köszöntéssel feléjük fordultam, tisztán és áthatóan éreztem a halvány fehéren ragyogó, elcsigázott arcok örömteli sugárzását. A keményen próbára tett nép mintha újjáéledt volna.

Lukács evangéliumából az Angyali üdvözetet olvastam fel az ünnep alkalmából. „Ne félj, Mária! Kegyelmet találtál Istennél!” – ezek a szavak úgy hangzottak a jelenlévők fülében, mint egy örömhír – nem a régmúlt időkben, hanem kézzel fogható közelségből. „Ezért a

születendő Szentet is az Isten Fiának fogják hívni." Mária az, aki Jézust, a Megváltót adja nekünk. Mekkora örömhír ebből a szent, kétezer éves könyvből! Pillantásom végigsiklott a zsúfolt templomban az embereken, akik mintha egy sajátos mozaikképet alkottak volna: Krisztus élő képmását a keresztények közösségében, a Krisztussal valóban együtt harcoló és szenvedő egyház képét! A férfiak, asszonyok, fiúk, lányok, gyermekek a megszokott helyükön ültek, ahogyan az a dunai sváb falvakban mindig is szokás volt.

– Kedves Testvérek! – kezdtem. – Holnap van Gyümölcscsoltó Boldogasszony ünnepe. Ez volt az a nap, amikor a kiválasztott názáreti szűz igent mondott Isten ajánlatára, hogy a próféta által megígért Megváltó anyja legyen. Mária az angyalnak, Isten hírvivőjének csodálattalelve így felelt: Íme, az Úr szolgálója vagyok, legyen nekem a te igéd szerint! Mária tudta, hogy mi vár rá elkövetkező életében, mint a Messiás anyjára. Jól ismerte bizonyára az Ószövetség ígét, Izajás próféta jóslatait, aki Krisztusról, mint a Szűz fiáról beszél, de úgy is, mint a Fájdalmak férfijáról. Nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy mint a Megváltó anyja, osztozni fog sorsában, és így követnie kell fiát szenvedése útján. Mégis bátran így szólt: Legyen nekem a te igéd szerint! Tudta, hogy a fájdalmak férfija mellett ő lesz a fájdalom anyja. Legyen nekem a te igéd szerint, mondta ki bátran, noha tudta, hogy kard fogja átjární az ő szívet is. A világtörténelem legnagyobb szűze és legnagyobb anyja akkor érte el teljes méltóságát és teljes hősiességét, amikor határozottan és odaadón igent mondott teremőjének, amit azután sohasem vont vissza, akkor sem, amikor Betlehemben egy istállóba kellett beköltöznie, és akkor sem, amikor halálra kínozt fiát a kereszt alatt ölben tartotta. Kedves Nővérek! Kedves Anyák! Ma egy hasonló ige, Isten félelmetes meghívása szól hozzátok. Ma rátok tört a Kálvária órája. A ti szívetek is meghasad a fájdalomtól, amikor látjátok, ahogyan egyik gyermeketek a másik után hal éhen anyai karjaitok között. Képesek vagytok-e rá, hajlandóak vagytok-e a hősie Mária anyával együtt igent mondani arra, hogy Krisztust kövessétek a keresztúton? Képesek vagytok-e szívből Mária után mondani: Legyen nekem a te igéd szerint? Képesek vagytok-e kimondani a teljes odaadás szavát, még akkor is, ha ez abba kerülne, ami számotokra a világon a legdrágább és a legkedvesebb? Akkor is, ha Isten, az élet adója életeteket vagy szeretett gyermeketek életét magához venné? Ezekben az órákban Jó szavait vegyétek ajkatokra: Az Úr adta, az Úr elvette, legyen áldott az Úr neve! Lássátok meg, hogy Jézus, a mi Urunk és Üdvözítőnk, a keresztre feszített Isten és ember, ismeri a szenvedéseket.

Legyetek ti is a mai idők Makkabeusainak anyja, akinek szeme láttára hét fia ment a halálba, és mégsem esett kétségbe, nem szidalmazta a hóhérlégényeket, legkevésbé a teremő Istent, hanem fiait haláltusájukban bátorította. Bizonyára hallottatok Mária fatimai jelenéséről. Akkoriban történt, amikor Oroszországban a vörös októberi forradalom kezdődött. Mária Fatimában imát és bűnbánatot kért a világtól, vagyis visszatérést Istenhez, ha a világ nem akar még nagyobb szerencsétlenségbe zuhanni. Ez a nagyobb szerencsétlenség lett aztán a második világháború és az istentelen hatalom szétterjedése. Ezért Mária-hoz, a kegyelem közvetítőjéhez fordulunk ezzel a fogadalommal, és kimondjuk:

Ha életben maradunk, akkor hálából évente zarándoklatot teszünk. Ha hazánkban visszakapjuk javainkat, akkor hálából építünk Mária tiszteletére egy kegytemplomot, amelyhez

elzarándokolunk, hogy hálával emlékezzünk meg szabadulásunkra. Már most megfogadjuk, hogy keresztény életet, Istenhez és parancsaihoz hű életet akarunk élni.

Testvérek, emlékezzetek ezekre a szavakra, hiszen még senki sem hallott arról, hogy Mária elhagyta volna azt, aki nála keresett menedéket. Ez a bizalom lelkesít most minket, amikor menedéket keresünk nálad, ó Szűzek Szűze! Ma hozzád jövünk, ó az örök ige Anyja, neked adjuk át ígretünket, nyújtsd át isteni fiadnak. Ámen.

A hangos zokogás csak akkor némult el lassacskán a templomban, amikor lecsengett az ének: Tenger csillaga, köszöntelek, édes Istenanya... ó Mária, segíts!

A kenyér és a bor színében áldozatul adtuk az Atyaistennek a szenvedést, a szorongatást és a halálfélelmet. Az átváltoztatásnál és az Úrfelmutatásnál az emberek a mellüket verve így szóltak: Jézus, neked élek, Jézus, neked halok, életemben, halálomban, Jézus tied vagyok.

Szent hódolat és megragadó csend fogta el az egész gyülekezetet. Mindenki tudta, hogy a szentmiseáldozat nemcsak az utolsó vacsora megismétlése, hanem a keresztdozat titokzatos megújítása is – vezeklésül a bűnös emberiségért.

A hit lelke újból erőt öntött a tábor népébe. Erő sugárzott Krisztusból a halálosan megymorított lelkekbe.

Ezután visszatértek szállásaikra, és továbbadták ezt a megerősítő bizalmat betegeknek. A sápadt, beesett arcokon megjelenő halvány fénysugárból, a bizakodó mosolyból érezhető volt lelkük változása. A Krisztussal együtt hordozott szenvedés rendkívüli erőt adott ezeknek az embereknek. Valami nagy megtiszteltetéssé vált számukra, hogy hódolattal Krisztussal együtt hordozhatták fájdalmukat. A vértanúság lelke járta át őket.

■ Reménysugarak

Noha a fogadalom után nem történt semmi látható csoda, de a szívek mélyéből, zokogás és könnyek között Istenhez szálló ima, a kegyelem közvetítőjéhez, Máriához intézett fohász, hogy közbenjárjon isteni fiánál, éltető vigaszt és csodálatra méltó bátorságot öntött az emberekbe, hogy tovább küzdhessenek életükért.

Röviddel ezután az egyik vigasztaló hír követte a másikat: a egyes házasságban élő házaspárokat azonnal szabadon engedik, és azok a házaspárok, ahol az egyik házastárs német, a másik magyar vagy szerb, horvát, szlovák, román vagy a Vajdaság tíz népének valamelyikéhez tartozik, családjukkal hazamehetnek. Ugyan nem kapják vissza vagyonukat, mivel otthonukat már kifosztották, de legalább szabadon mozoghatnak. De ugyan ki halna éhen ebből a szorgalmas népből, ha egyszer végre kiszabadult?

A következő vasárnap a szószékről még egy vigasztaló újságot jelenthettem be: most már fogadhatnak csomagokat! Az Úr nem hagyott minket cserben keresztutunkon. Vannak még jó emberek szomszédaink között, akik az Ő nevében hajlandók nekünk segítséget nyújtani. Azt is közölhetem veletek, hogy észak- és dél-amerikai német keresztény testvéreink hallottak nélkülözésünkről, és hogy egyházunk egy Caritas-akcióval minden követ megmozgatott,

hogy a lehető leghamarabb segítsenek nekünk. A segítség már úton van... merítsünk bátorságot és vessük bizalmunkat Istenbe! Hamarosan megérkeznek a környékről és távolabbról barátaink, a horvátok, bunyevácok, sokácok, magyarok, rusznyákok, szlovákok, sőt még a szerbek is, és segíteni fognak.

Ezen a héten odajött hozzám egy orvos, akit a tartományi kormányzóság azzal bízott meg, hogy elszigetelje a tifuszbajrányt Gádon és a szomszédos Bácskörtésen. Ezek az intézkedések nem annyira a foglyokkal való részvétből fakadtak, hanem a szabadon élő környező lakosságot akarták megóvni, mivel már az örök közül is néhányan elkapták a tifuszbacilusokat, és fél lábbal a sírban voltak. Így a Fő utcától északra elkülönítették a tifusszal megfertőzött lakosokat, ami önmagában jó, de elégtelen intézkedés volt. Hiszen ki nem fertőződött még meg? Az ily módon elkülönített betegek a szükséges ápolás nélkül teljesen önmagukra voltak utalva. Hozzá tartozóik a fertőzésveszély miatt nem látogathatták őket. Hiányzott az ápoló személyzet, ezért aztán később már nem ragaszkodtak annyira szigorúan az elkülönítéshez.

Az orvos meglátogatott. Nyíltan beszéltünk.

– Nincs mit tenni, atya – mondta kétségbeesetten. – Az orvostudomány legjava sem használ semmit, ha hiányoznak a gyógyszerek. Végignézhetem, ahogyan az emberek meghalnak. A gyógyszereknél még fontosabb a táplálék. Ezeknek az éhezőknek egy jókora darab kenyér lenne a legjobb és a legszükségesebb orvosság. Gyógyszereket igényeltem Újvidékről, de szinte semmi sem érkezik ide. Mi lenne, ha Ön elmenne Belgrádba a Nemzetközi Vöröskereszthez?

– Megteszek minden tőlem telhetőt, csak sikerüljön!

Az orvos felírta a legszükségesebb gyógyszerek listáját. Természetesen a DDT fertőtlenítőszer volt a legszükségesebb, ami megszabadítaná az embereket a kórokozók gyilkos rohamától.

Késő délután a betegek látogatása után visszamentem kamrámba. A szoba előtt már órák óta várt egy sereg férfi és nő. Amikor megjelentem, megkönnyebbülten lélegeztek fel. Gyógyszereket kértek, de már az utolsó tartalék is elfogyott. Élelmiszert a legjobb szándékkal sem tudtam adni nekik. Az Úristen segítsen nekünk, hogy megtaláljuk a menekülés útját. A látogatók többsége levelet húzott elő a zsebéből.

– Atya, nem tudna szerezni nekünk bélyeget? – kérték. Ezen könnyen lehetett segíteni, de több időt vett igénybe, amikor segítenem kellett a táborlakóknak levelet írni másnyelvű barátainknak, akikhez segítségért fordultak. Estére egy nagy halom levél volt nálam, amelyeket ki kellett csempésznem a táborból, és Zomborban postára kellett adnom. Mély öröm fogott el, hogy a postás szerepét tölthettem be, mivel így az evangélikus vallású keresztények irányában is kimutathattam segítőkészségemet, és így kialakulhatott köztünk a bizalmas viszony.

■ Csak egy rózsafüzér

Gádonban leszállt a mély, csendes éjszaka a halál árnyékaira. Mélyen megszólította a szívemet az Istennel küzdő zsoltáros imája:

„Harcolj azokkal, akik ellenem harcolnak.
Ragadj fegyvert és pajzsot,
kelj a segítségemre!
Szégyenüljenek
és hátráljanak meg,
akik életemre törnek!
Legyenek olyanok, mint a por a szélben,
s az Úr anyala űzze őket!
Mert ok nélkül tört vetettek ellenem,
ok nélkül vermet ástak nekem.” (Zsolt 35.)

Ekkor félénk kopogás riasztott fel.

– Szabad!

Odamegyek az ajtóhoz. Megrettentem, amikor egy egyenruhás férfi vörös csillagos sapkáját pillantottam meg. Egy fiatal, tejfölös képű, gyermekarcú partizán lépett be. Villámgyorsan átszaladt a fejemen: Ellenőrzés! Besúgás! Most szedd össze magad!

– Üdvözlöm, elvtárs! Mi járatban van itt nálam ebben a késői órában? – szólítottam meg erőltetetten barátságos hangon.

– Dicsértessék a Jézus Krisztus! Jó estét! – és felém nyújtotta a kezét. Bal kezével a vállán lógó fegyvert fogta. Zavarba jöttem.

– Kérhetek Öntől valamit, Tisztelendő úr? – Ez a pihés állú férfi kedves volt és barátságos. Szeme ragyogott. Vajon ez csak álarc? Vajon csapdába akar csalni? Önkéntelenül is ezek jutottak eszembe, és nem jött szó a számra. A félelem hirtelen fojtogatni kezdett.

– Biztos, hogy kérhet tőlem valamit? Mit tehetek Önért? – nyögtem ki végre, és megpróbáltam barátságos arcot ölteni.

– Főtisztelendő úr, elvesztettem a rózsafüzéremet, és most nem tudom elimádkozni ezt a szép imát. Lenne egy rózsafüzére a számomra? – Kiejtése elárulta, hogy szlovén. Kíváncsiságom fokozódott. Megerősítette, hogy katolikus szlovén, és a neve Janez.

– Ide hallgasson, Janez, hogy jön maga ahhoz, hogy a rózsafüzért imádkozza? – akartam megtudni tőle.

– Amikor anyám két éve meghalt, átadta nekem saját öröklött rózsafüzérért. Apám már kisgyerekkoromban meghalt. Anyám halálos ágyához hívtam, és így szólt:

– Gyermekem, szegények vagyunk. Semmit sem hagyhatok rád. A legnagyobb kincsem ez a rózsafüzér, ezt szeretném halálom előtt neked ajándékozni. Imádkozz minden nap a mennyei Mária anyához, és ő majd megóv a veszedelemtől. Ezután meghalt. Aztán elkallódott anyámnak ez a drága emléke. Lenne egy rózsafüzére a számomra?

– Mondja csak, mikor imádkozná a rózsafüzért? Talán csak nem az őrségben?

– Éjjel őrhelyemen teljes nyugalom vesz körül. Senki sem zavar!

– Hogyan képes összeegyeztetni az imádkozást a párt ideológiájával? – próbáltam meg behatolni ennek a fiatalembernek a lelkületébe.

– Nem vagyok kommunista. Amikor a partizánok átvonultak hazámon, engem csak úgy magukkal vittek. Onnan már nem volt számomra visszaút. Ha kimutatnám vallási meggyőződésemet, vagy elhagynám a partizánegységet, ezzel életemet kockáztatnám. Ezért lopakodtam be ilyen késő éjszaka magához. Nem tudhatja meg senki, hogy egy rózsafüzér miatt jöttem Önhöz. Hamarosan úgyis leszerelnék, és akkor szabad leszek.

– Maga is azok között volt, akik múltkor Šuco társaságában rám törtek?

– Az Ön akkori viselkedése bátorított fel arra, hogy most ide jöjjenek. Kommunista kollégáimban is nagy tiszteletet ébresztett.

– És hogyan tudod összeegyeztetni a rózsafüzért azzal, hogy ártatlan táborlakókra lősz, akik éjszaka kimennek, hogy a környéken kenyeret kolduljanak?

– Még senkit sem lőttem agyon, és nem is fogok soha. Legfeljebb a levegőbe lövök, ha muszáj.

– Ezek az emberek éhen halnak. Láttad a halottaskocsit és a tömegsírokat? Azt hiszed, hogy ezek az anyák és ezek a gyerekek, ezek az idősek emberek bűnösen mennek a halálba?

– Ez nem az én hibám! – megdöbbsz, és nem merte felemelni a szemét, mert az arcom valószínűleg kivörösödött, és a szemem villogott a belső tüztől. Tompa hangon folytattam:

– Azzal a feltétellel szerzem meg neked a rózsafüzért, ha éjjel őrhelyedről nem fogsz lőni az idősekre, és nem akadályozod őket abban, hogy koldulni menjenek. Hol van az őrhelyed?

– A bezdáni úton. Mindig éjfél után kell ott őrködnöm.

– Janez, hagyd, hogy az emberek kimenjenek!

– De ha jön az ellenőrzés, az őrzőjárat? Akkor mi lesz?

– Éjjel van, nem láttál semmit, semmit sem hallottál! Fordítsd el a tekinteted a szökevényekről..., és ne hagyd, hogy a pincébe dobják őket!

– Menni fog ez? – kérdezte mosolyogva.

– Janez, én mondom neked, hogy menni fog! Segíteni kell az ártatlan embereknek. Akkor Isten mindig melletted lesz.

Elbúcsúztunk egymástól.

Másnap meglátogattam a beteget a Fő utca északi részén, és betértem a Szent Antal kápolnába. Súlyosan megrongálódott. A szenteltvízes medencénél megpillantottam egy rózsafüzért.

– Ezt Szent Antaltól kaptam! – gondoltam és magamhoz vettem. Most már kimerészkedtem az utcára. Ha egy partizán zaklatna, akkor nyugodtan azt felelhetem neki, hogy a parancsnok megengedte. Persze veszélyes lenne, ha vallási ténykedés közben találkozna velem.

A kaszárnyánál barátságosan köszöntöttem az őrköt, katonai zsargonban tréfálkoztam velük. Mindnyájan nevtünk. Szememmel Janezt kerestem. Ott volt a sarokban, és újságot olvasott. Észrevétlenül a tenyerébe tudtam csúsztatni a rózsafüzért. Óvatosan megköszönte. Szeme ragyogott a vörös, ötágú csillagos partizánsapka alatt.

Ez a rózsafüzér minden éjszaka két órára megnyitotta előttünk az egyébként veszélyes táborhatárt. Ezen a szabadító nyíláson keresztül sokak kiszökhettek a halál fészkeiből, és átjuthattak az államhatáron. Fordítva pedig ezen a nyíláson keresztül csempészték be az olyannyira szükséges ennivalót.

■ Ifjú hősök

Két lányról elterjedt az a hír, hogy anyjukat és testvéreiket csodálatra méltó áldozatkészséggel tartották életben. Kettejüket hívtam. Egy 12 és egy 13 éves pirosposzgás arcú kislány állt félénken előttem. Kezdetben magam sem hittem, hogy ez a két teremtmény ekkora hőstettekre képes lenne.

– Hogy is hívnak titeket? – kérdeztem őket.

– Én Kati vagyok.

– Én pedig a Rézi – mosolyogtak mindketten.

– Mi járunk ki vásárolni, alkudni, ruhákat cserélünk ennivalóra, koldulunk, ahogy éppen kijön a lépés. Ha útközben valamit elcsípünk, akkor azt elvisszük az éhezőknek... Anya azt mondta, hogy ez nem bűn! – mondták mindketten egymás szavába vágva.

– Így van, éhínség idején nem bűn elvenni valamit onnan, ahol abból bőven van. Sőt, jött, ha valaki ezzel az anyját és a testvéreit életben tartja.

– Csak azt viszzük el, amit ők tőlünk, németektől elloptak! – mondta egyikük.

– Mondjátok csak, gyerekek, előfordult már, hogy elkaptak titeket?

– Már előfordult! A partizánok mindent elvettek tőlünk, amit összegyűjtöttünk, és bedobtak a büntetőpincébe. Ott napokig éhezünk. Aztán kiengedtek onnan.

– Milyen volt ott a pincében?

– Minket, gyerekeket nem vertek meg nagyon. A felnőtteket ostorral ütötték. Nemrég egy asszonyt elkaptak, amikor koldulni ment. Elvették tőle az utolsó ruhadarabját. Az útszéli árokban találtak rá holtan... Ezért küld minket anya. Neki túl veszélyes lenne!

– Hogyan osontok ki az őrhely előtt?

– Ilyenkor télen a katonák behúzódnak egy szélcsendes helyre, és a hóihar elől a sapkájukat a fülükre húzzák. Ez nekünk jól jön.

– Nem tudnátok két gyermeket, Rozit és Ádámot magatokkal vinni, és egészen Zomborig elkísérni? Mikor mentek újból?

– Ma sötét éjszakára számítunk. Akkor lehet a legjobban kiszököni, ha nem süt a hold!

– Magatokkal viszitek Rozit és Ádámot? Csak el kell őket vezetnetek a kéttornyú templomhoz, és ott leadni őket.⁵⁴ Ha valaki a templomban megkérdezi titeket, akkor mondjátok, hogy én jövök a gyerekekért.

– Akkor időben meg kell lőgnunk. A gyerekek nehezen tudnak járni a göröngyös szántóföldön. Hajnalig célhoz kell érünk, különben elkapnak.

– Rendben, gyerekek, de csak éjfél után szabad elhaladni a bezdáni őrhely előtt. Értettétek? Isten óvjon titeket! Imádkozzatok az őrangyalhoz!

– Azt tesszük mindig! – elköszöntek, és elmentek.

Rézi és Kati útra készen vártak a Bezdán felé vezető utca utolsó házában. Itt csak át kellett vágni a kerten, és már el is érték a táborhatárt.

Késő este nővérem ehhez a gyűjtőponthoz jött a nyolcéves Ádámmal és a tizenegy éves Rozival. A gyermekeknek délután aludniuk kellett, hogy Zomborig a 18 km-es távot képesek

⁵⁴ A karmeliták 1904-ben épült Árpád-házi Szent István Királyról elnevezett templomáról van szó. (Cs. B.)

legyenek kibírni. Félénken léptek be a szoba küszöbén. Férfiak és nők feküdtek ott a szalmán. Rézi és Kati az érkezők elé mentek, barátságosan köszöntötték, és kézen fogták őket.

– Gyere, Ádám! Gyere, Rozi! Üljetek le ide a szalmára mellénk, és pihenjete még egy kicsit. Van még pár óránk az indulásig!

Rozi mélyen a homlokába húzott fejkendőt viselt. Kati meg akarta neki igazítani, hogy kényelmesebb legyen, de észrevette, hogy a kislány haja egészen a fejbőréig le volt vágva. A halántékán itt-ott nagyobb sebes felületek látszottak.

– Levágták az egész hajamat – mondta Rozi szomorúan, és durcásan elhúzta a száját.

– Azért, hogy gyorsabban gyógyuljanak a sebek – mondta Kati jószívűen.

– Itt volt egy nagy gennyes seb a tetvektől – és Rozi kezével megmutatta, mekkora varas seb volt a fején.

Kati és Rézi kioktatták a két kicsit, hogyan viselkedjenek az úton. A fülükbe suttoztak, hogy ne zavarják a szobában alvókat.

– Azt teszitek, amit mondunk nektek! Nem szabad sírnotok, akárhogyan is fúj a hideg szél, még ha fázik is a kezetek és a lábatok. Egy hangot sem adhatunk ki, mert különben meghallhatnak minket a partizánok. Nem szabad megállnotok sem, hogy pihenjete, mert akkor a hideg éjszakában megfagytok.

A kicsik megszívlelték szavaikat, és csak bólintottak.

– A városban sem szabad beszélnünk, mert akkor az ellenség megtudja, hogy németül beszélünk, és szökevények vagyunk a táborból – folytatta Kati komolyan.

– Mindig mi megyünk előre, ti pedig utánunk jöttök – magyarázta Rézi tovább. – Ha elkapnak minket, akkor ti valahová elbújtok! Ha pedig titeket kapnak el, akkor nem szabad minket hívnotok. Akkor úgy kell tennetek, mintha semmi közünk sem lenne egymáshoz.

– Gyerünk, elmúlt tizenkét óra! – mondta Rézi. – Most indulunk! Őrangyalunk kíséren!

Kati kézen fogta Rozit, és Rozi vezette Ádámot, így indultak el a sötét, hideg éjszakába. Jeges szél süvített át a csupasz faágak között. A négy gyermek eltűnt a hófödte szántóföldön.

Két óra elteltével lassacskán rájuk tört a fáradtság. Cipőjükre vastag réteg hó és fagyott föld tapadt. Ádám alig vonszolta átfagyott lábát. Le akart ülni, és pihenni.

– Nem, Ádám, sietnünk kell tovább! – mondta a két vezető. – Ha valaki itt leül pihenni, az simán megfagy a hideg szélben! – Felrángatták a földről. A kisfiú sírt. Forró könnyei azonnal ráfagytak a hidegtől elkékült arcára. A lányok kétfelől támogatták járás közben. Nem volt az igazából járás, inkább magukkal ráncigálták a halál elől menekültükben. Megjelent a hajnali szürkület a távoli szemhatáron. A gyermekek meglátták messziről a város sötét kontúrjait. Aztán már a templom tornyai is kivehetőek voltak.

– Istennek hála! – sóhajtott fel Rézi.

Rézi és Kati, akik ezt az utat már többször megtették éjszaka, most már jól eltájékozódtak. Amikor elhagyták a szántóföldet, leverték a nehéz hókupacot a cipőjükről, és most már Ádám is bátran haladt mellettük. Amikor a város utcáira beléptek, öt óra volt, és minden kihaltnak tűnt. Amikor a kéttornyú templom lépcsőjén fellépkedtek, egy szerzetes nyitotta ki a templomajtót. Barna kapucniját fejébe húzta, és a gyerekeknek úgy tűnt, mint ha egy másik világból való lett volna. Amikor a gyerekek némán előtte álltak, az atya pontosan tudta, honnan jönnek. Szinte minden reggel, amikor kinyitotta a templom ajtaját, ilyen mene-

kültek fogadták, akik a Gádornak nevezett földi pokolból jöttek.

– Gyertek csak be, gyerekek! – szólt hozzájuk barátságosan németül. A jó pap egy meleg szobába vezette a gyermekeket. Hozott nekik forró kávét kenyérrel. Rézi és Kati aztán tovább indultak kolduló körútjukra. Rozi és Ádám a meleg szobában vártak. Néhány órával később én is megérkeztem. A kolostor várokszobájában találtam a gyerekekre, úgy ültek ott, mint egy rakás nyomorúság, és vártak. Amikor bejöttem, arcuk sugárzott az örömtől.

– Szerencsésen megérkeztetek? Hogy bírtátok ki a hosszú utat? – Rozinak megeredt a nyelve, és elmesélte:

– Jól ment minden! Csak Ádám volt olyan fáradt, és annyira elgémberedett a hidegtől, hogy le akart ülni a szántóföldön a fagyott földre. De felrángattuk, és magunkkal vonszoltuk.

– Az őrangyal segített nektek! Most tovább megyünk! Találtam nektek egy helyet jó keresztényeknél, ahol ott maradhattok, kipihenhetitek magatokat, amíg meg nem erősödtek, hogy átszökhessetek Ausztriába. – Beültünk egy kocsiba, és Szentivánba mentünk azokhoz a jó emberekhez. Este érkeztünk oda. A tetűmentesítő fürdő után megetették a gyerekeket, és ágyba dugták őket. Milyen jól érezték magukat a puha melegben!

Nővéremnek örömteli hírral szolgálhattam, hogy a gyerekek jól el vannak látva. Neki is találtam egy tanyát (szálást/szállást), ahol munkát kapna.

– A legjobb, ha már holnap éjszaka odamész a földeken át, és elfogadod ennek a szerbnek az ajánlatát. A munkaadó örül, ha nem kell érte napszámot fizetnie az államnak. Ugyan ez olyan, mint a feketekezeskedelem a rabszolgapiacon, de azért előnyös, mert ott nem vagy regisztrálva, és az első adandó alkalommal Magyarországra szökhetsz.

Nővérem rögtön beleegyezett, és kérte, hogy segítsen neki valamennyit a ruháiból elvinni, mert nem tudott annyit cipelni. Ő éjjel ment, én pedig egy másik úton mentem fényes nappal. A tábor határán hirtelen Šuco állt előttem. Elállt a lélegzetem. Minden lelkierőmet összeszedtem, hogy hidegvérűnek tűnjek.

– Üdvözlöm, elvtárs! – szóltam oda neki barátságosan.

– Te pap, tudni akarom, hogy mi van a hátizsákodban. Nyisd ki!

Elsötétedett a világ a szemem előtt. Mi lesz, ha megtalálja a foglyok száz levelét, amelyeket a városban akartam postára adni? Lassan leeresztettem a teli hátizsákot a lába elé, és elkezdtem remegő kézzel kibontani a madzagját. Egyszerűen nem sikerült legyűrőm a rám törő félelmet. Szemével minden mozdulatomat követte. Aztán előhúzott egy női szoknyát, majd egy női kabátot. Kérdő tekintettel nézett rám:

– Ezzel foglalkozol, pap? Ócska rongyokat árulsz? Ócskás zsidó lett belőled, mi?

– Másképp nem megy, elvtárs! Manapság kemény az élet!

Egyszerre megfeledkezett az összes fegyelmi előírásról. Visszadobta a női ruhákat a hátizsákba, és nem turkált tovább.

– Mész Zomborba bevásárolni? – Én zavaromban csak bólintottam, miközben azon imádkoztam, hogy ne emelje fel az utolsó ruhadarabot, mert akkor meglátná a halom levelet. Intett és távozott.

■ Cserben hagyva

Nem jut át a segítség

A zombori karmelita templom előtt dr. Konrad Schmidttel,⁵⁵ egy ügyvéddel találkoztam, aki a dunai sváb népcsoport egyházi és közéletében vezető szerepet töltött be. Éppen leve-tette fekete szőrmesapkáját, és be akart lépni az Isten házába. Hajnali szürkület volt. A sötét-ben alig ismertük meg egymást. Szívélyesen üdvözlöttük egymást, mint régi jó barátok, és visszavonultunk a templom egyik félreeső helyiségébe. Isten ajándékának tekintettem, hogy hirtelen itt találkoztam ezzel az okos, tapasztalt, mélyen vallásos politikussal. Ebben a za-varos időben egy széles látókörű, messzire tekintő tanácsadóra vágytam, és az őrangyal elém küldte őt.

– Ön itt szabadon, doktor úr? – kérdeztem tőle meglepetten.

– A napokban sikerült nagy nehézségek árán kiszabadulnom a táborból. Szerb kollégáim panaszt tettek a pártnál, és hivatkoztak a nemzeti szocializmus ellen folytatott kemény küzdelemre.

Itt maradhat Zomborban, a szülővárosában?

– Nem, az túl veszélyes lenne. Úgysem működhetek tovább ügyvédként, és így itt nincs semmi megélhetésem. Nem marad más hátra, mint hogy valahová visszavonuljak vidékre, és mezőgazdaságból tartsam el népes családomat.

Beszélgetésünk hamar a megsemmisítő táborokra terelődött. Hogyan lehetne ezeknek a keményen próbára tett embereknek segíteni? Lenne-e valaki ezen a földön, aki sikerrel beavathozhatna, hogy megmentse ezeket az ártatlanokat az éhhaláltól? Tényleg az egész világ cserbenhagyta őket?

– 1943. november 29-én Jajcében a politikusok hitet tettek a jövődjő Jugoszlávia nemzeti kisebbségei mellett, amikor megegyeztek, hogy az ország minden nagy létszámú nemzeti kisebbsége megkapja nemzetiiségi jogait, kivéve a dunai svábokat – magyarázta Konrad barátom.⁵⁶

⁵⁵ Konrad Schmidt (1883 – 1971) a Sváb-Német Kulturbund helyettes elnöke volt, amíg hivatalát 1939 át nem vette Josef Janko. Schmidt ügyvéd volt Zomborban és a katolikus laikusok oldalán ellenzéki vezető szerepet töltött be a nemzeti-socialista-barát „megújítókkal” szemben. Birodalmi kapcsolatai közé tartozott Friedrich Muckermann jezsuita (1883-1946), aki a Der Deutsche Weg folyóirat kiadója is volt, amelyet Schmidt tartalmilag és egyébként is terjesztett. Schmidt állítólag 1937 közepén állást foglalt a mariasterni trappista kolostorban az NSDAP külföldi szervezetének helyi csoportja ellen. Vö. Böhm, Johann: Die Deutsche Volks-gruppe in Jugoslawien. Innen- und Außenpolitik als Symptome des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und jugoslawischer Regierung. Frankfurt/Main 2009, 254f. – Bethke, Carl: Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918-1941. Identitätsentwürfe und ethnopolitische Mobilisierung. Wiesbaden 2009, 510. – Senz, Josef Volkmar: Geschichte der Donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Wien-München 1993, 216, 219.

⁵⁶ Itt az AVNOJ (Jugoszlávia Népi Felszabadításának Tanácsa – AVNOJ) „titkos rendeletéről” van szó, amelynek dátuma szerzőtől függően 1943. november 21-re vagy 1944. november 21-re volt tehető. Ez az állítólagos második határozat a kutatások alapján eléggé vitatott; ha egyáltalán létezett, akkor soha sem lépett törvényerőre; a Politikai Bizottság tagja, Moša Pijade írta alá. Állítólag tartalmilag szabályozta a jugoszlá-viai német kisebbség állampolgárságának megvonását, valamint a polgári és az állampolgári jogok megvoná-

– Moša Pijade, Tito pártideológusa az egyik pártgyűlésen keresztülvitte, hogy rá bízzák a németek elűzését és megsemmisítését.⁵⁷ Nem ütközött párttársai részéről ellenállásba, hogy ezzel az ország legjobb parasztgazdáit és gabonatermelőit veszítik el. A szakértő közgazdászok pontosan tudták, honnan származik a délszláv lakosság kenyere.⁵⁸ Az új par-lament nemrég újból egyhangúan törölte a napirendről a jugoszláviai németek problémáját. Tehát a kormánysszerveknél úgy tesznek, mintha a dunai svábok 200 éve itt élő népcsoportja nem is létezne.⁵⁹

A nyugati hatalmaktól nem sokat várhatunk. Azok most a háborús bűnösök nürnbergi perével vannak elfoglalva. Valószínűleg túl későn fogják belátni, hogy mit köszönhetnek maguknak azzal, hogy Sztálin segítségére siettek. Jugoszlávia ki van szolgáltatva a kommu-

sát. Vö. Portmann, Michael: Politik der Vernichtung? Die deutschsprachige Bevölkerung in der Vojvodina 1944-1952. Ein Forschungsbericht auf Grundlage jugoslawischer Archivdokumente. In: Danubiana Carpathica. Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas 1 (2007), 321-360, itt: 335f.

⁵⁷ Moša Pijade (1890-1957) politikus és Josip Broz Tito bizalmasa, a KPJ-vezetőség tagja, a Jugoszláv Népgyűlés képviselője. Részletes életrajz: Ristović, Milan: Drvar. In: Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur. Bd. 2: Co-Ha. Kiad. Dan Diner. Stuttgart-Weimar 2012, 160-165. A közvetlenül 1945. augusztus 29-ét követően létrehozott és Pijade által vezetett Agrártanács (Agrarni savet) a Vajdaság újra-betelepítésének tervezésében és végrehajtásában egyaránt tevékenykedett programalkotóként és vezető szerepben. Nem utolsósorban ebből táplálkozhatott Gruber Pijadeval kapcsolatban kinyilvánított véleménye. Vö. Portmann, Michael: Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944-1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur. Wien 2008, 360f. Zoran Janjetović, aki főleg a jugoszláv archívumok állományának kiváló ismerője, megerősítette, hogy a jugoszláviai németek „kitelepitéseinek” politikai szorgalmazói ismeretlenek. Konkrétan Pijadera vonatkozóan rögzíti: „A dunai sváb irodalom gyakran Moša Pijadet [...] nevezi a németellenes intézkedések értelmi szerzőjének. Erre azonban nincsenek szilárd bizonyítékok. Az a tény, hogy én [Zoran Janjetović] a hagyaté-kában [...] a német lakosságnak szánt koncentrációs táborok listájára bukkantam, arra utalhat, hogy az ilyen irányú vélemények talán nem egészen alaptalanok. De ez nem tekinthető szilárd bizonyítéknak.” Janjetovic, Zoran: Die Politik gegenüber der deutschen Minderheit Jugoslawiens im Jahrzehnt nach dem Zweiten Weltkrieg. In: Kulturraum Banat. Deutsche Kultur in einer europäischen Vielvölkerregion. Kiad. Walter Engel. Essen 2007, 167-176, itt 174.

⁵⁸ Ezen a helyen a következő mondat Gruber gépelt kéziratából nem került be a nyomtatott változatba: „A zsidó Pijade gyűlölködésével mégis keresztülvitte akaratát.” Gruber gépelt kézírata, 197.

⁵⁹ A gépelt kézirat ezen a helyen is részletesebb: „A háború nagy győztesei – Roosevelt, Churchill és Sztálin – Teheránban, Jaltán és Potsdamban elhatározták, hogy a német népet feldarabolják, Németországból burgonya-földet csinálnak, az egész német ipart leszerelik, és hadiszákmányként hazaviszik. Az volt a céljuk, hogy a keleti német területeket megtisztítsák a német emberektől. Több mint tíz millió embert emeltek ki keletről, és toloncoltak ki nyugatra, egy éhező országba. Sztálin azt hitte, hogy ebben a kaotikus Németországban jól tud majd a zavarosban halászni, és a káosz során vörössé vált Németországot idővel csatlósként vörös birodal-mához kapcsolhatja, ami biztos lépést jelentene abban az irányban, hogy egész Európa kommunistává váljon. Tito pedig ravasz róka módjára ki akarja majd ebből venni a részét. Így elemezte ez a keresztény politikus realista szemmel a világ helyzetét, nem éppen rózsaszínben látva a jövőt. Mindkettőnk számára nyilvánvaló volt, hogy ettől a politikai állásponttól népünk számára semmi jövő nem várható. Akkor pedig mit tehetünk? Honnan szerezzünk gyógyszert és kenyeret a szükségét szenvedőknek? Ha már az istentelenek leírtak minket, akkor a Szentatya, a pápa is elhagy minket? – kérdezték tőlem a kétségbeesett emberek., XII. Piusz bátorítóan szólt érdekünkben, ahogy azt legutóbb a vatikáni adásban hallhattam’ – magyarázta Dr. Schmidt. „A külföldi egyházaknál és a Nemzetközi Vöröskeresztnél kellene kopogtatni.” Vajon Tito megengedi ezeknek a szervek-nek a segítségnyújtást?” Gruber gépelt kézírata, 197.

nizmusnak.⁶⁰ Az angolok Ausztriában megszállási övezetükben nem fogadnak több elűzöttet. Kiehezett németekkel teli vonatokat küldtek vissza Jugoszláviába. A győztes hatalmak a háborús bűnök és tömeggyilkosságok miatt ültek össze bíraskodni Nürnbergben. Ezzel egyidejűleg pedig egy majdnem ugyanakkora bünt vesznek a nyakukba.⁶¹

A beszélgetés után megérlelődött bennem az elhatározás, hogy Belgrádba utazzak és felkutassam a segítségnyújtás összes lehetőségét. Nem akartam elmulasztani, hogy felhívjam a figyelmet a megsemmisítő táborokban uralkodó helyzetre, és mozgósítsam a támogatást.

Belgrád utcáin metsző szél fúj az arcomba. Fogynom kellett a kalapomat, nehogy elvigye a szélvihar. Télikabátomba behúzott nyakkal lépkedtem és bátorítottam magamat.

A nunciátúra felé vezető úton óvatosan körülnéztem, hogy nem figyel-e valaki valahonnan. Mélyen megrendülve beszéltem el a pápai delegátusnak, a Szentszék képviselőjének a haldoklók helyzetét a megsemmisítő táborokban. Minden részlet érdekelte: a gyenge leves, a szállás, a bánásmód, és ennek az embertelen bántalmazásnak az oka, mivel a helyzet Magyarországon, Romániában és Csehországban nem tűnt olyan szörnyűnek, mint itt. Ha a nyugati hatalmak nem fogadnak több elűzöttet közigazgatási területükön, talán az egyház gyakorolhatna befolyást egyes amerikai államokra, és lehetővé tehetnék oda a kivándorlást. Brazíliában olyan nagy az élettér, és információim szerint ott hajlandók fogadni a munkaerőt.⁶²

– Nagyon problémás lenne megszervezni Jugoszláviából a kivándorlást Brazíliába – mondta Hurley püspök, a pápa diplomáciai képviselője⁶³ –, de a Szentatya továbbra is meg fog mindent próbálni, hogy közvetítse a segítségnyújtást!

– És a Caritas Internationalis által ígért élelmiszerek? – kérdeztem halkán.

– Befutott egy nagy hajó, tele élelmiszerekkel és ruhákkal a fiumei kikötőbe. Ez mind a táborok nélkülözőinek volt szánva, az amerikai katolikusok adományai. A kormány nem engedte, hogy eljuttassák az adományokat a táborok haldoklóihoz. – A diplomata megvonta vállát, és zavarában széttárta kezét. Minden fáradozása kudarcot vallott. Leverten távoztam...

⁶⁰ Ezen a helyen a gépelt kéziratban kiegészítőleg még ez szerepel: „Amikor Winston Churchill lemondott addigi balkáni befolyásövezetéről, állítólag így nyilatkozott: „A jugoszlávok dolga, hogy elboldoguljanak a vörösökkel. Én nem élek ott!” Népünk nyugatra történő kiadatása félbeszakadt.” Gruber gépelt kézirat, 198.

⁶¹ Gruber a gépelt kéziratban még a következő zárómondatokat adja Schmidt szájába: „Nem csak német népcsoportunkat, hanem az összes többi délszláv népet is a Moloch torkába vetik. A tisztogatások során ezeknek a népeknek a legjobbjai esnek áldozatul. Ugyanez fog történni a többi olyan állammal is, amelyek Moszkva övezetébe kerültek.” Gruber gépelt kézírata, 198.

⁶² Gruber gépelt kéziratában kiegészítésként ez szerepel: „A kivándorló dunai svábok brazíliai leteleptetési akciója csak akkor kezdett gyakorlati formát ölteni, amikor P. Stefan O.Fr.Min. Michael Meer agrármérnök társaságában 1950-ben beutazta Brazíliát, hogy olcsó földterületeket találjon. A hazájukból a kommunisták által elűzött és teljesen kifosztott első csoport 1951. június 15-én lépett Paranái államban a Guarapuava melletti Entre Rios földjére, amelyet ugyanolyan virágzó búzatermő vidékké (gabonatarhásszá) alakítottak át, mint amilyenhez Pannóniában voltak hozzászokva.” Gruber gépelt kézírata.

⁶³ Joseph Hurley amerikai püspök, 1946-ban belgrádi apostoli nuncius. Joseph Patrick Hurley (1894-1967) 1945 januárjában bízta meg XII. Piusz pápa (1876–1958) a belgrádi Apostoli Nunciátúra képviselőjével. 1946-ban ő képviselte XII. Piusz pápát az Alojzije Stepinac elleni bírósági perben. A Szentszékkel szembeni állandó feszültségek vezettek Hurley 1949-es leváltásához. Vö. Gallagher, Charles R.: Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII. New Haven-London 2008, passim.

Megpróbálkoztam a Nemzetközi Vöröskeresztnél is. A nagy Duna-parti város átellenes végében volt. Bevezettek egy nagy terembe.

– Kérem, mi a kívánsága?

– Ön az NVK képviselője? Bólintott. Körülnéztem, hogy van-e még valaki a teremben. Az egyik sarokban ült egy kisasszony az írógépénél.

– Tudunk itt bizalmasan beszélni? – kérdeztem halkán. Csodálkozva nézett rám.

– Csak beszéljen nyugodtan – biztosított svájci akcentussal.

Elkezdtam nagyvonalakban felvázolni az elhurcolást, a munkaképtelen emberek táborait, a megsemmisítő táborokat, ahol az emberek éhenhalásra vannak ítélve. Félbeszakított, és azt mondta, hogy ismeri a hadifoglyok helyzetét.

– Ezek nem hadifoglyok, nem lefegyverzett katonák, nem is munkatáborok, hanem hét éhségtábor vajdasági asszonyok, gyermekek és idős emberek számára. Többnyire beteg, kimerült emberek, akik a halál előtt állnak, mert nem kapják meg mindennapi kenyerüket, se gyógyszert. Olyan emberek, akiket az ehetetlen kosztal megmérgeznek.

Átnyújtottam neki a gyógyszerek listáját, amit a tábori orvos adott nekem.

– Sikerült beszállítanunk egy bizonyos mennyiségű gyógyszert a hadifoglyok táborába, de megtiltották nekünk, hogy bármilyen segítséget nyújtsunk a népi németek táborában, amelyekről Ön beszél. Ezek a táborok a jugoszláv Vöröskereszt fennhatósága alá tartoznak. Ezért ott egyetlen lépést sem tehetünk!

Tudtam, hogy ez mit jelent. Némán álltunk egymással szemben. A hír szinte letaglózott. Az igazgató még hozzáfűzte:

– Igyekezni fogunk, hogy bemutassuk a helyzetet a szerb kollégáknak. A tifusz melegágya az egész ország lakossága számára veszélyes. Be kellene avatkozniuk már csak pusztán önzésből is, ha már nem a foglyok iránti kíméletből.

Megtörtén mentem vissza az állomásra.

■ A vértanúk tömegsírjainál

Amilyen biztos voltam a dolgomban, amikor bizakodóan és belül megnyugodva Belgrádba érkeztem, annyira reményvesztetten távoztam onnan. Minden hivatal csak üres szavakkal, bizonytalan ígérekkel szolgált. Kétségbeesetten álltam ott. Haldoklóinknak most, azonnal van szükségük a kenyérre és a gyógyszerekre. Teljesen elment a kedvem attól, hogy visszatérjek a gádori táborba. Hódságon úgy döntöttem, hogy leszállok a vonatról. Talán vigaszra lelek szülőfalumban, Szentfűlöpön. A falu lelkésze, Isten embere, még ott van, még ha a nyáját el is üzték onnan. Ha beszélek vele, akkor talán új fény gyúl a sötét kilátástalanságban.

Várjak reggelig a szentfűlői vonatra? Nem, gyalog teszem meg ezt a hét kilométert. Éjfél volt, amikor elhagytam az állomást. A csillagtalán, vaksötét éjszakában alig láttam a vasúti síneket, de legalább annyi biztonságot adott, hogy nem tévesztettem el az utat. A friss éjszakai szél hatására megsziporáztam a lépteimet, hogy megőrizsem a szükséges testmeleget. Életem olyannak tűnt, mint egy kósza árnyék. Nem vagyok-e olyan, mint egy fáról lehulló

falevél, amelyet a szél most céltalanul hajt ide-oda? „Minden test olyan, mint a fű, a dicsősége, mint a rét virága. Elhervad a fű, s lehull a virága” – idézem magamnak, ami a mai breviáriumi imából az emlékezetemben maradt.

Gondolataimban elmerülve, nyakamat mélyen télikabátomba behúzva, kezemet zsebembe téve éppen elértem az ismerős balkanyart, és nyílegyenesen haladtam szülőfalum felé. Miközben arcomat megpróbáltam a széllökésektől óvni, tekintetemet balra fordítottam. Már ott volt a legelő, tele a kivégzett férfiak sírjaival. A kétszáztizentkét férfi kegyetlen sorsa megragadta a képzeletemet: fiatalkori barátaim, iskolatársaim, rokonaim is köztük voltak. Borzongás, hideg remegés futott át rajtam, amikor most lelkemben átéltem a vérontást. Ugyanaz történt barátaimmal, mint azzal a száznyolcvan hódási férfival, akikkel két nappal azelőtt ásatták meg saját sírjaikat. A szovjetek 1944. október végén vonultak be erre a vidékre, és már november 25-én meg is jelentek a gyilkos hiénák. Körbevették az ötezer lelkes falut. Senki sem távozhatott. Kihirdették: „Minden 16 és 60 év közötti férfi lakos jelenjen meg a községháza előtt! Aki nem jelenik meg, azt lelövik!” Körülbelül háromszázötven férfi gyűlt össze, akiket a körbekerített templomudvarra tereltek. Ezután egy megmagyarázhatatlan mérce szerint szétválasztották, szortírozták őket. Mindenkitől megkérdezték a foglalkozását, iskolai végzettségét és vagyonát, majd némelyeket jobbra, másokat balra állítottak. A templom falánál álló jobb oldali csoport egyre népesebbé vált. Úgy tűnt, hogy ezek külsőre jobban – erősebbeknek, bátrabbnak – néztek ki, magasabb volt az iskolai végzettségük, és jobb ruhákat hordtak, vagyis a kapitalista vagy kulák néposztályhoz tartoztak. Ahogyan a front egyik oldalán egy kiválasztott faj előtt hódoltak, és a nem árját a gázkamrákba hajtották, úgy itt, a front másik oldalán egy kiválasztott osztály előtt hódoltak, és mindazokkal, akik nem oda tartoztak, megásatták a saját sírjukat.

Amikor az a férfi, aki az asztalnál feljegyezte az adatokat, megállt és összeszámolt kétszáztizentkét nevet a listán, hirtelen ezt kiáltotta: „Dosta!” (Elég!), és önelégülten felállt, a kétszáztizentkét fiúnak és férfinak négyes sorokba kellett állnia, körbevették, és elvezették őket. Hordágyakon nagyszámú ást és lapátot vittek magukkal. A másik csoportot éjszakára a bezárt templomban tartották.

Csak hónapokkal később szívárogtak ki egyes részletek egy hódási fiútól, a szomszéd faluból. Ezt mesélte: Mindnyájunknak meztelenre kellett vetköznünk, és meg kellett ásnunk a sírjainkat. Amikor ezek kellően mélyek voltak, ránk támadtak, agyonvertek vagy agyonlőtték minket, ahogy éppen esett. Én egy ugrással megszöktem az éjszakában. Egyetlen lövés sem talált el.

A fiú szülei tanyájára (szállására) szökött, és egy ideig ott maradt, majd éjszaka visszatért szülei házába, és csak Hódás község lakosainak elűzésekor jött elő.

A tömegmészárlások, amelyeket itt és Jugoszlávia-szerte követtek el, megborzongattak ezen a sötét éjszakán.

– Háborús bűnösök ítélőszékei! – mondták később a gyilkosok. Pedig az áldozatok olyan férfiak voltak, akik keresztényi lelkeletből végsőig ellenálltak, amikor a Waffen-SS mozgósítani próbálta őket.⁶⁴

Egy partizán, aki jelen volt a gyilkosságnál, később már nem tudta tovább rejtegetni lelkében ezeknek a rémtetteknek a titkát. Egy évvel később beismerte: Szörnyű és irtózatos dolog volt! Azok nagyon hívő emberek lehettek. Vigasztaló szavakkal bátorították egymást. Imádkoztak – mondta lelkiismeret-furdalástól gyötörve.

Ez a kereszténység kezdeti korszakának vértanúi lelkelete. Az én hazám földjét is gazdagon átitatta a vértanúk vére, ahogyan a keresztények légióinak Néró, Diocletianus és Julianus Apostata császár uralkodása alatt, a trieri Mars-mezőn, Egyiptomban vagy Perzsiában életüket Krisztusba vetett hitük miatt kellett feláldozniuk, mint ahogy arról a vértanúk mártírológiái beszámolnak.

■ Ki a bűnös?

Elértem szülőfalum határát, kikerültem a vasútállomást és bekanyarodtam egy mellékutca. A házak úgy álltak ott, mint a lakosok elűzése előtt. Kihaltak tűnt minden ebben a kora hajnali órában. Semmi fény nem látszott, semmi hang nem hallatszott. Időnként a szél átsüvített a csupasz eperfaágak között, amelyek kísértetiesen meredeztek az ég felé. A hidegtől úgy recsegték-ropogtak, mintha valaminek az elvesztését siratták volna.

A nő zárda és az iskola mellett elhaladva bekanyarodtam a templomudvarba, és a plébániához mentem. Először lassan, majd hevesebben kopogtam a bejárati ajtón. Senki sem mozdult. Majd az ablak megreccsent, és vékony résnyire kinyílt.

– Nem kell félni! Én vagyok az! – szóltam óvatosan. Rézi, a házvezetőnő, legyűrte első félelmét, és ezt suttocta:

– Rögtön nyitom! – majd eltűnt. Amikor az ajtó küszöbére léptem, éppen hármat ütött a toronyóra.

– Bocsánat, hogy ilyen alkalmatlan időben jöttem!

– Ehhez hozzá vagyunk szokva! Otthontalan táborlakóink mindig éjszaka jönnek... Mindjárt elkészítem az ágyat.

Fáradtan és kimerülten zuhantam a paplanos ágyba.

Reggel első utam a plébános úrhoz vezetett. Üdvözölni akartam. Az ő szeme előtt és írányító keze alatt nőttem fel. Kezével néha erősen megragadott, de máig hálás vagyok minden pedagógiai beavatkozásáért. Peter Müller plébános⁶⁵ patriarchális stílusú pap volt. Úgy sze-

nyomatott kiadásba. Gruber észlelésének jobb megértése céljából ezen a helyen ebből még egy kis részlet közölünk: „A Hitlerrel együtt kiabálók és együttműködők kis csoportjának még időben sikerült a szovjetek betörése előtt nyugatra menekülniük. Az itt meggyilkoltak azonban féltek elmenekülni. Őket, mint magyar állampolgárokat katonai szolgálatot megtagadó németekként bélyegezték meg, és a náciak förtelmesen bántak velük. „Most pedig költözzünk ki Hitler birodalmába?” – kérdezték. – Ezek a leghívebb keresztények voltak, akik hallani sem akartak se Hitlerrel, se Sztálinról. Most pedig ilyen kegyetlenül kellett elpusztulniuk.” Gruber gépelt kézírata, 211.

⁶⁵ Peter Müller (1884–1951) 1923 óta volt Szentfülöp (utolsó) plébánosa. A két háború közti időben Müller szkeptikusan viszonyult a Sváb-Német Kulturbundhoz – magyarbarátnak számított, és a magyar nacionalizmus felé tájékozódott –, de az 1930-as években nem akadályozta egyházközösségében a német kisebbség csoportidentitásának fokozatos kialakulását. Müllert 1945-ben először nem tartóztatták le, a néhány ott

⁶⁴ A gépelt kéziratban Gruber még két oldalon keresztül folytatja fejtegetéseit, amelyek nem kerültek bele a

rette plébániai híveit, ahogyan egy apa szereti a gyermekeit, ahogyan egy pásztor gyengéden gondoskodik a juhairól. Sokan értették félre következetesen szigorú szeretetét – a meggon-
dolatlanok, amelyekből mindig van néhány egy egyházközségben. Később, amikor híveiért a
börtönbe és a halálba ment, önfeláldozó odaadása nyíltan megmutatkozott ezek számára is.

Müller plébános máskor viccelődésre és tréfálkozásra kész nyelvét és egyébként annyira
huncut szemét most aggódó árnyék borította. Mindenről tudni akart. Egyformán aggódott
mind a hajdani önfeláldozó, mind a hűség hívéért. Mindnyájuk jósa atyja volt.

– Tudja, plébános úr, hogy mit gondolnak magáról a partizánok? – kérdőn nézett rám.

– Nagy tekintélynek örvend náluk!

– Ezt meg honnan tudod?

– Amikor nemrég vonattal átutaztam a falun, partizánok, szerbek ültek a fülkében, és
izgatottan beszélgettek Szentfűlöpéről, én pedig hegyeztem a fületem.

– A svábokat mind eltűntették. Most már bevonulhatnak Tito gárdistái, és kényelmes
életet élhetnek a németek parasztpalotáiban. Csak Müller pap maradt hátra.

– Kifürkészhetetlen Isten ítélete! Csak az ítélet napján fog lehullani a lepel szemünk elől,
és akkor nyerünk teljes betekintést az igazságba. Isten úgy szövi mesterművét, hogy azt csak
az utolsó napon fogjuk felismerni. Most ezt a szőnyeget, Isten mesterművét, csak a fonákjáról
látjuk. A túlvilágon mindenre fény derül, ami számunkra most úgy tűnik, mit a szövedék
fonákja. Az, aki most kicsi, akkor nagyra fog tűnni, és az, aki itt hatalmas, az Isten előtt
egészen apró lesz.

Idős tanárom, akinek egyébként kerek arcát a fájdalom és az aggodás némileg megjelölte,
jósa szemével rám nézett:

– Idefigyelj, Wendl! – úgy hangzott hangja, mint gyermekkoromban. – A gonosz is
megvan az életben a maga mély jelentősége. Életünkben a gonosz összefonódik a jóval.
A gabonamezőn a búza mellett ott nő a gyom, és elfojtja a búzát. A Mester a szolgáknak
nem engedte meg, hogy a gyomot azonnal eltávolítsák a búzaföldről. Nem marad más hátra
számunkra, mint hogy az aratásig, a világ végéig várjunk. Majd akkor kötözik össze, és égetik
el a gyomot. „A búza az Úr csűrűbe kerül” (Mt 13,29).

Aznap délután vegyes érzésekkel jártam az utcákat, amelyek üresnek és néptelennek tűn-
tek. Szülőházamhoz mentem. Kimondhatatlan otthon-érzettől hajtva lenyomtam a kapu-
bejáró ajtókilincsét. Az a körtefa, amelyet apám ültetett gyerekkoromban, még mindig ott
volt. A szőlőlugas, amely elegánsan felfutott a veranda oszlopain, és nyáron enyhé árnyékot
adott a ház bejárata előtt, most meg volt fosztva zöld lombjától. Apa büszkén gondozta, és
minden évben édes és lédús szőlőszemeket termettek vastag, hosszúkas, gyöngyös fürtjei.
Anya soha sem mulasztotta el, hogy a legjobb fürtöket elküldje nekem, amikor távoli
országokban tanultam. Azt akarta, hogy mindig megérezzem az édes otthon ízét. Ott van a
lépcsőtől balra és jobbra a két leander is. Anyám gyengéd kézzel gondozta őket. Az egyik
fehér, a másik piros virágú, mint mindig, amennyire az emlékezetem visszanyúl.

maradó szentfűlői katolikus és a menekültek/internáltak között ő töltötte be a „központi információs iroda”
szerepét. Az UDBA kezdeményezésére 1948-ban mégis letartóztatták, és kémkedés vádjával három év
fegyházra ítélték, amelynek következményeibe bele is halt. Vö. Wildmann, Georg többek között: Donsch-
wäbische Märtyrer und Bekenner in Jugoslawien. In: Donschwäbisches Martyrologium, 214-255, itt 232f.

De kutyánk, Azohr nem ugrott elő.

Egy középkorú asszony, egy alacsony és testes szerb nő jön ki a szoba ajtaján. Rémültnék
látszott. Papi ruhámról felismerhető voltam, és bizonyára nem tudta, hogy mit keres ott a
„pópa”.

– Jó napot! – köszöntöm a saját nyelvén.

– Zdravo (Üdvözetem), mit kíván? – dadogja lassacskán félelmében.

– Szerettem volna egy pillanatra szülőházamat megnézni.

– Ez a maga szülőháza? – kérdezte nagy szemeket meresztve.

– Igen, itt születtem. Ezt a szép házat apám maga építette nagy fáradsággal és sok le-
mondás árán.

Látszott rajta, hogy zavarban van. Egy darabig hallgatott, és ajkába harapott.

– Az állam, Tito elvtársunk nekünk ajándékozta. Férjem elesett a fasiszták ellen a hábo-
rúban!

Lassú léptekkel bementem a szobába. Vajon találko-e ott még valami emléket? Ott, az
üvegszekrényben volt a házi könyvtár és a családi album is. Milyen értékes kincs lenne az
most! Kinyitottam a szekrényt, de minden eltűnt.

Az asszony lépcsőről lépésre kísért. Visszafogott volt, és mindent megengedett.

De aztán hirtelen kitört belőle:

– A sváboknak nagy és szép lakásuk volt, de nem akartak gyerekeket!

Átfutott a fejemen, hogy vajon honnan tudhat ez az egyszerű likai asszony erről a szá-
munkra oly szomorú tényről? Vajon ezt az egyébként egyszerű, őszinte szláv népet ilyen
érvekkel ösztönözték, hogy egy idegen otthonba beköltözzenek? Forrt bennem a harag az
anyámat érő támadás miatt, és nem tudtam uralkodni magamon.

– Én vagyok anyám hatodik gyermeke! Itt születtem, és itt nőttem fel! – és gyors léptekkel
elhagytam a szülői házat, nem bosszúsán, hanem keserű szomorúsággal. Nagyon kemény
dolog, ha az embernek nincs többé hazája.

A partizán szavai mélyen belevésődtek a lelkembe. Müller plébános már évekkel
ezelőtt is dörgedelmesen szidta az egyke-rendszert.⁶⁶ Szentfűlöp közel és távol a legnépesebb
község volt, rengeteg gyermekkel. De voltak olyan falvak, amelyek belefűlödtek a gazdag-
ságba és a jólétbe, és a gyermektelenség miatt a kihálás szélére kerültek. Vajon csak véletlen
volt, hogy éppen azokat a falvakat szánták megsemmisítő tábornak, ahol az embereknek ez
a rossz mentalitása felülkerekedett? Védekeztem e gondolatok ellen: Istenhez igazságért
kiáltva az első pillanatban elfelejtettem, hogy Isten előtt mindnyájunkat bűnök terhelik.

⁶⁶ Többek között Paul Pfuhl plébános is felpanaszolta a „Katholisches Kirchenblatt” egyik 1941-es számában
az egyházat, ahogyan az Gruber gépelt kéziratának jegyzeteiben is szerepel: „Manapság a német falvak sok
tekintetben arról ismerhetők fel, hogy ott van a legkevesebb gyerek. Az utóbbi időben falvainkban tényleg
kész paloták és lakosztályok épültek, de egyre kevesebb ember lakja ezeket a palotákat és lakosztályokat.
A legnagyobb és legjobb lakások rendszerint a legüresebbek.” Ezután születési és halálozási statisztikai
adatokat hoz! Josef Negele plébános a születési számok visszaesésének okát a vallásos-erkölcsi élet hanyatlásá-
ban látta. Statisztikai megjegyzéseiből kiderül, hogy a langyosan vallásos községekben kezdődött el a kihálás
(Familienfreund, 1930/ 6. sz.). Ezek voltak azok a települések, ahová a megsemmisítő táborokat helyezték.”
Gruber, gépelt kézirat, 89.

Egyedül az örök bíró dolga, hogy kifürkéssze az emberi szíveket, és igazságosan szétválassza a bűnt és az ártatlanságot.

Szívélyesen búcsút vettem plébánosomtól. Már csak egyszer fogunk később az életben futólag és a távolból találkozni, ő rabköpenyben, én pedig megbilincselten kézzel.

■ Saját magunkra utalva

Nyomott hangulatban, tanácstalanul és leverten feküdtem le belgrádi utazásom után gádori szálláson. Késő éjjelig imádkoztam a templomban a kenyér színében jelen lévő Krisztus előtt. „En vagyok az élő kenyér” – mondta. De ő öt árpakenyérrel jóllakatta az éhes néptömegeket. Ennek a népnek a testi és lelki nélkülözését vittem az Úr elé.

Másnap elhatároztam, hogy elmegyek a szomszédos községbe, Bácskörtésre. Ott állítólag csak feleannyi foglyot helyeztek el. Ott Jakob Schwerer plébános működött.⁶⁷ Talán sikerül kettőnknek erőink egyesítésével kieszelnünk egy mentő tervet.

A vízen és a sáron keresztül haladtam a balsorsban és nélkülözésben osztozó testvérség felé. A tavaszi nap lassan elhessegette a ködöt, ami a mezőre és a szántóföldekre letelepedett. Sötét gondolatok keringenek a fejemben... Mit fogok mondani, ha az őrszem megállít, kikérdez, vagy ha a parancsnokhoz vezet?

Mindig jól jött nekünk, hogy a Vajdasági brigád tömeggyilkosságra kényszerített katonái, akik hón várták leszerelésüket, általában hanyagul és slendriánul végezték szolgálatukat. De mi van akkor, ha egy meggyőződéses kommunista kezébe kerül? Az őrbódénál egy fiatal egyenruhás sétált fel és alá. Megkönnyebbülve hallottam, hogy a katona magyarul énekelt magában.

– Az itteni magyarokat csak a háború utolsó hónapjaiban hurcolta magával a forradalom, ezért még nem szállt annyira a fejükbe a gyilkos vér. Amikor az őrt magyarul köszöntöttem, örömsugár futott át az arcán. A táborba vezető utat kérdeztem tőle, és hagyott tovább menni.

A plébánián aztán összeültem paptársammal. Elbeszélte, hogy milyen zaklatásokon ment addig keresztül. Plébániája kb. ezer lélekről hatezer éhezőre növekedett. Naponta körülbelül 30 halottat temetnek el. A fájdalom és az emberek iránt érzett aggodalom mély barázdákat vajt arcába.

– Mit tehetünk? A belgrádi nemzetközi szervezetektől nem sokat, szinte semmit sem lehet várni. A külföldről küldött segélyeket a partizánok egész egyszerűen elsikkasztják. Az a szándékuk, hogy maradéktalanul megsemmisítsék embereinket.

Aztán azt javasoltam paptársamnak, hogy ha lehetséges, akkor ebben a táborban is tegye le a nép az Isten és Mária iránti hűségfogadalmat a fatimai üzenetnek megfelelően. Késznek mutatkozott erre, de rámutatott a nehézségre: a táborparancsnok egyszerűen nem engedi be a népet a templomba.

Aztán az étkezésről beszéltünk:

– Az az ehetetlen kukoricalisztes pép viszi sírba az időseket. Nemcsak egy húszéves intendáns gondtalan hanyagságán múlik, ahogyan azt az egyszerű nép hiszi. E mögött egy kártó rendszer áll. Most érkeztek meg a foglyok Járekről. Ott megszüntették a tábor. Az éhhalállal történő emberirtás itt ugyanúgy folytatódik, mint ahogy ott zajlott – mondta.

– Népünk egyedüli esélye a szökés. Közel van a magyar határ. Suttogó propagandával illegális határátlépésre kellene bírni az embereket – javasoltam.

– Egyedül ezt a tanácsot adhatjuk nekik. De sokukat elkapják, és szörnyű büntetésben van részük a pincében. Ez riasztja vissza az embereket.

Közösen úgy határoztunk, hogy nem biztatjuk az embereket jobb jövővel Jugoszláviában, hanem azt tanácsoljuk nekik, szökjenek át Magyarországra. Találni kellene olyan bátor és az utat ismerő embereket, akik éjszakánként csoportokat visznek át a szabadságba.

Kölcsönösen meggyőntünk egymásnak, és Isten gondviselésébe ajánlottuk magunkat. A tábor kijáratánál barátságosan üdvözöltem az őrt, aki viszonzta a köszönésemet. Ez a férfi láthatólag ismert engem. Világos volt most már számomra, hogy privilegizált helyzetemet rendszeres kolduló körutakra kell használnom. Tehát a szomszéd falu, Őrszállás felé irányítottam lépteimet, hogy ott kezdjem el segélyakciómat. Ebben a faluban a németek mellett magyarok és szerbek is laktak. A szerbek, legalább is látszatra a kommunisták oldalára álltak, akik most a győztesek elbizakodottságával álltak bosszút a falu másik két nemzetiségén. A járdán szembejött velem egy körülbelül tizenhét éves fiatal szerb férfi. Rám ordított, és azt követelte, hogy menjek le a járdáról, és az úttesten járjak. Készségesen engednem kellett a hatalomnak. Mit láttam ott magam előtt? Embertömeget, ahogyan lassan haladtak előre megpakolva csomagokkal, amelyekbe maradék holmijukat kötözték össze. Többnyire idős emberek kisgyermekkel, akik nagyanyjuk szoknyájába kapaszkodtak. Ezeket a jogfosztottakat egyenruhások veszik körül, akik lövésre készen tartják fegyvereiket a kezükben. A kétségbeesett arcok, a könnyező szemek, a remegő szájak dübörögve kiáltanak az égre. Az embertelen hajcsárok a torkukból felhangzó förtelmes istenkáromlást, a lemaradók kíméletlen ütlegetését a puskatussal mintha egy ördögi iskolában tanulták volna. A járdát az úttesttől elválasztó sűrű, zöld bokrok mögül figyeltem ezeknek a keresztényeknek a keresztútját, akiket a gádori Kálvária-hegyre hajtottak, hogy ott feltöltsék velük azokat a helyiségeket, amelyek az elmúlt hetekben az elhalálozások következtében megüresedtek.

A plébánián sokáig kellett várnom, míg találkozhattam paptársammal. Az óvatosság kedvéért Paul kollégám a razziánál most is rejtékhelyre ment. Amikor a veszély elmúlt, újból előjött.

– A falut újból és újból átfésülik – mondta –, mivel a gádori és bácskörtési foglyok onnan megszöknek, és a magyaroknál találnak menedéket. Ezért újból és újból razziáznak, és elhurcolják az embereket.

Összeültünk, és kiötlöttünk egy segélytervet. Mivel a Tito-kormány a Caritas Internationalis és a Nemzetközi Vöröskereszt segítségnyújtását ellehetetlenítette, ezért saját erőnkől

⁶⁷ Jakob Schwerer bácskörtési plébános. Őt először 1944-ben a gádori táborba vitték, ahonnan azonban hamar újból elengedték. Bácskörtésre visszatérve először még beengedték a templomba, de aztán plébániáján internálták, amelynek vendégszobájában egy kis kápolnát rendezett be, és naponta misézett. 1947 tavaszán a plébániából parancsnokság lett, és Schwerernek távoznia kellett. A szökést ismételtelen elutasította, mivel nem akarta elhagyni „nyáját”. Schwerer Anton Dobler barátja volt, aki a gádori táborban halt meg 1946-ban tüfuszban. Schwerer egyik közeli rokonának élménybeszámolója olvasható itt: Wutzler, Hildegard Maria: Die gestohlene Heimat. Donauschwaben erzählen von ihren Erlebnissen während des Krieges und danach. Heimsheim 2012, 195-251.

kell segélyakciót indítanunk. Együtt mentünk el a magyar pékmesterhez. Péksége ellenőrzés alatt állt. Minden üzemet államosítottak. Ennek ellenére megígérte, hogy csellel valamennyi lisztet az éhenhalás szélén állók számára félretesz abból, amit az emberek maguk termelnek meg. Nekem csak az lenne a feladatom, hogy elhozzam tőle a fehér kenyeret. De számára és számomra mekkora életveszély árán?!

■ A gyermekek indulása

A kicsik nélkülözése

A csecsemők és a két évnél fiatalabb gyermekek az elmúlt hónapokban szinte maradéktalanul az éhség és a hideg áldozatául estek. De úgy tűnt, hogy a kamaszodó gyermekekben nagyobb volt az ellenálló-képesség, mint az idősebbekben. Talán azért, mert életerejük még érintetlen volt, vagy mert jobban bírták a kukoricadarát, mint anyjuk? Áprilisban, a téli tömeggyilkosság után annyi tíz évnél fiatalabb árva gyerek volt, hogy komolyan aggasztott a jövőbeli sorsuk. Egyik nap találkoztam Šuco parancsnokkal az utcán, és beszédbe elegyedtem vele ezeknek a gyermekeknek a sorsáról.

– Hiszen ezek a gyermekek ártatlanok. Ha már a felnőtteket bűnösnek tekintik... – kezdek ravaszul, hogy ezzel a bevezetővel elérhessem célomat. – Elvtárs, mit szólna hozzá, ha gondoskodnék ezeknek a gyermekeknek a jólétéről gyermekotthonokban vagy családoknál? – Így akartam beindulni segélyakcióm a gyermekek kicsempészésével és az élelmiszerek becsempészésével valahogyan legalizálni.

– El a kezekkel! Államunk gondoskodni fog ezeknek a gyerekeknek a jövőjéről, és rendes polgárokat nevel belőlük. Tisztában vagyunk vele, hogy a gyermekek ártatlanok – Szavai rémülettel töltöttek el. Tehát a kommunisták azt tervezik, hogy a gyermekeket testileg megmentik, jobban táplálják őket, hogy lelküket megmérgezzék az embertelen ideológiával!

Az elkövetkező napokban árva gyerekeket szállítottak ide Bácskörtésről. Az újonnan létrehozott gyermekotthonokba vitték át a gádori gyerekeket is. Tényleg jobb, noha nem megfelelő étkezésben volt részük. Délutánonként a gyermekotthonokba mentem, ezeket nagyobb parasztházakban rendeztek be. A gyermekek húszasával-harmincasával egy szobában a szalmán fekszenek, és csak szegényesen vannak betakarva. Mindegyik csont és bőr..., betegek... tele vannak skorbutsebbel és rühvel... Senki sem ápolja őket. A kicsik szálmalasan sírnak és ordítanak. Szemükből süt az éhség. Mások – fiúk és lányok – ott fekszenek mozdulatlanul. Már sírni sincs erejük, a végsőkéig kimerültek. Így megyek egyik szobából a másikba; mindig ugyanaz a kép fogad. A gyerekek nagy szemekkel néznek fel rám. Sejtésük sincs, ki vagyok. Egy asszony, aki a gyermekgondozó munkát vállalta, a leghátsó szobába vezet. Óvatosan húzza le a takarót a gyermekkupacról. Mit kellene itt látnom?

– Élnek még? – kérdezem megrendülten. Lehajolok hozzájuk. Ezek a kicsik majdnem meztelenül fekszenek sorban egy rongyon. Talán némelyiken van még egy rongyos ing. Tényleg mind csak csont és bőr. Tátott szájjal kapkodják a levegőt, az utolsót, amit a világ még kínálni képes a számukra.

– Ezeket elkülönítettük, mert már nem tudnak táplálékot magukhoz venni. Ők lesznek a következő halottak.

Irtózásomat és undoromat legyűrve hajoltam le hozzájuk, mindegyikük homlokára keresztet rajzoltam, és papi áldásomat adtam rájuk. Felsőhajtottam:

– Ártatlan gyermekeknek kell azért éhen halniuk, mert a világ szívtelenné vált!

Hogy ezeket a gyermekeket kirántsam a bajból, nem maradt más hátra, mint hogy koldulni menjek a környékbeli magyar, horvát és szerb községekbe. Szerencsére sikerült szerezniem egy kerékpárt. Volt egy hátizsákom, és máris szerencse fel!

Először a tizennyolc kilométer távolságra lévő Bezdánban próbáltam szerencsét, de mekkorát tévedtem! Ez a magyar falu a háború utolsó heteiben sokáig a szovjet támadások célkeresztjében volt, és semmi sem maradt épen, utána egyik családot sem kímélték meg a fosztogatásoktól. Nem volt mit vásárolni.

Bánatosan tekertem visszafelé Bezdánból Gádor felé, amikor egy csapat éhező fiúba és lányba botlottam. Kilopakodtak a táborból, hogy kolduljanak, és éjszaka akartak hazatérni anyjukhoz. Valamivel odébb ugyanaz a kép: gyermekek a földúton, akik sietve szétrebbentek, amikor közeledni láttak. Azt hitték, hogy partizán vagyok, és a büntetőpincébe fogom őket dobni. Amikor felismertek, már megbíztak bennem. Lelkükre kötöttem, hogy ne térjenek vissza a táborba éjfél előtt, és akkor is a Bezdáni utca felől próbálják meg. De már tudták:

– Ott egy jó partizán van – mondták.

Szomorúan tértem vissza, mert semmit sem hoztam, egy darabka kenyeret, egy csepp tejet sem a kicsik számára.

■ Kétfrontos harc

A reggeli beteglátogatás után útra keltem, hogy beindítsam a segélyakciót délnyugati irányban. A keresztény lelkületű magyarok Csonoplyán nyíltszívének mutatkoztak. Az ilyen karitatív gyűjtést óvatosan és titokban kell végrehajtani, nehogy a szándék idő előtt kudarcot valljon. A segítők ezt megértették, és megígérték, hogy óvatosan fognak eljárni. Ha egy kocsi megtelik, akkor majd szólnak. Megkönnyebbült szívvel kerékpároztam Nemesmiliticsre. Ott, ahol biztosra vettem, hogy keresztényi szeretettel fognak fogadni, kemény és hideg elutasításra találtam.

– A svábok megérdemelték a sorsukat! – ez volt az ottani plébános utolsó szava. A papot a háború alatt letartóztatták, és horvát honfitársait a magyar megszálló hatalom elhurcolta. Ezt a szenvedést azóta sem tudta feldolgozni.

Megrettenve állapítottam meg, hogy mennyire képes a nemzeti gyűlölet elvakítani az emberek szívét. Ha valakinek nincs szíve mások bajára, az nem nevezheti magát kereszténynek. Ez egész egyszerűen ellentmondás. Szerencsére ő volt az egyetlen az egész segélyakció során, aki elutasított.

A földútról bekanyarodtam a főútra. Hamar megbántam, mert az út olyan egyenetlen volt, tele rögökkel, hogy kész kínszenvedés volt a kerékpározás rajta. Egy három kocsiból álló csoport ért utol. Az utolsó fölé kerek sátorponyva volt kifeszítve, ahogyan az az itteni

nomád cigányoknál szokás. Lelógott róla egy vödör, amit a lovak itatásához használtak.

– Vajon hová megy ez a cigánycsoport? – futott át az agyamon. Amikor elhaladtak mellett, észrevettem, hogy a második kocsin sváb asszonyok és lányok ültek népviseletben.

– Jó napot, földik, hova-hova?

A behúzott nyakú, megfélemlített nők most kinyújtották nyakukat a gyapjú vállkendő alól. Némelyikük „Jó napot”-tal köszönt. Eközben az első kocsihoz értem. Egy ötven év körüli férfi ült elől, és hajtotta a lovakat.

– Jó napot, atyafi, hová megy ez a karaván? – tudakoltam tőle. Az út olyan rossz volt, hogy kerékpárom elcsúszott, és csak az utolsó pillanatban tudtam megakadályozni, hogy a trágyás sárba ne essen.

– Dobja fel a kerékpárt hátul a kocsira! Üljön fel ide! – mondta a kocsis.

Eközben egy lány leszállt a kocsiról, fogta a kerékpárt, és előrehajtott vele. Tudta, hogy nincs hely a kocsin a kerékpár számára. Előre ültem a testes férfi mellé, aki megőrizte testsúlyát, ami egyébként olyan ritkán fordult elő a foglyok körében.

– Maguk is a táborból valók, ugye? Hová valósiak?

– A küllői határból. Most áprilisban lettünk készek a kukorica-betakarítással, és most megyünk vissza.

– De hová?

– Ide a közelbe, ott van egy tanya (szállás), az a mi tartózkodási helyünk, a mi „kolhozunk”.

– Ilyen szabadon közlekedhetnek?

– Van velünk egy őr. Ő is be szeretne időnként avatkozni a gazdálkodásba, de csak rosszat mond. Körülbelül harmincan vagyunk egy magányos paraszttanyán, és a környező földet műveljük. Nézzen oda! – Ott körülbelül száz honfitársunk van elhelyezve, akik egyedül a koszt fejében végzik rabszolgamunkájukat. Persze mi eleve csak úgy dolgozunk, ahogyan megfizetnek! – Kajánul nevetett vastag, fekete bajsza alatt.

– Miért nem szöknek meg? Hiszen olyan közel van a határ – kérdeztem.

– Hát igen, a szökés... az más! – Ostorával balra mutatott. – Nézze ott a távolban, a mögött a facsoport mögött van az én tanyám, száz hold legjobb föld. Az ember az ilyesmit nem hagyja ott olyan könnyedén.

Bánatosan tekintett abba az irányba.

– Nincs mit tenni! ... Mások művelik meg, mint ahogy én is idegen földet művelek az állam részére. Már régóta gondolok a szökésre, de...

– Miért tétovázik? Minél előbb, annál jobb!

– Nézze, most egyik családnak sincs meg a mindennapi kenyeke, de mi svábok legalább egy nagy család lettünk. Mindnyájunkat többé-kevésbé ugyanaz a sors nyomaszt, és ilyenkor össze kell tartani. Nem lehet csak úgy megszökni, segíteni kell. Nekünk van rá lehetőségünk, hogy a táborban lakóknak időnként valamit juttassunk. Télen ugyan ez nem ment, de most majd, ha elkezdődik a munka a földeken, akkor megint jobban fog ez is menni. Igaz, hogy átvizsgálják a táborba behajtó kocsikat, átkutatják a takarmányt. Sok minden kárba vész abból, amit becsempészünk. Embereink nagy veszélynek teszik ki magukat, de mégis sok minden sikerül.

Meghajtotta a lovait, és bekanyarodott egy mellékútra a kolhoz irányába.

– Nagy család lett belőlünk! – folytatta. – Nekünk, férfiaknak és családapáknak kell az asszonyokat és lányokat sok ravaszsággal és erővel megvédenünk ezektől a disznóktól. Mindig odajönnek, állítólag csak az ellenőrzés miatt, de mást sem tesznek, csak zaklatják a nőket. Ha mi, a maradék néhány férfi is elmenekülünk, akkor mi lesz?... Érti, ez tart tulajdonképpen vissza, különben már rég Ausztriába szöktem volna Magyarországon keresztül.

A tanyaházhoz érve bemutatkoztam az ottaniaknak. Megmutatták szállásukat. Se ágy, se asztal..., a szobákban szalma volt a földre szórva ... minden alvóhelyet téglával raktak körbe. Az idősebb asszonyok főznek, kenyeret sütnek. E tekintetben nem hiányzik semmijük.

– A tyúkok meg vannak számlálva... Az a szerencsénk, hogy a felügyelőnk nem tud jól számolni – szólt az egyik nő.

A másik hozzáfűzte:

– Időnként egy-egy tyúk eltöri a lábát, és akkor húshoz is jutunk!

– Igaz, hogy minden lehetőséget kihasználnak arra, hogy valamit küldjenek a táborba? – kérdeztem őket.

– Igen, azt tesszük! És gondoskodunk róla, hogy minket ne hurcoljanak oda. Hogy mekkora ravaszság kell hozzá, amikor razziáznak!

– Ne feledkezzenek meg az Úristenről, akkor ő sem fogja magukat elhagyni – fűztem hozzá.

– Az ember elvadul ebben a magányban templom és prédikáció nélkül. Ifjúságunknak már nagy szüksége lenne a vallásoktatásra – mondta egy anya. – Nem tudna egyszer nálunk is misét mondani?

Teli hátizsákkal szálltam fel a kerékpárra, és odaszóltam nekik:

– Hamarosan újból jövök. Isten fizesse meg!

– Jöjjön csak gyakrabban! – hangzott a válasz.

Amikor a táborbejáratnál az őr üdvözölt, pimaszul rám förmedt, és követelte, hogy mutassam meg a hátizsákomat.

– Szabad ezt magának? Mit szólna ehhez Šuco elvtárs? – hárítottam el. A parancsnok neve megnyugtatta őt, mint egy varázsszó. Tisztelettel méregetett, én pedig csodáltam jó ötleteimet.

Mellékutakon keresztül közelítettem meg a gyermekotthont. Egy hátizsák tele fehér kenyérrel, mi ez ennyi gyerek számára? Mind betegek, hasmenésük van. Egy nyitott latrinát ástak nekik. Mellette van egy rúd, és arra ülnek rá, mint a kismadarak az ágra.

Beszédbe elegyedtem a gondozónővel, aki jóindulattal viseltetett irányomban. A gyermekek kosztjának javulásából még nem sokat lehetett észlelni. De Šuco parancsnok láthatólag arra törekedett, hogy saját embereit foglalkoztassa a gyermekotthonban. Aki a nők közül beadta a derekát a partizánoknak, az számíthatott rá, hogy benti munkát kap. Így már értettem, miről van szó: ugyan meg akarták menteni a gyerekeket az éhhaláltól, de lelkiileg ki akarták szolgáltatni őket a vörös rezsim szellemének. Tehát továbbra is az volt a tervem, hogy keresztény gondozónőket hozok ide, hogy a kereszténység alapjait lefektethessék. Ezért Gertrud nővérral együtt cselhez folyamodtunk. Ha a segélyakció során magyar és horvát segítők érkeznének csomagokkal, akkor a nővérnek árva gyermekeket kellett készneltében

tartania, akiket aztán a segítők magukkal vinnének, mint a sajátjaikat. Így kezdődött a mentőharc a gyermekek lelkéért.

■ Végzetes tavasz

A fák kezdtek kizöldülni. A tavasz illata járta át a gádori haláltábor. A nap egyre jótékonyabban sugározta melegét, és előcsalogatta az embereket dohos, egészségtelen tábori szállásokról. A betegszobákban már elviselhetetlenné, fojtóvá és fertőzőtté vált a levegő. Most az addig félelemből és a hideg miatt állandóan csukva tartott ablakokat feltépték, hogy beáramolhasson az egészséges levegő és az éltető napsugár.

Már nem voltam képes egyedül ellátni a tábori lelki gondozói munkát és a segélyakció szervezését a szomszédos népek körében. Kérésre visszatért Matthias Johler káplán. Összeültünk, mint két testvéri stratégia, tanácskoztunk, ötleteltünk, és terveket szőttünk a közvetlen és a távolabbi jövőre vonatkozóan. Ketten jól összeillettünk: én voltam az impulzív motor, aki előre hajt, és mindig új tettekre törekszik, ő pedig a visszafogott, óvatos és okos taktikus, aki mindig gondolt a vészfék használatára, annak megakadályozására, hogy ne veszítsük el a már megnyert területeket. Matz egy évvel idősebb volt nálam, ezért a vezetésére bíztam magam.

Mindketten attól féltünk, hogy a gyermekeket hamarosan elviszik. Nagyon gyanús volt, hogy a partizánok hirtelen mennyire törődni kezdtek a gyermekek testi jólétével.

– Régebben az emberek által összekoldult élelmiszert a disznók elé vetették, most ezt a gyermekeknek adják – jegyezte meg Matthias. – Ennek nem lesz jó vége! Akármennyire is törekszünk arra, hogy a gyermekeket életben tartsuk, tisztában kell lennünk azzal, hogy miután testileg felépülnek, akkor következik majd a lelkük elrablása.

– Együttes erővel sietnünk kell, hogy a gyermekeket hittanra tanítsuk. A kicsik most a tavaszi napsütésben fogékonyabbá váltak. Rajokban jönnek. Új termeket kell találnunk, ahol összejöhhetnek!

A tábor két munkaterületre osztottuk. Itt egy tehénistálló, ott egy lóistálló és egy csűr szolgált tanteremül. A katolikus ifjúsági mozgalomból és az anyák egyletéből választottunk segítőköt magunknak. Ha valamelyik segítőnek nem volt képesítése a katekézis oktatásához, de képes volt játékokkal vagy énekléssel elfoglalni, és összetartani a gyerekeket, akkor ezzel már hasznos időt nyertünk. Mindezt titokban, rejtetten, óvatosan, saját őrszemeket felállítva kellett végrehajtani. Így körülbelül 700 gyermek tartozott a csoportokba. Külön figyelmet szenteltünk az iskolai munka során azoknak a gyermekeknek, akik még nem voltak elsőáldozók. Gyermeki szívükben el kellett ültetni a hit alapigazságait.

Ezeknek a gyermekeknek, akik az istentelenek gyilkos kegyetlenségének és szívtelen igazságtalanságának légkörében nőnek fel, meg kellett tanítanunk a Miatyánkot és a Tízparancsolatot és az olyan fogalmakat, mint a Teremtő igazságossága és irgalmassága. A gyermek természeténél fogva mindig felnéz arra, aki nagy és erős. A felnőttek példája így a gyenge emberi lényeket szuggesztív erővel vonzza. Ezt az erőt most az istentelen partizánok képviselték, akik Istent olyan förtelmesen káromolják, és a gyerekek jámbor, istenfélő

szüleit gúnyolják, ütöttek, kínozzák. Milyen torz emberség alakul ki ezekben a zsenge gyermeki lelkekben!

A gyerekek körülöttem ültek az üres takarmányos fészkerben a földön. Mindnyájuk szeme feszülten csüggött ajkamon. Figyelmesen fogadták minden szavamat. Senki sem mocorgott. Fantáziájukban megjelent az Üdvözítő hatalmas, jóságos alakja.

– Ő a gyermekek barátja – hallották örömmel. – Csak ő tud valakit boldoggá tenni.

Amikor a hitoktató idegesen bejött a fészkerbe, hogy a partizánok közeledésére figyelmeztessen minket, az elvadult kerteken keresztül eltűntem az ellenkező irányba, és gyorsan azt mondtam neki:

– Játsszon a gyerekekkel!

Az egyenruhás bejött a fészkerbe, és csodálkozott, hogy milyen fegyelmezettek a gyerekek. Kiderült, hogy ez a kéjenc tulajdonképpen a gyermekgondozónő után kajtatott. Laso partizán dolga volt, hogy gondoskodjon ezekben a gyermekotthonokban az ételmezésről. Csak olyan nőket alkalmazott, akik kéjenc, buja társasága számára kötélnek álltak. A gondozószemélyzet e tagjai számára kényelmes rugós ágyakat állítottak be. De hogyan lehet megvédeni a még hűséges lelkeket az ottani veszélyektől? Hogyan lehet őket megóvni attól, hogy megszökjenek a gyermekotthonból, amikor segítségükre most feltétlenül szükség van a vallásos neveléshez?

■ Letört virágszálak

A gyermekotthon előszobájában egy középkorú asszony sok hízélgéssel és feltűnő maskarájával behízelegte magát Lasónál. Mindenütt városi jósnőként vált ismertté. A kényelmes lakás és a jó koszt minden előnyét élvezhette, és rá se hederített a halálosan beteg gyerekekre. Ennek a városi nőnek a szemében mindig szálla volt, ha megjelentem a gyermekotthonban. Talán azt hitte, hogy miattam csökkenni fog üzleti bevétele? Laso fülébe suttopta:

– A pápa ide jár, és ide küldött néhány gondozónőt!

– Mi keresnivalója van ennek a pópának a gyermekotthonban? – csattant fel a férfi idegesen, és ajkába harapott. – Vajon arra akarja tanítani a gyerekeket, hogy nem létező istenéhez imádkozzanak? Ennek utána kell járnunk!

Maria, egy szépséges sváb lány barátnőjétől hallott erről a beszélgetésről, és másnap éjszaka nem maradt a gyermekotthonban. A jó gondozónők éjszakára bereteszelték ajtójukat, és ezt megkövetelték a könnyelmű és ledér munkatársaktól is.

Napok teltek el így. Laso és piszkos elvbarátai megszimatozták az ellenszelet, és megsejtették az új viselkedés okát: a csuhás keze van a dologban! Korábban az elvtársak kedvesek voltak hozzám, amikor véletlenül találkoztunk. Most pedig elfordították a tekintetüket. Helyzetem napról napra veszélyesebbé vált. Ki kellett térnem az útból.

A partizánok besúgóhálózatot, az árulók hálózatát építették ki a foglyok körében, mert csak így szerezhetek tudomást ezekről a dolgokról. Mi lesz, ha az elsőáldozás lázas előkészületeit megvárják? A felkészítésre csak rejtve jöttem a kertek alatt. Idegeim alaposan kikészültek attól, hogy illegálisan, bűnöző vagy rabló módjára állandóan résen kellett lennem, hogy ne kapjanak rajta.

Kora reggel a beteglátogatásnál beléptem egy szobába. Több nő feküdt a szalmán – a szokásos kép –, egy idősebb asszony nyögött, és irgalmatlanul zokogott. Odamentem hozzá. Alig volt képes néhány érthető szót kinyögni.

– Éjszaka idejött egy fiatal katona. Rám ugrott... vasalt csizmájával belerúgott a bordáimba... egész teste súlyával rám nehezedett.

Az asszony fájdalmában jajgatott, és nem volt képes többet mondani.

A szomszéd lakásban egy törékeny nagymamára leltem. Az éhségtől kimerülten, rogyadozva jött elő. Ő is az elmúlt éjszaka szenvedéseit panaszkolta:

– A sötétben idejött egy vadember, és betört a hálószobánkba. Az összes többi közül engem, a legidősebbet ragadott meg. Kihajtott az udvarra, és még magával hozta a takarót is. Megkínzott, meggyalázott... – Az idős asszony könnyekben tört ki.

– Miért éppen engem? Hogyan állok Isten elé? – Remegett az izgatottságtól.

Amikor az asszonyok és a lányok meggyalázása már annyira durva méreteket öltött, elhátartam, hogy szót emelek Šuco parancsnoknál. De mi van akkor, ha ő maga ennek a most már erkölcsi rossznak is az értelmi szerzője? Nem lesz ez túl nagy vakmerőség a részemről?

A ház ajtajánál egy felcicomázott fiatal nővel találkoztam. Telt piros arca elárulta, hogy mint táborlakó még semmit sem tapasztalt meg az éhezők szenvedéséből. Amikor megpillantott, ő is és a többiek is, akik olyan nagy számban foglalatostkodtak a konyhában, megremültek. Ott álltak virágzóan, egészségesen, a csodálkozástól tátva maradt szájjal.

– A parancsnokkal szeretnék beszélni!

– Űgy érti, hogy Šuco elvtársas? – tudakolta ez egyik.

– Igen.

Az egyik ajtóra mutatott. Kopogtam és beléptem a tágas étkezőbe, ahol Šuco hűségese stábjával borozgatott. Üres és teli palackok álltak a fehér asztalterítővel letakart asztalon. Körülbelül délelőtt tíz óra volt. Az ily korán már pityókás társaság homályos szemmel csodálkozott rám. Rögtön észrevettem, hogy alkalmatlan időben érkeztem, de már nem volt visszaút. A konfliktus elkerülése érdekében, ami ebben az ügyben többet ártott volna, mint amennyit használna, a szokásos köszöntés után egy olyan beszédtemába kezdtem, ami nagyobb feszültségek nélkül járt volna. Šuco legutolsó találkozásunkkor elismerte, hogy a gyerekek ártatlanok.

– A gyerekek iránti aggodalom hozott ma ide, parancsnok elvtárs! – Közben az utolsó szavak alig jöttek ki a számon, annyira ellenszenvesnek és képmutatónak tündek számomra.

– Ne aggódjon, pápa elvtárs! Minden rendben lesz! Szocialista államunk gondoskodik a gyerekekről. Nem kell félni, most kellően táplálják őket, azután pedig állami gyermekotthonainkba kerülnek. Már megérkezett az egyik haladó óvónő. Ő fogja most vállalni a felelősséget jó nevelésükért. Miért, mit gondolsz te csuhás, talán nem törődünk ezeknek a gyerekeknek a jövőjével? Ezekből a gyerekekből Tito úttörői, majd felszabadító forradalmunk bátor harcosai lesznek. Ezekből a fasiszta, kapitalista gyerekekből, meglátod, hogy a felszabadított munkásosztály példamutató és öntudatos tagjai és a jobb jövő lelkes hordozói lesznek! – Šuco hetykén és beképzelten felemelte borzas, fekete hajú fejét, mert sikerült pontosan megismételnie felettese szavait. Lesütöttem a szememet, és türtem ellenfelem győztes pillantását szónoki felfuvalkodottságában... Egyáltalán válaszolhatok erre valamit? Nem lobbanna fel bármilyen kifogásra gyűlölettel teli szemében a vörös tűz?

Ebben a végzetes órában semmi esetre sem szabad összeütközésbe kerülnöm ezekkel a frivol, buja kéjencekkel. Az ártatlan gyerekek még csak most készülnek az elsőáldozásra. Még létre kell jönnie Krisztus első találkozásának a gyerekek keményen próbára tett lelkével! Ezért kerülő úton szerettem volna megtudni, hogy még meddig maradnak a gyerekek, és ravaszul azt kérdeztem:

– Gondolja, hogy a gyerekek már elszállítható állapotban vannak?

– Még nem! Ez majd egy-két hónap múlva derül ki. Addig a jobb táplálkozás és a napsütés megteszi a magáét. Amilyen rosszul néznek most ki a gyerekek, úgy nem kerülhetnek a nyilvánosság elé.

Tehát meg akarják kímélni magukat az ártatlan lények ellen elkövetett gonosztettek szégyenétől, mint ahogy a tömegsírok helyét is elegyengették, hogy a gyilkosságok minden nyomát eltüntessék!

– De csuhás, mit kezdjek a szülőotthonban folyamatosan születő gyermekekkel? Senki sem tudja visszatartani katonáimat a szép, szőke sváb lányoktól! – Így ő maga hozta szóba azt a kínos kérdést, ami miatt tulajdonképpen odaöttem. A visszatartott, tompított tűz elemi erővel tört ki most belőlem. Felkeltem a székről, felemeltem a homlokomat, kinyújtott karom előre szegezett mutatóujjával elindultam a kéjenc felé, mintha ezzel a mozdulattal, tekintettel, keresetlen szavaimmal fel akartam volna nyársalni:

– Maga a parancsnok! Maga viseli a teljes felelősséget mindazért, ami itt történik. Ezt komolyan meg kellene gondolnia! – hangsúlyoztam energikusan. Közben remegett a hangom az izgalomtól és a haragtól. Šuco magába zuhanva ült az asztal végén kárpitozott karosszékében.

Mint egy vadállat, amely érzékeny helyen kapott halálos lövést, és még bizonytalanul néhány lépéssel odébb támolyog, úgy körözött ennek az állatias vadembernek a zavaros tekintete kéjenc, érzéki és buja segítőinek az asztalnál ülő csoportján. Ekkor még odakiáltottam az asztaltársaságnak:

– Gondolják, hogy a szocialisták közössége előtt kibújhatnak ezeknek a visszás állapotoknak a felelőssége alól? – ütöttem tovább a vasat, amíg még forró volt. – Ha mindez a nyilvánosság elé kerül, mit gondolnak, ez milyen következményekkel fog járni magukra nézve?

A vörös csillagos sapkák alatt összeráncolták homlokuikat, úgy érezték, hogy vereséget szenvedtek. Az illem kedvéért búcsúzóul még kezét nyújtottam Šucónak és a többieknek. Az egyenruhások némán és döbbenetben néztek egymásra. Dűhtől villogó szemükkel a legszívesebben ott helyben eltüntettek volna. Amikor elhagytam a szobát, egyik nő sem mutatkozott. Előzőleg az ajtónál hallgatóztak, hogy vajon miről beszél a plébános a partizánokkal. Úgy hagytam el ezt a félelmetes házat, mint aki szárnyakat kapott. Az udvaron a virágoskerten keresztül vezető szűk pallón elhaladva észrevettem, hogy valamelyik katona csizmájával kíméletlenül letörte a nárciszokat, amelyek a meleg tavaszi nap felé nyújtózva próbálták kibontakoztatni virágpompájukat a laza talajból. Letörve, szétaposva feküdtek a földön.

■ Húsvéti gyászunk

– Gyerekek, ne olyan hangosan, még meghallanak a partizánok! – Mindnyájan a hit-oktatónő körül ültek a földön.

– Ki megy ma az utcára örködni? – Senki sem akarta elhagyni a helyiséget, mindnyájan hallani akarták az Üdvözítő történetét. Ebben a környezetben Jézus és tetteinek az elbeszélése egészen másképp hangzik, mint egyébként. Az első keresztények üldözésének korából származó vértanú-elbeszélések kézzel foghatóan hasonlítanak ezekhez a hitvallásokhoz. A gyermekek rokonszenveznek az olyan hősiek fiúkkal, mint amilyen Szent Pongrác volt, egy fiatal sportoló, akit kereszténysége miatt egyik pogány iskolatársa leplezte, és sértett hiúsága miatt feljelentette a bírónál, mivel Pongrác legyőzte ökölvívásban. A kis Tarzícusz is szimpatikus hősként jelenik meg a gyerekek előtt, mivel elsőáldozása után, amikor a fogvatartottnak az eucharisztia kenyerét viszi, útközben pogány társai áldozatul esik.⁶⁸ Mennyire megragadta a gyermekeket a fiatal lányok, Cecília, Ágota és Ágnes története, akik inkább odaadták életüket, mintsem, hogy a bűn folytán elveszítsék Jézus barátságát.⁶⁹

Közeledik húsvét ünnepe. Mesélek a gyermekeknek Jézusról, a Megváltóról, aki győzedelmeskedett a halál és a bűn fölött. A kicsik azt kérdezik, hogy idén eljön-e a húsvéti nyúl.

– Persze! Időben készíttetek fészket a húsvéti tojásoknak – mondtam mosolyogva.

Segélyszervezetünk kibővült. Most Zombor városa is be van vonva, és északi irányban körülbelül 50 km-ig, Tavankútig és Bajmokig tevékenykednek segítőink. Mint mindig, a szegényebbek segítőkészebbek, mint a jómódúak, akik mindig csak veszélyt szimatolnak, és ezt mondják:

– El a kezekkel! Mi lesz, ha megtudják a partizánok? Ha szabadna, akkor szívesen segítettünk volna!

A keresztény lelkiületű szomszéd népek mégis tette készen és nagyvonalúan mutatták ki szeretetüket a foglyok iránt. A partizánok célzott propagandakísérletei, hogy gyűlöletet szítsanak a németek ellen, a horvátok és a magyarok keresztény hozzáállása miatt kudarcot vallottak. Igaz, hogy a városokban és a vidéken senkit sem kíméltek a vörös rezsim által kivetett súlyos adók. A gazdák kötelező beszolgáltatásai szabályos kifosztással érték fel; és mégis képesek voltak segíteni a foglyoknak.

Nagyhéten elmentem azokhoz a férfiakhoz, akiket kocsisként dolgoztattak a kolhozban. Ők is szerettek volna az ünnepek előtt valamit megtapasztalni Krisztus szeretetéből. Este odamentem a férfiakhoz, miután elvégezték kemény napi munkájukat a környező szántóföldeken. Az élelmiszereket főként rajtuk keresztül csempésztük be a táborba. Meghívtam őket, hogy jöjjenek el a templomba. A kommunizmus azért tudott olyan könnyen győzelmet aratni felettünk, mert a kereszténység sokunknál itt és máshol is csak külső máz volt, és nem eléggé járta át mindennapi életünket. Számomra ez mindig lesújtó megállapítás volt. Pénteken a prédikációban keményen ki is tértem az embereknek erre az érzékeny lelki

pontjára. Habár a templom zsúfolásig tele volt, mégis csak alig ezer embert sikerült megszólítani a majdnem 20.000 fogolyból. Az igazságtalan sors oly sokakat választott el Istentől. Az emberek elvesztették az Atyaistenbe vetett bizalmukat.

– Nem járnak-e jobban a világon a gyilkosok és a fosztogatók, mint a keresztények? – kérdezik a legtöbben. – Minek legyünk tekintettel felebarátunkra? Homo homini lupus est! Ember embernek farkasa.

A szenvedés problémája kétségkívül keresztény létünk olyan titka, amely nagypénteken, egyedül a Golgotán talál megoldásra. Kereszténység nélkül nincs emberiség. Krisztus rajtunk keresztül, a fájdalomban és a szenvedésben folytatja megváltó művét. Mi, keresztények az ő titokzatos testének tagjai vagyunk.

– A szeretet a szeretett személlyel való hasonlóságra törekszik – mondják a kereszt forradalmárai. Krisztus azonban nem akarta a keresztet, nem kereste, nem kérte:

– Atyám, vedd el tőlem ezt a poharat! – De inkább akart engedelmeskedni szereteteli odaadásból, és ezért lett a kereszt atyja iránti és irántunk tanúsított legfőbb szeretetének megnyilvánulása.

Mi annyira hangosan követeljük az igazságosságot. Itt a kereszten a mi igazságtalanságainkat követte az elégtétel. Amikor a temetőben a tömegsírokat szemlélem, akkor eszembe jut egy gondolat – engedjék meg, hogy ezt Urunk és Megváltónk tiszteletre méltó és megszentelt halálának órájában kimondjam: Nem gyilkoltak-e meg az anyák, vagy helyesebben szólva a nem anyák, több ártatlan gyermeket, mielőtt azok a napvilágot meglátták volna, mint ahányan a tömegsírokban nyugszanak? Nagypénteken Jézus, az ártatlan, magára vette bűneinket. Bűnünk szegezte őt a keresztre. Mondhatja-e valaki is közülünk, hogy teljesen ártatlan?

A bűn az egyetlen, Istent kihívó ellenség, és még nem tűnt el haláltáborunkból. Várhatunk-e így segítséget Istentől?

A prédikáció után lejttem a szószelekről, ezután Matthias káplán kezdte a kereszt hódolatának áhítatát. A sekrestyében egy fiú állt. Sapkáját az egyik kezéből a másikba téve izgatottan suttogta a fülembe:

– A tábor határán a partizánok szerzetesnővéreket tartóztattak fel. Jöjjön gyorsan egy atya, talán még lehet valamit értük tenni, és ki lehet szabadítani őket!

Örültem az őrzárási áldozatkész szerzetesnővéreknek, akik több mint tíz kilométer távolságból tolták ide az élelmiszereket, és sikerült őket kimenteni az örök kezéből. Egyetlen gyermek se éhezzen húsvét napján!

A levelek elérték hatásukat. Régi ismeretségek, régen eltemetett barátságok éledtek újra. Akik gyermekkorukban részt vettek a gyakori nyelvi cserekapcsolatokban a környező magyar vagy horvát falvakban, Szabadkán, Kanizsán [Magyarkanizsa], Temerinben stb., azokat most évtizedekkel később meglátogatták a táborban, és gazdagon megajándékozták csomagokkal. A népek soknyelvű közössége a bajban egymásra talált.

Amikor nagyszombaton a parasztszékkel a zöldülő tavaszi földeken át utaztam, hogy elhozzam az összegyűjtött kenyeret és az ajándékokat, több mint egy tucat mezei nyulat láttam, ami addigi kolduló körútjaim során még sohasem fordult elő. Amikor behajtottam az óvoda udvarára, néhányan a kicsik közül odakiáltottak nekem:

⁶⁸ Szent Tarzícusz, a ministránsok védőszentje.

⁶⁹ Római Szent Cecília, szűz és vértanú; Cataniai Szent Ágota, szűz és vértanú; Római Szent Ágnes, szűz és vértanú.

– Jön a húsvéti nyúl? – Ekkor nem is hazudtam, amikor bizonygattam nekik:
– A mezőn húsvéti nyulak ugrádoznak, ennyit még sohasem láttam az életben! Gyerekek, készítetek egy nagy fészket! Talán eljön hozzátok is.

Már szaladtak is fűért, hogy még szebben elkészítsék a fészket. A gyermekgondozónő később ezt mesélte nekem:

– Húsvét reggelén a gyermekek már négy óra előtt felkeltek, és kiosontak a fészkeikhez. Amikor a fészket tarka tojásokkal és ajándékokkal telve találták, amilyeneket eddig nem láttak a táborban, örömmujongásban törtek ki:

– Itt járt a húsvéti nyúl! Nézzétek, mit hozott!

1946 húsvét reggelén ujjongó zűrzavar volt. Még a legnagyobb duhajok sem mertek a holmikhoz hozzányúl. Aztán mindenki bevitte a fészke tartalmát a szobába a szalmára. Az egészen kicsik álmélkodva kérdezték:

– Hogyan tudott bejönni a húsvéti nyúl ekkora rakománnyal, hogy a partizánok nem kapták el?

A többiek ezt válaszolták nekik:

– De hát éjszaka volt! Olyankor a partizán nem lát semmit.

Húsvéthétfőn rajokban vitték ki a tavaszi virágokat a temetőbe a tömegsírokhoz. A halál ünnepe húsvét napján?

A húsvét nekünk, a tábor sokat szenvedett lakóinak örömmünnepe! Krisztus Urunk legyőzte a halált. Még ha el is szakították tőlünk szeretteinket, Krisztusban akkor is szilárdan hisszük: „Ők nem halottak! Ők Krisztussal élnek! Aki Krisztussal a vértanúhalálba megy, az abban a pillanatban új, dicsőséges, magasztos, átszellemült, mennyei életet kezd Krisztussal. Nem, nem szabad ma elhunytaink miatt jajveszékelnünk és gyászolnunk. Ezért inkább virágkoszorúkkal díszítsük a sírjaikat!”

A nép spontán örömmel fogadta ezeket a szavakat. A vértanúk temetőjét látogató emberek szeme könnyben ázott.

Ezen a napon érkezett Hans Krewenka teológiahallgató⁷⁰ Ausztriából, aki átkelt a magyar-jugoszláv határon és aztán a veszélyes táborhatáron, hogy elvigye, a szabadságba vezesse testvéreit. Sikerült minden hozzátartozóját kimenekítenie a halálveszélyből.

Késő este lövés dörrent a tábor határán. Szájról szájra terjedt a hír: „Lelőttek egy férfit!” Odaosontam a helyszínre, ami nem messze volt a temetőtől. A Kereszt utcából hangos sírást hallottam. Abba az irányba mentem. A szobában zokogott egy asszony sok gyermekével.

– Lelőtték apánkat... A bezdáni erdőből, a munkatáborból jött, és csomagokat hozott nekünk húsvétra. Visszafelé elkapták. Nem engedik, hogy lássam; vérző testtel bedobták a tömegsírhoz!

Igy 1946-os húsvéti örömről ez a nagy bűn homályosította el.

■ A nagy esemény

Összeültünk Matthiással, és azon tanácskoztunk, mit tegyünk? Az elsőáldozás előtt álltunk. Vajon teljesen titokban végezzük el, mint az első keresztyének a katakombákban? Tartsuk a misét a fészerekben és az istállóban, ahol titokban a tanítás is zajlott? A hétszáz gyerek közül körülbelül százat ki kellett hagynunk betegségük és hiányos felkészítésük miatt, őket egy következő ünnep reményével vigasztaltuk. Vajon meg tudjuk-e oldani, hogy a több mint hatszáz gyermeket sorokba rendezve megjelentessük a templomban? Vajon kitehetjük-e az ünnepet ekkora veszélynek?

– Azt hiszem, vállaljuk ezt a veszélyt, és tartsuk a templomban az ünnepséget! A gyermekekért és a felnőttekért végzett vallási tevékenységünk szemmel láthatóan az összeomlás szélén állt. Ma bejött a templomba egy kék milicista. A katonaságot felváltotta a milícia. Amikor bejött a sekrestye ajtaján, elé mentem. Megkérdeztem tőle, hogy mit kíván, erre úgy felelt, hogy csak a templomot szeretné megtekinteni, mert még soha sem volt életében templomban. Azt is mondta, hogy Koszmetből való, és náluk csak mecsetek vannak.⁷¹ Minden megsejtem, hogy a templomban, és érdeklődve hallgatta az éneklést. Amikor kikísértem, azt mondta, hogy az újonnan kiképzett milícia első csoportjával jött, akik átveszik a tábor felügyeletét. A beszélgetésből kiderült számomra, hogy minden új ór az ország déli részéből származik. Nyilvánvalóan azért hozták az embereket délről, mert ezeket barátsággal nem lehet olyan gyorsan korrumpálni, mint az előző magyarokat, horvátokat és szerbeket a Vajdasági brigádból, akik hamar ráébredtek a foglyok ártatlanságára.

A búcsúzásnál ezt suttogtam a milicista fülébe:

– Nem bánhatnak keményen ezekkel a nőekkel és gyermekekkel. Tudniuk kell, hogy ezek az emberek teljesen ártatlanok, és abszolút semmi köztük Hitlerhez.

A mohamedán férfi úgy tűnt, hogy megértett, de azért féltem, hogy ezek a szkipetárok a felülről kapott parancsokat hajszálpontosan végre akarják majd hajtani, még akkor is, ha nem táplálnak személyes gyűlöletet népünk iránt.

Azt gondoltuk; hogy az előttünk álló ünnep előtt semmit sem szabad elmulasztanunk, ami emelné ünnepi hatást, de a templomon kívül semmit sem szabad mutatnunk. Az egyenesen csodával érte fel, ha még sikerülne behoznunk az összes ennyit, amit a segítők a távoli környékről szereztek. A gyermekek odaözlöltek, foltozott ruhájuk szépen ki volt mosva. Sok kislány magával hozta virágkoszorúját, amit csak a templomban akartak a fejükre tenni. Hatszáznál is sokkal több gyermek töltötte meg a falu templomát. Csak a közeli rokonság számára maradt még hely a templomban. Minden szív örömtől izgatottan dobogott, amikor a lesóványodott, kimerült gyerekek magas hangján felcsendült az „Ein Haus voll Glorie schauet!” (Lássátok a dicsőséggel teli házat!) Az istenháza olyan vidám, olyan szép, olyan tiszta, olyan ártatlan és aranydíszes – mint ezek az ártatlan gyermeklelkék. Tegnap a szentgyónás lemosta róluk a hétköznapi porát. Most Krisztus, a gyermekek barátja fog a kenyér alakjában beköltözni ezeknek a gyermekeknek a szívébe, és először fogja megerő-

⁷⁰ Itt valószínűleg Johann Krewenkára (1922 – 2012) gondol. Lásd továbbá: Krewenka, Johann / Sadlo, Walter: Der Weg nach Hause. 60-jähriges Priesterjubiläum 1946-2006: Lebenslauf und Lebenswerk von Pfarrer Johann Krewenka. Bringelly 2006.

⁷¹ Koszmet = Közigazgatási mozaikszó: Kosovo-Metohija, az ötvenes években Kosovo tartomány hivatalos elnevezése.

síteni fiatal, de keményen próbára tett harcosait a jóért folytatott további küzdelemhez. Némelyek közülük a virágkoszorúk alatt még a bántalmazások sebeit hordozzák, és kivétel nélkül mindegyiküket megjelölte az éhség keserű fájdalma, ami mély nyomokat vésett szemükbe és orcájukra. Sokan szenvednek a skorbut sebeitől és a különböző betegségektől.

E gyermekek többségének az anyja meghalt, vagy elhurcolták valahová, Oroszországba a bányákba, ezért a gyermekek anyjukat Isten oltalmazó hatalmába ajánlják, és kérik, hogy hamarosan visszakapják őt.

A koraérett gyerekek átláttak a partizánok istentelen tettein, és imádkoznak azért, hogy legyen erejük helyt állni a rájuk váró harcokban.

Amikor az orgonán felcsendül a Mária-ének, az ablaktáblák mintha belerezegtek volna a hangos gyermekhangok énekébe.

Rose, ohne Dorne, o Maria hilf!

Du von Gott erkorne, o Maria hilf!

O Maria, hilf uns all, hier in diesem Jammertal!

(Tövis nélküli rózsa, ó, Mária segíts!

Te, akit Isten kiválasztott, ó, Mária segíts!

Ó, Mária, segíts mindnyájunknak, ebben a siralomvölgyben!)

Amikor levettem a paramentum⁷² utolsó darabját is, ez volt az első kérdésem:

– Megérkezett a kocsi az élelmiszerekkel Zomborból?

– Igen, itt van! – mondta a sekrestyés és kacsintott. Vastag bajsza miatt nem látszott rász mosolya.

– Istennek hála! Tehát sikerült!

A gyermekek vidáman csicseregtek, és boldogan nevettek, amikor sorokba rendezetten kivonultak a templomból, és a hátsó kapun kettesével bementek a plébániakertbe. A kocsin lévő sátor fel volt verve, a nagy parasztszékér egészen a saroglyáig tele volt rakva süteményekkel. Amikor a gyerekek odaviharzottak, teletöltötték a markukat ajándékokkal.

– Hogyan sikerült? Nem volt gond útközben? – tudakoltam a kocsistól.

Minden kifogástalanul zajlott... csak egy volt a bökkenő, a szekér túl kicsi volt, ezért pár süteményes kosarat ott kellett hagynunk.

– Ez elég lesz mára. A maradékot később hozzuk el!

Ez az esemény a csodálatos sivatagi kenyérszaporításhoz hasonlítható. A szeretet csodája volt a bajban lévő gyermekek számára.

Másnap már kora reggel útra készen álltam hátizsákkal. Paul Pfuhl helyettes plébános⁷³ és Matthias Johler káplán fogják folytatni a tábori szolgálatot. Ez vigasztalt engem. A ház folyosóján még vártak az emberek. Néhányan gyógyszerert kértek, mások a sütemények maradékát akarták elvinni a betegeknek.

– De kit látok itt? Jergl, te vagy az? Hogy kerülsz ide? – köszöntöttem a fiatalembert, akit Újvidéken ismertem meg, aki akkor a járeki táborparancsnok kocsisa volt.

– Főtisztelendő úr! Megszöktünk Marie-val, innen akarunk átjutni a határon Magyarországon keresztül Ausztriába. Csak... – dadogott Jergl kissé tétovázva, és úgy forgatta sapkáját a kezében, mint egy kereket.

– Na, Jergl, mi a gond?

– Nincs semmi gond, hanem a szökés előtt még meg szeretnénk házasodni. Maga ismeri Marie-t. Meséltem róla Újvidéken...

– Rendben van, Jergl! De olyan gyorsan nem megy a házasságkötés. Itt a plébános, beszélj meg vele... nekem a vonathoz kell mennem!

Nehéz volt a búcsú paptársaimtól, kezet ráztunk:

– Küzdjete tovább itt, én egy másik frontra megyek át!

A kijáratnál odalépett hozzám az egyik elsőáldozó gyermek anyja, aki a gyermekotthonban tevékenykedett.

– Főtisztelendő atya, még egy kérdés. Mi volt tegnap a gyerekekkel? Amikor kisfiam, Toni, visszajött, megragadta a kezemet, és ezt mondta:

– Mama, nem fogom hagyni, hogy kitepjenék Jézust a szívemből. Nem fogom őt elárulni!

Ekkor azt mondtam az anyának:

– Tonira hatott... és ez így jó!

Az elkövetkező napokban ezek közül a gyermekek közül sok százat vittek el állami gyermekotthonokba, ahol mindent szabad volt, csak imádkozni nem.

⁷² Miseruha.
⁷³ Paul Pfuhl (1912 – 2002) dunabökenyi születésű katolikus pap, a harmincas években különböző nyugat-bácskai településeken szolgát, a gádori haláltáborból nem sokkal annak felszámolása előtt, 1947 decemberében szökött át Magyarországra, majd Ausztriába. Lásd még a 65. lábjegyzetet! (Cs. B.)

A kiéhezett gyermekek segítségért rimádkodnak

III. HÉTKÖZNAPI ELLENÁLLÁS

■ Két világ között

Ellenség és barát

Lassan, megfontoltan, sőt tétován lépegetek fölfelé a kormánypalota márványlépcsőin. A bejáratnál megállítanak az őrök.

– Igazolvány? – Ellenőrizték a papírjaimat. A fiatal egyenruhás katona tudni akarta, hogy kivel akarok beszélni.

– A Vajdasági Kormány alelnökével, aki kollégám! – Erre az ügyeletes őr kihúzta magát.

– Ez bezzeg hat rád, te ördögfajzat! – gondoltam magamban, és legyőztem a rám törő félelmet.

– Második emelet, balra tessék! – irányított el ebben a hatalmas labirintusban. Miután sikerült legyőznöm az első akadályt, felbátorodtam. Most mi lesz? A márványlépcsőn felfelé haladva időt hagytam magamnak, hogy összeszedjem a gondolataimat, megfogalmazzam ötleteimet, hogy talpraesetten és jó érvekkel tudjak reagálni, és a kiút lehetőségei mind kéznél legyenek, hogy terveimet előnyös színben és a „felszabadító harcosok” számára elfogadható módon tudjam bemutatni. Masnić elvtárs szánalmas papfigura volt, aki évek óta harcolt együtt a kommunistákkal a forradalmárok soraiban.⁷⁴ Vajon tényleg nem maradt számára más kiút elfuserált pályáján? Miután püspöke átlátott rajta, ez az áruló magára vállalta a Júdás szerepét, hogy Krisztus ügyét hitvány pénzért elárulja. Én meg most odáig alacsonyodom, hogy ezzel az árulóval tárgyaljak? Nem lehet, hogy én is pályát tévesztettem...?

– Egyedül Isten tud görbe vonalakkal is egyenesen írni – gondoltam, és megpróbáltam eltévelyedett kollégám számára mentséget találni. – Talán kihozhatok még valamit ebből a rossz útra tévedt emberből, ami hasznos lehet az ártatlanok számára – töprengtem szorongva.

Az előszobában felírták és továbbították kéréseimet. A fogadóteremből egy csoport paraszt lépett ki. A nyitott ajtón keresztül megpillantott az alelnök, és odaintett, amikor

⁷⁴ Petar Masnić horvát pap, 1946 februárjától Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Főbizottságának az alelnöke. Néhány hónappal később Petar Stambolić szerbiai párttitkár jelenlétében szerb kommunista partizánpolitikusok keményen bírálták, mint a szerémségi horvátok védelmezőjét. (Cs. B.) A partizánok „népi felszabadító harcának” résztvevője, képviselő Jugoszlávia Népi Felszabadításának Antifasiszta Tanácsában (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije – AVNOJ), a szerbiai papok szövetségének elnöke. Vö. Buchenau, Klaus: Orthodoxie und Katholizismus in Jugoslawien 1945-1991. Ein serbisch-kroatischer Vergleich. Wiesbaden 2004, 195.

meglátta, hogy papi ruhában vagyok. Nem ismertük egymást közelebbről, ezért bemutatkoztam. A partizánpap barátságos volt, ezért felbátorodtam, és bizakodni kezdtem.

– A vajdasági táborok lakói a legnagyobb bajban vannak. Mindenféle bírósági tárgyalás nélkül ezeket ítélték éhhalálra.

Félbeszakított:

– Ismerem a helyzetet. Nem lehet változtatni rajta. Kormányunk ki akarta toloncolni ezeket az embereket Nyugatra, de a nyugati hatalmak nem fogadták be, hanem visszairányították őket ide. Kolléga, tudnia kell, hogy államunkban mindenki szükséget szenved. Már csak ilyenek a háborút követő évek.

Már ajkamon volt, hogy megkérdezzem, akkor miért tiltják meg, hogy segítsünk nekik. De a józan ész azt kívánta, hogy ne hozakodjak elő a teljes igazsággal, mert ezzel csak ártottam volna az ügynek, ezért nagyon kedvesen csak ennyit mondtam:

– Könnyen elő lehetne teremteni a legszükségesebbeket ezeknek az ártatlanoknak, ha találnánk nekik egy szószólót.

– Bárki, aki szót emel ezekért az emberekért, gyanús. Veszélyes dolog, ha valaki segíteni akar nekik, kolléga! – Megértette, hogy hová akarok kilyukadni.

Aztán halkabban így folytatta:

– Nem ajánlom Önnek, atya, hogy ezeket a foglyokat mind ártatlannak nevezze. Ezzel nagy veszélynek teszi ki magát, ezt nyíltan megmondom Önnek. Ne döntse magát szerencsétlenségbe! Fogadja meg jóindulatú tanácsomat!

– Legfőképpen azért jöttem ide, hogy megkérjem, Ön szerezze meg számomra az engedélyt, hogy papként a hit vigaszát nyújthassam ezeknek a kétségbeesett lelkeknek. Az alkotmány szerint ezeknek az ártatlanoknak joguk van hozzá, hogy szabadon és akadályoztatás nélkül gyakorolhassák a vallásukat. – Megint fellángolt bennem a belső tűz. Gyáva paptársam úgy érezte magát, mintha falhoz szorították volna.

– Ebben a legjobb szándékkal sem tudok Önnek segíteni. Ha ez az én területem lenne, akkor már mindent megtettem volna. Tudja, hogy pap vagyok.

– Nem kevesen az Ön korábbi plébániájáról is ott vannak a foglyok között. Ön is tudja, hogy ezek az emberek nem háborús bűnösök, mégis megvádolták, elhurcolták, és halálra ítélték őket.

– Bejelentem Önt kormányfőnknek, és melegen a figyelmébe ajánlom az ügyét. Elkészöntünk egymástól, miközben nem állhatta meg, hogy megkérdezze tőlem behízsgő hangon:

– Mit gondol rólam a nép, hogy elvállaltam ezt a feladatot? Vajon ez erkölcsileg megengedhető? – Hidegen és merev tekintettel néztem rá.

– Így olyan sok jót tehetek! – mondta.

– Ebben a kérdésben a legjobb lenne, ha püspöke ítéletét kérné ki. Ő az illetékes ezekben a dolgokban – feleltem.

– Ezt is fogom tenni – mondta.

A kormányfő neve nem jutott el a fülemhez⁷⁵, de azt mesélték róla, hogy egy zsidó, akinek az érdekében egy német család járt közben, és ezért nem végezték ki.

Most pedig sok ezer ártatlan emberérettel terheli a lelkiismeretét. A legszívesebben nem is kerültem volna ennek a szörnyetegnek a szeme elé, de most már nem volt visszaút.

Az egyenruhás férfi, akinek a hivatali rangjára már nem emlékszem, a sarokban ült egy viszonylag kis íróasztal mögött. Ferde tekintettel rám nézett, és megemlítette, hogy Masnić pópa elvtárs telefonon felhívta.

– Mi járatban van? – förmedt rám nyersen.

– Elvtárs, pap vagyok. Minden civilizált országban, még a legnagyobb bűnözőnek is teljesítik az utolsó kívánságát. Minden európai országban az a szokás, hogy az elítéltet kivégzése előtt meglátogathatja egy pap, hogy kívánsága szerint beszélgesse vele. Önnek valószínűleg tudomása van arról, hogy mi a helyzet autonóm tartományunk táboraiban.

– Önnek mi köze ehhez? – Összeszorított öklével keményen az íróasztalra vágott. Szeme haragtól villogott.

– Ott nincs halálos veszély. Ott jól élnek az emberek! És egyébként Önnek abszolút semmi köze ahhoz, hogyan bánnak ott velük. Oda nem mehet be semmiféle pap. Ezekben a dolgokban egyébként Ranković belügyminiszteré a végső döntés.⁷⁶ Forduljon hozzá! De úgys hiába fárad! Elmehet! – Tekintetre sem méltatva intett a kezével, és belemélyedt az iratokba.

A pályaudvaron német munkaszolgálatosok csapatával találkoztam, akik a tehervagonok be- és kirakodását végezték. Mind rongyos ruhát, katonai egyenruhát vagy civil ruhát viseltek. Csak kevesüknek volt lábbeli a lábán, többnyire mezítláb voltak. Elcsigáztak és kimerültek voltak, és azért a vizes levesért és darabka kukoricakenyérért robotoltak. Valódi rabszolgamunkát végeztek. Elindultam Belgrádba. Vonatunk a szerémségi Tarcál-hegység völgyein haladt át, és elsuhan egy számomra kedves román kori templom mellett, amely a domboldalon állt. Köszöntöttem Havas Boldogasszony, a keresztények védőpatrónusának és segítőjének búcsújáró templomát, amelyet még a törökök legyőzője, Savoyai Jenő herceg építtetett.⁷⁷ Most Tito milicistái lövésre kész fegyvereikkel akadályozták, hogy a búcsú idején a sokféle nemzetiségű és vallású Vajdaság Mária-tiszteelő hívei, akik a katolikus kegyhely 1716-os megalapítása óta oly nagy számban özönlöttek ide, bajukban itt folyamodjanak segítségért közös édesanyjukhoz. Aki nem becsüli meg a keresztények közös anyját, annak testvérei kiömlő vére sem jelent semmit.

Dr. Josip Ujčić⁷⁸, Belgrád érseke kedvesen és nagyon előzékenyen fogadott rezidenciája fogadótermében. Elmeséltetett velem mindent részletesen eddigi tevékenységemről. Figyel-

⁷⁶ Aleksandar Ranković (1909 – 1983) belügyminiszter és a titkosszolgálat főnöke. Moša Pijadehez és némely másokhoz hasonlóan Ranković Tito bizalmasainak legszűkebb köréhez tartozott. Nem hiába vette át Ranković az 1944 májusában a szovjet megszállók segítségével megalapított OZNA vezetését, majd lett az első belügyminiszter, és maradt 1966-os megbuktatásáig a jugoszláv szocializmus kialakításának meghatározó alakja. Halder, Marc: Der Titokult. Charismatische Herrschaft im sozialistischen Jugoslawien. München 2013, 44, 58, 112. – Pirjevec, Jože: Tito. Die Biografie. München 2016, 414f.

⁷⁷ A Pétervárad melletti tekiai kegytemplomról van szó, de azt nem Savoyai Jenő építtette újjá, hanem a csata idején törökök által foglyul ejtett, majd kivégzett gróf Breuner osztrák generális örökösei. (Cs. B.)

⁷⁸ 1936-tól Belgrád római katolikus érseke és Bánát apostoli adminisztrátora. Josip Ujčić (1880 – 1964) 1936 óta volt Belgrád érseke. Alojzije Stepinac fogsága, ill. házi őrzete idején Ujčić vette át a jugoszláviai püspöki konferencia elnöki tisztségét (1948–1961), és ezáltal részese lett az egyház és az állam közötti kapcsolatok újjáalakításának. Buchenau, Orthodoxie und Katholizismus, 195. – Stahl, Alojzije Stepinac, 392.

⁷⁵ 1945-től 1947-ig Aleksandar Šević állt a vajdasági kormány élén.

mesen és nagy részvétellel hallgatta elbeszélésemet a megsemmisítő táborokról. Eddig teljesen illegálisan végeztem ott lelkipásztori tevékenységemet. Megkérdeztem tőle, hogy esetleg meg tudná-e szerezni ahhoz Ranković belügyminiszter engedélyét. Aggályosan csóválta a fejét.

– Még mindig folyik a papok letartóztatása. Nemrég tartóztatták le őexcellenciáját, Petlić⁷⁹ általános helynököt. A Bánátban egész sor papot lőttek agyon, míg mások börtönökben és koncentrációs táborokban sínylődnek. Én is minden nap készen állok rá, hogy elvigyenek. – Felemelte komoly, gondterhelt arcát, és barátságosan rám nézett: – Azok után, hogy eddig sikerült Önnek áldásos tevékenységét kifejtenie a gádori foglyok érdekében, most hová szándékozik menni?

– A Bánátban a legnagyobb megsemmisítő tábor Rezsőházán van. Főpásztori áldását kérem ahhoz, hogy oda mehessek.

– Nem küldhetem abba a földi pokolba, mert ezzel halálos veszélybe sodornám.

– Excellenciás uram, csak arra kérem, hogy adja meg a szükséges jurisdikciót, hogy munkámat végezhessem a halálra szánt emberek között.

Egy ideig komolyan és higgadtan szemlélt, majd így folytatta:

– Rendben! Szívesen megadom Önnek papi meghatalmazásokat. Kinevezem Rezsőháza plébánosává. Az ottani plébános tragikus körülmények között vesztette életét, amikor a katonaság aláaknázte a templom tornyát. Ha Ön mindenáron be szeretne lopózkodni a halál-nak ebbe a fészkebe, akkor azt a saját felelősségére és saját kívánságára teszi. Akármennyire is szükség lenne ott a lelkipásztori szolgálatra, senkit sem lehet a papok közül erre kényszeríteni. Sok fogoly pap van ott is. Nekik is a lehetőségekhez mérten segíteni kellene, de kétem, hogy Ön bármit is tehetne a hívekért.

A főpásztor kiállított számomra egy okiratot, amelyben kinevezett Rezsőháza illetékes plébánosává. Búcsúzáskor említettem neki, hogy próbálkoztam az újvidéki kormánypalotában a partizánpapnál is. Az érsek nagy szemeket meresztett:

– Micsoda? Ön felkereste azt az árulót, és a segítségét kérte? De hát az az ember képtelen segíteni! Az csak egy bábfigura, egy cégér, csak azért van ott, hogy az egyszerű emberekkel elhitesse, hogy a kommunizmus nem üldözi az egyházat. Az egy báránybőrbe bújt farkas! Ezek a Júdás-lelkűek csak összezavarják a népet. Folyamatosan érkeznek hozzá a küldöttségek, hogy engedélyt kérjék a háború viharában elpusztult templomuk felépítéséhez, de minden kérésük hiábavaló! Az ilyen emberek, annak ürügyével, hogy segíteni akárnak, csak még több értéket pusztítanak el mások lelkében. Nem lehet egyszerre két úrnak, Istennek és a Mammonnak szolgálni. Aki nincs velem, az ellenem van!

Rám szegezte tekintetét, s komolyan és határozottan ezt mondta:

– Ha Ön még egyszer arra vetemedik, hogy ott segítséget kérjen, akkor többet be se tegye ide a lábát! – Közben hamiskásan mosolygott, mert tudta, hogyan viszonyulok ehhez a dologhoz. Aztán áldását adta, és Isten gondviselésébe ajánlott. Püspöki palotája remetelakká változott, ahol a ház főnöke egyszerre látta el az írnok, a kapus és a szakács szerepét. A győzedelmes egyházból fokozatosan katakombaegyház lett. De ki állíthatná, hogy ettől kevésbé dicsőöség?

Lementem a Dunához a kikötőbe, hogy felszálljak a gőzhajóra, és lehajózzak Pancsováig. A Duna hídjá még romokban hevert. A hajón találok egy ortodox pappal, aki egész biztosan magas hivatalt töltött be felekezeténél. A körülményekre tekintettel ez alkalommal papi ismertetőjelek nélkül voltam. Ez a magas pap, a fején magas kamilavkával⁸⁰, bő, fekete köpenybe burkolózva és tiszteletreméltó szakállával úgy tekintett le rám felülről, mint egy önmagát álcázó papi proletárra. Beszélgetésbe bocsátkoztunk az egyház helyzetéről. Keményen és megvetően beszélt a katolikus egyházról, amely szerinte áruló, és a keresztény fegyelmet nélkülözve egyre inkább kudarcot vall, elszakadt a Szentlélektől, és a bűnös világ széles útján a pusztulás felé halad. Közben Szent Pál szavait idézte az önfegyelemről és a világ lelke ellen folytatott küzdelemről. Meglepetten tekintettem fel rá, és azon töprengtem, hogy ez hogyan lehetséges? Nyugodtan hallgattam, miközben a kommunista napilap, a Borba legutóbbi cikkeire gondoltam, ahol Tito a pápát és a katolikus egyházat ellenségként bélyegezte meg. Újból élesen támadták Alojzije Stepinac érseket, mint a nép ellenségét. Mellette, a szemközti oldalon lévő képen Tito szívélyesen üdvözölte Gavriló szerb pátriárkát⁸¹. Mennyire távol állt egymástól a két egyház a közös ellenség, az istentelen kommunista világ ellen folytatott küzdelemben!

■ Útban a pokol felé

Másnap Pancsovára utaztam, és körül akartam nézni az internálótáborok tájékán, be lehet-e hatolni a barakkokba? Felébreszthetem-e a kétségbeesettek szívében a bátorságot és az Istenbe vetett bizalmat? Adhatok-e ezeknek az elcsigázott embereknek, a legszegényebbeknek ennivalót? Hol vannak azok, akik a kéj- és gyilkosságvágy szabad prédáivá váltak?

Egy szögesdrótos torlasz mellett haladok el. Távobbi szükségsszállásokat látok, alutáplált nőket a barakkok bejáratánál. Néhányan ládákra ülnek, mások az ajtófélfákhoz dőlnek. A bejárat kapunál egy őrszem áll, vállán fegyverrel. Tehát itt vannak elszállásolva. Szemem tágra nyílik, lépéseimet lassabbra fogom. A szögesdrót mögött lévő nők teljesen levertnek tűnnek. Láthatólag egyedül a meleg tavaszi nap tanúsít irányukban jóindulatot. A hideg tél után most hálásan élvezik Istennek ezt a nagy adományát. Úgy tűnik, mintha a táborhely néptelen lenne. Mi ennek az oka?

A tény a következő volt: ide, Pancsovára, a nők „munkatáborába” a Bánátból szállították százával a kíváncsúnak tartott fiatal német nőket az orosz és jugoszláv származású front-harcosok számára. Ide hajtották a női „emberanyagot”, szabadon kiszolgáltatta őket a ször-

⁸⁰ Az ortodox papok és szerzetesek jellegzetes, magas fejfedője.

⁸¹ Gavriló Dožić (1881–1950) Montenegró és a tengerpart vidékének metropolitája (1920–1938), valamint V. Gavriló néven 1938-tól 1950-ig szerb pátriárka. A pátriárka meglepő haláláig nem követett egyértelmű irányvonalat a politikai rendszerrel szemben: „Míg egyrészt a papi szövetség egy küldöttségét arra figyelmeztette, hogy az egyházi köteleességek fontosabbak, mint a népfrontban való részvétel, addig, másrészt, az 1946 végén tartott orosz-szláv kongresszuson nyilvánosan dicsérte Titót és Sztálint. [...] Minden úgy nézett ki, hogy a hierarchia hajlandó bizonyos határok között együttműködni az állammal, ha ezáltal megőrizheti egyházon belüli hatalmi pozícióját.” Lásd Buchenau, Orthodoxie und Katholizismus, 208.

⁷⁹ Matija Petlić (1899–1963) 1941-től 1956-ig a Belgrádi Érseki Főegyházmegye püspöki helynöke volt.

nyetegek állati ösztöneinek és bestiális kéjvágyának. Ez lenne a szocializmus vívmánya, hogy az ilyen durva gazembereket ráuszítják a szép arcú, tehetetlen, fogoly nőkre?

Egyébként a pancsovai bestiális Vénusz-kultusz még borzasztóbb véget ért. Annak az egységnek a parancsnoka, amelyik a különböző pancsovai fogolytáborokban az őrszolgálatot látta el, telefonon felhívta főnökét a belügyminisztériumban, a foglyok részlegének tábornokát, Đorđevićet, és engedelmesen jelentette, hogy csoportjában a nemi betegségekkel megfertőzött katonák száma a legutóbbi orvosi vizsgálat szerint gyorsan növekszik, ezért iránymutatást kért ebben a kínos helyzetben. A vonal másik végén lévő tábornoki egyenruhás proletár rögtön tudta, mi a teendő, és segítő intézkedéseket diktált.

– Őrnagy elvtárs! Azonnal likvidáld ezt a francos nyavalyát! Razumeš? (Érted?)

Erre több száz szifilisszel megfertőzött német nőt vittek a kivégzőhelyre. Ahogyan az az ilyen tömeges agyonlövéseknél szokás volt, az áldozatoknak teljesen meztelenre kellett vetkőzniük, hiszen kár lett volna az átlőtt ruháért!

Ez a történet vége? Nem, Pizarev őrnagy évekkel később kegyvesztett lett Titónál. Pártpolitikai nézeteltérések miatt el kellett tűnnie a „tévedhetetlen” diktátor színe elől. A mitrovicai fegyházban kötött ki, köztörvényes büntettek miatt, többek között azért, mert rengeteg ártatlan nőt gyilkolt meg. Tehát ezt az embert utolérte az igazságszolgáltatás? Korántsem, hanem politikai kegyvesztett lett. Egykori felettese, aki a nők likvidálására kiadta a parancsot, politikailag magas poszton volt, és ebben a rendszerben mindig az erősebbnek van igaza.

De számomra egyértelmű volt, hogy ezek az elrabolt, meggyalázott és halálra kínzott nők is Pannónia vértanúinak történetéhez, a „Martyrologium Pannoniae”-hez tartoznak.

Pancsováról teherautón utaztam tovább, ami a buszt volt hivatott helyettesíteni, északi irányban Rezsőházáig, a legnagyobb és leghírhedtebb megsemmisítő táborhoz. A teli jármű zötyögős utakon haladt, sűrű porfelhőkben, közben a mély gödrökön áthajtva ide-oda rángatta az utasokat.

Rezsőháza települést az elmúlt évszázad közepén a szívos német paraszti lakosság saját erejéből hódította el a féktelen Tisza és a felségesen és nyugodtan áramló Duna árterétől. Gátakkal és csatornákkal elhódították a mocsaras és fűzfabokros területet a vadontól, és virágzó édenkertté, termékeny bűztermő vidékké változtatták.

– Hogyan lopódzhatok be oda? – ez a kérdés annyira nyomasztott, hogy malomkő módjára nehezedett a lelkemre. Nem lenne-e jobb, ha visszafordulnék, és bezárkóznék békés kolostori cellámba? Legyezgette a hiúságomat, hogy úgy tekinthettem saját magamra, mint egy bestiális vadállatot üző vadászra. Ugyanakkor tudatában voltam gyengéimnek, hiszen én is oly könnyen a sárkány torkába kerülhetek. Belül éreztem Szent Pál szavainak a valóságát: „Tudom ugyanis, hogy semmi jó nem lakik bennem, azaz a testemben, mert készen vagyok ugyan akarni a jót, de arra, hogy tegyem is, nem vagyok képes” (Róm 7,18).

Perlaszban, ami egy kisváros Rezsőháza szomszédságában, kiugrottam az ócska teherautóból, és megpróbáltam a majdnem ujjnyi vastagságú porréteget eltávolítani a ruhámról. Hogy ne essek gyanútlanul és vakon az ellenség csapdájába, előbb kutatómunkába fogtam. Szerencsére hamarosan olyan tapasztalt bizalmi emberekre leltem, akik kutatásaim során támogattak. Ezekhez az emberekhez érkeztek, mindig éjjel, a táborból kiszökő emberek, akik kényeret koldultak: rajtuk keresztül lehetőségem nyílt rá, hogy a halál várának gyenge

pontjait kifürkésszem. Fontos volt számomra, hogy olyan megértő emberekhez kapcsolódjak, akik bizonyos mértékig szabadon mozogtak a táborban, és akiknek a védelme alatt és az ürügyével oda belopódzhattam. Volt egy idős házaspár, akiket magyarnak tekintettek, és akik már arra számítottak, hogy hamarosan kiengedik őket ebből a szörnyű környezetből. Ők biztosan hajlandóak lennének engem hozzátartozójuknak tekinteni, és biztonságos szállást adnának. Perlaszi paptársam átadta nekem a misézéshez szükséges kellékeket. Nem akartam azt sem elmulasztani, hogy elmenjek Titelbe, tehát a megsemmisítő tábor másik oldalán fekvő szomszéd városban is tájékozódhassak. Minden oldalról ki kellett tapogatni a vár gyenge pontjait. A vasút az utasokat csak az elpusztított Tisza-hídig vitte. Onnan mindenkinek magának kellett valahogy tovább jutnia. A magas gátról le lehetett látni a haldoklók és a halottak városára. Jól látszott, ahogy az emberek lábon járó csontvázak módjára vonszolták magukat az utcákon. Mély fájdalom járt át. Ösztönösen is Isten babiloni fogságban lévő népe jutott eszembe: „A Duna és a Tisza folyónál ültünk, és sírtunk: elveszett hazánkra emlékeztünk.”

– Mind bűnösök, kicsik és nagyok egyaránt! A nép ellenségei és nemzeti ügyünk elárulói! Ezért jogos is, hogy nyomorúságosan éhen haljanak! – mondta egy partizán mellettem, aki szintén a nyomorúság helyét szemlélte.

– Ezt hogy érti? A gyerekek is háborús bűnösök lennének? – Az egyenruhás nagy szemeket meresztve bámult rám, majd szó nélkül továbbment. A pontonhídon átkelve súlyos hátizsákommal a bácskai Titelbe mentem. Sikertelenül tértem vissza, és megpróbáltam bejutni a táborba. Ott egy kocsmabódé előtt egyenruhás partizánok ültek a padon. Átfutott a fejemben, hogy ezek biztosan örök! Odaültem hozzájuk, ittam valamit, és megkínáltam őket cigarettával. Beszélgetésünk a hídépítésre terelődött, ami a német hadifoglyok munkájával készült.

– A svábok mindenre képesek! Úgy dolgoznak ezen a nagy hídon, mint a hangyák, és néhány hónap múlva helyreáll a vasúti és az autóközlekedés a Bánát és a Bácska között – mondta egyikük.

– Visszavonulás közben ők robbantották fel a hidat, ezért most nekik is kell helyreállítaniuk – mondta a másik mellettem.

– Éjjel-nappal dolgoznak, mert megígérték nekik, hogy hazautazhatnak a családjukhoz, ha elkészül a mű.

Beszélgetőpartnereim Dél-Szerbiából valók, és leszerelésük után milicista-kiképzést kaptak. A vajdasági brigád újsütetű őrei láthatóan már nem feleltek meg az igényeknek.

– Képzelse, elvtárs, meg kell látogatnom itt egy családot, akiket régóta nem láttam – mondtam szomorú hangon, és megkínáltam egy cigarettával, amikor éppen újságpapírból akart egyet magának sodorni. Örömsugár futott át feketére sült arcán. A forradalmi időszak kemény viszontagságai még látszottak az arcán. A többi elvtárs is odanyújtotta a kezét a cigarettáért.

– Tulajdonképpen kit akarsz meglátogatni? – kérdezte a fiatal őrmester.

– Csika Pált, azt az öreg magyart. Ismered?

– A magyarok átmenetileg szabadon mozoghatnak, amíg nem találunk más megoldást. Ezt a magyar öregot meglátogathatod, de előtte be kell jelentkezned Zlata parancsnoknőnél.

– Persze, azt fogom tenni!

Az elvtársak ezután felkerekedtek, hogy folytassák őrszolgálatukat. Mögöttük lépkedtem súlyosan megrakott hátizsákkal. Sötét gondolatok kavargtak a fejemben. Tulajdonképpen hogyan viselkedjek a táborparancsnokságon?

A vasúti töltés alagútjánál egy csoport környékbeli szerb paraszt álldogált, akik a bejáraton keresztül a rémséges tábori életet szemlélték.

– Nézd, ott a mi komšijánk (szomszédunk)! Mit csináltak abból a jó emberből? – szánakozott egy szerb paraszti viseletbe öltözött férfi. – Olyan jól megértettük egymást, segítettünk egymásnak, és most igazságtalanul és szánalmasan éhen kell halnia, és még egy darabka kenyérrel sem segíthetek neki.

– Hallgass, te bolond! Mit tudod te, hogy ki a bűnös és ki az ártatlan? – kiáltotta oda egy milicista az imént megszólalónak. Az idős szerb férfi rémülten vonult vissza. Csodálkozva néztem az idős férfit. A legszívesebben átöleltem volna. Isten jutalmazza meg lelkületéért! Ennél kevésbé előítéletes véleményt nem is lehetett volna megfogalmazni a Pannon-alföld tíz népének évszázadok óta tartó békés együttéléséről, mint ahogyan ezt a szerb parasztember tette.

Az őrmester intésére könnyedén áthaladtam az őrség előtt, miközben bátorságot merítettem, és Istenbe vettem bizalmamat. Az utca sűrű porában az örök után baktattam. Ki haladt ott el mellettünk? Elcsigázott gyermekek körülbelül ötvenfős csoportja egy köteg száraz fával és rőzsével a hátukon. A partizánok durva szidalmak közepette hajszolták őket sietségre. A gyengeségtől hátramaradó gyerekeket vesszővel ütötték, vagy vasalt katonacsizmáikkal rugdosták, úgy hogy a földre zuhantak. Ezeknek a körülbelül tíz éves gyermekeknek a kimeredő szeméből sütött az éhség. A gyermekrabszolgák a Tisza-parti kiserdőből jöttek, és tüzelőanyagot hoztak a tábori konyhára.

Az őrmester bevezetett a lakásába. Fiatal felesége várta otthon, kisgyermekkel a karján. Milyen szegényesen él ez a házaspár a németektől elvett bútorok között! Az asszonyt honvágy gyötörte a szerb hegyek után. Mennyire szegénnyé és boldogtalanná tette a vörös forradalom nemcsak a legyőzötteket, hanem a győzteseket is! Ez az asszony a sík vidéket annyira üresnek, kopárnak és sivárnak látta!

■ Pünkösdi Rezsőházán

Zlata partizánka

Tétován lépkedtem a rezsőházai község háza felé, amelyben a megsemmisítő tábor adminisztrációját alakították át, ahol Zlata parancsnoknő körülbelül húsz ezer ember élete és halála fölött uralkodott. Mivel itt túlnyomórészt nők és gyerekek voltak, ezért a belgrádi kormány úgy látta megfelelőnek, hogy egy nő felügyelje céltudatosan a halál biztos folyamatát.

Sürgőző német foglyokat láttam az ajtókon ki- és bejáráskor. Ezek olyan gyenge emberek voltak, akik egy darab kenyérért eladták magukat a zsarnokságnak. Némelyikük meglepetten nézett rám, mivel felismerték rajtam a szőke sváb típust.

Egy egyenruhás nyers, részeges hangja rántott ki zavarodottságomból.

– Mit keresel?

– Zlata elvtársnővel kívánok beszélni – válaszoltam hangosan, és megpróbáltam bátorságot meríteni.

– Most nem lehet vele beszélni, mert elfoglalt! – Így hát leültem egy padra az ajtó mellé, levettem a hátizsákomat, és szemügyre vettem a környezetet. Abból a szobából, ahol élet és halál úrnője parancsnoki székhelyét felverte, egy nőszemély féktelen röhögése hallatszott ki egy mély férfihang kíséretében. Dörömbölést, lökdösést, bútorok ide-oda taszigálását lehetett hallani.

Az ördögi dörömbölés csak nem akart ott benn a szobában abbamaradni. Nem tehettem mást, mint nyugodtan vártam tovább.

Jó időbe tellett, míg az ajtó recsegve kitarult, egy férfi villámgyorsan kirepült a folyosóra, és egy egyenruhás, gigantikus nőalak állt a küszöbön. Széles válla az ajtófélfá egyik oldalától a másikig ért, kibomlott koromfekete, vad hajzuhataga pedig majdnem a felső combját is eltakarta. Úgy állt ott izmosan, mint egy Sámson, egyik kezét katonaövére, a másikat pedig bőr pisztolytáskáján tartva. Ez a testes alak odafordult hozzám!

– Tko si ti? Šta tu tražiš? (Te ki vagy? Mit keresel itt?) – Ezt olyan indulatosan mondta, mintha egy nem kíváncsi lény lennék, aki behatolt tiltott vadászterületére. Megpróbáltam teljes erőmből elrejtetni félelmemet.

– Beszélne kell Önnel, elvtársnő! Belgrádból jövök!

Ez hatott a Dinari-hegységből származó parasztasszonyra, aki Tito elvtársat úgy imádta, mint valami istenséget, és kész lett volna életét adni a vállrojtján lévő aranyozott kis csilagért. Így álltunk most szemben egymással; ő legalább egy fejjel magasabb volt, mint én.

– Csak négy szemközt lehet, elvtársnő – fűztem hozzá, ami tulajdonképpen teljesen ellentmondott a párt szabályzatának.

– Kérem! – mondta most már megenyhülve, és belépett előttem az irodába. Felragadtam hátizsákomat a szíjánál fogva, és becipeltem magammal. Ő az íróasztala mögött állt, amelyen semmilyen irat sem volt.

– Ki vagy? Tulajdonképpen mit akarsz itt? – kezdett hirtelen bizonytalanul faggatni.

– Az elvtársnő bizonyára tudja, hogy az állapotok lassacskán normalizálódnak felszabadított országunkban. Az egyházi elöljárók is szeretnék ennek megfelelően a háború viharaiiban megüresedett plébániákat megfelelő lelkipásztorokkal betölteni. A törvényhozás nemrég a parlamentben alkotmányosan biztosította az országban a vallási tevékenység teljes szabadságát, ahogyan azt bizonyára Ön is tudja.

– De csak olyan megbízható pópákkal, akik egyetértenek a forradalom vívmányaival – fakadt ki belőle nyíltan és hűségesen, amit a pártiskolában sulykoltak bele.

– Elvtársnő, ahogyan azt Ön is láthatja, itt van írásos kinevezésem a legfelsőbb egyházi hatóságtól, amelyben ideküldenek Rezsőházára, hogy itt végezzem a plébánosi szolgálatot! – Húsos arca elé emeltem a dekrétumot. Lejjebb hajtotta homlokát, összevonta fekete szemöldökét, duzzadt ádámcsutkája kiugrott az egyenruha merev tiszti gallérjából. Kezébe vette az iratot, és dadogva próbálta – egy elsőosztályos diák módjára – kibetűzni a fejlécet: „Érs ... eki ordi ... nariát ... us”. Elégedetten és öntudatosan mosolygott, hogy sikerült helyesen kiolvasnia. Visszaadta az iratot ezzel a megjegyzéssel:

– Meglátjuk, mit szólnak ehhez feletteseink!
– De hát mi kifogásuk lehetne ellene? Minden a törvénynek megfelelően történik!
– Valószínűleg, sőt szinte teljesen biztosan közölhetem Önnel, hogy fölösleges itt a fáradozása!

– Elvtársnő, talán azt gondolja, hogy nekem élvezet ide jönni? Ahogyan Ön a feletteseinek kénytelen engedelmeskedni, úgy kell nekem is a feletteseimnek engedelmeskednem. Láthatja, hogy milyen helyzetbe kerültem. Létezik az egész országban ennél nehezebb állás, mint itt? – Gúnyosan mosolygott, és legyintett.

– Fölösleges a fáradozása! Forradalmunk úgyis hamarosan teljesen felszámolja a vallásos babonáságot. Keressen magának valami hasznosabb foglalkozást! Államunknak szüksége van az iskolázott munkaerőre. A nép ellenségeinek itt nincs szükségük a maga segítségére... Egyedül is meg tudnak halni... Nem érdemeltek úgyse jobbat! – vetette oda nekem gondolkodása morzsáit.

– Gondolja, hogy ezek az emberek okozták a háborút? Gondolja, hogy ezeknek az anyáknak és ezeknek a gyerekeknek a leghalványabb sejtelmük is van arról, hogy mi történt a világpolitikában? – Valami anyai sugallat jelent meg arcán a vörös csillagos katonai sapka alatt. Nem rejthette el női természetét.

Zlata kínos helyzetben volt. A háború zűrés időszakában úgy tűnt, hogy semmiség volt számára, hogy lelője az ellenséget, de itt nőkkel és gyermekekkel állt szemben, és valami más érzés is megmozdult a szívében.

– Elvtársnő, akár kellemes, akár kellemetlen, nekem engedelmeskednem kell a feletteseimnek. – Ezekkel a szavakkal lehajoltam a lábamnál lévő hátizsákhoz, és előhúztam egy hasas üveget arany színben ragyogó eperfa-gyümölcspálínkával.

– Tessék, ez a dudovača az elvtársnőé, ajándékba! Vigaszul a nehéz órákra. – Széles arca felderült, és szája széle majdnem a füléig ért. Kihúzta a dugót az üveg nyakából, és ivott egy kortyot.

– Kitűnő itóka! Úgy folyik, mint az olaj! Igazi orvosság! Pópa, menj a fenébe! Menj, és csinálj, amit akarsz! Nem ismerlek, és nem beszéltem veled, megértetted?

Feszesen kihúztam magam, összecaptam a bokámat, elbúcsúztam, és eltűntem az ajtó mögött a hátizsákkal, ami tele volt gyógyszerekkel a betegek számára. Szinte szárnyaltam, hogy kimenekülhettem ebből a rablóbarlangból.

Útközben az utcán találkoztam az őrmesterrel, és odakiáltottam neki:

– A Zlatától jövök... minden el van intézve! – Így hát a magyar ember, Pál bácsi házához mentem, aki a Tiszával párhuzamosan a vasúti töltés alagútjáig tartó kifelé vezető utcában lakott. Vegyes érzésekkel kopogtattam be a bereteszelt házkapun, és türelmesen vártam. Senki sem mozdult a házban. Megpróbálkoztam az ablaknál. Ott sem történt semmi. A várakozás percei szorongó aggodalommal töltöttek el. Egyre kevésbé volt bátorságom, hogy kopogjak. Az arra járó táborlakók, akiket megkérdeztem, bizonygatták, hogy Pál úr otthon van. Lehetséges, hogy belülről az ablakfüggöny mögül félelemmel és rettegve figyelnek?

Végre résre nyílt az ajtó. Suttogva így szóltam:

– Engedjenek be, beszélni szeretnék magukkal! Pál és felesége, Kati néni, ismételt kérésemre habozva, kényszeredetten beengedtek a szobába. Noha hallottak érkezésemről, semmi

jóra sem gondoltak. Mivel „vegyes házasságban” éltek, visszaengedték őket a kemény tábori viszonyok közül saját kifosztott házukba, és most minden nap várták, hogy mikor szállítják el őket valahová, az elképzelhetetlen szabadságba.

Hosszabb beszélgetés árán sikerült eloszlatnom minden aggodalmukat és félelmüket.

– Nem vagyok a partizánok kémje. Becsületesen megfizetem vendéglátásukat. Sőt, az majd minden kommunistától megóvja Önöket, ha kiadnak nekem egy szobát. Az idős, asztmás Pál szabómester évtizedekkel ezelőtt érkezett ide, még szabólegény korában a Bánát egyik magyar községéből, majd elvette a német Katit. Gyermekeivel együtt igazi rezsőháziakká váltak. Most felfedezték, hogy magyar neve van, ami reménysugarat nyújtott nekik. Amikor nagydarab, nála kétszer akkora felesége, Kati elkezdte rábeszélni, hogy fogadjanak be a házukba, végül igent mondott, és szállást adott nekem.

■ A pusztítás helyén

A rezsőházai koncentrációs táborban megmaradtak a faluközösségek. Így a lázárföldieket, az istvánföldieket, a nagytőszegieket, a szenthubertieket, a zichyfalvaiakat, a versecieket, a fehértemplomiakat, a nagykárolyfalvaiakat, a szárcsaiakat, a ferenchalmiakat, a pancsovaikat, a torontálszécsányiakat, a náköfalvaiakat és sok más bánáti község lakosait falvanként tömegével egy helyen szállásolták el. Rezsőházán. Ott, ahol egyébként körülbelül háromezer lakos élt kényelmesen, most ideiglenesen több mint húszezer fogolynak kellett helyet találni. Amikor a tömeges elhalálozás következtében helyek szabadultak fel, a halálra szánt munkaképtelenek újabb szállítmányai érkeztek a munkatáborokból ebbe a megsemmisítő táborba. Úgy számolják, hogy több mint 20.000 halottat temettek el a Telecskán⁸².

Minden faluközösségnek megvolt a maga felelős „parancsnoka”, akiknek a Zlata parancsait kellett végrehajtaniuk. Ezek az előjárók rendszerint a gyengébb nemből kerültek ki, ami sok tekintetben előnyösebbnek is tűnt. Kivételnek számított ekkortájt a hírhedt Péter atyafi Náköfalvából, aki hízelgésével, a Zlata irányában tanúsított csúszómászó szolgáltatásával és saját honfitársaival és a többi fogollyal szemben tanúsított kíméletlen keménységével tűnt ki különösen.

A plébániatemplom felé irányítottam lépteimet. Ott álltam egy romhalmaz előtt, amelyből csak néhány falmaradvány volt kivehető. A német csapatok visszavonulóban felrobbantották a templomtornyot, ami az utánuk vonuló kommunisták számára kilátóhelyül szolgálhatott volna. A masszív torony azonban a templomra zuhant, és így elpusztította a gyönyörű gótikus épületet, a romok alatt maga alá temetve a jámbor helyi plébánost is, aki kora reggel mit sem sejtve a templomba ment. Itt néhány munkással, többnyire nőkkel találkoztam, akik romeltakarítást végeztek, vagyis építőanyagot tártak fel az új urak építkezéséhez.

A romhalmaznál köszöntöttem a levert férfiakat és nőket, bemutatkoztam, ami semmi hatással sem volt rájuk. Arcukról csüggedtség és keserű kétségbeesés volt leolvasható. Aho-

⁸² A Telecska kis mező a település közelében. Természetesen nem azonos a közép-bácskai Telecskai-dombokkal, sem a szerbül Telečkanak nevezett Bácsgyulafalvával. (Cs. B.)

gyan a templom megsemmisült, ők is úgy érezték, hogy széttaposták őket. Senki sem mutatott ujjával felfelé, senki sem öntött beléjük istenhitet, nem mutatott szülőfalujuk csúcsos templomtornya az ég felé azzal a felhívással, hogy emeljétek fel szíveteket! Halott családtagjaik miatt, kilátástalanságuk és a darabka kukoricakenyérért és a híg levesért folytatott robotmunka közepette már csak kétségbeesetten vegetáltak. A bátor evangélikus Kund lelkeszt⁸³, aki hónapokkal azelőtt még imára hívta őket, ezért agyonverték; így hát a többi letartóztatott pap nem vállalkozott további vallási tevékenységre, és nem tudták az embereket lelkileg felrázni. A besúgóhálózat addigra már túl sűrű szövédéket alkotott.

Szomorúsággal telve távoztam a pusztulásnak erről a helyéről. Legtöbb honfitársam levertnek, kétségbeesettnek és vigasztalannak tűnt. A Tisza utca felé vettem utamat, és meglátogattam a betegeket a tábori lakásokban. A földön feküdtek valamicske szalmán. Megpróbáltam őket felébreszteni az éhezők álmából. Egy idős férfi végre kinyitotta beesett szemét, és felháborodva ezt morogta:

- Mit akarsz? Hagyjál békén! Meg akarok halni!
- Bácsi, egy pap van Önnél, meg akarja Önt látogatni. Hogy van?
- Rosszul, nem bírom a kukoricadarát, és ezért fogok távozni ebből a világból!
- Nem szeretne erőt meríteni az Üdvözítőtől, hogy könnyebben viselje szenvedését?

Hiszen Jézus is olyan sokat szenvedett magáért.

- Akkor most miért nem segít nekünk? Ártatlanul és nyomorúságosan fogunk itt elpusztulni.
- Nem vigasztalná, ha büntelenül léphetne az Úr színe elé az ítéletkor, mintsem bűnnel terhelve?

- Bizony igaz, hogy követtem el bűnöket!
- Ha bűnbánó szívvel meggyón, akkor bocsánatot kap Tőle. A papot az Úr azért rendelte, hogy feloldozza bűneitől.

- Akkor jó! Csinálhatjuk.

Kezdetben kamrámban miséztem, majd sok halálra szánt embernek elvittem az örök hazába vezető útra az útravalót. Örömkönnyek csillogtak a férfiak és a nők éhező szemében.

Ki tudná megszámolni, hányan hajtották le fáradt fejüket a szalmacsomóra, és sóhajtottak fel e szavakkal: – Most már nyugodtan halok meg... Tudom, hogy az Úristen velem van, és hazavisz!

Az idős ember mellett egy másik szalmakupacon megráztam egy férfi kezét. Nem mozgott. Megtapintottam a pulzusát, még vert, de sápadt, beesett arca, üveges szeme, kialvó lélegzete már a végét jelezte. Nem sikerült beszédre bírnom, ezért csak megáldottam, és lelkét az irgalmas bíró kezébe ajánlottam.

A másik szobában egy idős férfi feküdt a szalmán kiterített rongyain. Gyenge és alig hallható hangon suttogetta oda nekem:

– Maga pap?

– Igen, kedves barátom! – és egészen közel hajoltam az arcához.

– Hála Istennek, hogy eljött. Szeretnék még halálom előtt Istennel elszámolni. Jöjjön ide közel, mert nehezemre esik a beszéd. Életemben annyi sok pénzem volt, nagyon gazdag voltam... és mindez semmit sem ért! Versecen van a bútorgyáram, amit én építettem fel. Jól menő üzlet volt! A kommunisták mindent elvettek tőlem. Az Úristen bocsássa meg nekik! De ha ezek az emberek eltűnnek hazánkból, akkor, jegyezze meg, minden vagyonom az egyházé. Használják szegény gyerekek megsegítésére, egy árvaházra vagy jótékonyági célokra. Urunk és Istenünk legyen irgalmas hozzám! – Majd a jómódú üzletember meggyónt éhhalála előtt. Odanyújtottam neki a szentostyát útravalóul az örökkévalóságba vezető útra.

Hány titokzatos életsorsot ástak el a Telecska tömegsírjaiban! Ki tudná őket megszámolni, ki tudná azoknak a mozgalmas életregényét feljegyezni, akiknek a kaszás olyan hirtelen vágta át életük fonalát? Ki számlálhatná meg mindazokat, akik ott sírba szálltak: egész családokat, a sok sírásót és az írkokokat, akiknek az elhunytak legfontosabb tetteit kellett volna feljegyezniük? A partizánok gondoskodtak róla, hogy minden statisztikai kimutatás eltűnjön, és a sok ezer éhen halt és halálra kínzott ember számadatai eltűnjenek.

Közben megpróbáltam valamit tenni a gyerekekért is, akikről életük legszebb időszakát, a gyermekkor gondtalanságát vették el. A felnőttekhez hasonlóan ostor- és vesszőcsapásokkal hajtották őket robotolni.

A kis csoportokban bevezetett hittanórák többé-kevésbé működtek, természetesen a segítők áldozatkészségétől és lehetőségeitől függően, akiket előtte fel kellett kutatni, erre a további terhelésre fel kellett készíteni és lelkesíteni. Vajon sikerülni fog-e, hogy a közeledő pünkösdkor elsőáldozókat vezessünk az Úr asztalához? Ha sikerülne közülük az idősebb kamaszokat rávenni arra, hogy sok év után újból magukhoz vegyék a szentségeket, akkor ez a hitoktatás bőségesen meghozná gyümölcsét.

Ma megint meglátogatom a gyerekkorházat, amit gyermekotthonnak vagy árvaháznak is lehetne nevezni. Néhány száz nagyon elhanyagolt gyermeket helyeztek el az iskola épületében, szalmával letakart földön alszanak. Gyógyszerem nincs már, az élelmiszergyűjtő akció még nem indult be, mivel még nem kutattuk fel a kerülő utakat. Mit tehetek így ott?

A gyermekgondozónő egyik osztályról a másikra vezet. Élő csontvázak, elcsigázott, skorbutsebekkel borított gyermekalakok fekszenek a szalmán, és mély szemüregükből tompa, kifejezéstelen szemmel merednek a messzeségbe. Valamiképpen osztályozták őket, nem a betegségük szerint, hanem haláluk közeledő ideje alapján. A gondozónő a fülembe suttogetta:

– Azokat, akik kipihenték magukat, néhány nap múlva állami gyermekotthonokba szállítják.

Tehát ez egy egységes, felülről irányított akció, amivel már Gádorban és Bácskörtésen is találkoztam. Felvettem a gyermekgondozónőknek annak lehetőségét, hogy segíthetnének felkészíteni az egészségesebb gyerekeket pünkösdre, a szentség vételére. Igent mondtak.

⁸³ Itt Wilhelm Kundra (1880–1945) gondol, aki 1922 óta volt Pancsova plébánosa, 1928 óta pedig a bánáti Öregek Tanácsának vezetője. Kund toleránsnak és nyitottnak bizonyult a többi egyházzal, ill. nemzetiséggel szemben. 1944 került Rezsőházára, ahol a tilalom ellenére együtt imádkozott a többi táborlakóval. Kund végül a partizánok erőszakos szankciói következtében halt meg. Vö. Rathke, Heinrich: Todesopfer des Stalinismus in Jugoslawien. In: Mitmenschlichkeit, Zivilcourage, Gottvertrauen. Evangelische Opfer von Nationalsozialismus und Stalinismus. Kiad. Björn Mensing és Heinrich Rathke. Leipzig 2003, 319–322, itt: 321.

A náköfalvaiak közigazgatásukat, ha faluközösségük ellenőrzőhelyét egyáltalán így lehet nevezni, egy nagy kerttel körülvett tágas paraszttanyán rendezték be. Mivel ezeket a helyiségeket magas zöld kerítés takarta el az utca felől a nem kíváncsok tekintetektől, közeli munkatársaim azt tanácsolták, hogy ezt válasszam a tervezett pünkösdi ünnepség helyéül. Egyik bizalmasom az összes előnyt és hátrányt mérlegelve megjegyezte:

– Péter atyafi, az áruló nem tudhat meg semmit előre, mert képes feljelentést tenni a partizánoknál, és ezzel meghíúsítaná az egészet. Ha nem sikerülne őt távol tartanunk az ünneptől, akkor okosan kell eljárunk, és az utolsó pillanatban kell őt kész tények elé állítanunk.

Ezen a ragyogó napsütéses pünkösdi napon reggel óta egy kis kamrában voltam, és a sok keresztény gyónását hallgattam, olyanokét, akik oly régóta vágyakoztak lelki békéjükre. Sok gyerek is ott volt, akiket a hitoktatónők sietősen készítettek fel az Eucharisztia Üdvözítőjével való első találkozásra. Teltek az órák, és még mindig sorokban álltak az emberek az ajtó előtt, akik mind a megbékélés szentségére vártak. Újból és újból az órára néztem, és közben így imádkoztam: „Uram, Te segélj minket ma, hogy ez a nap békében érjen véget!”

Felálltam a gyóntatásból, és kimentem a ház udvarára. A tágas helyet már több mint ezer ember töltötte meg zsúfolásig. A hívek közepén már fel volt állítva az oltár, és gazdagon fel volt díszítve tűzpiros pünkösdi rózsákkal. A pünkösdi az égből jövő tűz napja. De a virágok vérvörösek is voltak, ami a megsemmisítő tábor mártír tízezeinek vérére utalt. Már ideje volt elkezdeni a misét, nehogy az ellenség észrevegye a nagy embercsődületet. Mivel ennél a nagy ünnepnél nem lehetett kihagyni az éneklést, azt tanácsoltam az énekeseknek, hogy nagyon tompítsák a hangjukat.

Amikor elkezdtem a prédikációt, jobbra a ház folyosójának legfelső lépcsőfokán állt egy oszlop mellett a hírhedt Péter atyafi, egy erőteljes testalkatú, 60 év körüli férfi, magasra emelt homlokkal, haragos tekintettel, a Zlata mellett betöltött bizalmi állása folytán telve öntudattal.

A Krisztus akkori és jelenlegi egyházában történt pünkösdi csoda örömhíre üdítő harmat gyanánt hatolt a hívő tömeg lelkébe. Péter atyafi lelkéről Isten szavai leperegtek, mint valami vaspáncélról, amellyel szívét olyannyira megátalkodottan és Istentől elrugaszkodottan vette körül. Ez az ember, a gonosz szolgája, áruló lelkében bosszút forralt.

A vigasztaló pünkösdi örömhírről beszéltem. Szélesre tárt karommal, mint egy testvéri gesztussal akartam a holtfáradt és terheket hordozó foglyokat magamhoz ölelni.

„Testvéreim! Pünkösdi az első keresztények számára újjáéledés, erőmerítés volt, bátor, bizakodó kitekintés a jövőbe, a túlerőben lévő ellenség fenyegető veszélye ellenére, akik urukat és mesterüket a kereszt szegyenfájára szegezték. A mai pünkösdi napon mi is az apostolokhoz hasonlóan Mária, a keresztények segítője köré szeretnénk gyűlni. Az ő anyai védelme alá szeretnénk helyezni magunkat.

A mai ünnepnapon mi, bánátiak a mennyei anyának akarjuk szentelni magunkat, és így könyörgünk közbenjárásáért isteni fiánál. Ma megígérjük ünnepélyesen és közösen, hogy atyáink szokása szerint évente zárandoklatot teszünk, ha megszabadulunk. Ha pedig meg-

szabadulva visszkapjuk javainkat, akkor megígérjük, hogy hálából megszabadulásunkért fogadalmi templomot építünk a tiszteletére.”

A jelenlévő néptömeg szemében csillogó könnyel pecsételte meg a fogadalmat.

Ahogy az Úr tanítványai a vacsora termének zárt ajtai mögött a Szentlélek érkezésekor rettenthetetlenül minden korlátot áttörtek, úgy hangzott fel hatalmasan és lelkesen a foglyok sápadt ajkáról egyik ének a másik után.

A szeretetvendégségnél, amelyet az Üdvözítő az utolsó vacsora termében hagyományozott ránk, kegyelmet és erőt kaptunk, hogy követhessük őt a szenvedés útján. Az áldozók nagy száma miatt a mise elhúzódott, és a júniusi nap már a zeniten állt.

– Atya, magát keresik! Az örök el akarják vinni! – suttogta a fülemből az egyik bizalmasom. Lemerevedtem, és néhány pillanatra abbahagytam az áldoztatást.

– Most mit tegyek? – töprengtem.

– Tovább kell csinálni! Lesz, ami lesz! Isten veled van! – jött a titokzatos válasz, és teljes nyugalommal tettem tovább az erősség kenyerét a megkínzottak sápadt ajkára. Csak futólag emeltem fel tekintetemet a lelki ételek várók sörára. Péter atyafi az emberek fölött átsikló, haragtól szikrázó tekintetével szinte átdőfött.

Elnémult a hálának utolsó versszaka is. Sietősen levettem a miseruhát, és eltűntem a gondozatlan kert bozótjában. Nem minden szorongás nélkül vártam kis szobámban. Kati néni, a testes nagymama, szintén hazaért a miséről, és készített nekem egy kis harapnivalót.

A nyomozás híre hamar elterjedt a táborban. Az emberek egyrészt örömteli hangulatban voltak, hogy végre megint részt vehettek egy ünnepi misén, másrészt nagyon féltettek. Mi lesz, ha a kommunisták mindent felfedeznek? Az idős nagymama az utolsó napokban úgy gondoskodott rólam, mint a saját gyermekéről.

– Ne aggódjon, nagymama! – próbáltam megnyugtatni. – Önnek nem eshet bántódása. Engem legrosszabb esetben letartóztatnak. – A legjobbra számoltam, ha feladom magam.

A felfegyverzett Zlata nem dühösen és haraggal fogadott, hanem kifejezetten félelemmel, láthatólag minél gyorsabban meg akart szabadulni abból a kínos helyzetből, amibe került.

– Hogyhogy ismernek téged az újvidéki elvtársak? Voltál náluk? Ők nem adtak neked engedélyt, hogy átvedd az itteni plébániát! Azt a parancsot kaptam, hogy itt tartóztassalak, és eljárást indítsak ellened! – Hallgatott, és megkeseredett arcából kiolvasható volt, mennyire rosszul érzi magát. Még kiderülhet, hogy pálinkát fogadott el tőlem. Aztán nyersen kifakadt:

– A legjobb, ha rögtön eltakarodsz! Őreim kivezetnek innen, megértted? Add ide plébánosi kinevezésedet, nem akarok többet itt látni!

– Igenis, elvtársnő! Köszönöm szívességét! – Egy egyenruhás kíséretében hoztam a hátizsákomat, és a puszta csöve előtt két lépéssel elindultam a Tisza-hídja felé, Titelre. Útközben láttam a foglyok rémült arcát, ahogy minden sarokról kandikáltak. Némelyek könnyet töröltek ki a szemükből.

– Viszik, és agyonlövik a papunkat! – sóhajtott fel rémülten egy idős asszony.

Már megnyitották a gyalogosok előtt a Bácskát a Bánáttal összekötő Tisza-hídat. Közben egész sötét lett. A töltés tetejéről visszaneéztem Rezsőházára, ahol nem akarták megengedni, hogy osztozzak a szenvedők sorsában.

Amikor a felfegyverzett partizán visszavonult a hátam mögül, ott álltam a híd magasságában, és tekintetem fájdalommal siklott végig a megsemmisítő táboron.

■ Illegalitásban

Nyúl vagy pásztor

Miután hosszasan mérlegeltem, hogy utamat Versec vagy Mollyfalva felé vegyem, választásom a Bánát második legnagyobb megsemmisítő táborára esett. De vajon sikerüln-e Mollyfalván segélyakciót indítani?

Nagybecskerekén, a környék legnagyobb közigazgatási központjában akartam információkat szerezni erről a számomra teljesen ismeretlen terepről. Bizonyos időbe telt, míg sikerült barátomat rejtékhelyén felkutatnom. Egy fészkerben lakott, és ott töltöttem nála az éjszakát. Elfogyasztottuk sovány vacsoránkat, száraz kenyeret és összeaszott sajtot, amit vízzel is csak nagy nehezen tudtunk lenyelni. Be kellett számolnom anyjáról, aki a gádori táborban megőrült. Halála előtt még némi segítséget tudtam neki nyújtani. Ő pedig mesélt a kommunisták hatalomátvétele óta történt nagybecskereki eseményekről. A vörösök nem csak németeket, hanem szerbeket és magyarokat is likvidáltak a tisztogatások során. Minden olyan befolyásos személyiségnek, aki nem illett bele vörös programjukba, el kellett tűnnie a föld színéről. A németeket, akik a kommunisták ellen keményebb ellenállást tanúsítottak, radikálisan kiirtották.

– Sose tudhatom, hogy melyik éjszaka jönnek értem. Nyomorúságosan tengődöm itt a rejtékhelyemen, és az első adandó alkalmat várom, amikor átszökhetek a határon. A likvidálási hullámok még mindig tartanak.

Anton izgatottan kezdte mesélni:

– El akartam menekülni a hóhérlégények elől, ezért szülőfalumba, Szentfülöpre mentem. Képzeld csak el, alig értem oda, amikor dobpergéssel kihirdették, hogy minden férfinak jelentkeznie kell. Csak a véletlen folytán menekültem meg.

A gyűlölködő ellenség a Bánátban ugyanúgy felülkerekedett, mint a Bácskában. Csak az a kérdés, hogy ez mikor fog véget érni.

A politikai, egyházi, kulturális és gazdasági élet vezetői voltak az elsők, akikre lecsaptak: legjobb embereinkre, köztük az egyházközség képviselőjére, a mindig áldozatkész dr. Josef Weiterschanra, a szegényeket mindig szolgálatkészen ellátó orvosra, dr. Adolf Heinemannra, a román parlament képviselőjére, prof. Peter Heinrichre⁸⁵, dr. Lorant Böss ügyvédre, a Sváb-német Kulturális Szövetség vezetőjére, Johann Keksre⁸⁶, dr. Karl Lux bíróra. Őket agyonlőtték

⁸⁵ Peter Heinrich (1890–1944) a Kereskedelmi Akadémia professzora. Heinrich a Sváb-Német Kultúrszövetség 1920-as megalapítását követően annak egyik vezető tagja volt. 1923/24-ben választókerülete – Zsombolya (németül Hatzfeld, románul Jimbolia) – képviselője volt a belgrádi jugoszláv parlamentben. Miután 1924-ben átengedték Zsombolyát a Román Királyság részére, Heinrich letette mandátumát, de szülővárosában maradt. 1930-tól kezdve iskolai munkáját Románia különböző településein folytathatta, ezen kívül 1931/32-ben képviselő volt a bukaresti parlamentben. Heinrichet 1944-ben menekülés közben fogták el, és néhány nappal később Nagybecskerekén hátulról agyonlőtték. Vö. Balling, Von Reval bis Bukarest, 546, 646.

⁸⁶ Johann Keks (1885–1944) 1927 és 1939 között az 1919-ben alapított Sváb-Német Kulturbund szövetségi elnöke volt. Keks mint konzervatív képviselő 1939 áprilisában visszalépett az elnöki tisztségből, őt követte a Népi Német Közvétőtszerv által követelt Josef Janko, a Jakob Awender körül csoportosuló nemzeti szocialista irányultságú „megújulási mozgalom” „mérsékelt” képviselője. Ezzel végleg kudarcot vallott „Keks minden

vagy agyonverték, vagy a kínzásokba haltak bele. Ki tudná felsorolni az összes nagybecskereki kínzóhelyet? A szerb 'Dolja' városrészben embereink közül körülbelül háromszázat kínoztak halálra bestiális módon. A város északi peremén a férfiakat, nőket, gyerekeket összetartélták, és egy kínzókamrában halálra kínozták őket. A különböző gyűjtőhelyekről származó emberek közül minden éjszaka százakat végeztek ki a katonai kivégzőhelyen. Tízesevel-tizenötösevel huzalokkal megkötözve, többnyire már meztelenül vezették őket az ítéletvégrehajtó helyre, ahol tarkólövessel végeztek velük. Ernőházán ezek a mészárosok szórakozásból, mulatságuk megkoronázásaképpen harminckilenc férfit kegyetlenül fel-daraboltak.

A becsületes szerbek rosszalták a partizánok eljárását! A magyarok és a szerbek segítségével embereink közül sokaknak sikerült átszöknükhöz a határon.

Ennek a kemény keresztényüldözésnek, amelynek ki voltunk téve, és ami keménységével és kegyetlenségével bizonyos mértékig túlszárnyalta a római császárokét is, sok mondani-valója volt számunkra, keresztények és papok számára. Nem kerültünk-e lélekben egymáshoz közel a kifosztást követő szegénység és a félelem hatására? Amit a keresztény szeretet prédikálásával nem sikerült elérni, azt elérték az ellenségek. Ezzel a keresztények körében a jómódúak és a szegényebb rétegek közötti társadalmi ellenétekre és feszültségekre gondolok, de a különböző felekezetek közötti vallási vitákra is, amelyek mind a szeretet legfőbb parancsát prédikálták, anélkül, hogy azt gyakorolták volna. Ide tartoznak az eddig áthidalhatatlan nemzeti ellenségeskedések országunk keresztényei között. Az istentelen ellenség most mindnyájunkat egyesített. Vajon ez nem Isten egyik szándéka?

Kora hajnalban búcsút vettünk, én pedig siettem a vasútállomásra.

■ A gyermekek tragédiája

A keskeny nyomsvú kisvonal Nagybecskerektől északkelet felé zötyögött, miközben a mozdony időnként gőz hiányában megállt, és szuszogva merített új erőt. Úgy tűnt, hogy a törpe masina túlterheltette magát, mivel újból és újból elakadt. Késő délután végül megérkeztünk Magyarcsernyére.

Itt felkerestem valakit, akinek csak hallottam a nevét, és reménykedtem, hogy nála fix támpontot kaphatok új, merész vállalkozásomhoz. Sikerült kiderítenem az esperes plébános hollétét, akinek baráti együttműködésére annyira biztosan számítottam. Amikor bemutatkoztam nála, iszonyatos félelem tört rá. Szavainak melléklöngéjéből azt vehettem ki, hogy hagyjam békén ezt az elkínzott embert. De legyőzte félelmét, és egy elfüggönyözött szobába vezetett. E szavakkal fordult hozzám:

– Szívesen segítségére lennék mindenben, de csak a héten jöttem ki a börtönből, ahol borzalmas dolgokban volt részem. Csak egy csoport jó embernek köszönhetem, akik saját

próbálkozása, hogy a Kulturbundot megóvja a nemzeti szocialista hatásoktól”; pozícióját mindazonáltal előzőleg ő maga is gyengítette a Kulturbundban, amikor közreműködött Stefan Kraft (1884–1959) leváltásában. Böhm, Die Deutsche Volksgruppe, 282f., 286.

életükkel vállaltak értem kezességet, hogy feltételesen szabadon engedtek. Nem mintha nyúl szívű lennének, és nem szállnék síkra szívesen egy jó ügyért, erről szó sincs. De egy csoport jó ember életét fenyegetném, ha kiderülne, hogy valakivel akárcsak beszédbe is elegyedtem, aki a titkosrendőrség szemében gyanús lehet.

Vendéglátóm meghívott, hogy töltsen nála az éjszakát. Megállapodtunk abban, hogy mit mondanánk, miről beszéltünk, ha egyikünket letartóztatnák, és az ügynökök kihallgatnának.

Ezen a vidéken a tömeggyilkosságok már 1944-ben elkezdődtek. Németcsernye község első áldozata a helyi plébános, Franz Brunet⁸⁷ volt, akit 1944. október 4-én a lakásából vittek el, és az éjjeli kínzást követően másnap a községházán agyonlőttek. Erre a kivégzésre egy Ljubica nevű kommunista nő parancsára került sor, aki bosszút akart állni az 1941-es német-jugoszláv háborúban elesett férjéért. Ő még öt másik férfit is bestialisan likvidált. 1944. október hónap folyamán Szerbcsernyén még egy sor tömeges agyonlövésre került sor. Ezeknek az áldozatoknak a pontos száma nem tudható. Csak annyi ismeretes, hogy férfiak és nők voltak: Németcsernyéről 67, Istvánföldéről 112, Párdányból 40 személy, Csősztelekről 14 férfi és 5 nő. Összesen több mint kétszáz volt az áldozatok száma.

Mivel barátomat a titkosrendőrség figyelte, kora hajnalban osontam ki a házból. Nem maradt számomra más hátra, mint hogy egyedül és gyalog induljak el az országúton.

Lassacsán felkelt a nap a keleti láthatáron. A vérvörös éggolyó jótékony sugarát a kissé hullámos felhőkkel teli boltozatra vetette, és az égboltot olyan leírhatatlanul széppé varázsolta, amelyet eddig csak pannon hazámban élhettem át. Ez a feledhetetlen szépség aztán hamarosan eltűnt, a nap felkelt, és forrón égette a talajt. Szorongató érzések és kételyek törtek rám. Hová is mész te most tulajdonképpen? Van-e a fáradozásaidnak egyáltalán még értelme? Népednek már úgys befellegzett, már el vannak intézve. Minek strapálod magad? Ne vesd magad a szerencsétlenségbe, fogságba, halálba!

Az élelmiszerekkel teletömött hátizsák nyomta a vállamat, és ezért kapóra jött egy útszéli fa. Enyhet adó árnyékot vetett a parlagon heverő szántóföld sövényére, ahol a termés ott rohadt a földön.

Egy sűrű porfelhőbe burkolt lovas kocsi zötyögött arra. Sietősen felkeltem, és az út szélére álltam. A kocsis olyan erővel állította meg a lovakat, hogy azok a zablát majdnem elharapták. Egy német férfi rám szólt, hogy szálljak fel.

Hátul, a teli zsákokon és ládákon foglaltam helyet, és tovazötyögtem a göröngyös úton. Fuldokoltam a sűrű portól. Az őrseg kocsisa volt, élelmiszereket szállított számukra. Egyáltalán nem tűnt fényesnek, amit megtudtam tőle a mollyfalvai haláltábor helyzetéről és a segélyakciók lehetőségéről. Oly szépen kikovácsolt terveim kilátástalanoknak tűntek.

– Legalább azt megengedik, hogy élelmiszereket adjunk a foglyoknak? – tudakoltam a kocsistól.

– Az ennivalókat a tábori adminisztráción lehet leadni, de az ember nem beszélhet a hozzátartozóival, és nem láthatja őket.

– Mi a helyzet az italokkal?

– Tilos! Azt az urak maguk vedelik fel! – Ezután a kocsis, amikor látható közelségbe került a tábor bejárata, azt tanácsolta, hogy szálljak le a kocsirol. Lassan gyalogoltam tovább, és azon töprengtem, hogy milyen szöfordulatokat használjak, és milyen indokokat hozhatnék fel.

– Zdravo, družo! (Köszöntelek, elvtárs!) – mondtam, és barátságosan közelebb léptem az őrhöz azzal a kíváncsággal, hogy beszédbe elegyedjek vele. Ha ez sikerült volna, azzal már sokat nyerek. Makacsul elhárított minden választ a kérdéseimre.

– Tilos az örökkel beszélni! Egy elvtárs elkísérhet téged a tábori adminisztrációra, ha kívánsz. Ha nem, akkor takarodj, ha drága az életed!

Egy katona kíséretében érkeztem a táborba. Távolról sápadt gyermekarcok üdvözlnek. Azonnal felismertek, mint barátjukat, noha soha életükben nem láttak. Válaszul intettem nekik a kezemmel, és rájuk mosolyogtam, noha sírhatnék volt. Hátizsákom finomságokat rejtett a számukra, de itt nem szabad nekik semmit sem átadni. A parancsnokságra megérkezve kísérom eltűnt egy ajtó mögött. Az előszobában néhány elszuhanó fogolytól suttogva tájékoztatást kérhettem.

– Hogyan léphetnék kapcsolatba az itt fogva tartott papokkal? Hogyan tudnék nekik személyesen csomagokat átadni? Imre pap barátom a közelben van?

– A foglyokkal nem szabad beszélni. Imre pap a tábor másik végében dolgozik!

– Az átadott csomagokat odaadják az érintetteknek?

– Ezt nehéz megállapítani! Sok minden vándorol a pribékek gyomrába! – mondta nekem az egyik nő, akinek ott volt valami tennivalója.

– Halálra vagyunk szánva. A múlt télen embereink az éhségtől és a betegségektől tömegével estek össze!

– Mégis bízzunk Istenben, és imádkozzunk! – mondtam.

– De hát az itt semmit sem ér! Ez a nép egész nap és egész éjszaka imádkozik, és az egész semmit sem segített! Most a gyermekeinket viszik el ezek az ördögfajzatok. Halottaink legálább már megmenekültek. – Az asszony keserűen összeszorított szájjal távozott.

– Hová hurcolják el a gyerekeket?

– Érkezett néhány teherautó. A gyerekeket erőszakkal kihozzák a tábor házaiból és felrakják őket. Ki tudja, mik a terveik ezeknek a pribékeknek szegény kis férgekkel?

Egy egyenruhás jött ki az irodából, és megpillantotta teli hátizsákomat a csomagokkal.

– Ide vele – hangzott hidegen a parancsa.

– Személyesen szeretném a csomagokat leadni! – próbáltam ellenszegülni.

– Nem lehet! – kiáltott rám nyersen a vörös ötágú csillagos sapkás férfi. Elvette a csomagokat, és eltűnt az ajtó mögött. A kísérom rögtön arra kényszerített, hogy elhagyjam a tábor, és a kijáratig kövessem. Különböző ürügyekkel próbáltam késleltetni, körbetekintettem, hátha megpillantok valakit az ismerősök közül. Végül a katona karon ragadott, maga előtt tolt, és rám ordított:

– Napred! (Előre!)

⁸⁷ Franz Brunet (1898–1944) a Nagybecskerekai Apostoli Adminisztrátúra papja, plébános volt Németcsernyén (ma Srpska Crnja, azaz Szerbcsernye része). A különböző nyelvű hívek körében népszerű Brunet aktívan részt vett a Sváb-Német Kulturbund munkájában is. Hogy egy Ljubica nevű partizán nő lőtte-e agyon, ahogyan azt Gruber állítja, továbbra is kétséges; bizonyítottan partizánok gyilkolták meg 1944. október elején. Vö. Wildmann, Donauschwäbische Märtyrer, 215f. A partizánok vezetőjéről, egy „Ljubica nevű bácskai szerb nő”-ről esik említés: Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, 215, 218, 220.

Így sajnos bebizonyosodott, amit barátom közölt velem Magyarcsernyén: Mollyfalván nem lehet segítséget nyújtani! A vörösök itt tényleg nagyon „lelkiismeretesek”. Eddig is csak annak köszönhetően tudtam segíteni, hogy a beosztottak nem tartották be a felülről jövő parancsokat. Ha az ember csomagokat vitt Mollyfalvára, az azt jelentette, hogy azzal a kegyetlen pribékeket etette. Szomorúan folytattam utamat az országúton. A tűző napon a cserneyi vasútállomás felé indultam. Az út szélén találkoztam egy táborlakóval. Azt mondta, hogy csősz. Valamivel távolabb az úttól leültünk egy fa árnyékába, és beszédbe elegyedtünk. Tulajdonképpen ki akartam fürkészni ennek az embernek az érzületét, mivel azt gyanítottam, hogy a kommunisták szolgálatában áll. Talán az volt a feladata, hogy a táborból kiszökött koldusokat kutassa fel? Volt még a hátizsákomban egy nagy pálinkásüveg, amit nem akartam átadni a fogdmegeknek. Megkérdeztem tőle, hogy nem lenne-e hajlandó ezt a sokoldalú orvosságot átadni barátainak.

– Szívesen megtenném, de a tábor bejáratánál minden alkalommal alaposan megmozognak. – Egy más alkalommal majd sikerülni fog neki az italt becsempészni.

Elbúcsúztunk, és utamat a magyarcsernyei vasútállomás felé vettem. Ahogy odaértem, szívszakasztó jelenetnek voltam tanúja. A peronon körülbelül száz gyermeket vettek körül az örök. A gyermekek úgy sírtak, kiabáltak, ordítottak, zokogtak, jajgattak, hogy az egészen megrázó volt. A gyerekek nagy tömege mellett még néhány lányt és asszonyt is elvittek kíséretül, én voltam az egyetlen szabad utas, aki a vonatra várt. A jajgató gyermekek úgy gyűltek az asszonyok köré, mint a kiscsibék a kotlósokhoz, és a kötényükbe és szoknyájukba kapaszkodtak. Hiába biztatták őket, a gyerekek csak nem akartak megnyugodni.

Amikor a kisvonat lassan odapöfögött az állomásra, úgy tűnt, hogy az örök néhány pillanatra elvesztették az uralmukat. szigorú felügyeletet. A gyermekek raja össze-vissza tolongott, mivel közülük sokan még soha sem láttak ilyen masinát.

– Hová mennek a gyerekek? – kérdezem az egyik gondozónőt.

– Nem tudjuk, hová viszik őket! – válaszolta nekem egy bátor lány, aki két egészen kicsi gyermeket vezetett kézen fogva.

– Ti gondozhatjátok majd a gyermekeket az állami gyermekotthonokban?

– Szívesen tennénk! De attól tartunk, hogy a katonák minket vissza fognak vinni a táborba. Úgy sejtjük, mivel már megérkezett néhány kommunista gyermekgondozónő, akik majd átveszik a gyermekeket.

A gyermekeket felültették a vasúti kocsikba. Egy ór közelebb jött, és ezért félbe kellett szakítanunk a beszélgetést. Utazás közben könnyen bemehettem a gyermekek kocsijaiba, de nehezen lehetett velük beszédbe elegyedni, mert a riadt kicsiket összezsúfolták, mint a kismadarakat egy ketrecben. Nagybecskereken a gyermekek szállítmányát lecsatolták a vonatról, és egy mellékvágányra tolták. Ily módon akarták a lakosság figyelmét elvonni erről a „gyermekrablásról”. Mennyire szívesen csatlakoztam volna ehhez a gyermekszállítmányhoz!

■ Gyermek a hátizsákban?

A Becskereki állomáson még nem tudtam, hogy melyik irányba induljak el. Versecré kíváncsi voltam, a nagy civil táborba, de az ott lévő hírhedt hadifogolytáborba is. Talán ott segélyakciót lehetne indítani! Eddig túl keveset, sőt szinte semmit sem tudtam tenni az újvidéki táborért és a közelében lévő tisztaistvánfalvai megsemmisítő táborért. A nagy nélkülözés gondolata nyugtalanított. Ezért úgy határoztam, hogy Zombor felé utazom. Égető problémák balsejtelmé kínzott. Verbászon leszálltam a vonatról, és kora reggel a protestáns lelkészre mentem. Mivel nem ismertem a várost, a járóelőktől kérdezősködtem a lelkész után.

– Ott szemben! – mutatott valaki egy templomra. Átmentem a túloldalra. Nem volt csend az ajtón. Bekopogtam és beléptem. Rögtön egy hálószobában találtam magam, ahol a lelkész a feleségével mélyen aludt. Sietősen távoztam a szobából, nehogy kellemetlenséget okozzak nekik, ha véletlenül felébrednek. Úgy tűnt, hogy az államosítást követően átmene-tileg az előszobát bocsátották a református lelkész rendelkezésére, legalább is nem tudtam másképp elképzelni ezt a helyzetet.

Tehát óvatossá kellett lennem Verbászon a lelkészekkel! Végezetül rátaláltam a kis katolikus templomra, ahol paptársam barátságosan fogadott. Korábban Gádorból még némi szívességet tudtam tenni ezért a vendégszerető házért. Megmentett gyermekek kaptak itt szállást és szeretetteli ellátást. Öröm volt látni, ahogyan a leromlott állapotú gyermekek az éhezés hosszú hónapjai után itt szinte kivirultak. Amikor reggelinél együtt ültünk, a kis Marika hátizsákom láttán hirtelen sírva felkiáltott:

– Hugi nincs benne! – Meghökkenően néztünk egymásra a reggelizőasztalnál, és nem tudtuk, miért sír a gyermek olyan keservesen. – Azt meséltük a gyermeknek, hogy a hátizsákos atya segítségével menekült meg a megsemmisítő táborból a halálból. Most azt hitte, hogy egyik kishúgára talál a mentő hátizsákban – fejtette meg végezetül a rejtélyt nővére, aki a gyermeket szeretettel magához ölelte.

A göröngyös úton, egy rázkódó és zötykölődő, telezsúfolt teherautón utaztam tovább Zombor felé. Egy tiszt ült mellettem a padon, és bóbiskolt lógó fejjel úgy, hogy minden rázkódásnál rám esett. Ez a férfi láthatóan kimerült volt az állandó éjszakai szolgálatból. A rózsafüzért imádkoztam, megpróbáltam magamat lelkileg összeszedni, és vállalkozásomat Isten gondviselésébe ajánlottam. Éjszaka értünk Zomborba. A karmeliták kolostorában, ahol mindig barátságosan fogadtak, este lefekvés előtt még el akartam imádkozni a Breviáriumból a zsolozsmát. Amikor kinyitottam kis bőröndömet, iszonyatos rémület fogott el. Egyik könyvem sem volt ott. Idegen iratokat – egy titkosrendőr iránymutatásait és könyveit – találtam benne: a katonatiszt a teherautóban a sötétben sietségében véletlenül az én bőröndömet ragadta fel, én pedig az övét vittem magammal a kolostorba. Másnap reggel habozva léptem be az UDBA (államrendőrség) épületébe, ami nem messze volt a kolostortól. Bevezettek a várószobába. Kis idő múltán szembe jött velem az örömtől sugárzó arcú tiszt, átnyújtotta bőröndömet, és nagy örömmel vette át a sajátját. Barátságosan kezelt szorítottunk. – Viszontlátásra! – mondtam az illem kedvéért nagyon barátságosan, miközben azt kívántam, hogy életemben soha többé be ne tegyem a lábam ebbe a rémséges házba. Két ideológiailag szembenálló világ aktivistái találkoztak itt egymással emberi gyengeségükben.

Zomborban találkoztam a segélyező csoportból egy asszonnyal, aki ki akart menteni egy gyermeket a tábori éhhalálból. Ő akarta gondozni és felnevelni. A mollyfalvai élmények hatására azonnal megígértem neki, hogy kívánságának szívesen eleget teszek, és kihozok egy gyermeket Gádorból. Még aznap vonatra szálltam a megsemmisítő tábor felé. Távollétem alatt a tábori rend sok tekintetben megváltozott. Šuco parancsnok már nem volt ott. Az állomásról a parancsnokságra kísérték! Látogatásom célját nem árulhattam el, ezért csak engedélyt kértem, hogy meglátogathassam Matthias Johler lelkész urat. Kérésemnek eleget tettek, de papbarátom nem volt ott. Közölték velem, hogy Zomborban a tábori adminisztrációhoz fordult panasszal, mivel el akarták kergetni a táborból. Tehát a táborlakók lelki gondozásában oly nehezen kivívott szabadságokat most kíméletlenül meg akarták kurtítani. Barátom tulajdonképpen szinte házi őrizetben élt szállásán, és már nem mutatkozhatott az emberek között. A ház egyik szobájában misézett titokban.

Paul Pfuhl plébános és káplánja Matthias Johler készek voltak osztozni népük rabsorsában. Csodálattal tekintettem példájukra, amelyet önzetlen odaadásukkal tanúsítottak az üldözöttek szolgálatában. Matthias fáradhatatlanul folytatta kolduló misszióját. Meglévő szabadságát arra használta, hogy végigjárja a környékbeli magyar, bunyevác, sokác, ruszin falvakat, ahol csellet és találekonyssággal gyűjtőakciókat szervezett a táborban éhezők javára. A partizánok fasiszták és nácik elleni uszító akciói visszapatantak a vajdasági népek keresztényi szeretetéről, és telerakott parasztszerekre gördültek Gádor felé, hogy megmentsék swáb szomszédjaikat az éhhaláltól.

Tűnődve állodogáltam a bezárt templomnál, és azon gondolkodtam, hogyan tudnám megvalósítani titkos tervemet. Az üres hátizsákba egy kisgyermek belefért. Ha nem sírna, amíg elérünk a vonathoz, akkor szerencsésen átjuthatnék, és megmenthetnék egy fiatal emberéletet.

A tábor utcáin állandóan úgy éreztem, hogy az örök figyelnek. Néhány száz méterrel odébb, a fásor mögött biztos fedezékben éreztem magamat, és megszólítottam egy ismerős nőt. Tervemet elmagyarázva hosszabb beszélgetésbe elegyedtünk. Mérlegeltük annak különböző lehetőségeit, hogyan lehetne egy gyermeket megmenteni.

Hirtelen egy milicista állt mögöttem, aki titokban figyelt. Megragadott:

– Mit beszélsz? Azonnal velem jössz!

Dühösen kísért felhúzott kakasú fegyvere előtt a táborparancsnokságra. Minden ablakból és sarokból foglyok tekintettek rémülten rám.

– Ajjaj, papunkat a pincébe fogják dobni!

A parancsnok főhadiszállására megérkezve egy magas növésű, komoly, kb. ötven éves, ápolt hajú és elegáns egyenruhás férfit láttam. Mivel az előző táborparancsnokkal, Šucóval nem találkoztam, nem tudtam, milyen ürügyet hozzak fel.

– Mi dolgod az emberekkel, minek beszélsz velük? – ripakodott rám keményen. – Arra kaptál engedélyt, hogy a pappal beszélj, különben senki mással! – Ellenőrizte személyi igazolványomat. Megpróbáltam megnyugtatni.

– Azoknak is el kell innen tűnniük, akik törvényesen vannak itt! – Metszően nézett rám, ajka remegett a dühtől

– Mindörökre megakadályozzuk a csuhások fecsegéseit. Vigyék a fogdába! – parancsolta az egyik egyenruhásnak. Egy mellékszobába dugtak. Ott leereszkedtem a padra. Sötét

balsejtelmem támadt. Vajon ez hogyan fog végződni? Amelyik kutya nem ugat, az veszélyesen harap. Ilyen fajta volt ez a mostani parancsnok, akiről eddig annyit tudtam meg, hogy a szerémségi partizánbrigád egyik tisztje volt, és Redneken született. Šuco teljesen más típus volt, egy nagyszájú fiatal és meggondolatlan bajkeverő. Vajon azért csukták le, mert lopott az állami javakból? Ez a nyugodt, a kommunista irányelveket pontosan betartó párttag nem fog könnyen kiereszteni a karmai közül.

Imába merülve ajánlottam sorsomat Isten gondviselésébe. „Legyen meg a Te akaratod!” – sóhajtottam a rám váró bizonytalanság miatt nyomott hangulatban. Néhány óra várakozással telt el. Majd hangos beszédet hallottam a szomszéd szobából. Minden szót hallottam a vékony ajtón keresztül. A parancsnok néhány ór társaságában kérdéseket intézett egy asszonyhoz.

– Ismered ezt a csuhást, akit elfogtunk?

– Melyiket? – Résznyire nyitották az ajtót. Egy pillanatra egy szempár nézett be. Sovány, sápadt arcát nem ismertem fel. Fiatalnak nézett ki. Mikor és hol láttam már ezt a nőt? Az ajtót megint bereteszelték.

– Láttad már ezt a pópát? – kérdezte a parancsnok a lányt.

– Ez az a pap, aki az emberekkel imádkozott, a templomban misézett és a házakban Mária-áhitatot tartott. A betegeket megáldoztatta. Ő az, ismerem. Sok kenyeret hozott szekereken, ki tudja, honnan... – Szünet következett. A partizánok valamiről beszélgettek egymás között. Egyszer csak egy kisgyermek hangos sírását hallottam. Egy csecsemő szálnalmas sírása volt, akit hajadon anyja, ez a fiatal nő rázogatóssal és ringatóssal próbált megnyugtatni. A gyermek szinte fuldokolt a zokogástól.

A fiatal anya elkezdett kiabálni!

– Ez a te gyereked! Szerezz nekem pelenkát, nem tudok mit ráadni a gyerekre. Szerezd meg a gyerekeknek a szükséges tejet..., különben nyomorultul elpusztul a kukoricadarától... Ez a te gyereked!

Katonacsizmák nyugodt dobogása hallatszott. Mindenki ideges és láthatólag izgatott volt. Az anya egyre hangosabban kiabált a szobában: – Ez a te gyereked! Ne hagyd, hogy éhen haljon!

– Ez minket nem érdekel! – hallatszott a parancsnok hangja.

– Én csak erről a papról kérdeztelek! Jól jelentettél. Most már mehatsz! – Az asszony hangos nyögése még a gyermek sírását is túlszárnyalta. Majd egy veszett kiáltás hallatszott:

– Tűnj el innen, kurva! Nem akarunk látni! – Kilökték és közben a vasalt katonacsizma kemény rúgásait lehetett hallani. Halotti csönd támadt. Csak a szívem nyugtalan dobogását hallottam. Most mi lesz?

Ebben a bezárt szobában nem volt ablak, hanem csak egy kis szellőzőnyílás fent a mennyezeten, ahogyan az a parasztházak kamráiban szokás. Volt ott egy szalmazsák. Úgy tűnt, hogy az őrség fogdájába kerültem. A nap vége felé járt. Se vacsora, se egy csepp víz! Ezért lefeküdtem a szalmazsákra, és további sorsomon töprengtem. Az a szerencsétlen nő a gyermekével nem hagyott nyugton. Hol találkoztam már vele? Az elmúlt évben emberek ezreit szólítottam meg. Hol lehetett ez? Pedig ismerősnek tűnt. Nem Šuco személyzetéhez tartozott? Nem ott volt, ahol a katonacsizmák a földön széttaposták a letört nárciszokat?

Vérpiros orcája azóta megsápadt. Šuco elbocsátásával megfosztották az etetővályútól. Szép szeme már nem talált tetszésre a kéjsóvár utódok körében, ezért nélkülözéstől szenvedő gyermekével együtt ő is éhezett.

Igen, már egyszer találkoztam vele. Este volt, és a várakozók sorában ő volt az utolsó a folyosón. Tehát egyedül akart lenni velem. Csábítóan simult oda hozzám. Én pedig rémülten hőköltem vissza.

– Takarodj innen, különben kapsz egy nyaklevest! – löktem el magamtól a bestiát. Ál-momban sem gondoltam volna, hogy ilyesmi történik velem papi életem során. Már akkoriban eszembe jutott, hogy esetleg Šuco keze is benne volt ebben a piszkos játékban. És most ez a lepusztult nőszemély ezért bosszút áll! Alig bírtam lehunyni a szememet, órák teltek el. Vajon adnak reggelit? Megfordult a kulcs a zárban, a retesz visszaugrott. Egy kemény, gyűlölködő hang kiáltott rám:

– Izlazi! (Eredj ki!)

A nap magasán ragyogott az égen. A parancsnoksággá átalakított parasztház udvarára vezettek, ahol egy kocsi állt két befogott lóval. Az állatok nyugtalanul rázták a fejüket, és az egyik a pátájával kapálta a földet. Egy fegyveres katona előre ült a fogoly német kocsis mellé, aki nem adta jelét, hogy ismerne. A parancsnok és én a hátsó, kárpitozott ülésre ültünk.

– Napred! (Előre!) – parancsolta a tiszt, és a lovak ügetve indultak el kifelé a táborból. Hamarosan megállapítottam, hogy a járási központba, Zomborba megyünk. A táborlakók az utakon rémülten álltak meg, és néztek utánunk. A kocsi kerekai tovaötyögtek az aszfalton. Mi négyen sokáig úgy ültünk, hogy egy szót sem szoltunk. Egy kocsi jött velünk szembe. Kihúztam magamat, felemeltem a fejemet, és erőlködve néztem, hogy ki jön ott. A közeledő kocsi kocsisa mögött megpillantottam barátomat, Matthiast. Ő is felismert. Öröm futott át az arcán. Felállt és meg akarta állítani a kocsit, de arckifejezése hirtelen megváltozott, amikor meglátta, hogy a parancsnok mellett ülök. Rögtön leverten visszaült a helyére. Nem köszönt, és mélyen elszomorodott, amikor kocsija mellettünk elhaladt.

A zombori állomásnál, a kéttornyú karmelita templom mellett bekanyarodtunk a széles főutóra, ahol egy rövid fohással köszöntöttem Máriát: „Mennyei anyám, Te a kígyó szét-taposója, óvj meg most, nehogy a sárkány karmai közé kerüljek!”

A helyet ismerő kocsis megállította a lovakat az államrendőrség (UDBA) épülete előtt.

– Izlazi! (Kifelé!) Előttem haladj! – parancsolta a hallgatag tiszt, és bekísért a gyilkosok barlangjába, amelyet rövid idővel azelőtt életemben soha többé nem kívántam belülről viszontlátni. Bezártak egy cellába. Egy kis idő múltán kihoztak, és az elvtársak elé vezettek. Az irodában a vizsgálóbíró ült az íróasztal mögött, és rám parancsolt, hogy foglaljak helyet vele szemben a széken. Vajon ismernek engem? Ott volt korábbi útítársam is a vonatról. Átvette személyazonossági papírjaimat, és elolvasta:

– Maga Zágrábból jön? – bólintottam.

– Mit keres itt a Vajdaságban?

– Ez a hazám. Itt születtem! Itt van a munkahelyem.

– Hol?

– Apatinban! – mondtam gyorsan, ami nem is volt egészen hazugság.

– Mit keresel Gádorban?

– Barátomat akartam meglátogatni!

– A papot?

– Igen!

– Őt is el fogjuk onnan távolítani!

A következő kérdésekre nyugodt lelkiismerettel tudtam „Nem tudom”-mal felelni. Szigorúan megtiltotta, hogy a jövőben még egyszer betegyem a lábamat Gádorba.

– A nép ellenségeinél mindenféle vallási tevékenység szigorúan tilos. Ugyanez érvényes az ott lakó papra is, akire vonatkozóan külön intézkedéseket fogunk foganatosítani.

– Bocsássa meg, elvtárs, nem ismertem a legújabb rendelkezéseket. – Átadta a papírjaimat, és az ajtóra mutatott. Gyors léptekkel hagytam el a helyiségeket, amelyeknek a falai oly hangosan kiáltották, hogy gyilkosság és emberölés.

A Mária-templomban köszönetet mondtam a keresztények védelmezőjének, és további védelmébe és oltalmába ajánlottam magamat.

■ A szabadság pillanatai

Vértanú egyház

A rezsóházai és mollyfalvai események, a gádori, bécsszentiváni és apatini letartóztatások után el kellett tűnnöm a Vajdaság közeléből. Zágrábban előljárom szobájában Karl Grimm atyával szemben ültem, és elmeséltem neki nagy vonalakban, hogy mit éltem át. Megkérdezte, hogy van-e még kedvem több ilyen kalandos vállalkozáshoz.

– Nem szeretném feladni a szegények legszegényebbjeinek a szolgálatát! Lelki és testi erőimet összegyűjtve szeretném folytatni a megkezdett munkát.

– Jól van! Akkor lenne is egy ajánlatom: tartson lelkigyakorlat a boszniai nővéreknél⁸⁸. Így könnyen kikerül a pribékek látóköréből. Vállalja?

– Szívesen, főtisztelendő atya!

– Egy idő múltán aztán folytathatja segélyszolgálatát, ha úgy gondolja, hogy sikerrel járna. Még mindig visszamehet lelkipásztornak korábbi helyére, Zágráb peremére, a munkásnegyedbe! – Búcsút vettünk egymástól.

A boszniai Banja Lukában a nővérek számára tartott lelkigyakorlat megrázó élmény volt számomra. A szerzetesnővéreken eluralkodott a bizonytalanság jövőbeli életük miatt.

⁸⁸ Franz Pfanner (1825–1909) trappista szerzetes, a Banja Luka melletti Mariastern kolostor alapítója, 1879-ben – nyilvánvalóan még további dél-afrikai küldetése előtt röviddel – meghívta a Jézus Krisztus Drága Vérérol nevezett Apostoli Társulat nővéreit (Adoratrices Sanguinis Christi) Boszniába, ahol azok megalapították a Názáret Kolostort. A későbbiekben karitatív és nevelői feladataikat két felső leányiskola megalapításának szentelték Banja Lukában – amelyek közül az egyikben németül folyt az oktatás –, valamint óvodák és árvaházak személyzetét alkották. A kolostor máig létezik, még ha más helyen is. https://www.klanjateljice.hr/?page_id=1250 (04.01. 2018). – Džaja, Srećko M.: Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie. München 1994, 72. – Senz, Josef Volkmar: Das Schulwesen der Donauschwaben. Bd. 2: Das Schulwesen der Donauschwaben im Königreich Jugoslawien. München 1969, 92.

Némelyeket letartóztattak, mások már hosszú börtönbüntetésüket töltötték a zenicai fegyházban.

– Mi lesz velünk holnap? Utolsó házunkat is elveszik, ahol ilyen nyomorúságosan zsúfolódunk össze? Vagy kitesznek az utcára? A kommunistáknak szükségük van munkánkra a kórházakban, de azt kívánják, hogy levessük rendi öltözékünket.

Ilyen döntő kérdésekre akartak választ találni Isten és lelkiismeretük előtt. A hatalom vörös birtokosai minden alkalmat megragadtak, hogy ígérekkel és megfélemlítéssel átalakítsák ezeket a kolostorokat – az ima és a tevékeny irgalom helyeit – állami gondozó-helyekké és árvaházakká. Mivel a nővéreket kiszorították az iskolákból, kórházakból és egyéb gondoskodó intézményeikből, ezért mindannyian a rendi anyaházakban zsúfolódtak össze.

A kolostor templomát zsúfolásig megtöltötték a fiatalabb és idősebb nővérek, akik életük legsorsdöntőbb óráit élték. Kiutat kerestek életük megpróbáltatásának kétségbeejtő helyzetéből. Győzelmes hangulatban ünnepelték július 1-jén Krisztus drága vérének, rendi közösségük patrónusának az ünnepét.

Az üldözött egyház történetének újabb fejezetét láthattam, amikor aznap délután meglátogattam a Banja Luka melletti hajdan virágzó trappista kolostor romjait. Itt véres harcok zajlottak, amikor ki kellett üríteniük a megszentelt termeket az istentelen betörők elől. A trappista szerzetesek túlnyomó többségének menekülnie kellett, és így fel kellett hagyniuk imádkozó és vezeklő missziós szolgálatukkal a mohamedán Boszniában.

Itt-ott még találkoztam egy-egy szerzetessel, akik kénytelen-kelletlen a romok között laktak. Meg akarták őrizni a szentség helyét a teljes kifosztástól. A kolostor jó állapotban maradt részeiben partizánok telepedtek meg. Végigjártam az egyetlen még ott maradt pappal a rommá dőlt apátsági templomot, ahol a szerzetesek kis csoportja minden éjszaka összegyűlt Isten dicséretére. Mély megindulással hagytam el a nagy kolostor-komplexumot, és azon töprengtem, hogy miért kellett ennyire elpusztítaniuk az ima és az önmegtartóztatás e helyét?

Hazafelé Zágárra meg akartam látogatni elítélt rendtársamat, Franz Bortas atyát⁸⁹ a Stara Gradiška-i fegyházban. Stara Gradiška a lepoglavai börtön mellett a Horvát Köztársaság második legnagyobb büntetőfogháza. Az úgynevezett várban (kula) a kommunista rezsimre nézve legveszélyesebb fegyenceket, politikai foglyokat, értelmiségieket, köztük kb. 300 papot helyeztek el. Fogva tartott rendtársammal nem beszélhettem, mivel oda csak a családtagoknak volt ritkán bejárása. Hamarosan el is hunyt öt másik pappal együtt.

Amikor a korábbi években néha rabokkal találkoztam, akkor mindig azt gondoltam magamban: megérdemlik! Miért nem tartották be a törvényeket! Most azonban pontosan tudni lehetett, hogy ezeknek a raboknak a többsége egy igaz ügyért szenved el kemény büntetését a kommunista rendszerben.

A Stara Gradiškában lévő papok keresztútja akkor tetőzött, amikor Monsignore Svetozar Rittig a bebörtönzött papokhoz intézett levelében azt javasolta nekik, hogy kijárja számukra Tito marsallnál azonnali szabadulásukat, ha kijelentik, hogy hajlandóak teljes erőből együttműködni a kommunista kormánnyal az ország felépítésében.⁹⁰ Ezek úgy döntöttek,

⁸⁹ Franz Bortas (1903 – 1946) az ógradiskai (Stara Gradiška) táborban halt meg.

hogy elutasítják az áruló pap Tito kegyeivel kecsegtető ajánlatát. Inkább halálukig hűségesek maradnak Krisztushoz!

Mindaz, amit ott átéltem, amivel ott találkoztam, és amiről beszámoltak nekem, ráébresztett, hogy milyen sok pap halt ezekben a hónapokban vértanúhalált. Nem tudom mindegyiküket felsorolni, de rögzíteni szeretném némelyikük nevét, akik szűkebb hazából származnak, és német származásúak.

A vajdasági vértanú papok a következők: Adam Steigerwald nagytopségi plébános; Peter Weber nagykarolyfalvai esperes plébános; Anton Adam szenthuberti plébános; Michael Rotten nagykikindai plébános; Franz Brunet németcsernyei plébános; Josef Knapp galagonyási plébános; Andreas Varga káplán. Mindezek a papok a Bánátban működtek.⁹¹ Bácskában a következő papok haltak meg: msgr. Karl Unterreiner palánkai hittanár; Rudolf Schummer; Franz Plank csonoplyai plébános; Anton Haug sziváci plébános; Michael Werner [Verner Mihály] martonosi plébános; Anton Dupp⁹² csurogi plébános; Anton Berger tavankúti plébános; Josef Novotny palonai plébános; Franz-Josef Tschermak apatini káplán; [Petrányi Ferenc] apátplébános Óbecséről; Johann Lakajner prelátus a szerémségi Árpataklóról; Julius Bürger esperesplébános a szlavóniai Szlatinából; Theodor Klein esperes plébános a baranyai Pélmónostorból; Josef Böckmann plébános a boszniai Prijedorból; Richard Weiß plébános a boszniai Modričából; Anton Weiß katonakurátus; P. Franz Schaffhauser O.F.M. Szarajevóból; Josef Schmidt dubrovniki hittanár. Ezeket a papokat a gyilkos csapatok kínozták halálra.⁹³

A gyűjtőtáborokban a következő papok haltak meg: Peter Weiner palánkai esperesplébános; Stefan Müller-Mészárosch palánkai plébános; Adalbert Graf von Neipperg bencés apát, akit a verseci táborban vertek agyon; Dobler plébános a gádori táborban halt meg; Lorenz Scherer cservenkai plébános, aki orosz fogságban halt meg; P. Ferdinand Gaßmann O.F.M.⁹⁴, akit halálra ítélték és kivégeztek; Peter Müller szentfülöpi plébános, akit fegyházbüntetésre ítélték, és annak következményeibe halt bele.⁹⁵

⁹⁰ Svetozar Rittig (1873 – 1961) az AVNOJ végrehajtó bizottságának tagja, pap. Rittig volt a „legmagasabb rangú horvát lelkész, aki belépett egy partizánegységbe, és hadilelkészként tevékenykedett.” Ezenkívül Zágárra az egyháztörténelem ordináriusa volt. Rittig, aki Josip Strossmayer (1815-1905) püspök és horvát politikus híve volt, „a partizánokban inkább Jugoszlávia híveit, mint kommunistákat látott” – ideológiai szempontból távol állt a kommunizmustól –, és ez az 1944-45-öt követő bosszúhangulat idején alaposan meggyengítette tekintélyét. Noha a (horvát) katolikus klérus nagy részének szemében árulónak számított, feladatát mégis abban látta, hogy az egyház és az állam, ill. a „katolicizmus és jugoszlavizmus” között „közvetítsen”, és ennek következtében a horvát papi szövetség alapítója lett. Vö. Buchenau, *Orthodoxie und Katholizismus*, 97, 194. – Grünfelder, Annä Maria: *Arbeitseinsatz für die Neuordnung Europas. Zivil- und ZwangsarbeiterInnen aus Jugoslawien in der „Ostmark” 1938/41-1945*. Köln-Wien-Weimar 2010, 108f., 385. megj., valamint Buchenau, Klaus: *Kämpfende Kirchen. Jugoslawiens religiöse Hypothek*. Frankfurt/Main 2006, 78f.

⁹¹ A legtöbb itt megemlített személy életrajza megtalálható itt: Wildmann, *Donauschwäbische Märtyrer*, 214-228.

⁹² Helyesen: Dupp Bálint. Életrajzát és mártíromságát Matuska Márton írta meg: *Három mártírunk, Életjel*, Szabadka, 2002. (Cs. B.)

⁹³ Uo., 229-255.

■ Egy szabadságszerető városban

Az adriai partvidéken kínáltak nekem búvóhelyet, hogy ne kerüljek az államrendőrség kezébe. Képzési időm utolsó éve még hátra volt, úgyhogy dubrovniki magányomban teljes visszavonultságban tölthettem el a jezsuita rendben rám váró utolsó próbaidőt. Röviddel a szokásos havi lelkigyakorlat, a noviciátus harmadik évének fő lelkigyakorlata előtt érkeztem ebbe a középkori kikötővárosba. A tengerparton álló ősi és tiszteletre méltó tanulmányi házban biztonságban éreztem magamat. Már régóta éreztem, hogy szükségem lenne az összeszedett imára.

Dubrovnikban még érezhető volt a 600 éves köztársaság szabad szelleme. Ezért a vörös rezsím itt különösen nagy erőfeszítéseket tett, hogy teljesen megtörje az ellenállását, akik a kommunizmust elutasították. A meggyilkolt papok között volt a velem egyidős Josef Schmidt lelkész, bácskai dunai sváb iskolatársam, aki ifjúsági lelki gondozóként és hittanárként tevékenykedett Dubrovnikban⁹⁶. Gyakran csúfoltuk régebben társaimmal ügyetlenkedése miatt, most mégis nálunk sokkal feljebb került Isten szemében, és méltónak ítéltett Krisztus vértanúhalálára.

Az üldözés itt a laikusok körében is különösen erős volt. Sok férfi házuk dupla fala mögött rejtőzködött a partizánok elől, és hónapokra önként vállalták a szobafogságot. Amikor fogyóban volt a remény, hogy a rendszer megtorlásai hamarosan elmúlnak, sokan kis bárkákkal próbáltak a tengeren át Olaszországba jutni. Ott aztán sokan az olasz kommunisták kezébe kerültek, akik nem átalloztak együttműködni Tito embereivel.

A sekrestyében miseruhába öltözve vártam a harangszóra, hogy elkezdjem a szentmisét. Hirtelen berontott egy főiskolai professzor. Kisírt, vörös szeméből hullottak a könnyek.

– Főtisztelendő úr, megtenné, hogy a fiamért mutatná be ma a szentmiseáldozatot?

– Mit mond? Franz fia meghalt? – kérdeztem meglepetten.

– Olaszországban a menekülttáborban elfogták, repülővel Belgrádba, a Glavnjačába hozták. Ott pedig agyonverték! – Az apa megpróbálta visszatartani könnyeit, de nem sikerült neki. A szentmiseáldozatot ekkor ezért a meggyilkolt fiúért mutattam be. Akkoriban azonban még halvány sejtelmem sem volt arról, hogy több mint egy évet fogok eltölteni azokban a hírhedt halálcellákban.

1946 karácsonyára vidékre, a cavtati plébániára hívtak, hogy az Úr születésének örömhírét a hegyi kápolnában hirdessem. Ezek a parasztok az állandó fenyegetettségtől való félelmükben, az írtózatossá váló kizsákmányoló adók terhe alatt, amelyet az államnak kellett beszedtetniük, Istennél kerestek menedéket. A templomok tele voltak.

⁹⁴ Ordo fratrum minorum, azaz ferences minorita

⁹⁵ Uo., 232-255.

⁹⁶ Josef Schmidt (1913–1944) Monostorszezen (szerb. Bački Monoštor) született, 1931-től 1935-ig Zágrábban tanult. 1936-ban Szabadkán szentelték pappá, azután segédlelkészként Kúlán működött. Schmidt végül Dubrovnikban tevékenykedett hittanárként. 1944-ben a „kommunizmus ellenségeként” internálták, és később – valószínűleg Dakša szigetén – agyonlőtték. Vö. Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában, 2. kötet: A kalocsa-bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi egyházmegyék üldözött papjai. Abaliget, 1994., 129.

1947 nagyböjtjében azt a feladatot kaptam, hogy Szarajevóban tartsak népi missziót. A következő hét során egyre jobban megtelt a templom. Mivel Bosznia fővárosában akkor már nagyon sok papot letartóztattak, és a szószékek alatt is csak úgy hemzsegték a besúgók, ezért ott helyben tanácsosnak tartották, hogy bizonyos időre felhagyjanak a prédikációkkal, és kivárvák a jobb időket. Annál inkább üdvözölte a lelki táplálékra éhező nép többnapos prédikáció-ciklusomat. Ez a sanyargatott, elnémított nép a gyóntatószékben beszélhetett és sírhatta ki végre magát. Szarajevóban is alig volt olyan katolikus család, ahonnan nem hurcoltak el, tartóztattak le, internáltak, gyilkoltak meg valakit, vagy ahonnan nem menekült el még időben egy apa, fiú, testvér vagy lány.

Húsvét hétfőn engem jelöltek ki arra, hogy élelmiszersomagokat vigyek Rezsőházára a megsemmisítő táborba ott letartóztatott rendtársam számára. A legújabb fejleményekre nagyon kíváncsian indultam el nehéz hátizsákkal a titeli vasútállomástól a Tisza-hídon át a haláltábor felé. Az utolsó hó is elolvadt már, és a nedves föld latyakos és piszkos volt. Útközben ismerősökkel találkoztam, akik barátságosan üdvözöltek.

– Be lehet jutni a táborba? – érdeklődtem a többiekkel, akik szintén csomagokat cipeltek.

– Zlata parancsnoknő elbocsátása óta a foglyokkal egészen másképp bánnak. A tábori fegyelmet kényszerűen megszigorították. A tábor területét szögesdróttal vették körül. Az örök kérlelhetetlenek!

Az élelmiszereket csak a bejáratnál lehetett leadni. Az átadásnál meggyőződtem róla, hogy ezek a húsvéti ajándékok nem azokhoz fognak jutni, akiknek szánták őket. Nem lehetett beszélni a foglyokkal. Az elmúlt tél újból meggritkította az éhezők sorait. A telecskai temető tömegsírai tovább sokasodtak. A halálra kínzottak, agyonverték, agyonlőtték, éhen haltak száma itt messze a 20.000 fölé emelkedett. Hosszasan álltam a szögesdrótnál, és a szívem majd meghasadt a fájdalomtól ennek a nyomornak a láttán, ahogyan a magukat tehetetlenül vonszoló csontvázakat elnéztem.

Továbbra is akartam segíteni, de hogyan? Feljebbvalóim ragaszkodtak hozzá, hogy csak akkor szentelhetem magam ennek az apostoli feladatnak, ha garantálva látják biztonságomat. Így nem maradt számomra más, mint hogy megkíséreljem az utolsó lehetőséget: szándékomban állt, hogy szót emeljek érdekükben a belügyminisztériumban, ahogyan azt már korábban az újvidéki kormányépületben is tanácsolták nekem. De már előre sejtettem, hogy Tito kegyeltjénél, a véreskezű Aleksandar Ranković miniszternél nem járnék sikerrel. Mégis Belgrádba mentem, hogy utoljára ezzel is megpróbálkozzak, hogy ne kelljen később szemrehányásokat tennem magamnak. Látogatást tettem Đorđević tábornoknál, de rövid úton és sikertelenül elküldtek. Lehetetlen volt engedélyt kapnom ahhoz, hogy hazámban lelkipásztori szolgálatot végezzek a táborokban.

■ Viharos szívvel

Dubrovnikban a noviciátus harmadik évére visszatérve közölték velem, hogy a titkosrendőrség már harmadszor végzett alapos házkutatást. Mindent összetűrtak és átkutattak. Vajon mit kerestek a rendházban? Ellenforradalmi fegyvereket? A könyvtárat is átkutatták. A régi

könyveket végigtapogatták. Talán azt hitték, hogy lóportárul szolgálnak? Ivan Šarić érsek evangéliumos könyvének a fordítását, mint a nép ellenségének a könyvét magukkal vitték a refektóriumból. Rögtön a könyvtárba siettem, kihúztam egy fóliánst a polcról, felütöttem, és megtaláltam benne elrejtett naplóm.

– Hála Istennek! – sóhajtottam fel. Ezek a feljegyzések a megsemmisítő táborokból végzetesek lehetnek számomra, ha a vörösök kezébe kerülnek. – Hová rejtsem el őket? Nem szabad veszélyeztetnem a rendházat.

– Talán csak nem akarja a rendi közösséget ilyen kompromittáló anyagokkal veszélyeztetni? El vele, ki vele a házból! – mondta előljáróm is.

– A legjobb lesz, ha a templom padlására viszem! – futott át a fejemen. Valahol a tető cserepei alatt eltüntethetem az írást. Így felmásztam a templom barokk boltozata fölé, ahol háromszáz éves por és bagolyürülék fogadott, és azt hittem, hogy most már végre nyugton alhatok.

Az a sok borzalom, amit a különböző megsemmisítő táborokban éltem át, nem hagyta nyugodni a fantáziámat. Állandóan az a kérdés kínzott, hogyan lehetne ezeknek az anyáknak, ezeknek a gyerekeknek, ezeknek az ártatlan embereknek mégis segíteni. „Te, a pásztor elhagyta a nyájadat, amelyet a ragadozó farkas széttép, te pedig biztos fedezékbe vonultál!” – mondta egy belső hang. Az a gondolat, hogy engedelmesen cselekedtem, átmenetileg megnyugtató.

Diáktársammal, Joseffel pihenésképpen a tengerpartra jártunk sétálni. Ezeken a sétákon rendszerint nem sokat beszéltünk. Volt, amit feltártam előtte lelki bajomból, de többnyire csak szó nélkül hallgattuk a tenger hánykolódó hullámainak különös hangjait. Gyönyörködve néztem a tenger viharos zúgását, amikor a hullámok dübörögve törtek meg a magas, meredek sziklákon, miközben a fehéren habzó víz haragjában szinte felágaskodott, és több méter magasan a levegőbe spriccelt. Majd hang nélkül lecsengett ennek a toroknak a mélyén a dübörgő háborgás és tombolás, a pokoli üvöltés és ordítás, az ellenséges buzgás és forrás. Üdítő csend követte. Az egésznek vége! Így saját szememmel láthattam lelki viharomat, és megnyugodtam a biztosan bekövetkező békés befejeződés láttán.

Nem születünk-e mi keresztények is egy pünkösdi viharból? Nem hívott-e minket is Isten a süvöltő szélben? Nem küldött-e minket a kérlelhetetlenül kemény küzdelembe?

„Nem békét jöttem hozni, hanem kardot!” – mondta a Mester.

Átugrottam a hegyes, sós víz által kimart tengerparti köveken, és egészen más szemmel néztem az örvénylő és felkorbácsolt hullámokat. Élveztem a látványt, és nehezen tudtam elszakadni tőle. A hullámok rángó és rázkódó, kongó és tompa dübörgésükkel saját lelki-állapotomat tükrözték. Lelkem mélyén átéltem, hogy küldetésem az, hogy a vihar fia legyek. Láttam, ahogy életem iszonyatos, pokoli harcban áll. Mi lesz, ha felmorzsolódom a sárkány torkában? A tomboló szélben mintha szelíden susogó fuvallat szólt volna hozzám: „Ego ero tecum! – Veled leszek! Miért félsz attól, hogy felvedd a harcot a sátáni világgal?”

■ Ugrás a mélybe

Dubrovnik ott-tartózkodásom napjai véget értek. Előljáróim még nem látták tisztán, mi lenne jövőbeli munkaterületem. A záróvizsga után első kiküldetésem helyül Požega-Slavoniját szánták nekem, ahol lelkigyakorlatot kellett tartanom az ottani nővéreknek.

Egy gondolat ostromolt: lépjek nyíltan a hatalom kommunista birtokosai elé, és vágjam kíméletlenül az arcukba az igazságot! Van-e ennek értelme? A fejesek úgysem engednék meg, hogy eléjük lépjek! Nem vetném-e ezzel magamat egyenesen a vörös sárkány torkába? Fel kell lépni Nyugaton a világ nyilvánossága előtt, és le kell leplezni az irtózatot gaztetteket! Vajon hinni fognak nekem? Hogyan hajthatnám ezt végre? A világ torkig van a gyilkosságokkal és az irtózatot erőszakkal. Ki törődne ezzel, és ki mozdítaná akár a kisujját is?

Keresztelő Szent János odalépett Heródes, a hatalom birtokosa elé, és a szemébe vágta bűneit, noha biztos volt benne, hogy börtönbe fog érte kerülni. Ez sem számított neki!

Nem kellene-e a bűnöket feltárni? Végül is, van-e középút a vakmerőség és a túlzott ravaszság, az elhamarkodott cselekvés és a félelem között? Az életem veszélyben forog! Egyáltalán mennyire fontos az életem? Hiszen Krisztus igazsága szilárd és bizonyos: aki életét adja testvéreiért, az megmenti saját életét. Lehetek-e Szent Ignác fia, ha minden fenyegetés elől visszahökölök? A világ nyilvánossága elé kellene tárnunk azokat a jogsértéseket és üldözéseket, amelyeket a kommunisták saját törvényeik megsértésével engednek meg maguknak. Az ellenségnek csak az egyenes, dacosan határozott hozzáállás imponál! Megszületett bennem a döntés! Vállalom az ugrást a mélybe.

Dél előtt még letettem utolsó vizsgámat. Gyorsan becsomagoltam holmimat a bőröndömbe. Még valami hiányzott! Naplóm a padláson van. Sietősen felmásztam a létrán ennek a klasszikus barokk templomnak a magas boltozatához. Még egyszer átfutott az fejemen: – Nem maradhatna-e ott ez az írás? Ha egyszer nyugodtabb idők köszönténének be, akkor veszélytelenül le lehetne azokat onnan hozni. Nem, magammal viszem, és merészen szembenézek a sorssal! – mondtam magamban. – Meglátom, mi Isten szándéka velem!

Vajon nem játszom-e a tűzzel, ha ez az írás nálam marad? A tűzzel nem szabad játszani! Vajon helyt tudok-e állni a veszélyben? Nem kerül-e az életembe ez a merészség? Kész vagyok-e a halálra? Vannak az életben megmagyarázhatatlan pillanatok. Valami ilyesmi történt velem azon a napon.

Amikor a hordárom becipelte a nehéz bőröndöt a vonatfülkébe, halkán a fülemből sügta:

– Tisztelendő úr, a rendőrség feltartóztatott a bejáratnál, mert át akarták vizsgálni a poggyászát. Csak azért tudtam elszabadulni, mert nem volt hozzájuk kulcs.

A mozdony lassan dőcögött hegynek felfelé... Fenséges kilátás nyílt a tengerre! Lent, a tengerparton, a hatalmas falak és csipkézett várfokok között fekszik a mesés szép Dubrovnik. A vonat merész serpentineken haladt egyre feljebb a tengerszinttől Hercegovina vad, romantikus, kopár karsztos hegyei közé. Az ormokon a ciprusfák magasba törő csúcsai között még utoljára le lehetett pillantani a nyugtalanul hánykolódó tengerre. A napsugarak csillogtak az átláthatatlan messzeségbe nyúló, ezüst hullámokon. Sejtettem-e, hogy a vonat ebből a földi paradicsomból a halálos veszedelembe visz? Titokzatos előérzet fogott el... Szarajevó előtt újból kinyitottam a bőröndömet, és beletettem a breviáriumomat. Nem kellene-e most

azt az írást eltüntetnem? Hagyd úgy, ahogy van, és bízd rá magad a Gondviselésre! Mégis nyugtalanul dobogott a szívem ettől a döntéstől. Kétségek között voltam, haboztam, és újból és újból azon tanakodtam, vajon okosan teszem-e? Elérem-e vele a célokat? Reméltem, hogy az utazók tolongása közepette a szarajevói állomáson elmerülhetek a tömegben. A kijáratnál némelyekkel együtt félreállítottak, és betoltak egy szobába. „Nyissa ki a bőröndöket!” Nyugodtan viselkedtem, de láthatóan elsápadtam. Hideg borzongás futott át a hátamon. A rendőrtiszt kezét pimaszul ráejtette a könyvekre és iratokra, és beleturkált a papírok közé. Aztán újból becsukta a bőröndöt, és félretolta. Folytatta a többi bőrönd átkutatását, miközben várnom kellett.

A dunai svábok megőrizték sajátos hagyományait és kultúrájukat kilenc különböző nyelvet beszélő szomszédjaik mellett, akiket hozzájuk hasonlóan a török elleni háborúk után telepítettek le, Európa különböző országaiból. A Bácskában és a Bánátban folytatott fejlett mezőgazdasági termelésnek köszönhetően a térség volt az ország éléskamrája. Amikor az irigy gyűlölet és a kommunista zsarnokság véget vetett ennek a kultúrának, hiányozni kezdett a kenyér, úgyhogy a kormány évente kénytelen volt sok ezer tonna búzát behozatni külföldről. A kenyér megteremtői pedig kezdtek éhen halni.

IV. A HALÁLRA KÉSZEN

■ A vallatás

Tito szállodáiban

– Láthatja, milyen előzékenyek vagyunk Önnel, tisztelendő úr! – hangsúlyozta a jugoszláv titkosrendőrség főrangú tisztje kifejezetten gúnyosan. – Íme, az első osztályú szálloda, amelyet ingyen bocsátunk a rendelkezésére – lépkedett előttem a szarajevói börtön legfelső emeletére vezető szűk lépcsőn.

A tiszt csizmájával belökte az egyik cella ajtaját, és intett, hogy menjek be:

– Itt fog nálunk vendégeskedni! Gyakran fogjuk Önt itt látogatni! – Széttárta karját, mélyen meghajolt, miközben ördögi mosoly ült ki az arcára. – Most végre ketrecbe zárhattuk a madárkát! Innen már többé nem menekül előlünk!

Szinte kábultan zuhantam le a négy szalmazsák egyikére. Felemeltem a szemem, és tekintetem az ablak rácsaira szegeződött. Most már rájöttem, hogy miért ült mellettem állandóan egy rendőr a vonatfülkében. Az egész úton olyan furcsa érzésem volt. Mintha egy fenyegető árnyék kísért volna. Már amikor Szarajevóban kiszálltam, akkor rosszat sejtetett a kommunista hivatalnokok nyers viselkedése.

Az elmúlt két év során négyszer tartóztattak le a kommunisták, de most igazán átéreztem a tiszt szavainak teljes súlyát: „Most már nem menekülhet előlünk!” – Tehát mindent felfedeztek. Igaz, hogy az utóbbi időben már felkészültem a legrosszabbakra. De ha valakinek a szívére teljes súlyával rázuhan egy teher, és azzal fenyegeti, hogy agyonnyomja, akkor az mégis teljesen más, mintha csak valami sötét sejtése lenne a jövőről. A legkeményebb embert is megpuhítja a rá váró sors bizonytalansága.

Óvatosan megfordultam, hogy nem figyel-e valaki az ajtón lévő kerek nyíláson keresztül. Aztán térdre estem, és jövőm sorsomat az isteni gondviselésre bízam.

Gyorsan megfordult a zárban a kulcs, én pedig még gyorsabban felugrottam a földről, nehogy egy istentelen ember kigúnyolhasson és kinevethessen, vagy akár a Mindenhatót káromolhassa.

– Itt van, amit megtarthat az holmidból. – Bedobta a cellámba törülközőmet és a darabokra tört szappant. Tehát mindent alaposan átvizsgáltak a bőröndömben! Azt hihették, hogy valamit a szappanban rejtettem el.

Megtörtén ereszkedtem vissza a szalmazsákra. Kusza gondolatok futottak át az agyamon. Reggel felszálltam a vonatra. Tegnap tettem le a tízéves jezsuitaképzést lezáró utolsó vizs-

gámat. Poggyászsomban a filozófia, a teológia és a természettudományok különböző területeivel kapcsolatos egyetemi dolgozataim voltak, amelyekre a kereszténységért folytatott harchoz volt szükség. Csupa olyan dolgozat volt, amelyeket ifjúságom teljes lelkesedésével csiszoltam a huszadiktól a harmincadik életévig, és amiből egy s más kiderülhet rólam. Lelkiismeretem nem vádolt, de ebben a pillanatban nem szabadulhattam a tagjaimat átjáró iszonyatos remegéstől.

Szemem előtt megjelent jó barátom, a hercegovinai Josef. Ő mondta nekem néhány hónapja:

– Mindent rejtél el, amit a dunai svábok meggyilkolásáról és megsemmisítő táboraikról leírtál, mert az ilyesmi csak árthat neked. Emiatt letartóztathatnak és súlyosan megvádolhatnak. – Most egészen tisztán hallottam jó barátom hangját. Akkoriban nem értettünk egyet. Tudom, hogy aggódott értem. De már akkor messzebb jártak a gondolataim. Akkoriban ezt gondoltam:

– Csak hadd találják meg az írásaimat! Habár ez az írás nekem árthat, de a megsemmisítő táborokban lévő honfitársaimnak hasznára válhat. Hiszen megakadályozták és megtiltották, hogy segítsék a haldoklóknak. Vajon ez a Tito elleni vádirat semmi hatással sem járna?

Akkoriban könnyen gondoltam, hogy nem fenyeget közvetlen veszély, de most kínzó érzés volt belegondolni a következményekbe. Vajon megbirkózom-e ezzel az önként magamra vállalt kereszttel?

– Tessék, ide üljön le! – A vizsgálótiszt széket tolt oda nekem az íróasztalához. Fel és alá járkált a hátam mögött. A reggeli nap metsző fénnel sütött az arcomba. A titkosrendőrség tisztje minden mozdulatomra odafigyelt.

– Tudja, milyen helyzetben van. Maga rendelkezik saját élete fölött. Nagyon könnyen segíthet magán. Miért is kínozna minket azzal, hogy valamit eltitkol? Megvannak az eszközeink, hogy mindent megtudjunk, és ez Önnek csak a hátrányára válhat. Minket az Ön ellenséges tevékenységének teljes tárgyi valósága érdekel. Pontosan tudjuk, hogy merre járt. Azt várjuk Öntől, hogy őszinte vallomást tegyen. Így segíthet a legjobban saját magán. Főleg azt mondja el, hogy igazából kinek a szolgálatában állt? Ki bízta meg magát?

– Senki sem bízott meg. Mindent saját kezdeményezésemből tettem – próbáltam előjáróimat tehermentesíteni. – Kivette pisztolyát a zsebéből, és játszadozott vele. – Maga a hatalmunkban van, és az OZNA nem ismer kíméletet a nép ellenségeivel szemben. A forradalom olyan sok véráldozatunkba került, hogy nem hagyjuk, hogy valaki az új rendet megpróbálja megingatni. Egy ilyen jezsuita csuhást, mint amilyen maga, örökre félreállítunk, ha az utunkban áll.

– Ezt hogy érti? Hogyan állhatnék én az útjukba? Úgy beszél, mintha egy egész hadsereggel szálltam volna magukkal szembe. Egyszerű pap vagyok, és csak a kötelességemet teszem.

– Ne tettesse magát! – folytatta nyugodtan – Tudunk mindenről, amit a nép és az állam ellen elkövetett. Sokkal jobb lesz, ha mindent őszintén bevall. Akkor mi is tekintettel leszünk magára, és országunk szocialista felépítése ellen elkövetett bűneit nem fogjuk annyira komolyan venni. Ha valaki beismeri bűnét, akkor annak a felét már meg is bocsátották. Megértjük, ha valaki hibát követ el, de azt be is kell ismernie, és el kell ismernie, hogy hibázott, mert csak akkor lehet szó a javulásról.

Mozdulatlanul ültem a fényben, és túlfeszített idegeim legkisebb rezdülését is kontrolláltam. Lassan, minden szót külön mérlegelve válaszoltam:

– Semmiben nem érzem magam vétkesnek, és nem tudok beismerni semmilyen hibát vagy akár bűnt, amit az állam vagy a nép ellen követtem volna el. Semmi közöm a politikához.

– Ezt majd meglátjuk. – Fogta az aktatáskáját, és kiment. Néhány perc múlva bejött egy másik férfi a szobába, hogy folytassa a kihallgatást. A nap már magasan állt az égen. Kibújt felöltőjéből. Ott állt az izmos férfi tengerészpólóban, és láthattam a karján lévő sebhelyeket, amelyeket „a fasizmus ellen vívott harcban” szerzett.

– Kinek a szolgálatában állsz? – kezdte indulatosan. Csak csodálkozva tekintettem rá.

– Felelj! Milyen idegen, ellenséges hatalom szolgálatában állsz?

– Ahogy láthatja, pap vagyok. Ezért Isten szolgálatában állok. Isten számomra se nem idegen, se nem ellenséges hatalom!

– Nem ezt kérdeztem! Azt mondd meg, hogy melyik nyugati imperialista hatalom fizet téged?

– Mi szerzetesek fogadalmat teszünk, hogy papi munkánkat ingyen végezzük.

– Ti jezsuiták a pápa szolgálatában álltok, és erre külön elköteleződtek.

– Ha az egyházat szolgálom, akinek a pápa a feje, azt nem tekintem egy ellenséges hatalom szolgálatának. Mi, katolikusok a pápát Krisztus földi helytartójának tekintjük.

– Zagyvaság! Talán azt akarod nekem bebizonyítani, hogy a pápa nem ellenzi a sikereinket? Ez még jezsuita ravaszsággal sem fog sikerülni.

Elkezdett faggatni életutamról.

– Amikor a néphadsereg kiűzte a fasisztákat Zágrábból, te akkoriban az Érseki Gimnázium ifjúsági lelki gondozásában tevékenykedtél. Felszabadító hadseregünk megérkezését követően letartóztattak. Nem így volt?

– Mindig szabadon is engedtek!

– Akkor népi szerveink súlyos hibát követtek el. Túl voltak terhelve a hatalomátvitel munkáival: de tudnod kell, hogy nem menekülsz olyan könnyen a kezünk közül. Biztosíthatlak újfent, hogy ha mindenről beszámolsz, amit népünk ellen tettél, azzal könnyíthetsz helyzeteden. Mindent pontosan akarunk tudni. Megígéred, hogy a teljes igazságot fogod mondani?

– Az igazságtól nincs mit tartanom. Ha maguk is annyira törekszenek az igazságra, mint én, akkor hamarosan megegyezünk.

A vizsgálótiszt nekiállt kivesézni egész életemet.

– Te, mint német, benne voltál a német szervezetekben. Ott volt a Kulturbund, aminek te is tevékeny tagja voltál.

– Nem voltam benne a Kulturbundban, sőt a nácik kigúnyoltak, és megbélyegeztek.⁹⁷

⁹⁷ Gruber gépelt kéziratában ez a szakasz is lényegesen részletesebb: „Nem voltam benne a Kulturbundban, és a nácik kigúnyoltak, megbélyegeztek.” Gúnyosan mosolygott, és csóválta a fejét. „Nem hisz nekem? Erre bizonyítékokkal szolgálhatnék az akkori újságokból. A Kulturbund Hitler nemzeti-szocialista pártja volt Jugoszláviában, és ti, svábok hazaárulást követtek el. Hiszen Jugoszláviában minden német Hitler híve volt, ezért kell nektek is Hitlerrel, a legnagyobb háborús bűnösrel együtt eltűnnötök.” Az utolsó szavaknál öklével az asztalra csapott. – „Önök mindenneelőtt tudnia kell, hogy a Kulturbundban a jogosan megválasztott

– Gúnyosan mosolygott, és a fejét csóválta, majd megnyomott egy gombot, mire megjelent a börtönőr:

– Elvtárs, vezesd a cellájába, de ne hagyd, hogy aludjon!

Fáradtan és kimerülten értem a cellámba. A török óratoronyban ütöttek az órák. Akkoriban még nem értettem a keleti időszámítást. Hamarosan a katedrális harangtornyában is hármat ütött az óra. Már harmadik éjszaka nem hagytak pihenni. Az egyik vizsgálótiszt a másik után ment el aludni, és az őt megjelent az ajtó előtt, amint a szemhéjam lecsukódott.

– Állj ide a falhoz, de ne támaszkodj, hogy láthassam, nem alszol-e! – Aztán kiment. A halántékom zúgott..., a szívem iszonyatosan dobogott..., térdem majdnem összeroskadt. Megpróbáltam minden lelkierőmet összeszedni, hogy pontosan megjegyezsem, mit mondtam az elmúlt három nap során; mert ezekre a válaszokra fogják építeni a további vizsgálatot. A kommunisták minden megtesznek azért, hogy belül megtörjenek, és így tegyenek terveik engedelmes eszközévé. Az igazság és az igazságosság zászlóvivőiként tetszelegnek, engem pedig hazugnak és gonosztevőnek, a nép ellenségének és az emberiség félrevezetőjének állítanak be. Kimondhatatlan keserűség nehezedett lelkemre a sok gúny és bántalmazás miatt. Bátorságot, erőt és vigaszt nyújtó gondolatokat kerestem. A szemem előtt megjelent egy kép, ami soha sem volt annyira élő, mint akkor: „Ő fő, vérrel és sebbel teli,/ Csupa fájdalom és csúfság,/ Ő fő, melyet gúnyból/ Tövissel koronáztak.”

Ezekben a keserű órákban ismeri meg az ember igazán az isteni mestert.

■ A vallatás

A következő napok egyikén kora reggel szokás szerint kihallgatásra vittek. Hatan ültek a szobában, és rám vártak. Egyikük – úgy tűnt, hogy ő az elnök – nyugodtan beszélni kezdett:

– Most érkeztem repülővel Belgrádból. – Egy írást mutatott, amelynek az volt a címe, hogy A dunai svábok helyzete Jugoszláviában. – Ezt maga írta, ugye? – mondta győzedelmes hangon. – Ebből az írásból az derül ki, hogy maga írt az egyházi előljáróknak, mégpedig a Vatikánnak. Ez csak a belgrádi pápai nunciuson keresztül történhetett. Láthatja, mi mindent

vezetőséget egy forradalom elsöpörte. Tehát nagy igazságtalanság, ha azt mondja, hogy Jugoszláviában minden német Hitler híve volt. Ha minden svábot mindenestül náciaként bélyegeznek meg, az igazságtalanság és tévedés. Az sem felel meg az igazságnak, ha a vajdasági svábokat hazaárulóként bélyegzik meg. A németek a jugoszláv hadsereg soraiban voltak az ország összeomlásáig, és csak azt követően hívták be őket a Bánátban és Szerémségben az új államrend törvényei szerint a német hadseregbe. Bácskában és Baranyában csak Magyarország összeomlását követően kényszerítették őket a Wehrmachtba. A kommunista funkcionárius ezeket a magyarázatokat képtelen volt tovább elviselni; [...]. „Ki követett el a jugoszláv területeken nagyobb rémtetteket, mint éppen a Prinz-Eugen Hadosztály? Ők voltak a nép legádázabb ellenségei. Felgyújtották a házakat. Ők voltak azok, akik bárhol is megjelentek, gyilkosságot és éhínséget hoztak magukkal! [...] Engedje meg, hogy ellent mondjak Önnek. Azt nem tudom, hogy mi történt a boszniai hegyek között. Azt tudom, mi történt a hazámban. Voltak ott német falvak, ahol a lakosság túlnyomó része Hitler és ideológiája ellen lázadt. Hogy ez a valóságnak megfelel, annak szemtanúja voltam, és ti mégis mindenkit egy kalap alá vesztetek, és kivétel nélkül mindenkit a megsemmisítő táborokba hurcoltatok. Hozzáartozóimat otthon a náci letartóztatták, és most mégis náci-csatlósokként kellett éhen halniuk a táboraitokban.” Gruber gépelt kézírata, 434f.

elmondunk magának, még akkor is, ha erről hallgatni akar. Minket főleg az érdekel, hogy kész-e nekünk elmondani a teljes igazságot. Hiszen Ön hosszabb időt töltött a „megsemmisítő táborokban”, ahogyan maga azokat hívja. Mondja meg nekem, honnan vette a pénzt az Ön által indított segélyakciókhoz? Honnan van az egyháznak pénze ilyen célokra?

– Ott van a Caritas Szövetség – feleltem nyugodtan. De úgy tűnt, hogy a magas rangú funkcionárius jól tájékozott volt, mert rögtön hozzáfűzte:

– Annak a legfelső vezetője Stepinac érsek, ugye? Rendkívüli szükséghelyzetben ő maga személyesen is cselekszik. Aztán maga volt még a pápai nunciusnál is? Mit mondott neki? Zavarba jöttem, de nem hagytam, hogy észrevegyék rajtam.

– Valamit csak mondott neki? Abban nincs semmi rossz! Amikor megérkezett Amerikából, maga átadott neki egy beszámolót? Miről számolt be akkor a svábokkal kapcsolatban?

– Ha tudni akarják, nem szégyellem bevallani, hogy mindenhol koldultam, ahol csak valamire számíthattam az éhségtáborokban haldokló ezrek érdekében. A szüleim is ott haltak éhen. Szívemre vettem a nép nyomorúságát és mindent megtettem, hogy segítséget szerezzek. Tetteimben nem látok semmi rosszat. Azok, akik segítettek nekem, csak jót tettek.

– De a mi szemünkben ez nem jótett. Maga a nép ellenségeinek, a fasisztáknak segített. Mellékesen pedig egy népellenes hatalommal lépett kapcsolatba.

– Szüleimet a fasiszták üldözték, és bántalmazták. Az egyház pedig nem ellenséges hatalom!

– A Vatikán számunkra egy idegen, ellenséges állam, és maga az ő diplomáciai képviselője felé tendenciózus híreket, hazugságokat és rágalmakat közvetített államunkról. Maga a mi szemünkben nem más, mint egy közönséges ügynök az ellenség szolgálatában. Ez az írás nem tartalmaz mást, mint hamis támadásokat és rágalmakat népi forradalmunk ellen.

Belül forrtam a dühtől. Tehát a kommunisták tagadni próbálják, hogy több tízezer ártatlan ember sínylődik a különböző éhségtáborokban, és közülük annyian életüket veszítették.

– Mondhatok erre valamit?

– Nem, maga csak akkor felel, ha kérdezik! – az elnök a többi funkcionáriushoz fordult:

– Ez csak a kezdet! Semmit sem szabad elhallgatni! Nem titkolhat el semmi. Nálunk nincs gyónási titok! ... Tudnia kell, hogy betörtünk a pápai nunciátúrára. Az amerikai Hurley püspököt elűztük, és minden iratát átkutattuk. Itt van minden feljegyezve! – Egy jegyzetfüzetet mutatott fel, és közben gúnyosan vigyorgott.

– Teljesen ártatlannak tartom magamat. Amit tettem, keresztény felebaráti szeretetből tettem.

– Micsoda, te jezsuita kutya! Közönséges kém vagy!

Sietősen felállt, és kiviharzott a kihallgatóteremből. Egy másik vette át az elnök helyét. A mappából kivett egy írást: A dunai svábok helyzete Jugoszláviában.

– Itt van a maga förtelmes gyalázkodó írásának a fordítása. Nézze meg, hogy pontosan van-e lefordítva. – Amikor az átnézéssel kész voltam, gúnyolódva így szólt: – Maga nagyon ügyes volt! A táborokban mindenhol túljárt őrünk eszén. Sikertelen mindegyik táborunkba belopakodnia. Rögtön nyíltan megmondom, hogy egyáltalán nem hiszem, hogy maga a vallási segítségnyújtás kedvéért tette ki magát az életveszélynek, hiszen őrt álló partizánjaink számára nem jelentene semmit, hogy kinyírjanak egy csuhást. Maga felsőbb egyházi kitűn-

tetésre számított, és ezért vállalkozott erre a kalandra. De túl későn jön az érdemrend, mert maga itt fog elrohadni börtöneinkben!

Felállt a székről, és fel és alá járkált, hogy megnyugodjon. Néhány perc múlva tovább folytatta írásom olvasását.

– Egyszerűen nevetséges, amit a pápának ír a „szeplőtelen szívű” Máriának tett fogadalomról. Ezt hogy értette? Itt egy fogadalmi templomról van szó a megszabadulást követően.

Hangosan a következőket olvasta fel a beszámolóból: „Ez a nép kétségbeesetten néz az elkövetkező tél elé. Ezekben a táborokban most szinte csak anyák és gyerekek vannak. Fogadalmat tettek Mária Szeplőtelen Szívének, hogy fogadalmi templomot építenek, amelyhez minden évben elzarándokolnak, ha a halálból megmenekülnek. Annak híre, hogy a Szent- atya ismeri táborait, és hangját mindenhol felemeli, ahol még ésszerűen gondolkodnak, vígasszal teli örömet ébresztett mindenki szívében. Senki sem hiszi el, milyen kegyetlen az istentelen kommunizmus!”

A komisszár gonoszul rám vigyorgott. Összeszorította ajkát és öklét, és dühében megbicsakló hangon ordította:

– Mondja meg, mit ért azon, hogy „ahol ésszerűen gondolkodnak?” Ez azt jelenti, hogy nálunk, kommunistáknál nem gondolkodnak ésszerűen. Nem így van? Maga a Nyugatra támaszkodik? – Nemet akartam mondani, és hozzá akartam fűzni: „Istenben bízom!” De a funkcionárius gyorsan felállt, öklével az asztalra csapott, és örülden tombolni kezdett:

– A Nyugat korhadt és rohadt, és érett alma módjára fog az ölünkbe hullani, megértette? A jövő a kommunizmusé. Ez ellen semmit sem segítenek az imáitok és fogadalmaitok!

Idegesen járkált fel és alá a kihallgató-szobában. Egy kis szünetet követően újból odajött az asztalhoz, és így szólt:

– Maga azzal védekezik, hogy papi kötelessége, hogy segítsen a rászorulóknak testén és lelkén. De akkor miért avatkozik bele a politikába?

– A politika miatt akar engem megvádolni? Hol volt bármi közöm politikához?

– Maga az írásában azt javasolja, hogy a dunai svábokat ki lehetne telepíteni Brazíliába. Ez nem más, mint egy politikai aktus. Erre nem kerülhetne másképp sor, csak a nyugati hatalmak beavatkozásával.

– Ez a javaslat, amelyet a legfelsőbb egyházi szervek hajtának végre, semmiképpen sem jelent Jugoszláviával szemben ellenséges politikát. Ez nem más, mint egy segélyakció, amelyben az Egyház ugyanúgy kifogástalanul tevékenykedhetne, mint a Nemzetközi Vöröskereszt. Nem lenne ez a javaslat segítséget a jugoszláv kormány számára, hiszen úgyszólván meg akar szabadulni a dunai sváboktól? És ha Brazília kész őket befogadni, akkor javaslatom mindkét állam számára hasznos.

A kihallgatások Szarajevóban több hétig tartottak. A kihallgató tiszték újból és újból megpróbálták rám bizonyítani a kémkedést, újból és újból összetűzésekre került sor a vallás „néppel szemben kártékony volta” és a papok állítólagos élősködő élete kapcsán.

■ Határokon átnyúló kézfogás

Fejemben a napok és éjszakák összekeveredtek. A cella mennyezetén mindig egyformán égett a vakító lámpa. Hirtelen egy egyenruhás állt mellettem, és rám kiáltott: – Azonnal ki- felé a holmiddal együtt! Az udvaron egy gépkocsiba dugtak. Néhány perces autózás után a városban egy másik börtön cellájában kötöttem ki. Alighogy kezdtem eligazodni új helye- men, már be is toltak hozzám egy másik sorstársat a cellába. Félénken szemléltük egymást néhány pillanatig, majd kezet nyújtottunk egymásnak.

– És az Ön foglalkozása?

– A jogtudományok professzora.

– Hol oktat?

– Itt Szarajevóban a Muzulmán Főiskolán.

– Akkor maga a szomszéd karról való.

– Ezt hogy érti?

Emlékeztem arra, a közelben volt a katolikus Teológiai Főiskola. Őt Ahmetnek hívták, és ötvenes éveiben járt. Lelkünk a magánzárkában töltött hosszú fogság után megnyílt. Beszélgettünk, és összebarátkoztunk. Ő, mint Mohamed tisztelője és én, mint Krisztus tanítványa gyorsan megtaláltuk a közös nevezőt.

– A kommunisták létünk alapját, az egy Istenbe vetett hitet akarják tőlünk megvonni. Ezért találkozunk itt ebben a börtöncellában. – Azután beszámolt a boszniai mohamedánok körében végzett nagy tisztogatási hullámról.

Amikor arra emlékeztem, hogy a katolikusokkal és vezetőikkel ugyanígy történt, elhangzott Stepinac érsek neve. Ahmet a katolikus főpásztorról úgy beszélt, mint egy rend- kívüli erkölcsi tekintélyről. – Az érsek kiemelkedő személyiség! – mondta. A mohamedán jogász ezeket a szavakat sugárzó arccal mondta. Most közelebb ment a cella ajtajához, hogy megnézzé, nem fülel-e valaki a kémlelőnyílásnál, mert úgy érezte, hogy túlságosan is szabad folyást engedett érzéseinek. Ahmet beszámolt arról, hogy Szarajevóban sok papot és a város ortodox püspökét is letartóztatták. – Át kellene hidalni azt a szomorú időszakot, amikor mindazok, akik Istenben hittek, egymással vitakoztak és harcoltak. Békülést kellene nyújtanunk egymásnak az istentelen közös ellenség előtt, és inkább arra a nagy jóra kellene összpontosítanunk, ami összeköt minket, mintsem arra, ami elválaszt minket egymástól. – Cellatársam helyeselt.

Másnap egy egyenruhás rontott be a cellába.

– Gruber, csomagold össze a holmidat, de azonnal! – Ahmet egy darabka kenyeret dugott a zsebembe, és odasúgta:

– A szabadulás után jöjjön, és látogasson meg!

– Szívesen, Ahmet úr! – Kocsival az állomásra vittek. Két fegyveres katona kísért. Értünk egy Janez nevű szlovén altiszt volt a felelős. Külön vonatfülkét kaptunk. Janez közölte velem:

– Ha megpróbál megszökni, lövök – miközben pisztolyára mutatott.

– De hát te katolikus vagy..., mernél löni egy papra?

– Még hogy katolikus! Meggyőződéses partizán vagyok! Inkább a te életed, mintsem, hogy sok évig üljek a börtönben!

A rozoga vonat behajtott az éjszakába. Elöttem fekszenek a bőröndjeim minden holmimmal együtt.

- Janez, megnézhetek valamit a holmim között?
- Felőlem! A könyvek nem veszélyesek! – mondta a parasztfiú.

Megkönnyebbült lélekkel találtam meg összes leírt beszédemet és tüzes hangú előadásomat, amelyeket a kommunisták betörése előtt tartottam az istentelenek ellen, és ezeket most észrevétlenül eltüntethettem.

Körülbelül száz kilométer elteltével kísérom a vonat rázkódásától mély álomba zuhantak. Az ajtó nem volt bezárva, és így éjszaka eltűnhettem volna. Lasva környékét jól ismertem. Arrafelé könnyen menedékre leltem volna a parasztnál.

– Nem, nem teszem ezt meg kettejükkal. Bármilyen áron is, de maradok, hogy tanúskodhassak az igazság mellett!

■ A foglyok tehetetlensége

A belgrádi Glavnjačában

Amikor felvettek a belgrádi központi börtönbe, a Glavnjačába, úgy tűnt, mintha nem tudnák, mit kezdjenek velem. A halálra ítélték föld alatti cellái foglaltaknak tünnek, ezért számomra átmenetileg egy szomszédos régi, primitív, de vaskos, még a török korból származó épületben jelöltek ki cellát. Ebben a helyiségben, ami régebben valószínűleg a börtönigazgatóság irodája lehetett, volt egy nagy ablak, ahonnan szép kilátás nyílt egy gondozatlan parkra zöld fákkal és bokrokkal.

Leültem a poros földre. Néhány napig senki sem törődött velem. Napközben valamikor egy merőkanálnyi ízetlen, üres, de meleg levest mertek csajkámba, és egy darabka kukoricakenyeret kaptam hozzá. Naponta egyszer kiürítették a küblit, de különben nem foglalkoztak velem. Ebben az időszakban nyugtató volt. A madarak szerettek. Odarepültek az ablakrácsra, elcsicseregtek éneküket, aztán újból visszarepültek a bokrok közé. Ebben a nyugodt börtön-sarokban a patkányok és az egerek háborítatlanul éltek életüket. Először féltéken, majd bizalommal kandikáltak be a törött ablakon, mielőtt meglátogattak. Isten bájos teremtményei! Nem zavartam őket, amikor a falon fel-le mászkáltak. Ők is ugyanolyan éhesek voltak, mint én, ezért türelmesen el kellett egymást viselnünk.

Ezt a világos szobácskát hamarosan elvették, és egy gyengén pislogó lámpával megvilágított földalatti folyosóra vezettek. Felrántottak egy súlyos, vasalt ajtót, és kezemben a holmimmal belöktek egy ablaktalan, bunkerszerű helyiségbe.

– Itt a cellád! – morogta az őr. Itt kellett majd nem egy évet eltöltenem. Azért, hogy ne veszítsem el időérzékemet, és hogy tájékozódjak az idő múltával az év napjairól – hiszen itt nem lehetett tudni, mikor van nappal és éjszaka –, a leves megérkezése után mindig egy rovást véstem poloskavérrel sűrűn bekent falinaptáromba. Imagyakorlatom végett nem hagyhattam figyelmen kívül az év ünnepnapjait! Elődeim hegyes eszközökkel vagy körömmel falra véselt feljegyzései politikai beállítódásuktól függően váltakoztak. A háború alatt

letartóztatott partizánok soraiból sütött a megszállók és a kollaboránsok elleni gyűlölet. Ezek közé volt vésvé egy keresztény kereszt. A horogkeresztet szétkaparták. Valaki más kivégzése előtt felesége és gyermekei iránti szeretete jegyében megindító búcsúszavakat írt: az örökkévalóságban való viszontlátással vigasztalódott. „Radije grob nego rob!” (Inkább a sír, mint rabság) volt egy másik halálra ítélt jelmondata.

A börtön legfelső emeletére vezettek. Kinyílt egy ajtó és betoltak.

– Üljön le itt! – mosolygott rám barátságosan egy elegáns úr, és rámutatott az íróasztala előtt álló székre.

– Gruber! – mondta aztán komolyan – Tudunk minden bűnéről. Ezek kínos dolgok, amelyeket szeretnénk együtt alaposan megtárgyalni. Csak hogy tudja, jóindulattal szeretnénk magával bánni. Őszintén szeretnénk magának segíteni, hogy kijusson ebből a nehéz helyzetből, ha jó szándékot tanúsít, és mindent nyíltan bevall.

– Szarajevóban már mindent közöltem, ami mondanivalóm volt.

– Csak lassan a testtel, kedves barátom. Maga nem csak Szarajevóban és Dubrovnikban tevékenykedett. Bolygó hollandi módjára körbejárta az országot, és úgy gondolta, hogy segít a rászorulóknak, nemde? Maga ezzel nekünk sokat ártott.

– Egyetlen szándékom az volt, hogy a legszegényebbeknek segítek, és vállalkozásaimat jó tetteknek tekintem.

– Nem kell tehát félnie, hogy mindenről nyíltan és egyértelműen beszéljen! – mosolygott hízelt arckifejezéssel. – Meséljen el mindent, és ha nem követett el hibát, akkor nyugodtan hazamehet!

– Lelkiismeretem nem vádol azért, hogy ezeket a segélyakciókat végrehajtottam, ahogyan az a jegyzőkönyvben is szerepel!

– Ha maga irányunkban jó szándékú, akkor az a törvényes út, hogy népi szerveiknél emeli fel a szavát. Miért nem tette ezt?

– Minden igyekezetem erre irányult! A táborok legalsó szintjein, de a körzeti, tartományi és szövetségi szinten is különböző helyeken próbálkoztam ez ügyben. Csak amikor minden út bezárult, akkor választottam azt, amit maguk kémkedésként rónak fel nekem.

Éjfél körül álmomból ráztak fel:

– Felkelni, gyertünk!

Kidörzsöltem az álmot a szememből, felkeltem a földről, és azonnal követtem az őrt, mivel mindig ruhában aludtam. Újból a kihallgatótiszt előtt találtam magamat.

– Maga azt állítja, hogy az egyház emberei irányunkban jóindulatúak. Ez miben nyilvánul meg? Milyen bizonyítékokkal tud erre szolgálni? Mutasson fel tényeket, mert ezzel sokat javíthat helyzetén. Hol vannak a tények az Ön jó szándékú hozzáállásáról a partizánok irányában? A nyíltszívű beismerés számunkra a baráti érzületet jelentené.

Tehát ő rejtegetni próbálja a kártyáit ebben a játékban, nekem pedig gyermeki nyíltsággal kellene játszanom, tulajdonképpen életgyónást kellene előtte tennem.

– Ha a maga partizánjai ilyen szerencsétlenségbe kerültek volna, akkor kétségkívül értük is segélyakciót indítottam volna. Segítőképpen viszonyultam a maguk beteg és sebesült katonáihoz, akiket a háború alatt az usztasák foglyul ejtettek. A szemináriumunk épületében feküdtek! – Fejét rázta, anélkül, hogy hitelt adott volna szavainak.

– Maga egy régi, reakciós életfelfogást képvisel. Az ilyen gondolatokat el kell vetnie, fel kell fognia a mai valóságot, el kell sajátítania a haladó álláspontot, be kell illeszkednie az új rendbe!

Valószínűleg ezt úgy értette, hogy engem is töltsön el az ördögi gyűlölet. Lazán feleltem neki:

– Én biztos vagyok keresztény álláspontomban!

– Biztosan téved! – felelte gyűlölködve. – A titóizmus az elmúlt hónapokban akkora haladást ért el, hogy a néptömegek ujjongva rajongják körül. Te maradtál az országban az egyetlen keményfejű, aki szembezáll felszabadító eszméivel. Kollégáid túlnyomó többsége beletörődött a tényekbe, és készen mutatkoztak, hogy részt vegyenek az ország felépítésében.

Láthatólag az úgynevezett „békepapokra” célt, akiket ostorral és mézeskaláccsal akartak a párt szolgálatába állítani⁹⁸.

– A szocialista-kommunista eszmék Olaszországban, Franciaországban, Németországban, sőt mindenhol érvényesülnek. A legnagyobb jó szándékkal mondom magának, hogy hagyjon fel zavaros álláspontjával, és hagyja, hogy meggyőzzék a munkások tömegének haladó eszméi. Ez előnyére válna!

Hallgattam, és lehajtottam a fejemet.

– A maga egész hozzáállása, az írásai hemzsegnek az ellenünk felhozott vádaktól. Szavaiból arra lehet következtetni, hogy maga minket bűnözőknek tekint. Hogy jön maga ahhoz, hogy igazságos felszabadító harcunkat bűnként állítsa be?

Villámgyorsan átfutott agyamon az összes szörnyűség, amit a kommunisták ártatlanok millióival szemben követtek el, szemem előtt lebegett a vörös propaganda hazugságtákolmánya, a legszívesebben égbekiáltó vádat emeltem volna, de úgy éreztem, mintha satuba szorítottak volna.

– A maga írása szerint mi tehát bűnözők vagyunk?

– Ezt nem én, hanem maga mondta!

⁹⁸ Ez valószínűleg azokra az úgynevezett pápi szövetségek tagjaira vonatkozik, amelyeket 1945 után az egész köztársaságban – az ortodox pápi szövetséget még államszövetségi szinten is – létrehoztak. Ezek a szövetségek az állami egyházpolitika két fő célkitűzését követték: az ideológiai befolyásolás mellett főleg az egyház struktúráját hivatottak gyengíteni (a „pozitív és negatív papok” megkülönböztetése, a hierarchia és az alsó papság eltávolítása egymástól, „az alsó papság deaktiválása”). Buchenau, Orthodoxie und Katholizismus, bes. 186-189. Wendelin Gruber persze biztos volt ezeknek a személyeknek a megítélését illetően: „A papok közül kikeresték maguknak a gyenge jelleműeket, akiket aztán fenyegetéssel arra kényszerítettek, hogy „békepapok” legyenek. Ezeket a gyenge papokat az állam anyagilag támogatta.” Gruber gépelt kézírata, 69. o. A gépelt kézirat jegyzeteiben ez ugyanúgy megnyilvánul: „A Tito-rezsim masszív nyomására a katolikus papok soraiban is voltak olyan gyenge jelleműek, akik engedtek, és beléptek az újonnan megalapított pápi szindikátusokba, ahol a pápával és a püspökökkel szemben tanúsított engedelmség fejében anyagi előnyökre számíthattak. Rendszerint ezek olyan emberek voltak, akik a nacionalista szélsőségből a szociális, kollektivisták szélsőségbe estek át. A szlovéniai Szent Cirill és Metód Egyesületen és a boszniai ferencesek Jó Pásztor Egyesületén kívül a kommunistabarát pápi csoportok jelentéktelenek voltak Jugoszláviában. A hívő nép bizalmatlanul viszonyult ezekhez az „árulókhoz”, noha ők a hatalmon lévőtől némi előnyöket tudtak szerezni maguk és a lelkipásztori munka számára. – A kommunista állam az Egyházügyi Hivatal eszközét használja annak érdekében, hogy az egyházat leigazza, és teljesen államhűvé tegye. Ezzel akarták a püspökök befolyását kikapcsolni.” Uo.

– Csak hogy tudd – ordított fel dühében –, minden, amit a párt tesz, jogos! Mindent megengedettnek kell tekinteni, ami a proletariátus győzelmét szolgálja!

Késő éjjel felébresztettek. A legfelső emeleten egy olyan vizsgálóbíró fogadott, akinek akkor volt először dolga velem. Barátságosan cigarettával kínált. Elutasításomra kedvesen unszolni kezdett, hogy ugyan gyűjtsak már rá egyre, mert akkor jobban fel fogok ébredni, és a beszélgetés gördülékenyebben fog haladni. Utolsó cigarettámat az érettségi után rendezett banketten szívtam 14 évvel azelőtt. A kábító aromájú füst jó érzéssel töltött el. Rögtön megfeledkeztem az állandóan kínzó éhségről. A római Gregoriana Pápai Egyetemen töltött diákéveimre való emlékezéstől lendületbe jött a beszélgetés. Az ókori római látnivalókról, a Forum Romanumról, a Colosseumról, a katakombákról és a különböző híres múzeumokról csevegtünk. Kihallgatóm jó beszélgetőpartnernek bizonyult, mivel ismerte az örök várost. Csodálta a Szent Péter Bazilika kupoláját, Michelangelo művét, Bernini oszlopcsarnokát. Szellemileg egyre közelebb kerültünk egymáshoz, mert a műalkotások szuggesztív erejükkel hatnak az emberi lélekre.

Amikor a római aszfalton vezető útjaimat kutatta, gondolataink hirtelen szétváltak. Rendőrségi nyomozókutya módjára szimatolta nyomaimat. Amikor a beszélgetés akadozni kezdett, más kérdéseket tett fel.

– Mit gondol az egyház struktúrájáról? A társadalmi forradalom korában ez a régimódi rendszer már elavult, nemde?

– Ezeket a műalkotásokat még generációk fogják csodálni. Ezek a művek az örök szépség visszfényei, és az emberek mindig csodálattal telve fognak előttük megállni – tértem ki előle.

– Igaz, hogy a szocialista forradalom a Kremlben lévő templomot sem pusztította el. A múltbéli műalkotásokat mindig tiszteletben kell tartani, de persze csak úgy, mint értékes muzeális emlékeket – mondta.

– Az élet megy tovább, ahogy Moszkvában, úgy Rómában is. Az egyházi körökben is új fejlemények tapasztalhatók. A katolikus egyház alsó papságában egyre több haladó mozgalom lép fel a felső papság kizsákmányoló hozzáállásával szemben.

Beszélg csak, gondoltam, és hagyd, hogy hallgassak, mert már látom, hová akarsz kilyukadni fejtegetéseiddel.

– Ilyen beszámolókat lehet olvasni az egész világról. Az egyházban mozgolódnak az elnyomottak! Szervezkednek és jogokat követelnek.

– Elvtárs, én ezt teljesen másképp látom! A gyalogságnak a tisztekkel együtt egyet kell értenie a vezérkari parancsnoksággal, és így kell minden pillanatban készen állniuk a bevetésre. Csak így győzedelmeskedhet a Jézus Krisztus által szított nagy társadalmi forradalom – válaszoltam a kommunisták szófordulatával.

– Igaz, hogy Krisztus a maga korában egyedülálló forradalmár volt. Hiszek Krisztusban, mert kommunista – idézte a forradalmi dalt, de hangja rögtön idegessé is vált. Nem távolodtak-e el a vatikáni urak teljesen Krisztusnak ettől a forradalmi vonalától? Nem fajzott-e el azóta túlságosan a kezdeti kereszténység?

– Úgy érti, elvtárs, hogy az egyház elárulta Krisztus programját, vagy ahogyan Ön mondáná, az egyház elszakadt a proletariátus felszabadításának eszméjétől, és a kapitalisták farvizébe került?

– Éppen erre akartam utalni. Az egyház, mint intézmény teljesen kapitalizálódott. Karl Marx és Lenin harcoltak a munkástömegek jogaiért, amelyekért hajdan Krisztus is síkra szállt prédikációiban.

Megpróbáltam elmagyarázni neki, hogy az egyház is törődik a munkásokkal, és hogy éppen a dialektikus materializmus jóslatai nem teljesültek. Ténylegesen sehol sem látható az osztály nélküli társadalom. Erre dogmatikus magatartással vádolt, de el kellett ismernie, hogy a kommunisták is dogmák alapján cselekszenek. Újból és újból megpróbálta segélyakcióimat kiforgatni, mintha a Vatikán megbízásából végeztem volna kémtevékenységet. Konok vitába szálltunk a „kémkedés” fogalmát illetően. Végül erkölcsi bűnöket próbált meg rám fogni, hogy megalázzon. A szóváltás egyre hevesebbé vált. Végül már annyira fülsiketítően ordított, hogy besiettek segédei és pribékjei a szomszédos szobából. Berángattak egy másik helyiségbe, ahol kézzel, ököllel, csizmájuk rúgásaival csak úgy záporoztak rám az ütések.

A földre zuhantam, ahol aztán vasalt csizmájukkal még jobban megdolgozhattak. Szándékosan össze-vissza tapostak. Még homályosan hallottam, amikor megkérdezték egymástól: „Jöhet most a keresztelő?” Valószínűleg a szokásos vizes kínzásról volt szó. Néhány fájdalmas ütés után többé nem tudtam magamról.

■ Lelkiismeretvizsgálat

Hetek és hónapok teltek el. Testemen a kék, sárga és zöld foltok, a kínzás nyomai lassan elhalványultak. Az idő begyógyítja a sebeket. Továbbra is lelki nyomást gyakoroltak rám, többek között azt állítva, hogy minden rendtársam csatlakozott a rezsim békepapi mozgalmához.

Az éhség, a hiányzó levegő és a hideg szorítása egyre fokozódott, és egyre jobban próbáltak zsarolni. Lelkileg is annyira meggyötörték a legaljasabb megalázásokkal, szidalmazásokkal, sértésekkel és káromlásokkal, hogy az a sovány kukoricakenyér és a levesnek nevezett sőtlan lé is megkeseredett a számban. Nap mint nap nagy kínomba került dolgom elvégzése is, mivel nem adtak küblit bunkerembe. Nem akarták az ajtót se kinyitni, nehogy beáramoljon a friss levegő cellámba.

Nagy erőfeszítésre volt szükségem, hogy szellemileg éber maradjak, és ne örüljek meg. Ellenségeim minden körülmények között meg akartak lelkiileg törni, rá akartak kényszeríteni, hogy feladjam. Napi elfoglaltságom középpontjában az ima és az éneklés állt. Decemberben, advent idején Loyolai Szent Ignác példájának megfelelően havi lelkigyakorlatot végeztem.

Az Istenbe vetett hitből, a Máriával, az angyalokkal és Isten szentjeivel folytatott beszélgetésből nap mint nap erőt és új bátorságot merítettem az élethez. 1947 karácsonya! Szálmás nyomorúságomban és a gyötrő éhezésben mennyire közel éreztem magamat az isteni gyermekhez! Bunkerem hirtelen a betlehemi istállóvá változott. Csak most értettem meg először igazán a Szent Család szegénységét és nélkülözését. Saját magamon is megtapasztaltam az isteni gyermek vacogását a hidegben a szalmán. Csak most éreztem magamat iga-

zán Krisztus közeli és bensőséges tanítványának. Nem messze tőlem az egyik cellában egy csoport német fogoly a Csendes éjt és más karácsonyi énekeket énekelte. Úgy hangzott fülemben, mintha az angyalok énekeltek volna a folyosó fölött, ahol a pásztorok örködtek. Kimondhatatlan öröm fogott el, amelyet addig egyetlen karácsonyi ünnep alkalmával sem tapasztaltam meg. Én is velük énekeltem. Ez minden szenvedésemet és keserűségemet elvette! Örömben sírtam...

Ezen a karácsonyi ünnepen nagy lelkiismeret-vizsgálattal voltam elfoglalva. Hogyan juthattak ennek az országnak a keresztényei odáig, hogy nem voltak képesek az istentelen kommunizmust megakadályozni? Sok múlott a keresztények lanyhaságán, közönyén, és sok azon is, hogy a papok és a laikusok egyaránt túlságosan vakon szolgálták a nacionalista államot. Hátamat a cellaajtó felé fordítottam, hogy őrzőim ne láthassanak a kémlelőnyíláson, és gesztikulálva beszéltem: – Ó, mi, keresztények bárcsak egy töredékével is bírnánk a kommunisták lelkesedésének, amellyel ők olyan önfeláldozóan szállnak síkra hamis eszméjükért! – Hirtelen elhallgattam. Egy gondolat megragadott. – Vajon nem fogok-e vállalkozó szellememmel mindenhol konfliktusokba ütközni? Nem fogok-e langyos keresztény testvéreim és paptársaim körében ellenállást ébreszteni? Nem fognak-e olyan elviselhetetlenül buzgó, túlfűtött és mértéktelen zelótának tartani, akit józan észre és tapintatra kell tanítani? Nem fogják-e környezetemben könyörgéseimet szemrehányásnak tekinteni? – Leereszkedtem a kemény padlóra, mert ez a nyomasztó gondolat maga alá gyűrte!

■ Kapcsolat a külvilággal

Egy papírdarabba tekert ceruza gurult be a súlyos, vasalt ajtó alatti résen börtöncellámba. Üdvözlét a szomszédomtól! Örömteli üdvözlétem kifejezésül hevesen kopogtatni kezdtem a betonfalra. A cédulára írt válaszon, amit szomszédom egy bizonyos helyen fog megtalálni a mosdóhelyiségben, bemutatkoztam, hogy pap vagyok, és jól ismerem szülővárosát, Eszéket. Nagyon érdekelték volna a morzejelek, csak sajnos kiestek emlékezetemből. A következő nap berepült egy cédula a cellámba, rajta a morzeábécével. Ezentúl szorgalmasan üzeneteket kopogtattunk egymásnak a falon át. Cellaszomszédom hívó keresztény horvát. Tiszt, akit az kommunista-ellenes ellenálló harcok során fogtak el a boszniai hegyekben, és ebbe a halálcellába zárták. Minden nap várja kivégzését, közölte velem tömören és velősen.

– Meggyónhatnak a falon keresztül? – kérdezte tőlem.

– Igen, persze! – hangzott válaszom.

– Mikor végezhetnének el? Lehetséges, hogy már ma éjszaka likvidálnak.

– Amikor kívánja! Mindig a rendelkezésére állok!

– Csináljuk egy kicsit később... Most olyan sok itt a zaj... megzavarna minket!

– Rendben! Csak jelezze, amikor megfelel Önnek!

– Ha Ön, atya, újból kiszabadulna, akkor értesítse a feleségemet!

– Szívesen! De a vizsgálóbírák biztos kivégzésemről beszélnek!

A Glavnjača beton folyosói valamennyire elcsendesültek. Nem hallatszott már az altisztek fontoskodó kiabálása, sem haragos tombolása, sem felfuvalkodott parancsolgatásuk. Az üres

leveses dézsák dübörgése, a vizesvödrök csörömpölése, amivel egész nap a folyosók betonját mosták, megszűnt. A redárok – alacsonyabb büntetésre ítélt rabok – szívesebben végzik ezt a házimunkát, mintsem hogy tétlenül üljenek celláikban és töprengjenek.⁹⁹ A börtön hatalmasságai visszavonultak családjukhoz, vagy inkább az éjszakai szórakozóhelyekre. A rabok – mint méhek a hatalmas méhkasban –, a halálos ítéletre várók éppúgy, mint azok, akik ennek még a gondolata ellen is tiltakoztak és a remény utolsó szalmaszálába kapaszkodva minden létező ürüggyel álltatták magukat, mind-mind éjjeli nyugovóra tértek. Szerencsés az, akinek van takarója a hideg ellen. Már körülbelül 8 hónapja vagyok itt, de semmilyen ágyneműt nem kaptam. A hideg, mint vadul maró rozsda, rátapadt végtagjaiban a csontokra, időnként alig tudok már mozogni. Kezem és lábam állandóan kék, a hidegtől dagadt. Sok fagydaganatból véres genny folyik. Kopogást hallok a falon.

– Elkezdjük? – kérdezi a halálra ítélt.

– Jó! Én készen állok! – hangzott a válaszem.

Az ujj- és ökölcsapásokkal kifejezett morzejelek – pontok és vonalak – csak úgy száguldottak a falon át. Szívbéli ügyeivel hamar végzett. Szíve mélyéből kibeszélte magát Megváltója, Krisztus előtt, miközben a pap, mint gyóntató atya csak Krisztus árnyékszerepét játszotta. Kopogásunk hangos rezonanciáját a beton messze, a felsőbb emeletekig közvetítette, mivel egy ör hirtelen éles hangon odakiáltott társának a hosszú folyosó másik végén: „Valahol kopognak!” Ezt a hangot pontosan hallottam.

– Bűnbánat ébresztése! Most következik a feloldozás! – és máris cellám közepén feküdtem, és szörnyen horkoltam. Pontosán hallottam, ahogyan környezetemben a kémlelőnyilasok vasfedelét becsapták. Tehát az ör a közelben keresi a „bűnözőt”. Egy mérges szem nézett be hozzám, és ezt mormolta: „Semmi gyanús!” Csak most vettem észre, hogy ujjam a kemény fal kopogásától csúnyán vérzett. Számba vettem, és lenyaltam a vért, ahogyan a kutyák szokták ápolni sebeiket. Megnyugodva aludtam el. Másnap reggel megpróbáltam köszönteni a szomszédomat, de nem adott választ. Sorstársam lelkéért imádkozva örültem, hogy utolsó útja előtt még sikerült neki megadnom a hit vigaszát és a lelki békét. Már ezért megérte, hogy ekkora szenvedésbe taszítottam saját magamat. Az Úr Krisztus magára vállalná a kereszthalál szenvedését egyetlen emberért is, hogy ezzel megmentse. Azért szállt alá a mennyből, hogy halálszenvedésével fizesse meg értünk, bűnös emberekért ezt a magas váltságdíjat.

Egész nap társam tragikus elvesztésének hatása alatt álltam. Mennyi vigaszt nyújtottunk egymásnak kölcsönösen a falon keresztül! Ennek a horvát szabadságharcosnak a hősiessége megszégyenített, amikor néha rám tört a tétova és felőrlő gyávaság. Ilyenkor keményen rászóltam magamra:

– Te gyáva nyúl! Miért ragaszkodsz olyan görcsösen az életedhez! Úgyis egyszer meg kell halnod. Hajdan oly nagy ígéreteket tettél hadvezérednek, Jézusnak, aki bátran vitte előre keresztségét, hogy követni fogod, bárhová is megy, most pedig lapulsz! – Ilyenkor az a gondolat vigasztalt, hogy az Úr is sóhajtozva imádkozott az Olajfák hegyén Atyjához: Atyám, ha akarod, kerüljön el ez a kehely! De ne az én akaratom teljesüljön, hanem a tied! (Lk 22,42)

⁹⁹ A régi magyar börtönnyelvben „házi” volt a nevük. (Cs. B.)

■ Egy jelentős dátum

Megpróbáltam méltósággal és bátran viselni a borzasztóan kínzó éhséget. Már hónapok óta éppen csak annyit adtak ennem, hogy ne haljak éhen. Míg állandóan az éhhalállal küzdöttem, hallucinációk rajzottak a fantáziámban. Transzállapotomban úgy éreztem, mintha a levegőben lebegnék. Ó, mennyire jó a levegőben repülni! Aztán újból felébredtem, mintha álmodtam volna, és keserűen tudatára ébredtem halálküzdelmemnek. Mozdulatlanul feküdtem a földön. Jött egy orvosnő, és injekciókat adott. Ki tudja, milyen célból? Nem elégedett velem beszédbe. Apátiámban már minden mindegy volt.

A létért folytatott küzdelem az ember ősi ösztöne, amelyet Isten ültetett el benne. Időnként sikerült a mosdó- és egyben WC-helyiségben a szemeteskukából, ahová a hulladékot dobták, néhány darabka kemény kenyeret kihalásznom, amit más foglyok dobtak el. Kabátom alá eldugva sikerült így Isten adományának egy darabkáját becsempésznem cellámba, és miután „fertőtlenítettem”, olyan gyorsan lenyeltem, hogy az már megalázó volt. Az éhség vakká teszi az embert. Közben arra kértem Isten, hogy a rajta lévő bacilusok ne ártsanak nekem. Most is rogyadozó térddel támolyogtam ki a mosdóhelyiségbe. Elsötétült a világ a szemem előtt. Támolyogva kapaszkodtam a falba, nehogy elessek. A kísérő ör élénk beszélgetésbe bonyolódott társával egy sporteseményről, és pillanatnyilag nem figyelt oda. Amikor beléptem az ammóniaszagú klozettbe, a kövér patkányok surrogva szétrebbentek. Rokonságuk aprajával-nagyjával együtt ügyesen felmásztak a falra és a fülkék deszkáira.

Megláttam a szemeteskukában egy szép kenyérdarabot, amit egy hízott patkány fogott, és rágott nagy élvezettel.

– Fogd meg, és vedd el tőle! – szóltam rá magamra. A bestia tényleg el is tűnt a ronda hordóból, amikor meglátott, és az értékes kenyér maradéka eltűnt a kabátom alatt. – Szerencséd volt – mondtam magamban, és az ör ideges Brže! (Gyorsabban!) kiáltására bizonytalan léptekkel visszatámolyogtam a cellámba. Az ajtó küszöbén azonban motozásra került sor, felfedezte a kenyérdarabot, és feldühödött. Elvette tőlem kincsemet és visszadobta a hordóba. Haragos szóáradatával hangosan ezt kiabálta, hogy azt minden cellában hallják:

– Popovi lopovi! (A papok tolvajok!) – Pontosán tartotta magát megbízója parancsához:

– Dögöljön éhen a vatikáni kém, ha nem akar beilleszkedni rendszerünkbe!

Erre megjelent a legfelső emeletről az egyik hatalmasság, és cinikusan rám förmedt:

– Ne lopj, csuhás!

– Tehát szemetekben azok a förtelmes bestiák a mosdóban értékesebbek, mint egy emberélet? – nyeltem le a belőlem feltörő kérdést. De aztán úgy robbant ki belőlem, mint egy lövedék:

– Ha már meg akartok ölni, akkor mire vártok, mit kínoztok egyfolytában? Hajtsátok végre, amit terveztek! – miközben egész testemben remegtem az izgatottságtól. Elcsuklott a hangom. A titóista funkcionárius néhány pillanatig úgy állt előttem, mintha kővé vált volna. Lassacskán összeszedte magát, és sértő gyalázkodásokat zúdított rám. Csak úgy záporoztak rám a megszégyenítő gyalázkodások: – Te csaló, te szélhámos, te tolvaj, te bandita, te népellenesség, te hazug képmutató, te népféltrevezető, te reakciós, te ellenforradalmár, te aljas fő kém, te gyilkos! – És végül mindezek megkoronázásaképpen:

– Te nyomorult pápasegéd! – ezzel kifröcsögte magából lelke egész mérgét és leköpött.

Mivel a különböző vizsgálóbírók által vezetett kihallgatások megakadtak, újból egy teljes hónapig hagyták, hogy bunkeremben sínylődjek. Mivel azután sem történt semmi, éhség-sztrájkjal fenyegetőztem, hogy az uraságokat arra kényszerítsem, a saját törvényeik szerint cselekedjenek. Egy testes elvtárs lépett be a cellámba:

– Csak sztrájkolj, akkor végre megszabadulunk tőled! – Közben szarkasztikusan vigyorgott. Beláttam, hogy ily módon nem gyorsíthatom egy év bunkerfogság után sem a bírósági eljárásomat.

Az a sok szidalom, amivel nap mint nap illettek, még elviselhető lenne volna, mivel ezzel csak saját lelki sivárságukat tükrözték. De amikor elkezdtek szexuális erkölcstelenséggel és szemérmertlenséggel rágalmazni, az a lelkem mélyén nagyon megviselt. Ezek a piszkos alakok képesek rá, hogy szoknyavadásznak beállítva kurvázásokba és szexuális perverziókba is belekeverjenek? Ettől bensőmben mérhetetlenül felháborodtam.

A megátalkodott kihallgató tiszt ekkor energikusan kopogott az asztalon, és vérvörös fejfel, tombolva ordította:

– Vannak tanúink!

Cellámban a gyengeségtől a betonfalhoz támaszkodva ültem, és magam elé bámultam. Tényleg ezt tették némelyekkel a szerzetestársaim közül. Nem tudták magukat megvédeni, és így saját híveik előtt bemocskolva szálltak a sírba.

– Istenem, csak ezt ne! – könyörögtem szívem legmélyéből. A hatalom istentelen birtokosai nem akarnak a papokból mártírt csinálni, hanem szégyentelen bűnözőknek állítják be őket, hogy elítélhessék őket. Nem ezt tették a nácik is? Ez ellen egész bensőm tiltakozott. Hogyan tudnék beletörődni, hogy tisztán megőrzött erkölcsömet széttapossák, és egész papi valómat a világ nyilvánossága előtt szégyenletesen bemocskolják?! Egész éjszaka forgolódtam cellám kemény padlóján, és kimondhatatlan lelki fájdalommal ezt sóhajtottam: – Istenem, bármit, de ezt ne hagyd, különösen azokra az ártatlan gyerekekre tekintettel ne, akiket lelki gondozóként rám bízál! – És úgy tűnt számomra, hogy az Úr halkán odasúgta nekem:

Szépen csillogó koronát kívánsz magadnak erkölcsös törekvéseért? Tekints csak töviskoronámra, amelyet utolsó bűnözőként kaptam az emberekért vállalt jótéteményeimért. Azt akarod, hogy neked jobb legyen, mint nekem?

– Uram, segíts, hogy követhesselek Téged. Vigyél magaddal! A Te segítő kegyelmed nélkül semmire sem vagyok képes!

Hetek múltak el. Minden nap húztam egy strigulát falra rajzolt naptáromba. Aztán egyik éjszaka olyan lelki élményem volt, amit itt nem tudok részletesen leírni. Testi és lelki erőm láthatólag a végét járta. Nyomorúságosan feküdtem bunkertömlőcőmben, a testi összeomlás, de még inkább a megháborodás ellen védekezve.

Újból elfogott a kilátástalanság és reménytelenség érzése. A megsemmisítő táborokban végzett tevékenységem céltalansága sötét kétségbeesésbe taszított. Mivel úgy tűnt, hogy utolsó erőm is fogytán van, jó szándékú vakmerőségem haszontalan, sőt esztelen butasággá vált. – Azt hitted, hogy életedet kockáztathatod azért, hogy megszabadítsd népedet a haláltól? Most pedig meghalsz, embereid a tömegsírhoz zuhannak, anélkül, hogy lelkükbe bárki

is bátorságot öntene, és utolsó vigaszt nyújtana nekik. Egy egész népcsoportot irtanak ki anélkül, hogy tiltakozásul bárki is felemelné az ujját. A vérengző hóhérlégények a világ nyilvánossága előtt mint úriemberek, hősök és az emberiség előharcosai lépnek fel. Tapsvihart aratnak Keleten és Nyugaton egyaránt. Mára a gonosz és a gyilkos szalonképesse vált. Értelmetlennek számít, ha valaki síkra száll az igazságért és a jóért. Nem rontottad-e el az életed, és nem jutottál-e tévútra? – kérdeztem saját magamtól. Érthetetlen mélységből, szinte a pokol torkából, mintha magától a megtestesült sátántól tört volna rám állandóan a vívódás. Megpróbált egyre mélyebbre rántani a kétségbeesésbe, és öngyilkosságba hajszolni.

Mindaz, amiben reménykedtem, és amiben bíztam, eltűnőben volt. Minden meggyőződésem, amit életemben és tanulmányaim során elsajátítottam, üressé, semmivé, jelentéktelenné vált.

Hatalmas, szurokfelete felhők és viharörvények törték meg utolsó ellenállásomat. Eluralkodott rajtam a kétségbeesés. A vörös sárkány tágra nyitotta előttem förtelmes torkát. Megpróbálta bennem kioltani az utolsó reménysugarat. Remegtem ettől a valóságtól. Hideg borzongás járta át egész lényemet. Úgy tűnt, hogy valami ellenállhatatlanul ránt le a mélybe.

Esdeklően hívtam Máriát segítségül. Kinek másnak köszönhetem különben azt a világos fényt, ami hirtelen körbevett sugarával? A mysterium tremendummal et fascinossal találkoztam.¹⁰⁰ Sziklaszilárd volt a meggyőződése, a legkisebb kétely nélkül, a bizonytalanság legkisebb szikrája nélkül egyértelmű volt számomra:

– A sok ezer gádori és rezsőházai rab fogadalmá meghallgatásra talált! A táborlakók szabadok, és a megsemmisítő táborokat feloszlatták!

Bárki bárhogyan magyarázhatja ezt az eseményt, életemben még soha nem tapasztaltam olyan mennyei vigasztalást, mint ami akkor elfogott. A sötét éjszakából meglepő módon örömteli világosságba jutottam. Ebben a pillanatban azt is pontosan tudtam, hogy nem fognak kivégezni.

– Milyen nap is van ma? – kérdeztem, és odafordultam falinaptáromhoz, amit köröm-mel rajzoltam a betonba. 1948. március 24-e volt, a gádori haláltáborban tett fogadalmunk évfordulója. Akkor, Gyümölcsoltó Boldogasszony Mária-ünnepe előtt egy nappal adatott meg számunkra, hogy könnyek között, Mária közbenjárásával, ünnepélyes hűségfogadalmat tegyünk Isten előtt. Bunkertömlőcőmben felujjongtam túlradó örömömben. Most már elvehetik a fogdmegek az életemet! Céloamat elértem, mivel a foglyok kiszabadultak. Istentelen megfigyelőimre tekintet nélkül, sugárzó örömmel Mária-énekeket énekeltem a cellámban. A börtönőrök benéztek ketrecembe, és odasúgták egymásnak: „On je poludio!” (Ez megbolondult!)

¹⁰⁰ Valláseméleti fogalom az egyszerre rettentő, megrendítő és vonzó misztikus élmények megnevezésére.

■ A vég előtt

Balgán Krisztusért

Leplombált kocsival vittek a belgrádi pályaudvarra. Ott álltam egy sarokban, összekötözött kézzel. Beburkoltak a napsugarak, s ezzel olyan jót tettek. Borzalmasan nézhettem ki, mert az arra járó iskolások félve néztek rám, és ezt suttogták:

– Egy bandita! – A felnőttek nagy ívben kikerültek. A hangosbemondó metsző hangon harci szónoklatokat harsogott a nép ellenségei ellen. Összereztemem.

– Vajon ez nekem szól? Talán fel akarják ellenem heccelni a népet, hogy megclinseljenek? – De semmi sem történt. A kísérő személyzet a pályaudvar büfépultjához támaszkodott, és szemét rajtam tartva élvezettel itta üdítőjét. A hangosbeszélőből szóló uszítások kétség kívül a sztálinisták ellen irányultak, akiket most olyan radikálisan irtottak ki az országból. Pedig még nemrég Sztálin volt a jugoszláv kommunisták bálványa.

Zágráb felé a vonaton kísérom gondosan őrzött. Az újságból egyetlen sort sem olvashattam el. A zágrábi pályaudvaron nagy néptömeg gyűlt össze, ezért öröm sietségre sarkallt, hogy ne tűnjek fel papi mivoltomban. A vörösök nem szívesen hallották, ha egyházüldözőnek titulálták őket. A katolikus Zágrábban egészen más volt az emberek tekintete és arckifejezése, mint a pravoszláv Belgrádban. Ezt egy pap különösen jól megállapíthatta.

– Nézd, egy megláncolt pap! Az arra járó ismeretlenek szavaiból részvét, rémület, csodálkozás áradt.

– Ezt az atyát ismerem! – Mennyire szívesen odakiáltottam volna ezeknek a jó embereknek, hogy:

– Menjetek, mondjátok meg szerzetestársaimnak, hogy éhen halok!

A fekete marica¹⁰¹ a Savska utcai fogházba szállított. Beraktak egy előszobába, amíg a felvételi formaságokat intézték.

– Hoppá! Egy újság! Egy egész újság! Ez hogy lehetséges? – Rögtön olvasni kezdtem. Vastag betűkkel ez állt a címdoldalon: „Dr. Dragoljub Jovanovićot, a nép ellenségét 10 év börtönre ítélték!”¹⁰² Ez a baloldali érzelmű parasztvezér segítette Titót nyeregbe, most pedig

¹⁰¹ Marica = rabszállító kocsi (argo).

¹⁰² Dragoljub Jovanović (1895–1977) főiskolai professzor és politikus. A habilitált jogászt a Jugoszláv Királyságban többször is elítélték politikai akciói miatt, majd elbocsátották a belgrádi jogi karról. Még a háború előtt a Népi Parasztpárt alapító tagja volt (1940), a párt 1944/1945-ben a jugoszláv népfronthoz (Jedinstveni narodnooslobodilački front Jugoslavije – JNOF) csatlakozott, és nyolc képviselővel részt vett az ideiglenes nemzeti gyűlésben. Jovanović ugyanakkor visszatért a belgrádi jogi karra. Az 1945. november 11-i választásokon (a kétkamarás parlamentbe) a Paraszti Néppárt csak öt mandátumot szerzett, aminek hatására Jovanović, aki előzőleg a „népfront-modell lelkes harcosa” volt, nyíltan bírálta az alkotmánytervezetet, a KP uralkodó szerepét a népfronton belül, az agrárreformot stb. A „jugoszláv társadalom lopakodó szovjetizálódása” miatt érzett aggodalmában a „parasztág társadalmi rétegének politikai felértékelését” követelte – a kritikusok ezt többek között „burzsoá” politika színében tüntették fel. Jovanović 1946 júliusáig folytatta bírálatait, azonban a hónap végétől kezdve kizárták a népgyűlés bizottságából, a pártból, valamint a jogi fakultásról. 1947 májusában letartóztatták, majd ezután börtönbüntetését töltötte (1955-ig). 2009/2010-ben rehabilitálták. Vö. Džaja, Srećko M.: Die politische Realität des Jugoslawismus (1918–1991). Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas. München 2002, 107f., 111–114.

távoznia kell, mert nem akar a kommunista párt játékszere lenni. Ennek az egyetemi professzornak ismernie kellett volna a kommunisták politikai játékszabályait. Nem kellett volna korábban vakon hagynia, hogy kihasználják, és a vörösök szekérébe befogják.¹⁰³

Most elvégeztek minden bűnügyi formaságot, lefénnyépeztek, és ujjlenyomatot is vettek rólam, nem úgy, mint három éve, amikor először „vendégeskedtem” itt. Egy hivatalnok megint szétválasztotta azokat a holmikat, amiket a cellába magammal vihettem, azoktól, amelyeket őrizetbe vettek. Könyveim között egy értékes könyvecskét fedeztem fel, a Krisztus követését¹⁰⁴ magyarul, és megkértem, hadd vigyem magammal ezt a kincset. Cserébe, a szemem láttára, szó nélkül a zsebébe tolta az órámat. Ebben a börtönben újból kezdődött az éhezés, de örültem, hogy elfoglálhattam magam „Krisztus követése” olvasásával, és így agyonüthettem az időt. Amikor az értékes könyvecskét már többször végigolvastam, elkezdtem a legjobb fejezeteket kívülről megtanulni. A kereszt hordozásáról szóló nagy fejezet annyira tetszett, hogy jó ütemben haladtam a memorizálásával. A magányban emlékezetem sokat veszített élességéből. Ezzel a gyakorlattal akartam a veszteséget bepótolni. Néhány nap elteltével már képes voltam pár oldalt kívülről felmondani.

Zágrábban a Savska utcai börtönben újból éhezésre fogtak. Erőm újból fogytán volt. A vitaminhiány és a hosszan tartó éhezés annyira legyengített, hogy már alig tudtam megmozdulni. Jóbbhoz hasonlóan sóhajtoztam és szívemből könyörögtem Istenhez, hogy vegye el nyomorult életemet. Amikor a börtönőr kinyitotta cellámat, és csajkámba merte az ízetlen lötytyöt, amit levesnek neveztek, már előre remegtem a félelemtől, hogy meg kell mozdulnom, hogy néhány lépést meg kell tennem. Az ember megsajnál, bejött a cellámba, és megtöltötte csajkám a sötét lével. Meg voltam győződve róla, hogy elérkezett a vég. A Krisztus követése II. könyvének 12. fejezetéből kívülről megtanult oldalak mennyi vigasszal töltötték el lelkemet. Másnap a felső emeletre rendelték kihallgatásra. Már nem tudtam lábra állni, ezért úgy másztam fel a lépcsőn, mint egy négylábú, egyszer a karomat emelve, majd a lábamat utána húzva. Így jó sokáig tartott...

Amikor beküsztem a kihallgatósobába, láttam, hogy a pártfunkcionárius arca rákvörös a haragtól. Székkel kínált. Az alacsony, markáns orrú és tüzes tekintetű emberke vizsgálati aktacsomómat lapozgatta. Miután röviden beletekintett Szerbiában és Boszniában elkövetett „gonosztetteimbe”, most azt mérlegelhette, hogy reakciós és ellenforradalmár minőségemben milyen bűncselekményeket követtem el a Horvát Köztársaságban.

– Elvtárs, őszintén bevallom, hogy ártatlan vagyok! – Erre úgy záporoztak rám a szidalmak és káromkodások, hogy mindent förtelmesen bemocskoltak és leköptek, ami számomra szent és tiszteletreméltó volt.

– Elvtárs, ha nem hisz Istenben, akkor miért káromolja? Végül is mit követett el maga ellen elhunyt anyám, hogy ennyire gyalázza? – A kordunaš dühödten kiabált metsző hangján, míg hangja hirtelen félelmetesen meg nem bicsaklott.¹⁰⁵ Erre minden sarokból és zugból

¹⁰³ Baloldali érzelmű szerb polgári értelmiségi, részt vett a spanyol polgárháborúban és a jugoszláv partizánmozgalomban, Titóék 1947-ben kilencévi börtönre ítélték, jóval halála után, 2010-ben rehabilitálták.

¹⁰⁴ Kempis Tamás műve, a középkori keresztény spiritualizmus egyik legnépszerűbb olvasmánya.

¹⁰⁵ Kordunaš = Kordun-vidéki partizán. A Kordun zömmel szerbek lakta etno-kulturális kistérség Horvátországban, itt volt a legészakibb a kommunista partizánmozgalom. (Cs. B.)

odasiettek a segédei, hogy lássák, mi baja a főnöküknek. Nem tört-e rá újból a roham, amit hangzatos néven „kozaritisnek” szoktak nevezni? Míg a szerb partizánok, akik most Horvátországban a titkosrendőrséget vezették, a szobában, a küszöbön és a folyosón teljes létszámban felsorakoztak, bandavezérük rám ordított: – Írd itt alá, amit eddig olyan makacsul megtagadtál!

– Tudja meg, hogy semmit sem írok alá! – kiáltottam teljes elszántsággal, utolsó erőmet összeszedve, hogy hangom minél erősebben szóljon. – Ha meg akarnak gyilkolni, akkor tegyék azt most rögtön! – és kimerülten összecsuklottam.

Halálos csönd lett a szobában. A gyilkosok egymásra néztek. Végül a gyilkos csapat főnöke megszakította a kínos csendet, és egészen nyugodtan, de komoly hangon ezt mondta:

– Vigyék a cellába! Ezzel aláírta halálos ítéletét! Tulajdonképpen bolond! – Most hagyta, hogy lassan lecsúszkáljak a magas csigalépcsőn a pincébe, legalul lévő cellámba. Kísérem már nem sürgetett. Egyik társa arra jött, és megkérdezte, hogy mi a helyzet.

– Á, semmi, ez itt már a halál fia! – és hidegvérrel legyintett.

A következő napokban a felügyelő dupla adaggal mert az üres levesből. A merőkanalat mélyebbre merítette a fadézsába. Így most már valamennyi bab és árpa is jutott nekem. Ettől kezdve annyi kenyeret adtak, amennyit csak akartam. Belül magamban mosolyogtam, hogy őrző személyzetem hirtelen mennyire bátor lett. Kérték, hogy ne áruljam el őket.

Hogy mi zajlott a bensőmben az elkövetkező napokban, hetekben és majdnem két hónapra keresztül, azt képtelen vagyok leírni. Az ember titkos lelki erejére vonatkozó összes eddigi tanulmányom, a pszichoanalízis vagy a parapszichológia tanulmányozása ellenére sem találtam rá logikus választ. Vajon a misztikában keressem lelkiállapotomra a megoldást? Visszariadok attól, hogy erről nyilatkozzak.

Egy dolgot bizonyosan tudtam, hogy nem voltam örült. Maradék értelmem apró fénye nem hatolt át azon a mérhetetlen sötétségen, ami leereszkedett egész emberi valómra. Tudatában voltam annak, hogy valami teljesen abnormális dolog, valami olyasmi, amivel addigi életemben még soha sem találkoztam, valami gonosz akar legyűrni. Hívó imáimmal tapogatódzva próbáltam kinyúlni a gödörből, ami sötét éjszaka módjára készült bezárulni fölöttem.

A jobb élelmezés hatására, amit szerintem csak a kiszolgáló személyzet jószívűségének köszönhetően kaptam titokban, újból lábra álltam. Isten fizesse meg a jószágukat! Nem sokáig élvezhettem a kommunista hierarchia legalsó szintű személyzetének emberi jóindulatát és a nagy misztikus, Kempis Tamás Krisztus követése című könyvében olvasott megragadó vigasztalásokat. Egyik nap rám parancsoltak:

– Kifelé, vigye magával minden holmiját! – Nem telt el fél óra, és máris egy másik börtönbe vittek a fekete maricával. Biztosra vettem, hogy bíróság börtönépületében vagyok, és végre elkezdik kirakatperemet. De tévedtem. Egy nagy szobába löktek, ahol különböző nemzetiségű és különböző okokból letartóztatott foglyok kavalkádja fogadott. Amikor megkérdeztem, hol vagyok, egyik társam ezt mondta:

– A Petrinskában! Ez az átmeneti transzportszoba. Innen egy-két napon belül mindenkit más börtönbe szállítanak tovább.

Amikor szomszédom borzalmasan kikészített arcomat látta, megpróbált megvigasztalni, és azt mondta:

– Ne féljen, barátom! Itt nincs veszélyben! Itt van bőven ennivaló.

A szobában német hadifoglyok tébláboltak. Lesoványodva, lepusztultan, szakadt egyenruhában ültek a földön. Mindig csak nagyon halkán, és csak kettesével beszélgettek egymás között.

Voltak ott fiatal horvát férfiak, mondhatni éretlen legénykék, akik mozgékonyaságukkal és hangos, vicces, néha csípős beszédükkel rám terelték a figyelmet, de nyomorúságos állapotom iránt részvétet tanúsítottak. Egyik egy darab kenyeret nyújtott oda, és leült mellém.

– Maga ugye velečasn (tisztelendő atya)? Ez látszik magán! – és bizalmasan szemlélt. Zágrábi dialektusából felismertem, hogy katolikus horvát, de pimaszsága láttán, ami a nagyvárosi utcagyerekekre emlékeztetett, gyanakvóan és visszafogottan viselkedtem. Ifjúi őszinteségében vakmerően bevallotta:

– Látja, atya, ezek a srácok, akik ebben a lyukban hülyéskednek, mind a társaim. Igazi keresztesek, akik megfogadták, hogy kérlelhetetlenül felveszik a harcot az istentelen ördögökkel. Nem nyughatunk, amíg az ellenséget hanyatt-homlok ki nem űzzük Horvátországból. Az ide hozott kommunista szerb betolakodók menjenek csak haza. Ha ott Sztálin elvei szerint akarnak élni, akkor csak tegyék, az ellen nincs semmi kifogásunk! Ne féljen, atya, jól áll az ügyünk. Fiatal generációnk hűséges Krisztus ügyéhez. Tovább folyik a küzdelem az ördögök ellen! Szerencsénk, hogy most a moszkoviták és a titóisták egymást marják!

Észrevétlenül kitöröltem szememből az akaratlanul is feltoluló örömkönnyekeket. Ennyire gyengék voltak az idegeim. Tehát már ott tartok, hogy a keresztény fiataloknak kell megvigasztalniuk? A fiú kezével megveregette a térdemet, ahogyan ott a térdem közé hajtott fejével ült. Elfedtem arcomat, hogy ne lássák a könnyeimet.

Ezek között az emberek között sem maradtam sokáig. A kör bezárult: visszavittek hazámba, mert ott kellett a végleges ítéletet meghozniuk.

Az autonóm Vajdaságban, szeretett hazámban, az újvidéki bíróság dolga volt, hogy ítélkezzen fölöttem. Egy elegáns magánház pincészerű helyiségében, valószínűleg egy államosított német lakásban helyeztek el, ahol szülőföldem titkosrendőrségének a vezetősége verte fel tanyáját. Az elmúlt időben annyit utaztattak ide-oda, hogy egészen összezavarodtam a napokat illetően. De annyit tudtam, hogy szeptember eleje van, és a HABAG-háztól (a Kulturbund központjától) nem messze helyeztek el. Alaposan kivesézték vajdasági életemet és működésemet. A titkosrendőrség elvtársai nagyon is tudták, hogy a megsemmisítő táborokra vonatkozó adataim és leírásaim teljesen pontosak voltak. Azt mondták, hogy csak akkor menthetem meg életemet, ha beismerő vallomást teszek, hogy hazudtam. A német kisebbség elmúlt húsz év alatt tanúsított magatartását teljes egészében felgöngyöltették előttem. Engem akartak minden állítólag bűnös melléfogásért felelőssé tenni. Ebben a hónapban lelki szenvedésem tetőpontjára hágott. De éreztem, hogy Istentől és Máriától sok belső vigasztalást kapok. A kihallgató tisztről az volt a benyomásom, hogy a katolikus és az evangélikus teológiában egyaránt jártos volt. Tökéletesen képpen volt a hét „speciális étrendű tábor” tekintetében, ahogyan a partizánok a megsemmisítő táborokat nevezték.

A beszélgetésekből arra a meggyőződésre jutottam, hogy egyházmegyes püspökömet, msgr. Lajčo Budanovićot is bele akarták keverni a kirakatperbe. Határozottan szembeszálltam a rendőrségi ügynököknek azzal a szándékával, hogy főszereplőként őt vádoljam,

minthogy ő adta nekem a jurisdiktiót. Úgy tűnt, sikerült bebizonyítanom az elvtársaknak, hogy a püspök akarata ellenére mentem a táborba. Kihallgatása során a püspöknek az elvtársak azt állították, hogy én mindenért ráoltam a felelősséget, amit ő valószínűleg elhielt, és felháborodott emiatt.

Ebben a hónapban az idegeim teljesen kimerültek, és úgy éreztem, hogy közel állok az idegösszeroppanáshoz. Éjszakánként egy órányit sem tudtam aludni. A fény és a sötétség, ha nevezhetjük így az Isten világát és az ördög hatalmát, förtelmes küzdelmet vívott egymással. Egyedül azt kértem a mennyei Szűzanyától, hogy ne vonjanak be senki más bírósági perembe.

– Ha életben maradok, akkor mindenütt, minden kegyhelyen hirdetni fogom a nevedet, ó hatalmas Szűz és Anya! A Te dicsőségedre és fiad, Jézus dicsőségére fogok élni, harcolni és meghalni!

A teológiai képzett kihallgatótiszt döntő kérdése ez volt:

– Miért hazudsz állandóan?

– Nem hazudok!

– Igénybe veszed a restrictio mentalis-t?¹⁰⁶

– Igen! Ezt megengedi a lelkiismeretem!

Becsapta az iratmappát.

– Sorsod megpecsételődött. Most már a bíróság elé kerülsz!

■ Védőbeszéd a népbíróság előtt

Az újvidéki körzeti bíróság börtönébe vittek. Néhány nap múlva kézhez kaptam az államügyész vádiratát. A több ívnyi aktában a gyanúsítások hosszú listája szerepelt számos bűncselekedetemmel együtt, úgyhogy el is töprengtem rajta, hogy mindezt mikor és hogyan lettem volna képes elkövetni.

Másnap bejött egy ember a cellámba és bemutatkozott, hogy ő lesz a védőm a bíróság előtt. Azt mondta, hogy az állami ügyvédi kamara megbízásából vállalta el védelmemet.

– Köszönöm a szívésségét, de saját ügyvédet választanék magamnak. Csak lehetőséget kellene kapnom arra, hogy kapcsolatba léphessek vele – mondtam.

– Kilátástalan törekvés! A maga pere külön eset, amelyet titokban kell lebonyolítani – hangzott energikus válasza.

– De a szabad védelem joga...

– Nem lesz panasza a védelmemre – szakított félbe. – Juttassa el hozzám a védőbeszéd egyes pontjai ellen a kifogásait...

– Ügyvéd úr! Mindaz, amivel itt engem vádolnak, koholmány és hazugság. Az egyedüli igazság az, hogy síkra szálltam több ezer ártatlan emberért, többnyire anyákért és gyerme-

kekért, akiket bírósági eljárás nélkül kiszolgáltattak az éhhalálnak. Közülük több tízezen tömegsírokban lelték halálukat. Ez az igazság! Amellett, hogy igyekeztem papi vigaszt nyújtani ezeknek a kétségbeesetteknek, megpróbáltam védőügyvédjük lenni a világ nyilvánossága előtt. A pápához, a kereszténység atyjához fordultam, mivel az országban minden törvényes lehetőség kimerült.

– Nehéz lesz egy ilyen indoklást a bíróság előtt előadni. Ezzel a kormány ellen emelne vádat! Értse meg! Ezt nem szabad! – Az ügyvédi kamara elnöke komoly arccal távozott.

Eltelt néhány nap, míg közölték velem:

– Holnap, 1948. október 5-én bírósági tárgyalás! – Megborotváltak, levágták a hajamat. Rendesen megmosakodhattam. Papi taláromat is felvehettem. Amikor az örök kíséretében a bírósági teremben a vádlottak padjához vezettek, egy fiatal, kislányos kinézetű nőt láttam két idősebb, nagyon testes úr között, akik a népbíróság ülnökei voltak, jobbra tőlük ült az államügyész és balra a védő. Az írnoknál mellett még egy személy volt jelen. Az újvidéki református gyülekezet pásztora, aki pamfletet jelentetett meg ellenem a Magyar Szó című kommunista napilapban.¹⁰⁷

A vád képviselője, Živko Boroski beszédét indulatosan és gesztikulálva kezdte, aztán órákig tartó fejtegetései során egyre inkább belelovalta magát, míg a végén dührohamot kapott. Végül a nép nevében a legsúlyosabb büntetést követelte a nép ellensége számára.

– A vádlottak padján ülő személyt, tekintettel arra a sokrétű kárra, amelyet népünk fel szabadító forradalma ellen követett el, örökre el kell távolítani az emberek közösségéből! – kiabálta.

Ez a halálbüntetést jelentette. Ezt tudtam.

A bírónő most engem kérdezett:

– Miért hagyta, hogy egy idegen hatalom, a Vatikán rávegye a kémkedésre, hogy országunknak ártson?

– Senki sem vett rá engem kémkedésre.

– Különböző vallomásokot tett vizsgálati fogsága idején, amelyekben ezt az ellenséges tevékenységét beismerte.

– Ezeket a vallomásokat kínzással kényszerítették ki belőlem. Nem ismerem el azokat a vallomásokat a magaménak! – Szilárd maradtam. A többiek nagy szemeket meresztettek. Még egy pár kérdés, és a továbbiakban a tárgyalás folytatása Branko Perić védőre hárult. Gyermekkoromról és ifjúságomról beszélt. A vádlottat, aki egy korlátolt, vallásos, visszamaradott családba született, ebből a polgári-kapitalista környezetből átadták a pápaság harcosainak – a jezsuitáknak, akik őt népbutító szellemiségüknek megfelelően, minden szabad-

¹⁰⁷ A Magyar Szó napilap első kiadása 1944 decemberében Szabad Vajdaság címmel jelent meg, 1945 szeptemberében Magyar Szóvá nevezték át. A református lelkész Kek (vagy Keck) János Zsigmond (1907–1980), aki azonban nem Újvidéken, hanem Szabadkán gyakorolta papi hivatását, s nem 1948-ban, hanem még 1945-ben. (Apja, idősb Keck János Zsigmond is református lelkész volt, azonban ő még 1944-ben elhunyt). Kecket már 1945-ben kinevezték a Magyar Szó főszerkesztőjévé, s ezt a posztot, mint a rendszer elkötelezett propagandistája, 1948-ig töltötte be. A Tito-Sztálin konfliktus idején a Goli otokra internálták, 1954 után ismét a napilap szerkesztője, majd lektora, Kossa János szerzői néven nyelvművelő cikkek és könyvek szerzőjeként vált ismertté. (Cs. B.) Vö. Gerold László: Vajdasági magyar irodalmi lexikon (1918–2014), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2016.

¹⁰⁶ Morálteológiai és etikai fogalom, amely annak a dilemmának a feloldására szolgál, hogy ugyan a hazugságot minden esetben tiltja a keresztény etika, viszont adódnak kiélezett helyzetek, amikor az igazság kimondása másokra nézve ártalmas, akár életveszélyes is lehet, ilyenkor megengedett a „kétes jelekkel élés” illetve az igazat mondva félrevezetés eszköze. (Cs. B.)

ságtól megfosztva nevelték. Együgyű fiatalember korában, önálló ítélőképességét nélkülözve a Vatikánban kapott képzést, ahol vakon kihasználta, és bevonták a Vatikán ellenséges hálójába. „Ezekre az enyhítő körülményekre tekintettel szorgalmazom a mérsékeltebb...”

Gyorsan felemelkedtem padomról, és hangosan ezt mondtam.

– Kérhetem a bíróságot, hogy szakítsa félbe ezt a védőbeszédet, mert sértő számomra. Abszolút csönd lett a teremben.

– Mostantól fogva saját magam szeretnék védekezni!

– Rendben, ha akarja. Átadom Önnek a szót. – Összeszedtem magamat, és belekezdtem:

– Tisztelt Bíróság! Amikor most saját védelmem érdekében megragadom a szót, nem kívánok a vád minden külön pontjára kitérni. Csak lelki hozzáállásomra szeretnék utalni, ami engem azokra a cselekedetekre indított, amelyek miatt itt a nép „ellenségének” bélyegeznek engem. Itt egyedül az igazság kaphat helyet. Először is szülői házamban egész neveltetésem embertársaim szolgálatára irányult. Már gyermekkoromban is alapvető emberi kötelességemnek tartottam, hogy az életveszélyt is vállalva vízbe ugorjak és kimentsem osztálytársamat. Szüleim erre neveltek. Középiskolai és főiskolai tanáraink is feddhetetlenek, mert ki szállt és ki szállna ma jobban síkra az emberiségért és az igazságosságért a gyarmati országok fejletlen, kizsákmányolt népei körében, mint éppen a jezsuiták? Nincs még egy olyan missziós társaság, amelynek a 30 egyetemi szintű főiskolájáról több magasan képzett személyiség került volna ki, mint a jezsuitáknál. Egyedül a háború zűrzavarainak köszönhető, hogy nem tevékenykedhetek velük, a szabadság élharcosaival együtt Indiában a jogfosztottak érdekében. Én ezt az életfeladatot kaptam: 1941-ben Szarajevóban voltunk a bombázások alatt. A város polgárai a romok alatt feküdtek, miközben a hivatásos mentőalakulat elbújt a légvédelmi pincékben. Én előjöttem a pincéből, és a többi emberrel közösen, tekintet nélkül vallásukra és nemzetiségükre, segélyakciót szerveztem, és mentettük a romok alól az áldozatokat. Csak késő délután érkeztek meg a fizetett segélyalakulatok. Hogy ezt miért hozom fel? Nem azért, hogy dicsekedjek, hanem az igazság kedvéért. Azt vetik a szememre, hogy a római pápai egyetem „kémiskolájába” jártam. Az az igazság, hogy – amennyire ezt az iskola fegyelve lehetővé tette – azokkal a szegény gyermekekkel foglalkoztam, akik akkoriban hemzsegték Rómában. Szívemhez nőttek a nácik által üldözött zsidók is, akiknek a Vatikán nyújtott menedéket, és akiket a Caritas Internationalis látott el. Tehát „kémkedésnek” lehet-e nevezni, hogy részt vettem a Szentatya, XII. Piusz pápa gondoskodásában, és síkra szálltam több százezer gyermekért és anyáért a vajdasági koncentrációs táborokban, akik haldokoltak az éhségtől? Vajon bűn-e, hogy megpróbáltam megmenteni ezeket az ártatlan embereket? Azt kívánják tőlem, hogy valljam be, és tanúsítsak megbánást „gonosztetteim” miatt, ehelyett nyílt megbánásomat fejezem ki azért, hogy nem tettem még többet a háború alatt ezekért az üldözöttekért.

A vád képviselője halálbüntetést kért. Ez egyáltalán nem hoz ki a sodromból. Teljesen hidegen hagy, hogy kivégzésemet követeli. Krisztus is megígérte tanítványainak, hogy az igazság és az igazságosság miatt ugyanúgy üldözni fogják őket, mint őt magát.

– Elég ebből! Rövidítse le a beszédét! – tiltakozott a bírónő, akinek rossz közérzete miatt folyamatosan változott az arcszíne. Folytattam:

– Szabad országban élünk. És a vádlottnak joga van védekezni. – Lehajtotta a fejét. Folytattam:

– „Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert ők a mennyek országa.” – Egyre hangosabban folytattam: „Boldogok vagytok, ha miattam gyaláznak és üldöznek benneteket, és hazudozva minden rosszat rátok fognak énmiattam...” – Az emberek nyugtalanul fészkelődni kezdtek. Aztán így kiáltottam: „Ne féljete azoktól, akik a testet megölik, a lelket azonban nem tudják megölni! Szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót gyűlölőitekkel.” Az államügyész az ajtó felé nézett, mintha el akart volna szaladni, a többiek az izgatottság jeleit mutatták.

„Áldjátok azokat, akik átkoznak benneteket, és imádkozzatok azokért, akik gyaláznak titeket!” – kiáltottam a fejük fölött. A kimerültségtől elakadtam. Kínos csönd támadt.

– Ez volt a védekezésem! – mondtam halkán és leültem.

A bírónő szedte össze magát először:

– Álljon fel! Nincs joga hozzá, hogy leüljön. – Újból felálltam. A bíróság eltávozott.

A szünet után kihirdették a büntetést: 14 év fegyház kényszerszolgálatával.

A bírónő megkérdezte, hogy panaszt akarok-e emelni.

– Nem – feleltem, mert kinél is emelhettem volna panaszt? Megkötözték a kezemet és elvezettek.

A többi elítélttel való beszélgetés, a hozzájuk fűződő bajtársi viszony nagy segítségemre volt, és megmentett az idegösszeroppanástól. Az erő kifejtés, a Szent Ignác-i „agere contra” a legjobb szolgálatot tette nekem.¹⁰⁸ Most már a többiekkel együtt sétálhattam az udvaron. Csoportunk tagjai súlyos láncokat cipeltek a kezükön és a lábukon, mi nyújtottuk a legszomorúbb látványt. Párban, lehajtott fejjel lépkedtünk körbe-körbe, miközben szemünkkel ide-oda lestünk...

Mit látok ott az enyhe büntetésük között? Egy alacsony emberke állandóan megszegi a fegyelmi szabályokat, és aztán jól hallhatóan, németül odakiáltja nekem:

– Wendl, feltámadtál halottaidból? – Otthoni plébánosunk, Peter Müller volt az. Ő, bár csak átölelhetnénk egymást! De másnap látogatónap volt. Eljött és élelmiszercsomagot ajándékozott nekem. 18 hónap után végre először jóllaktam. Milyen különösen szokatlan érzés volt, ami még a lélekre is kihatott. Újból és újból törölgetnem kellett evés közben kicsorduló könnyeimet.

A napok jöttek és mentek... Felrántották a cellaajtót. Egy csoport elegáns úr jelent meg az ajtóban. Felálltunk. Mindenkit egyenként megkérdeztek, miért van elítélve. Én azt válaszoltam:

– Nem tudom. Ártatlan vagyok.

– Micsoda, nem tudod? Parancsnok elvtárs, miért van elítélve?

– Ez egy aljas vatikáni kém! – Az urak egyike hozzám fordul:

– Nem tudod, hogy a pápa kezéről az ártatlanok vére csorog?

– Nem, nem tudom. Ezt könnyű állítani, nehéz bebizonyítani!

– Talán ez nem lenne igaz? Itt fogod hagyni a fogad! Itt! – Becsapták az ajtót és eltűntek.

Egyik fogolytársam azt mondta:

¹⁰⁸ „Agere contra!” = „Tedd az ellenkezőjét!” Szent Ignác-hoz kapcsolódó tanítás, mely a rosszal szemben a még nagyobb jó gyakorlását tanácsolja.

- Hogyan felelhetsz így? Ez az egyik miniszter volt, a zsidó Moša Pijade, Tito jobbkeze.
- Nekem mindegy! Neki tudnia kellene, hogy XII. Piusz pápa hány ezer zsidót mentett ki Hitler gázkamráitól.
- A társaságában lévő nagykutya pedig dr. Reich, a Vajdasági Kormány élén álló egyik politikus.¹⁰⁹ Őt egy rumai német mentette meg a haláltól.
- Igen, és ezért hálából Pijadével együtt a lelkiismeretére vette sok ezer ártatlan asszony és gyermek halálát – jegyezte meg a másik fogoly, egy kegyvesztett szerb pártharcos.

A következő hetekben meglátogathatott a nővérem. Örömkömben szinte alig tudtunk megszólalni.

– Már azt hittük, hogy meghaltál – mondta végül. – Mindnyájan gyászmisét mondattunk érted. Minden hivatalos helyen a halálotat közölték velünk. Amikor a rácson keresztül a kezét búcsúzóul odanyújtotta, meglátta a csuklómon a bilincsek után ott maradt véres, dagadt csíkot.

¹⁰⁹ Gruber itt nagy valószínűséggel Arnold Rajhra (szül. 1907), a titkosszolgálat munkatársára, a népfelszabadító hadsereg tagjára, Bánát, Bácska és Baranya újvidéki katonai igazgatóságának a főnökére (1944/1945) gondol. Rajh 1945 után azonban nem volt a vajdasági végrehajtó hatalom vezetője. Vö. Portmann, Die kommunistische Revolution, 158.

V. HOSSZÚ ÚT

■ A szávaszentdemeteri fegyházban

Köztörvényesek és politikai foglyok

1948 egyik novemberi napján három másik sorstársammal együtt megbilincseltek, és a pályaudvarra vittek. A 20 év körüli Béla bánati volt, a két másik fogoly szerb ellenálló harcos, akiket az erdőben fogtak el. Mindnyájunknál ott volt hálórúhánk és az otthonról kapott ennivaló. Így megláncolva már nem tudtam felhúzni télikabátomat, ezért a vállamra dobták. A külön kis vasúti fülkében még jó volt, de amikor Szávaszentdemeterbe megérkeztünk, ott már nem volt semmilyen jármű. Ezért a fegyházig vezető utat gyalog kellett megtennünk. A kapuhoz érve egy testes őr tetőtől talpig átvizsgált. Átvette a bíróság kísérő papírjait a milicista kezéből, és lapozgatott benne. Egy kis idő múltán győzelmeskedve felkiáltott:

– Tizennégy év! Hát akkor sokáig leszel a vendégünk! Egy pópa... a Vatikán szolgálatában... – Felemelte szemét az írásról, és haragos tekintete szinte átdöfött. – Ezeket az ostobaságokat itt majd kiverjük a fejedből!

Kinyitotta a nagy, rácsos vasajtót, és beléptünk a börtön udvarára. Egy hatalmas építmény állt előttünk sok kis rácsos ablakkal.

A kísérő jobbra irányított minket, és a II. épületbe vezettek. Beléptünk egy nagy, hajószerű terembe, amelyet üvegtető fedett. A kétemeletes galériákat csigalépcső kötötte össze egymással. Dante szavai jutottak eszembe: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!” A földszinten mi, újonnan érkezettek közös cellát kaptunk. Leoldották a bilincseinket, és végre megkönnyebbülten fellélegezhettünk. Ezen a napon semmit sem kaptunk enni. Béla odaszólt a foglárnak:

– Éhesek vagyunk!

– Ti ma még nem vagytok rajta az étkezési listán! – hangzott a válasz. Elrendeztük ágyainkat a földön, és társaim hirtelen elaludtak. Engem nem hagytak nyugodni aggodalmas gondolataim. „Uram és Istenem, mi a terved velem?” – így zártam esti imámat.

Másnap reggel megcsikordult a kulcs a nehéz zárban. A küszöbön egy fiatal, természetes milicista állt. Ő volt Perić parancsnok. Gúnyolódva kérdezgetni kezdte a nevünket, és a büntetésünk hosszát. Odafordult hozzám, és szurkálódva így kezdte:

– Tehát Zágrábból jössz... Stepinac, a néparuló szolgálja vagy... majd megmutatjuk neki!

– Perić befolyásos ügynök volt, aki a foglyok politikai átnevelésével volt megbízva.

Megismerkedtem a környezetemben lévő emberekkel, noha megpróbálták bűnünket

alattomosan elrejtteni. Csupa rabló és tolvaj, betörő és kegyetlen múltú gyilkos volt. Korábbi bűnöző álmaikat most a rajtuk eluralkodó sötét kábultság váltotta fel.

Azelőtt még soha nem szembesültem a lelki nyomor és a pöffeszkedő és felfuvalkodott viselkedés ily mértékű párosodásával. Sorstársaimnak egy közös vonása volt: mindent, ami velük történt, magától értetődő természetességgel fogadtak, és egyáltalán semmin sem csodálkoztak. Erre azt gondoltam: ezektől a kollégáktól tanulhatsz, ha fogságod idején lelki sérülés nélkül akarod túlélni. A fegyház főnökeinek nyers viselkedése és a rabok kíméletlen aljassága annyira nyomasztotta szívemet! Vigasztalásul a szenvedő Üdvözítőt szemléltem, aki Nagypénteken az aljas hóhérlégényektől szenvedett. Kemény iskola volt számomra, hogy ebben az erkölcsileg lepusztult rablóbandában kellett élnem. Fegyházéletem első napjaiban arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezeknek az erkölcsileg romlott és pimasz embereknek a körében nem támaszthatok semmilyen erkölcsi igényt, mert azzal teljesen ellehetetleníteném életemet körükben. Mindazonáltal nem lett volna paphoz méltó, ha passzívan viszonyulok a hétköznapi eseményekhez.

Magánbeszélgetéseim során nem ritkán találkoztam igazi keresztény érülettel, amit azonban a környezet túlereje egyszerűen elsöpört. Ezért elkezdtem tiszta embereket keresni a különböző nemzetiségűek és vallásúak között. Nyugodt óráikban némelyikük maga is meglátta a jelenlévő rosszat. Így egyszer egyikük elismerte:

– Az ördög jó sok cipőt elkoptatott, míg sikerült mindnyájunkat itt összegyűjtenie.

Egy szűk helyiségben tizenöten voltunk összezsúfolva. Mozgásszabadságról szó sem lehetett. Így mindnyájan körben ültünk a falnál, a holminkon. A köztörvényesek mellett a politikai foglyok, főleg a szerb csetnikek (a szabadcsapatok tagjai a II. világháborúban és a király hívei) voltak mindenütt a hangadók. Amikor már úgy tűnt, hogy minden hülyeséget és szemtelen tréfát kimerítettek, egy népviseletes szerb paraszt lépett a szoba közepére. Kismította bozontos bajszát, és politikai múltjáról kezdett mesélni. Képviselő volt a parlamentben, és a szerb radikálisok kormánypártjához tartozott, amely uralkodni próbált Jugoszlávia többi népe felett. Tiszta feje és szónoki tehetsége rögtön feltűnt nekem, noha alig tudott olvasni. A cellában mindenki felkapta a fejét, amikor a belgrádi parlamentben zajló jelenetet színészi módon, dramatikusan, sok mimikával és gesztikulációval eljátszotta.

– Itt ültek a radikálisok, ott a horvátok az ellenzékben, amelyeknek Stjepan Radić volt a vezetője. Amikor kormánypártunk törvénytervezete nem felelt meg a horvátoknak, ők tiltakoztak. Ekkor felállt Puniša Račić, a mieink egyike, előhúzta a revolverét, és a horvátokra lőtt, néhányat közülük halálra sebezve.¹¹⁰ Ezt követően hamarosan meghalt a horvátok vezetője, Stjepan Radić.¹¹¹ Ezután a horvátok nem működtek többé együtt a szerbekkel.

¹¹⁰ Puniša Račić (1886–1944) Pašić Szerb Nemzeti Radikális Pártjának (Srpska narodna radikalna stranka) képviselője, a hármass gyilkosságért több mint 30 évre ítélték, tíz év megkülönböztetetten kényelmes börtönév után kiszabadult, feltételezések szerint Belgrád birtokbavétele után Tito partizánjai sok más politikai ellenfelükkel együtt likvidálták. (Cs. B.)

¹¹¹ Stjepan Radić (1871–1928) a Horvát Parasztpárt (Hrvatska seljačka stranka) alapítója, valamint elnöke, oktatási miniszter volt 1925-től 1927-ig, parlamenti képviselő, a nagyszerb törekvések kíméletlen bírálója. 1928. június 20-án Puniša Račić egy parlamenti ülés alatt többek között Radićra is rálőtt, aki augusztus 8-án lőtt sebébe belehalt. Még ehhez: Biondich, Mark: Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904–1928. Toronto 2000.

Sándor király bevezette a diktatúrát. – Az elbeszélő nyíltan beismerte, hogy a merénylet közvetlenül a parlamenti ülés előtt a királlyal beszélgetett. Ezért sejthető volt, hogy a királyi tróntól jött a tett indíttatása. Főleg azért, mert a merénylet csak formálisan ítélték el. Vajon a Ferenc Ferdinánd koronaherceg ellen Sarajevóban elkövetett merénylet nem ugyanebből a forrásból fakadt?

A lelkes beszámoló után helyzetem még inkább világossá vált előttem. Ott volt egyrészt a kommunisták ördögi gyűlölete a papok ellen, másrészt a sovinszta szerbek nemzeti gyűlölködése minden ellen, ami nem volt szerb, mivel itt ők alkották a foglyok túlnyomó többségét. Tehát két fronton is meg kellett védenem magamat.

Másnap betelereltek minket a közös fürdőbe, megkaptuk rabruhánkat a számunkkal együtt, és így szabályosan is fegyencnek nyilvánítottak. A karanténból minden társamat átvitték az I. épületbe a munkásokhoz, csak engem utaltak be a fegyelmi részlegbe, ahol a titkosrendőrség hivatalos megfigyeléseit végezte. Bedugtak egy cellába, ahol három férfi ült a szalmazsákján. A negyedik szalmazsákot kaptam én, amiben nagyon kevés volt a szalma.

Azt a kevés szalmát is már úgy pelyvává taposták, hogy szinte a pusztá betonon feküdtem. A dolgunk végzésére szolgáló bűzlő veder is fekhelyem lábrészéhez volt tolvá. Rendes időken ezek a kis cellák csak egy személyre szóltak.

Ideje volt, hogy bemutatkozzak szobatársaimnak. Meglepett hideg fogadtatásuk. Kérdésekre az egyik elmondta, hogy gimnáziumi professzor volt Nišben, Szerbia második legnagyobb városában. Hamarosan megtudtam, hogy katolikus szerzetespap volt, aki kilépett egyházból, és elvett egy szerb lányt. A második azt mondta, hogy a királyi minisztériumban volt vezető hivatalnok, és most elítélték, mint nacionalistát és Nedić hívét. Később megtudtam, hogy kilépett a katolikus egyházból, és ortodox hitre tért át. Ő is egy szerb lányt vett feleségül, hogy ilyen magas rangú hivatalnoki pozícióba kerülhessen. A harmadikat, egy magas rangú bírát 20 év fegyházra ítélték. Számomra teljesen idegen világ nyílt meg előttem. Nem vitatkoztunk a cellában, de időnként kemény megjegyzéseket tettek rám. A napirend után következett a séta. Párokban járkáltunk csendben körbe-körbe, lehajtott fejjel, hátra tett kézzel. Reggeli imámhoz ennél jobb alkalmat nem is kívánhattam volna. Egy óra múlva visszakisértek minket cellánkba. Ezután következett az ebéd. A vizes levesben néhány árpaszem úszott. Szobatársaim otthonról kapott csomagjukhoz folyamodtak, amiben jó dolgok voltak. Később mindig nagy eseménynek számított, amikor nővérem havonta meglátogatott, és csomagot hozott nekem, de addig korgó gyomorral kellett várnom.

Délután három órakor vezettek ki minket a második sétára. Most már szabadon lehetett beszélgetni. Újoncként rögtön új bácskai egyházmegyes paptársaim körében találtam magamat. Ez örömteli meglepetés volt közös nyomorunkban. Csoportunk hamarosan szétvált, nehogy feltűnőek legyünk az örök számára. Iván elkísért, és beavatott a leselkedő veszélyekbe. Szerinte sehol sem szabad feltűnni, papként végképp nem, hanem el kell veszélyezni a foglyok tömegében, mert különben az ember gyűlölködő zaklatásnak teszi ki magát. Itt az embert lépten-nyomon megfigyelik. A foglyok között számos besúgó van, akik az igazgatóság szolgálatában állnak, és a legapróbb dolgokat is közlik a titkosszolgálattal.

Barátom bemutatta Dušan Milenović igazgató alakját. Negyvenes férfi volt, aki a kommunisták győzelme óta lett az itteni körülbelül négyezer fogoly életének és halálának az

ura. Mondhatni, hogy ő állt a kínzó bántalmazások élén. A legkisebb apróságokért is a legnagyobb büntetést adta, melynek célja nem a rabok megjavítása, hanem megsemmisítése volt. Csak úgy szórta az olyan büntetéseket, mint például az otthorról kapott csomagok három hónapos eltöltése és a hozzátartozók havi látogatásának megtiltása. Szokásos büntetés volt a 14 napos fogság a nedves pincében, a szokásos élelemdag felével. A pincében töltött idő nagyon keményen megviselte az ember egészségét. Azzal, hogy az igazgató valakire hat hónapos bunkerbüntetést szabott ki, a fegyház minden szabályát megszegte.

– Majd megpuhítom! – mondogatta cinikusan, ha valakinek meg akarta törni a gerincét.

A börtönigazgató után helyettese, Toroman Miroljub volt a második leghatalmasabb funkcionárius a fegyházban. Ezek után a véreskező eljárók után loholtak cinkosai, mint például Kecović, Grbić és Perić. Rémtetteik az égbe kiáltottak. A köztörvényeseket utasították, hogy figyeljék és jelentsék fel a politikai foglyokat. Sikeres besúgásuk után pedig szabadságra engedték őket.

A délutánonkénti szabad séta jótétemény volt zilált idegeim számára. Az azonos gondolkodásaikkal folytatott eszmecsereik lelki megkönnyebbülést hoztak. Amikor aztán vissza kellett térnem cellámba három rosszakarómhoz, fájdalmas gondolatok kínoztak. Hány ezer ilyen egyforma napot kell még itt végigkínálnom? Szívbe markoló, keserű érzések közegette imádkozni kezdtem. Nehogy megfigyelhessenek, fekve a fejemre húztam a takarót.

1948 karácsonya! Jeges hideg..., kínzó éhség..., nem elegendő a takaró se nappal, se éjszaka... Úgy éreztem, hogy cserbenhagytak. Egyik újvidéki barátom a sétáról visszatérve egy darab süteményt dugott a zsebembe, és mosolyogva kívánt „Boldog Karácsony!”-t. – Belül mérgelődtem, hogy ennyire függtem az evéstől. Gondolataim éjjel-nappal korgó gyomrom körül forogtak.

Néhány nap múlva érkezett meg nővérem első csomagja. Újból biztonságban éreztem magam, hogy nem feledkeztek meg rólam. Nővérem a szőlőre is gondolt. Abból lesz a bor. Egy szelencében ostyákat is küldött, amelyeket előzőleg észrevehetetlenül kisebb darabokra vágott. Most már megünnepelhetem a szentmisét! Így végre a lélek erőforrásához jutottam. Új reménysugár tört fel bennem. Az egyik napon, amikor mindenki sétálni ment, ott maradtam egyedül a szobában, és misét mondtam. Úgy éreztem magam, mint az első keresztények üldöztetésük idején a katakombákban. Ez a kegyelmi erő teljesen átalakította bensőmet. Öröm járt át. A következő napokban egyre jobban beleszoktam helyzetembe, és kibékültem sorsommal. A következő napokban séta közben egyre több emberrel barátkoztam meg. Rabtársaim sem tűntek már olyan mogorvának, mint azelőtt. A katolikusok között nyomoztam, hogy kinek ajánlhatnám fel a szentáldozást. Ennek előkészületei néhány napba teltek. Aztán az ókori keresztény katakombák korszakához hasonlóan az ostyákat fehér papírba csomagoltam, és séta közben titkon a címzettek kezébe csúsztattam. Fénylő tekintetű keresztények csoportja jött így létre. Katolikus rabtársaim sem néztek már olyan mogorván és rosszindulatúan a környezetükre, mint azelőtt. Az emberek kemény sorsuk közepette belenyugodtak Isten rendelkezésébe. Noha álmomban mindig a szabad élet képei jelentek meg, mégis küzdöttem az ellen, hogy állandóan szabadságom visszanyerésére áhítozzak.

Az Eucharisztia felébresztette bennem Krisztus tanítványainak az örömteli életerejét. Minden délután előre örültem a megígért beszélgetéseknek, és pedig nem csak a katoli-

kusokkal, hanem a túlnyomó többségben lévő más vallásúakkal is. Külsőleg úgy tűnt, mintha csak csevegés lett volna, de a háttérben megpróbáltam ezeknek a magas rangú tiszteknek, egyetemi professzoroknak és pártpolitikusoknak a belső viszonyulását kifürkészni. Külön problémát jelentett számomra Vlasta Laušević, egy szerb katona, aki nem kapott választ ortodox papjaitól élete problémáira. A szerb pópák elsőrangú pártpolitikusok voltak, és a vallás és lelki hivatásuk mindennapi megélhetésüknek csak az egyik forrása volt. Vlasta többször is végigolvasta, és alaposan áttanulmányozta a Szentírást. Saját tapasztalataiból látta, hogy egyháza mennyire elvilágiasodott, ezért be akart lépni a katolikus egyházba. Neki rendszeres hitoktatást nyújtottam.

■ A holtak városa

A vizsgálati fogság idején valahogyan hozzászoktam a magányos élethez. Most pedig a többi fogoly közössége megkönnyebbülést kellett volna, hogy hozzon. Mégis, ha az embernek ilyen szűk helyen kell együtt élnie másokkal, és közben semmit, de semmit sem rejthet el a másik ember elől, még szükségét sem végezheti egyedül, az már kölcsönösen kínzó. Különösen akkor, ha valakinek az idegei a sokévnnyi kimerítő börtönélet, a sok nélkülözés és éhezés után túl vannak terhelve. Börtönéletem egész ideje alatt végigkísért a zavarodottság, a belső felháborodás és keserűség, és kilátástalan helyzetembe sohasem sikerült belenyugodnom.

Szakadt szalmazsákomon, amelyhez nem volt se ágykeret, se lepedő, fülig betakaróztam, hogy lehetőleg senkit se halljak, és az imában visszanyerjem belső egyensúlyomat. A szalmazsák egyszerre volt minden: ágy, szék, asztal, ruhásszekrény, könyvespolc, írópult. A bolhák számára remek szállásul szolgált. Csak a táplálékfelvétel kedvéért hagyták el, a rabokat még azért sem.

Egyáltalán nem barátságos környezetem harapós megjegyzéseit megpróbáltam barátságosan és tréfálkozással tompítani. Néhány nap elteltével, mivel elviselhető sorstársuknak bizonyultam, felvettek beszélgető társaságukba. Természetesen a békesség kedvéért minden vitás – nemzeti vagy vallási – témától óvakodnom kellett. A szabad séta közben is fel kellett készülnöm a szerb politikusok és pópák mérges tekintetére.

A szerb és a horvát politikusok közötti feszültségek a véres parlamenti leszámolás és Sándor király marseille-i meggyilkolása óta és az azt követő háborús években sokszorosan kiéleződtek.

Ebből a nemzeti gyűlölködésből fakadt a szerb-ortodox lelkészek ellenérzése is. Terveim, hogy a szerb papokkal testvéri és nyílt ökumenikus beszélgetést folytassak, túlzottan elhamarkodottnak bizonyultak. A szívekben még izzott a gyűlölködő bosszúvágy. Az embernek ismernie kell a balkáni embertípus indulatosságát és hirtelenségét, ha ilyen ellenséges haragkitöréseknek van kitéve. Ezt a rosszindulatú viszonyulást nevezték patriotizmusnak, amit képtelen voltam megérteni, és még kevésbé helyeselni. A szerb nacionalista hozzáállást a II. épület második emeleti elszigeteltségében élő vezetők szították. Mi, az első emeleten voltunk a próbaidős büntetőzászlóalj. Felülről, egy madzagra erősítve jöttek az iránymuta-

tások, hogyan kell továbbra is ellenzékéből dacolni Titóval. Ugyanezen a madzagon keresztül jutottak felfelé is az információk, mivel ott fenn nem volt szabad újságot olvasniuk. Ebben az épületben koncentráltak azok a szerb és horvát politikai vezetők, akiket el akartak tüntetni, és ezért hívták ezt, joggal, a „holtak városának”.

Elmeséltem magamnak Radomir Lajtnanović esetét. Bécsben végzett a Gazdaságtudományi Akadémián, és a belgrádi Kereskedelmi Akadémia professzora volt. Képtelen volt visszafogni magát az igazgató fogdmegjei és segédei felfuvalkodottságával szemben. Az arcukba vágta az igazságot. Erre összeverték, és bedugták a második emeleti elszigeteltségbe. Miután 19 hónapot töltött abban a nyomorúságban, önmagának már csak árnyéka volt. Télen takaró nélkül kellett a betonon aludnia. Így szerzett betegségéből már soha nem gyógyult fel. Amikor az idős Kumanudi, a belgrádi parlament korábbi elnöke egyik nap reggel felkelt, megállapította, hogy cellatársa már merev és hideg.¹¹² Ez az ember már nem érthette meg fia látogatását, aki közvetlenül akkoriban szabadult a niši börtönből.

A balkáni emberek haragkitörésére példával szolgált Leko Radimirović is, egy 30 éves szerb fiatalember. Egyik nap az összes rab előtt azt mondta az igazgatónak:

– Még ma válassza ki azt a táviróoszlopot, amelyen lógni fog, ha majd itt minden megváltozik. – Az igazgató azonnal megbüntette ezt a meggondolatlan pimaszságot. Odaintette Grbićet, egyik segédjét, hogy lépjen akcióba. Leköt megkötözték, csizmával összetaposták és összeverték. Amikor felnyögött, anyját káromolták:

– Hogyan élheted túl a tisztogatási hullámot, hiszen már mindenkit likvidáltunk. Akkoriban megúszta, most már nem... Szétaposlak, mint egy kígyót... itt hagyod a fogadat! – Összetörve, vérben úszva vitték fel cellájába a második emeletre. Ugyan életben maradt, de úgy járt attól fogva bottal, mint egy aggyastyán, és húzta a lábát maga után. Ebben az időben tartóztatták le 70 éves anyját is, akit olyan vallomásokra kényszerítettek, amelyekről halvány sejtelmé sem volt. Számtalan kínzás után elengedték. Nővérét elítélték, és a požarevaci fegyházba vitték. Onnan sok más nővel együtt Horvátországba vitték a Lonja folyó mocsarainak kiszáritására, ahol számtalan fogoly veszítette életét. Apját a háború alatt a partizánok gyilkolták meg. Így számtalan szerb és horvát család tört össze a kommunizmus ellen folytatott harcban.

Toromannak, az igazgató jobbkezének az átképző tevékenységeivel járó szenvedéseket nem mindenki viselte el. Petar Šimić a királyi gárda ezredese és parancsnoka volt. Szerb patriotizmusa miatt Toroman inkvizíciója súlyosan megkínozta. A II. épületben lévő magánzárkájában minden javító intézkedést elutasított. Amikor idegei felmondták a szolgálatot, a halált választotta. 1948. július 18-án, amikor a cellájából kivezették, hogy kiöntse az éjjeli edényt, a második emeleti rács fölött fejfelé előre a mélybe vetette magát, és még odakiáltotta társainak:

– Testvérek, bocsássatok meg, hogy elhagylak titeket. Nem bírom tovább.

Koponyájával a betonra zuhant, és azonnal halott volt. Minden rabnak azonnal vissza kellett mennie cellájába. Az egész épületben halálos csönd lett. Csak a milicisták káromko-

¹¹² Dr. Kosta Kumanudi demokrata párti szerb politikus, a húszas években volt a Királyság pénzügyminisztere, később Belgrád polgármestere, 1931 és 1935 között négyszer volt a jugoszláv parlament elnöke, a Draža Mihailović tábornok csetnikvezér és társai elleni perben ítélték el 1946-ban. (Cs. B.)

dásait lehetett hallani időnként. A cellákban mindenki állva adta meg neki a végtisztességet. Elimádkoztuk a Miatyánkot lelki békéjéért. Mindenki közelállónak érezte magát a halotthoz, aki elborult elmével távozott soraink közül.

Milovan Đorđević, egy belgrádi fodrász inkább önként ment a halálba, mintsem hogy elárulja társait. Fodrásként ő borotválta az elszigeteltséggel büntetett foglyokat. Toroman, az igazgató helyettese és jobb keze, Perić parancsnok mindenáron fel akarták használni őt titkosszolgálatukhoz, és besúgóként próbálták alkalmazni. Az urak naponta hívták átképzésre, és minden irányban megdolgozták, különböző feladatokkal bízták meg. Ő pedig minden áruló szolgálatot határozottan elutasított. Hogy ne keljen további bántalmazásokat elszenvednie, 1949-ben felakasztotta magát a II. épület földszintjén.

A szlovén ügyvéd, dr. Starko Barte viselkedése és szomorú arckifejezése különösen feltűnt nekem a séták során. Megpróbáltam közelebb kerülni ehhez a férfihoz, de nem sikerült beszédbe elegyednem vele. 1950 márciusában, a reggeli séta idején felakasztotta magát cellájában. Amikor szobatársai visszajöttek, szíjánál fogva lógott az ajtó mögött. Teste még meleg volt, de hiábavaló volt minden fáradozás, hogy visszahívják az életbe. Ez az idős férfi anyját, feleségét és fiát hagyta a požarevaci fegyházban.

Radomir Atanasijević, a megháborodás egyik áldozata 1950. július 15-én határozta el, hogy megöli magát. A fizikai nyomás hatására megígérte, hogy aláveti magát a pártnak. Belátta gyávaságát, de már nem mert visszatérni valódi életfelfogásához, mert korábbi barátai puhányként és árulóként bélyegezték volna meg.

Gojko Ristić a második emeletről jött le az első emeleti csoporthoz. Ez az ortodox pap a reggeli sétánál hirtelen kiugrott a hallgatagon lépkedő sorokból, és öngyilkos szándékkal a hegyes kövekre vetette magát, miután teljes erejéből ezt kiabálta: „Az UDBA hibás mindenért!” Olyan erősen odaütődött a feje a kövekhez, hogy véres fejjel elájult. A vizsgáló orvos a lazarettben elmeháborodottságot állapított meg nála.

Ezek és a hasonló esetek arra indítottak, hogy sorstársaim lelkiállapotát fürkészsem. Csupán az Istenbe vetett mély hittel már bátorságot és bizakodást lehet beléjük önteni. Ezért a délutáni szabad séta mindig túl rövid volt. Nagy beleérző képességgel próbáltam meg feltárni a rabok világnézetét. Csoportunkban a magasan képzett egyetemi professzoroktól kezdve egészen az egyszerű parasztokig mindenhol megpróbáltam a keresztény gondolatokat elhinteni, hogy némely kétségbeesett lélekbe bátorságot öntsek. A katolikusok kisebbségben voltak, de az Eucharisztia számukra és számomra egyaránt erőforrást nyújtott a mindennapi keresztthorodásban.

Leontija Morača, egy fiatal, képzett szerzetes, egy tekintélyes mostari (Hercegovina) szerb családból származott. Azért tartóztatták le, mert lelkészként nem volt hajlandó együttműködni a kommunizmussal. Állandóan bántalmazták, mert a vizsgálóbíróknak nem maradt adása a válasszal. Azt mesélték róla, hogy végső büntetésképpen a lábát a földhöz szegezték, de mégis hű maradt gondolataihoz. A fájdalmak közepette bátran tartotta magát, és nem mutatta engedékenység jelét. Noha Leontija lábán begyógyultak a sebek, csak nagy fájdalom árán tudott mozogni. Járás közben ide-oda tántorgott.

A II. épületben lévő ortodox papok a börtön két templomának lebontásakor megmen-
tettek egy papi stólat, és titokban ezt használták istentiszteleteikhez. A katolikus papok

kérték ezt a szakrális tárgyat, hogy ők is azzal végezdhessék imáikat. Leontija ellenezte ezt a leghevesebben, és elutasította, hogy ezzel testvéri rokonszenvet tanúsítson a katolikusok iránt. Akkoriban még ennyire gyerekcipőben járt az ökumenikus szellemiség. Leontija aztán hamarosan meghalt tuberkulózisban.

Az évek során elkezdtek felszámolni a német tisztek verseci fogolytáborát. Egy látszat-ítélettel több száz tisztet és tábornokot ítéltek el és irányítottak tovább Szávaszentdemeterbe. Közülük sokakat halálra ítéltek, és ők kivégzésüket várták. Ezeknek az arcoknak a látványa megrázó volt. Csontsoványra lefogyva úgy néztek ki, mint az élő halottak. A tisztek első csoportja, akiket elítélésük után Szávaszentdemeterbe hoztak, osztrák volt. Az már a háború utáni történelem egyik titka marad, hogy ennek a csoportnak miért kellett éjszaka a disznó-ólak mögötti tömegsírba hullania.

■ Éhség és robot

A Pannon alföldön nagyon hideg szokott lenni a tél. Ezért a cellákban még Ferenc József császár idején bevezették a központi fűtést. Csípős, jeges viharok tomboltak a Kárpátoktól délre. Az apró ablaktáblát vastag jégréteg fedte. Egész nap látszott az ember lélegzete. A hőmérő higanyszála egészen mínusz 15 °C-ig süllyedt. Noha kipróbáltuk a fűtőtesteket, hogy működnek-e, de a meleget csak a kiszolgáló személyzet szobáiba szánták. A hideg kegyetlenül belehasított tagjainkba. Éjjel-nappal vacogtam vékony takaróm alatt. Most már hátralevő életemben soha sem fogom kiheverni azt a betegséget, amit ott szereztem lábamban és egész testemben. A hideg úgy lebegett a foglyok egész léte fölött, mint valami gonosz kísértet. Nem lehetett elhárítani. Az ember arca és keze sötétkékre színeződött és megdagadt. A vérünkben nem volt már melegítő erő. Ezekben a hónapokban a halálesetek száma megduplázódott. Sokak arcszíne szürkére, sötétsárgára változott. Őket már megjelölte a halál. Ezekben a napokban az élelmiszer-csomag mellett kaptam egy meleg takarót is. Mennyire hálás voltam nővéremnek! Ezzel a legnagyobb bajtól megmenekültem. Nővérem látogatása nagy jótétemény volt számomra, segített összeszedni magamat. Akkoriban a német nyelv használatát annyira büntették, hogy magyarul kellett hozzám szólnia a felügyelő rendőrök feje fölött, mivel nem tudott szerbül. Tudatában voltam annak, hogy nővérem szegénységében saját szájától vonta meg a nekem hozott ennivalót. Tito kazamatáiban nem élhetett meg az ember, ha nem kapta meg havonta az 5 kilós élelmiszer-csomagot. Mégis minden nap éhezünk, mivel a kapott ételt be kellett osztanunk 30 napra. Az éhség nyomását módszeresen alkalmazták, és nem kevesen estek össze a kimerültségtől. Ennek terhe még az erős férfiakat is legyőzte, hiszen a legsúlyosabb éhezés közben kellett kemény munkát végezniük. Reggelente az ember kapott egy merőkanál langyos fekete vizet, aminek nem kávé-, hanem árpaszaga volt. Délben és este megint kaptunk egy-egy merőkanál folyadékot, ami babra és krumplira emlékeztetett. Ha az ember véletlenül elcsípett egy darabka krumplit, az is penészes és savanyú volt, mivel nedves helyen tárolták, vagy a kukacok kezdték ki. Ősszel kezdődött a káposztaszegzon, amikor hónapokig csak káposztalevest főztek. Tavasszal spenótot kaptunk, ami annyira keserű volt, hogy az ember inkább kiöntötte. Sorstársaim

inkább éhesek maradtak, mint hogy ilyesmit magukhoz vegyenek. Más zöldségekkel, például paradicsommal is kínáltak minket. Csupa rohadt áru volt, amit már nem lehetett a piacon eladni. A fegyház éhes rabjai számára jó volt.

A későbbi években a félig sült kukoricakenyeret egy másik keverékkel elegyítették, ami-ben volt már búzaliszt is. A romlott liszt penészes íze miatt élvezhetetlen volt, és ártott az emésztőszerveknek is. Az ötvenes években előírás volt, hogy hetente háromszor adjanak húst. De e mögött csalás és visszaélés rejlett. Amikor friss húst főztek, ami tulajdonképpen ritkán fordult elő, akkor az fej, láb, fül, farok vagy belsőségek voltak. Az ember ritka szerencsésnek érezhette magát, ha ezekből egy-egy darab a tányérjára jutott. Többnyire azonban azt nevezték húsos napnak, amikor a káposztának hússzaga volt. A tisztek, hivatalnokok és családjuk számára fehér kenyeret sütöttek, amit a raboknak szánt kosztból vettek el maguk-nak. A hús nem ritkán annyira romlott és kukacos volt, hogy romlott szagát nem lehetett elviselni. A fegyháznak hatalmas marhacsordái és sertéskondái voltak, sőt baromfitenyésztete is. A foglyok a fejesek istállóiban és kertjeiben kemény munkával fáradoztak, de a megtermelt élelmiszert az igazgatósági uraknak szánták, a maradékot pedig a piacon eladták. A raboknak csak a hulladék jutott.

1950. január közepe volt. Estefelé megjelent a II. épület parancsnoka egy kísérő társaságá-ban. A házfőnök mindenkinek az arcába nézett, és már éppen menni készült vissza, amikor meggondolta magát:

– Á, felírom a papot is. Hadd mutassa meg, mit tud! – Aztán elmentek. A levegőben ott lebegett a kérdés, hogy akkor most mi lesz velem holnap? – Egyáltalán képes vagyok-e még dolgozni, azok után, hogy évek óta a börtönben lézengtem, különösen a legutóbbi tél fagyoskodása és éhezése után?

Kora reggel ötven embert kihoztak üvegházunk celláiból. Kettős sorokban meneteltünk végig az egész nagy börtönkomplexumon, kezünk a hátunkon összekulcsolva. Különb-en alig járt arra más. A műhelyekből a munka halk zaja szűrődött ki. Sok száz szakállas ember feledkezett ott meg élete hajótöréséről, és kereste meg a napi levesre és kenyérre valót. Egy hátsó kapu felé mentünk. A felügyelő lassan és ünnepélyesen megszámolt minket, nehogy túl sokunknak jusson a munka élvezetéből. Ködös, hideg nap volt. Egy bezárt téglauzem fagyott, agyagos talaján botladoztunk. A téglagyár hatalmas kéménye élénk magasodott. A kemence alacsony teteje alatt foglyok kíváncsi arcával találtuk magunkat szembe. Minden szó és köszönés tilos volt. Közösségünk büntetőalakulat, amelynek nem szabad kapcsolatba lépnie a többi fogollyal. Társaim egy romos raktárhelyiségben rávetették magukat a szer-számokra. Amíg én is eligazodtam, addigra minden használható szerszám elfogyott. Ezért megragadtam az utamba eső első talicska-monstrumot. Ha némi tapasztalatom lett volna, akkor óvatosabb vagyok, mert az a tény, hogy mihez nyúl az ember, meghatározza egész munkanapja szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelét. Nem minden talicska egyforma, és nem minden lapát egyforma. Nekem akkor mindkettőből volt egy, és ezzel elindultam. A talicska kereke csikorgott, és kenőolaj után kiáltott. Az egész ferde volt, és egyik oldalára dőlt. Eközben büntetőcsoportunk egy hatalmas agyaggödör vizes alján kötött ki. Mi, újoncok tanácstalanul tülekedtünk, és próbáltuk megérteni a helyzetet. Én paptársaim csoportjához csatlakoztam. Ők sem voltak benne járatosak, és kérdezték, hogy mi a tennivaló. Mások,

akik már részt vettek ilyen büntetőexpedícióban, szorgalmasan igyekeztek megtölteni talicskájukat, és sietve eltolták. Csodálkozva figyeltem sietségüket. Őket már beavatták a normaljesítés rejtelmébe.

A téglauzem éves tervét idén nyáron meg kellett duplázni, mivel a fegyház hivatalnokai számára új telep építését irányozták elő. Hosszú nyár és ősz várt ránk, válogatott foglyokra ezen a küzdőtéren, és a Szerémség szinte végtelen síksága, amelyet az első keresztények oly sok kiömlött vére öntözött, számunkra is az előre nem látható szenvedések drámai helyszínévé vált.

A lapát életlen volt, a göröngyös föld pedig keményre fagyott. Az ásóval sem értem el semmit. A görbe bádoglemez csak nem akart behatolni a kemény földbe. Ekkor az egyik kékruhás, fegyveres felügyelő az agyaggödör öt méter magas pereméről odasziszegett valamit csoportunknak. És akkor hallottuk először legnagyobb rémületünkre a minden népi demokratikus munka elé odabiggyesztett „norma” szócskát. A napi feladat ez volt: ötven teli talicskát kellett 200 méter távolságra, körülbelül 8 méter magasba feltolnunk.

Egy valaki dolga volt a lapátolás, kettőnek kellett tolnia a talicskát, egy valaki ásott. Franjo elviharzott a talicskájával. Amikor visszajött, azt mondta, hogy sohasem fog végezni 50 talicskával, még akkor sem, ha éjfélig itt marad. Erre megpróbálkozott vele Stanko is. Már 30 méter után ő is ugyanazon a véleményen volt. Az emelkedő teljesen kikészítette, és förtelmes talicskáját is csak utolsó erejével tudta kiborítani, azért, mert odaugrott hozzá segíteni egy óriás termetű szerb. Rozzant, teljesen kiéhezett külsőm láttára csoportom úgy határozott, hogy mindenki a saját szakállára dolgozzon. Nem hittem volna, hogy fizikai teljesítőképességem ennyire lecsökkent. Rozogán elindultam a sziszifuszi úton. Az elvégzett munkát természetesen pontosan feljegyezték. Félúton volt egy ellenőrző pont, ahol az embernek elhaladtában be kellett diktálnia a számát, mire a mindenki számára látható táblázaton egy krétavonást húztak mellé. Amikor a milicista látta, hogy arrafelé botladozom, közelebb jött, és rám ordított:

– Túl kevés! Nincs tele! Ezért nem jár vonás! – Talicskámat alig tudtam félig megtölteni. Az első menet után sötétben láttam a jövőt. Ujjaimban és karomban nem volt semmi erő.

– Mi van akkor, ha nem teljesítem a normát? – kérdeztem. – Azt mondják, hogy mindenkinek addig itt kell maradnia, amíg 50 talicskát fel nem visz oda – hangzott a válasz.

Társaink – csupa válogatott, fiatal legény –, úgy tettek, mintha meg se kottyanna nekik. Végtelen sorokban haladtak, talicskájukat játszi könnyedséggel maguk előtt tolvá az egyirányú úton egészen a kiborítás helyéig. Futva mentek vissza az újabb rakományért. Legtöbbjüknek már több mint 10 strigulája volt, míg paptársaim és német barátaim még csak harmadszor próbálkoztak. Többször is le kellett tennünk közben, hogy pihenjünk, és ezzel persze szidalmakat vontunk magunkra. A másfél éves éhezés után teljesen kimerült voltam. Remegtem a gyengeségtől még az üres talicskát tolvá is. Az éllovasok már elérték harmincadik strigulájukat! Minden rögtön megálltam. A jeges szél belefújt az arcomba. Cipőm csúszott a fagyott talajon. A milicista, aki olyan vastag bundába burkolózott, hogy csak az orra és a szeme látszott ki belőle, odajött. Rám kiáltott:

– Nincs tele a talicská! Nem kapsz strigulát! – Nekem már mindegy volt. Attól féltem, hogy elcsúszom, és a mélybe zuhanok. Egy mezítlábas cigánygyerek odaszaladt, és azt kiabálta:

– Siess, mert nem leszel kész! – Külső munkára volt beosztva, és meg akart szökni, de elkapták, így most itt töltötte a büntetését.

– Zemplja! (Föld!) – kiáltotta egy hang felülről. Most nyakon csíptek. Szánalmas állapotban voltam. De más okokból utáltak. Kölcsönösen felhívták rám egymás figyelmét, ahogy sikertelenül küszködtem...

– Hajde pop, hajde pop, guraj, guraj! (Gyerünk, pap, gyerünk, pap, told, told!) – üvöltöttek minden irányból. Fogolytársaim voltak a lehangosabbak. Az örök vigyorogtak. Összeestem és tehetetlenül feküdtem a talicskám mellett. Az őrség egyik tisztje megjelent és elvezettetett. Ezután senki sem törődött már velem. Találtak egy áldozatot, és ezzel a dolog el volt intézve. Senki sem maradt 4 óránál tovább, akár teljesítették a normát, akár nem. Épületparancsnokom szó nélkül fogadott, és beengedett a cellámba. Beteget jelentettem. Az orvostól két nap kíméletet kaptam.

Amikor a büntetőcsoport elég agyagot kivájt, másik munkára vitték. Nem akarták hagyni, hogy tétlenül üljünk cellánkban. Volt ott egy vasúti csatlakozóvágány, ami a szávaszentdemeteri állomástól közvetlenül a börtönhöz vezetett. Pontosan egy kilométer hosszú volt, és olyan rossz állapotban, hogy azon a legkisebb mozdony sem tudott volna haladni. Nem is volt rá szükség, mert ott voltak az emberek. Így éveken keresztül csapatmunkával húzták az üres vagonokat, és amikor telerakták a téglauzem, az asztalosműhely vagy a kötélverő üzem termékeivel, akkor emberi erővel tolták vissza. Néha az ellenkező irányba is kellett nyersanyagokat, például szenet, fát vagy kendert szállítani.

A sínek minden tengely alatt meghajoltak, mert a talpfák már elkorhadtak, és egy-egy sín végén a kerekeknek át kellett mászniuk az egyik sínről a másikra, gyakorlatilag mintha lépcsőt másztak volna. A gyalogos átkelőnél a nyomkarima vájata tele volt ledöngölt földdel, úgyhogy a derék vagonoknak egy rövid szakaszon a földön kellett gurulniuk.

Mindez 1949 tavaszán volt. És ez egy teljes évvel később még mindig ugyanígy volt, és a szürkekötényeseknek még mindig teljes erejükkel neki kellett veselkedniük a bordáknak és az ütközőknek.

A vontatást milicisták kísérték. Időnként azt kiabálták, hogy „Guraj, guraj – told, told”, miközben a puskájukkal hadonásztak.

Az őrség lánc alakban vett körül, és unott tekintettel őrzött bennünket. Előttünk kitárult a szerémségi síkság. A tavaszi nap első meleg sugarai jótékonyan melengettek minket, hervadt teremtményeket. Paptársam, Franjo teljes erővel és lelkiismeretesen nekifeszült a megakadt vagonnak, az erőlködéstől izzadságcseppek hullottak a homlokáról, ezért kibújt kötényéből. Már elcsípte egy őr, és meneküléssel gyanúsította. Elválasztották mindnyájunktól, és a büntetőcellába vetették.

– Ezek az igazi kapitalisták! Csak hadd kóstolják meg a munkások kenyerét! Most már egyszer s mindenkor vége a kizsákmányolásnak, többé nem élhetnek a szegények rovására! – Kísérőszemélyzetünk ilyen szövegeket záporozott ránk, és különösen élvezték, hogy egy csoport papon gúnyolódhattak.

■ A téglagyárban

– Ti, ti, ti (Te, te, te) – szólta be az igazgatóhelyettes úr a csendesen szemlélődő négyfős cellákba, ami minden cellában valaki mást jelentett. A II. házban nagy csomagolás folyt.

Az új otthon kívül esett a tulajdonképpeni börtönön, és saját négy méter magas fala volt. Az ide kerülőket egyenként leszámolták. Alig értünk be az udvarba, amikor egy tucat egyenruhás fickó ránk vetette magát, hogy átvizsgálják a csomagunkat. Rögtön nem éreztük úgy, hogy mekkora előnnyel jár, ha valakit bevonnak a munka folyamatába.

A csatateret egy nagy halom „fölsőleges holmi” borította, miután megfosztottak minket „kacatjainktól”. Ezután szállásunkra vittek. Egy hosszúkás terem nyílt ki előttünk, amelynek egyik oldalán nyolc ablak világította meg felülről a termet. A tekintélyes középső folyosó mindkét oldalán a terem teljes hosszában végig szalmazsákok feküdtek egymás mellett. Közöttük semmi ágykeret, semmi, ami valamiféle életteret jelképezett volna. Befurakodtam találomra két paptársam közé, akik már szorgosan azon munkálkodtak, hogy leterítsék takarójukat.

Mellettünk volt egy kis mosdó és egy illemhely. Ez utóbbiban csak két lyuk volt, a mosdóban pedig csak egyetlen ép vízcsap. Ötven ember vetette rá magát ezekre, és másnap már kezdődött is a munka.

Valahol a téglauzem tágas területén állt egy jelentéktelen, csak a földszintjéig falazott házacska, amelynek az emelete fából volt. Az emelet kellős közepén egy széles kapu ástott, amelyhez egy meredek, hídszerű feljáró vezetett.

Nehézolaj-üzemű motor dübörgése hallatszott ki, amelyet egy dinamó és több hajtószíj halk zümmögése kísért. Tehát ez a gépház.

– Tuff, tuff, tuff – dübörgött a gép, és egy kékruhás a felső szint csűrablakából kikiabált, hogy „zemlja” (föld). – Tuff, tuff, tuff” – dübörgte egyfolytában a gép, és egy ingujjra vetkőzött rab a kapu alatt azt kiáltotta, hogy „voda”.

A gép félelmetesen falánkul nyelte a takarmányául szolgáló földet és vizet, tehát a csuromvizes agyagot, amit fent a csűrben egy tölcser alakú padlónyílásba kellett beönteni, hogy alul négy élű kolbász formájában jöjjön újból elő.

Ennyiben mindent a gép végzett – a keverést, a dagasztást, a préselést és a formázást. Két motor forgatta, és fordulatszámuk az élesre vágott agyagcsomók bizonyos darabszámának felelt meg. Ez szabta meg több száz ember napi normáját és munkatempóját.

Ha a gép leáll, mert nincs áram, vagy ha lassabban forog, mert az egyik szíj kicsúszik, akkor gyengéden megfoltazzák és megolajozzák, ez egy fontos és nagyhatalmú legény dolga. Ha az emberek nem tudják elég gyorsan előteremteni a földet és a vizet, akkor szabotőröknek titulálják őket.

Mindenki a gép kezében volt, aki körülötte nyüzsgött. Még a börtönigazgató úr is az ő kezében volt, mivel neki kellett teljesítenie a hatmillió tégláról szóló tervet, vagyis a normát.

– Zemlja (föld) – kiabálta a gép.

– Zemlja – kiabálta a felügyelő zsebre tett kézzel.

A legtöbb ott lévő emberen eluralkodott egyfajta idegesség, és emiatt gyanakvóan és gyűlölködve viszonyultak munkatársaikhoz. Vajon ez ott nem a többiek rovására téblábol? Nem

tudna gyorsabban fölérti, gyorsabban visszaérni? Nem tudná a talicskáját jobban telerakni?

– Voda (víz) – parancsolta a gép.

– Voda – ordította a hajcsár.

– Víz, vizet, a gép túl kemény – kiabálta a gép –, nem tudom lenyelni!

– Brzzze! (Gyorrssabban!) – záporozott a parancsnok rekedt hangja az ötven félmeztelen hátra, akik ásóval és lapáttal ásták a sárga talajt, talicskájukat telerakták, és feltölték a szérűre, ahol a mohó tölcser állt.

Slavko a vízkommandónál volt. Vízet hordott egy ciszternából egy egészen kicsi, szállítható tűzoltófecskendőhöz. Két katolikus pap szivattyúzta a vizet szünet nélkül, és a vukovari Bata-művek hajdani igazgatója zuhanyfejjel a kezében az egyik munkahelytől a másikig vonult, hogy ott a porzó agyagot benedvesítse.

Ettől persze a szállítandó teher még sokkal nehezebbé vált, és sokkal keservesebb volt feltolni a felső szintre. Számomra rejtély maradt, hogy miért nem csak ott fenn permetezték be vízzel.

De mit számított az ember, ha a gépet nem volt szabad túlterhelni! Csak egyetlen gép volt, de emberből volt elég. Ha valakinek összezsugorlott a térde, akkor hoztak helyette egy újat a II. ház tartalékából, ahol sokan csak arra vártak, hogy megdolgozhassanak sűrű kukoricalevesükért.

– Brzzze!

– Gyorrssabban! – Ez a leggaládabb ösztönzés, ami csak létezhet egy nyelvben. Ezt tulajdonképpen csak sziszegve lehet kimondani, haragosan összeszorított foggal kifújni. Ezt nem lehetett barátságosan, bátorítólag, hanem csak fenyegetően, szidalmazva, bántalmazva kimondani.

És ezt gyakran használták a tétlenül körben álló kis és nagy parancsnokok, különösen ma, amikor válogatott súlyos bűnözők – a II. ház politikai foglyai – kerültek puskájuk elé.

A déli levest és a kenyeret kihozták a terepre. A gép szünet nélkül működött, földet, vizet és megint földet követelve. Rabszolgái lapátoltak és ettek, talicskákat toltak és rágtak, miközben megpróbálták a tempót tartani. A cipő szorított. Miféle cipő! A munkásoknak sarok nélküli, formátlan gumiszandált osztottak ki. Ha bedagadt a lábuk, akkor ez szűknek bizonyult, és a kemény pántok lyukat vágtak közvetlenül a bokájuk alatt. Volt, aki pár fordulót meztelán tett meg, de azt sem viselte el, mivel az úttest kokszzalakkal volt megszórva.

Nyolc óra eltelt, a munkanap tizennégy órából állt. A nap delelőn állt. Mostantól az árnyékok hosszabbak lesznek. Az ember egy locsolókannából olthatta a szomját,

A gép topogott és surrogott. Erwin közvetlenül a metszőfogai előtt állt, és volt nála valamiféle háromszintes teafelhasználó kocsi, mellette pedig egy nagydarab, háromnegyedig ruhátlan szerb. Ez a szerb hármásával adagolta az agyaggomolyákat a kis kocsira. Amikor a legelső deszka megtelt, akkor a középsőre, végezetül a legfelsőre. Mindez másodpercnyi gyorsasággal történt. Erwinnek kellett betolnia az új deszkákat, mert a présből szüntelenül jött ki az új anyag. A gép diktálta a tempót.

A teáskocsi megtelt. Egy sápadt, szürke köpenyes munkás odaugrott, megfogta elől, Erwin pedig hátul. Ketten együtt az acéllemezen elfordították onnan a súlyos járművet, hogy a következőnek helye legyen. Bumm, most rákerült a következő három agyaggomolya a követ-

kező deszkára, miközben Erwin és társa a guruló kiskocsit odairányították a sín pár nyelvéhez, és sietve eltolták.

A szárítóhelyre mentek. Ma ez háromszáz méterre volt onnan, ezért ez csak sebes ügyességgel volt megoldható. Nyolc kiskocsi volt használatban, és mielőtt a nyolcadikat is telerakták, az embernek megtisztított és homokkal megszórta saját kocsiját a gép előtt kellett állnia. A gép nem volt elnéző, és termékét a sárba szórta, ha nem fogták fel alul.

Erwin lihegett. A menet váltókon és forgótárcsákon keresztül haladt, amelyek mind olyan régiak és törekenyek voltak, hogy alig lehetett áthaladni rajtuk. Erwin társa már tudta, mi a dolga. Mindig a megfelelő helyen gyorsított vagy állt meg, mert minden akadályt másképp kellett venni. Ha a kocsi felborult, az szabotázsnak számított.

Vajon nem ólálkodik-e egy kékruhás a következő kőhalom mögött? Á persze: „Peric úr!” Valószínűleg álcázni akarta magát, ezért civilben volt, és ellenzős tányérsapkát viselt. Kihajtott inggallérja, mint világnézeti hovatartozásának jelvénye, egy téglakupac árnyékából virított.

Gyorsan el kell haladni a besúgó mellett! Fáradhatatlanul azon igyekezett, hogy egy gonosztevőt elcsíphessen. Ritkán járt szerencsével, mert figyelmeztető jelszó előzte meg lopakodó lépteit. Elmondjuk társainknak az útpadkánál, hogy jön, határozta el Erwin. Milyen ellenszenvesen néz ki a fickó, ez volt a következő gondolata, míg egész teste súlyával neki-feszült az egyik züllött forgótárcsánál megakadt járműnek.

Vagy nem azt mesélték-e, hogy a gazfickó legutóbb saját népéből tizennégy embert, akiket már szabályosan felváltottak, és ezért kedélyesen lepihentek, rövid úton tizennégy napra a bunkerbe küldött? Azóta mindenki menekül előle, még pihenő idején is.

Ők ketten elérték a szárítóhelyet. Az előző ember még nem fejezte be a rakodást. Az ott lévő munkások sietős kézzel megragadták a nedvesen ragadós szállítmányt, és húsz méterrel elcipelték oldalra a vágánytól. Azokat, akik ezt végezték, „banketari”-nak¹¹³ hívták, és nem volt okuk a nevetésre. A gép folyamatosan küldte nekik a kocsikat, nem várathatták meg egyiket sem, ha nem akarták, hogy az egész körforgás zavart szenvedjen.

Közöttük volt Thomas, akinek már egészen sárga volt az arca, és ingadozott a járása.

Erwin társa a kocsit egy pár lépésnyire előre húzta. –

– Koliko? – kérdezték honfitársai az útpadkán. Hányadik kör, akarták tudni.

– Ossamnaest! – hangzott a rövid válasz (A tizennyolcadik!). Ez jó hír volt. Azt jelentette, hogy már csak negyven percig tart a gürzés, ha a gép így megy tovább. A gép az idő fölé volt rendelve. Ő diktálta, hogy hány óra.

– Tuff, tuff, tuff – mondta a motor, majd sértődötten elhallgatott. A vágóberendezés egyik huzalja elszakadt. Háromszáz emberke tehetné néhány percre ölbe a kezét. Olyan volt, mint Csipkerózsika kastélyában, amikor a gonosz tű odaszúrt. A túloldalon, az agyaggödörben az első ásók a földre hulltak, és a talicskák abbahagyták a csikorgást. A vízfecskendő nem fecskendezett tovább, a teáskocsik szépen felsorakoztak egymás mellé, üresen, a zajtalan rakodóhely elé, a banketárik lehuppantak saját építésű játékvárosuk árnyékába és a mili-

cisták cigarettára gyújtottak, mert most egy darabig nem kellett azt kiabálniuk, hogy hajde és brzzze.

Erwin az egyik padon ült, és egy kicsit álmodozott. Innen a távolba lehetett látni. Tekintete és vágyai korlátozó falak nélkül juthattak el a végtelen kukoricamezőkön át egészen a Fruška Goráig, addig a kis hegységig, amelynek háta mögött a Duna folyik. Tehát még mindig létezett az a valószínűtlenül szép világ – az égi normák szerint telve születéssel és elmúlással –, ami dacolt a közvetlen környezet hangos és hajsolt zűrzavarával

– Na már megint!

– Hajde vagončić! (Gyerünk, vagonocska!) – A rossz huzalt újra cserélték. – Tuff, tuff, tuff – mondta a motor. Őfelsége, a gép újból földet zabált, újból vizet nyelt, újból téglákat köpködött.

– Guraj, guraj! – ordították a kékek a talicskákat toló kulik rajának; a csákányok csörömpöltek, a lapátok lapátoltak és a teáskocsik kerekei újból a mocskos síneken zötykölődtek.

– Tempó, tempó!

A gép szabta meg a ritmust. Egyre csak számolták a köröket. Mindez csak egy számtani példa volt, amelynek tényezői a forgattyústengely fordulatszáma, egy téglá nagysága volt, és a termelés megtérülését az olajfogyasztás valamint az elszállítható építőanyag köbméter szerinti árának mérlegelése alapján számították ki. Ami nem számított, az az emberei tényező volt. Nekik egyszerűen alkalmazkodniuk kellett a gép teljesítményéhez. Ennek fejében naponta hatszáz gramm kenyeret és kétszer sűrű levest kaptak. És egy kis cukrot a teába, amiről szintén nem szabad megfeledkezni. Naponta nyolc dinárt fizettek nekik, ahogyan hallottuk, amiért hagymát, paradicsomot, salátát és füstölt árut vehettek a kávéházban. Ha a börtön teheneinek a teje véletlenül megsavanyodott, akkor vehettek maguknak túrót is, kilónként 140 dinárért. Ha valaki ebből nem jött ki, az küldetett magának otthonról. Nahát!

Vége elnémult a 'tuff, tuff, tuff'. Vége a munkanapnak! A nap már kissé vöröslött a nyugati szemhatáron, pontosabban a szárítócsűr fölött.

Mosakodás.

Háromszáz izzadt és agyagos, olajos és poros férfi, és minden szobában csak egy vízcsap reprezentációs célból!

Tehát mindenki még a bevonulás előtt a terepen lévő két vízcsapra vetette magát. Látni lehetett, hogy sokan szereztek maguknak vödör, sőt még meleg vizet is a gépházból. Ők azután ezeket gondosan elrejtették, ki tudja hová.

A legtöbben úgy csüngtek a szivattyús kúton, mint egy fűt darázs egy rohadt szilván. A helyiek csodálatra méltó ügyességről tettek azzal tanúságot, hogy ilyenkor tényleg tiszták lettek. Kölcsönösen egymás többé-kevésbé „hajas” hátára szivattyúzták a vastag vízugarat.

Elég szerencsétlenül álldogáltunk ott a posványban. Ha valaki a bal lábát megmosta, akkor utána ugyanabba pocsolába kellett lépnie, ahonnan jött, hogy a jobb lábát is lemoshassa. Tehát még ezt is meg kell tanulnunk.

Az a fő, hogy a gép áll.

És tényleg állt. A szürkeköpenyesek bágyadtan sorakoztak fel a létszámolvasáshoz, mint az őszi legyek, szinte mindegyikük kezében egy darab kenyér, amit vacsorára akartak elfogyasztani.

¹¹³ Magyarul bangétások, azaz azok a személyek, akik megfelelő szabályok szerinti sorokba – bankétokba vagy bangétákba – rakták száradni a sártéglákat. (Cs. B.)

Tudták, hogy másnap hajnali 3-kor újból hívja őket a gép.

– Jedan, dva, tri... – Senki sem hiányzott, miután utolsónak a gépmester is beállt a sorba.

■ A nélkülözés évei

Lelki veszélyek

Késő ősszel a rossz idő és a hideg miatt leállították a munkát a téglavető-üzemben. Büntetőosztagunkat feloszlatták. A kötélverőműhely teljes üzemben működött, és ott szükség volt munkaerőre. Így 1949/50 telén segéd munkásnak utaltak be ebbe a poros, egészségkárosító kötélverő műhelybe. Itt is az volt a célom, hogy hasonló gondolkodású barátokat találjak, hogy egymást kölcsönösen segítve testvériesen alakítsuk a kemény életet. A mesterek itt keresztény érzületű szerbek vagy horvátok voltak. Így kölcsönös együttműködés jött létre, ami mindenkinek jót tett. Ellentétben a II. épületben lévő politikai vezetőkkel, az I. épület munkásai között békülékeny hangulat uralkodott, noha korábban különböző politikai tevékenységeket végeztek. De állandóan szörnyű gyűlölet uralkodott a szerbek és az albánok között. Ezzel szemben a szkipetárok (albánok) jól kijöttek a horvátokkal és a németekkel.

Az előírt normát pontosan teljesítettük. Barátságosak voltunk az örökkel, és ezért nyugtunk volt. Hamar meg kellett változtatnom a legszörnyűbb bűnözők iránt írált véleményemet. Ebben az új életterben, főleg a nagy közösségi szobában, ahol körülbelül kétszáz ember feküdt egymás mellett a földön a szalmazsákokon, egyfolytában figyeltem az embereket. Némely embertípusnál meg kellett állapítanom, hogy noha nem gyilkolt, magatartása borzasztóbb és kiállhatatlanabb volt, mint valaki másé, akinek talán különböző gyilkosságok száradtak a lelkén.

Itt megismertem a gyilkosok egy bizonyos típusát. Ott van például egy ember, aki a kommunista hatalom alatt csendesen és békésen él közösségben. A zsarnoki elnyomás évről évre egyre keserűbbé és elviselhetetlenebbé válik számára. Egyfolytában szenved nehéz sorsától. Hosszú ideig csak úgy éldegél, míg felgyülemlett haragja egyszer csak kirobban, és pimasz elnyomójára zúdul. Egy ilyen harcban megöltek egy titóistát. Ilyesmi gyakran fordul elő, ha a szegény parasztokat arra kényszerítik, hogy verejtékük utolsó cseppjével szolgáltassák be az államnak éves adójukat.

A munka után, egy nyugodt órában odajön hozzám egy szlavóniai cseh férfi, és szíve összes mérgét kiönti előttem. Tudja, hogy a gyilkossággal Isten ellen vétkezett. Bánja tettét, de a párt fejesei kényszerítették erre, mivel ellopták családjától az utolsó darab kenyeret is, úgyhogy közben sehol sem tud panaszt emelni, és sehonnán sem várhat segítséget.

Hány ezer ilyen parasztnak kell hasonló kényszermunkatáborokban tengetnie az életét? Ha valaki gyilkosságot követ el, az tényleg szörnyű, de bele kell élnem magamat sorstársaim élethelyzetébe, és semmiképpen sem ítélek el őket keményen. Ezért jönnek olyan gyakran hozzám, vigasztaló szót várva a paptól, hiszen szívük tele van keserűséggel, félelemmel és kétségekkel.

Franjo G., egy szabadságharcos, aki usztrasaként négy évig a horvát nacionalisták soraihoz tartozott, már teljesen más embertípus. Tőle jobbra álltak a szerb nacionalisták, a királyhű csetnikek, akik hallani sem akartak a szabad horvát államról. Tőle balra voltak a vörös partizánok, akik a Moszkva iránt engedelmes vörös Jugoszláviáért harcoltak. Franjo gyakran jön hozzám, hogy leüljön szalmazsákomra. Ő is lelki békéjét keresi. Nem végzett magasabb iskolát. Nagyon érzékenyen viszonyul hazája, szeretett Horvátországa iránt. A háború évei alatt ébredt fel hazaszeretete, úgyhogy azóta hazája szinte a bálványa.

Amikor katonai egysége a háború után összeomlott, nem adta meg magát. Hasonló gondolkodású társaival a boszniai hegyekbe ment, és ellenállást folytatott. Télen beásták magukat a földbe és vártak. A hóban hagyott nyomuk alapján találtak rájuk. Ellenségük szabadcsapat-módszerével harcoltak. Mindenkit megöltek, aki gyanús volt. Ha győztek volna, akkor hőskökké válnak. Most pedig háborús bűnösök. Arra törekedtem, hogy Krisztushoz vezessem. Az ember dühtől elmergesedett szívvel nem fogadhatja be az Eucharisztia Urát és Megváltóját. Tőle még messze van a kiengesztelődés, de nem adhatom fel fáradozásaimat.

Šusta, az a fiatal ember, aki látszólag csak a cigarettának élt, megint más embertípushoz tartozott. A darabka kenyér nem volt számára fontos. Egy teljesen megtört lélek! Amikor láttá, hogy Horvátország hamarosan össze fog omlani, átállt a partizánokhoz, hogy életét mentse. Amilyen élvezettel vett részt a nacionalista oldalon a vérontásban, ebben a tekintetben olyan hamar tett szert nagy elismerésre a partizánoknál is. Olyan bestiális módon volt képes kioltani az emberleleteket, hogy hamarosan a dunai svábok hazájában kapott elfoglaltságot, amikor az embereket családostul hurcolták el a megsemmisítő táborokba. Amikor már nem volt több ártatlan ember, akit áldozatul lemészárolhatott volna, vérszemet kapott, és haragjában egy vita során saját társa vérént ontotta ki. Így került életfogytiglani büntetéssel Szávaszentdemeterre. Itt fegyelmezetlenségével hamar feltűnt a parancsnokoknak. Többet ült a pinchelyiségekben, mint a rabok szállásán. Többször is megpróbált a demarkációs vonalakon keresztül megszökni, de minden alkalommal elkapták, összeverték, és addig ütlegelték, míg csak egy nagy rakás szerencsétlenséggé nem vált. Idegei már teljesen felmondták a szolgálatot. Csak a dohánytól nyugodott meg valamennyire. Más katolikusokkal együtt odajött a szalmazsákomhoz. Erről a félbolonddá vert emberről papi szavaim úgy pattantak le, mint egy kőről. Nem mondhattam le, és nem is akartam lemondani arról, aki hozzátartozóim és honfitársaim lemészárlásában és tönkretételében részt vett, noha jelenlététől undorodtam. De ő azért volt különleges, mert gonosztettekkel teli világa még nem omlott össze. Még mindig felvállalta „hősies tetteit”, mintha a gonosz láncolta volna meg. Vajon őt a bal lator típusához soroljam?

Megint teljesen más volt a helyzet a szerb Jovánnal, aki lesoványodott, sápadt, a himlőtől teljesen heges arcával visszataszító benyomást keltett. A gyilkolás a szerb csetnikeknél vált második természetévé. Aztán a háború után hazament, mert annyira vágyódott anyja és felesége után. Végre normális életet akart élni. Amikor először heves vitába keveredett anyjával és feleségével, a vér a fejébe szállt, és mindkettőt kegyetlenül meggyilkolta. Ezt az embert sokáig figyeltem, mivel velem együtt gyártotta a tetőcserepeket. Minden arra irányuló fáradozásom, hogy belül megszólítsam, kudarcot vallott. De mivel nem volt tartása, szánalmas talpnyaló lett belőle, akivel a vörös átnevelő csoport azt csinált, amit akart. A köztem és

közte húzódó mély szakadék csak a több évnyi együttélés után kezdett bizalmasabb viszonyra fejlődni.

Josef Heinrichről 1950-ben sokat írt a napi sajtó. Ő egy zimonyi dunai sváb volt, foglalkozására nézve hentes, akit harmincadik életévében ítélték halálra. A halálbüntetést életfogytiglani, majd húszéves fegyházbüntetésre változtatták. Felesége távollétében, aki éppen a szülőotthonban tartózkodott, megerőszakolta kiskorú unokatestvérét, és hogy az ne árulhassa el, meggyilkolta, feldarabolta, egy zsákba tette, és az ágya alá rejtette. Többé-kevésbé jól aludt a megcsonkított holttest fölött. Másnap a zsákkal elment a Dunához, ami azon a télen befagyott. Betörte a jeget, és a zsákot a jégréteg alá süllyesztette. A büntényt később felfedezték, és őt elítélték. Most Josef ágyam fejénél ül, és lelkiállapotáról akar beszélni. Nyilvánvalóan lelki békéjét keresi. Csak tétován hozakodik elő fájdalomával. Ilyen lelki gondozói problémával azelőtt még sohasem találkoztam. Az Úr egy ilyen bűnösért is meghalt a kereszten. Fejtegetéseimmel Isten irgalmasságához vezettem. Szíve mélyén megérintődött, lelke fogékony volt.

Így alakult papi lelki gondozói tevékenységem a fegyház hétköznapijain során.

Egy bánati románt, Petrut megszállta a szabadság örülete, és elhatározta, hogy Aleksával együtt megszökik. Sikerült katonai egyenruhákat lopniuk, és így teljes nyugalmat színlelve sétáltak ki a fegyház kapuján futároknak öltözve. Egy idő múltán megtalálták és visszavitték őket, és a büntetőcellában több verést kaptak, mint enni. Mindketten az én büntetőosztágomban kötöttek ki. Petru azt kérdezte tőlem, hogy az öngyilkosság bűn-e, ha az embert az a veszély fenyegeti, hogy újból elkapják. Nem sikerült lebeszélnem őt az újabb szökésre irányuló gondolatairól.

Mijo, egy fiatal horvát bizalmasan elmesélte nekem, hogy került a büntetőosztághoz. A konyha melletti földalatti helyiségben volt fűtő. Felfedezte a szennyvízelvezető csatornát. Társai egyetértettek vele, hogy mindent előkészítsenek annak érdekében, hogy ezen a nyíláson megszökjenek. A fűtőcsoport éjjel-nappal készülődött. Majdnem sikerült is, de árulás folytán a büntetőosztághoz kerültek.

A fűrészüzemben egy fiatal szerb elrejtőzött a deszkák alatt, hogy éjszaka a drótsövényen keresztül megszökhesse. A rendőrségi kutyák fedezték fel. Szabadságvágyát egy halálos lövés örökre lecsillapította.

Sepp W. verseci fiú volt. Újból és újból odajött hozzám, ha éppen a szalmazsákomon nem ült látogató. A legnagyobb öröm volt számára, hogy anyanyelvén beszélhetett hazájáról. Sokéves büntetésre ítélték, mert a Prinz Eugen önkéntes SS hegyi hadosztály tagja volt. Tudja, hogy senkit sem ölt meg, hogy hűséges katona volt, most pedig itt eláshatja örökre az egészségét. Állandóan bánati hazájáról és az aranyló Versecről álmodik. Amit a rezsőházai megsemmisítő táborban fogvatartott honfitársairól mesélek neki, képtelen elhinni. Képtelen elhinni, hogy szülőháza ablakaiból idegen arcok néznek ki. A fegyverletételnél fogták el, több évet töltött munkatáborokban, ahol bajtársait tömegével látta meghalni a borzalmas nélkülözések és nyomor közepette. Fantáziája szerelme, egy derék lány és jövőendő családja körül forog. Így jegyesoktatásom éppen jól jön számára.

Amikor a tavaszi naptól minden hó és jég elolvadt, újból lehetővé vált a nehéz munka a téglauzemben. Létrehozták a „javíthatatlanok” brigádját, és természetesen közejük került a

„hajthatatlan pópá” is, ahogyan az átnevelők engem neveztek. Már második éve végeztem ezt a kényszermunkát. A keserű éhezés éveinek és az emberőrítő agymosásnak a következményei nem múltak el elcsigázott testemből. Volt olyan óra, amikor elvesztettem bátorságomat, és a jövőre gondolva elsötétült a világ a szemem előtt. Itt vajon sikerülni fog-e az elvtársaknak, hogy a föld alá juttassanak?

Hirtelen feltűnt a menekülés esélye a szemem előtt. Ez tényleg lehetséges lenne? Amilyen poros és koszos, rongyos és lepusztult voltam, a gödörből kihívtak, és egy vörös funkcionárius irodájába vezettek. Egy nyálasan behízelt arc fogadott barátságos mosollyal.

– Gruber, maga földmunkát végez a tégláégető üzem számára, ugye? – Meglepetten emeltem fel a tekintetemet. – Hát ez nem magának való munka! – folytatta együttérző hangon.

Vajon mit jelentenek ezek a részvételtjes szavak egy magas pártszerv szájából? Első reakcióm az volt, hogy légy óvatos. A funkcionárius valószínűleg észrevette rémült arckifejezésemet, mert még barátságosabban folytatta előadását.

– Jót akarunk magának! Maga mégiscsak értelmiségi, aki magas egyetemi végzettséggel rendelkezik. Ezenkívül több nyelven is tud! Lenne egy munkánk a maga számára, ami nem csak, hogy meg fog magának felelni, hanem még örömet is fog szerezni. Ennek az a feltétele, hogy erről abszolút hallgatnia kell. Ha csak egy szót is ejt róla, az az életébe kerülhet.

Rossz érzés kerülgetett minden szavától, és azon töprengtem, vajon milyen ördögbarlangba fognak most vetni? Az előttem álló elegáns úr azonban félbeszakította kusza gondolataimat.

– Hiszen maga a Vatikánnak dolgozott! Kap egy cellában egy rádiókészüléket, és meghallgat mindent olasz, francia, angol, spanyol és német nyelven. Nemde, oroszul is tanult! Különösen a horvát és szlovén nyelvű adások érdekelnek minket. Ezek tartalmát pontosan leírja. Ezt a munkát minden nap éjjelig be kell fejeznie.

– Ez a munka tényleg nem szól a lelkiismeretem ellen, gondoltam. Rögtön felfogtam, hogy az az öt példány minden reggel Tito, Đilas, Kardelj, Ranković és Pijade asztalán fog kikötni.¹¹⁴ Hadd ismerje meg ez az öt ősforradalmár az egyház tanítását! Lelkileg biztosan a hasznukra fog válni! – gondoltam magamban, amikor nem minden belső félelem és szorongás nélkül, tétován bólintottam a tisztnek.

A legalacsonyabb rabszolgamunka helyett egy tiszta cellába, viszonylag luxuskörülmények közé kerültem. Kaptam egy ágyat szalmazsákkal és lepedőkkel, egy asztalt, egy széket, csupa olyan dolgot, amit már régóta nem láttam, nemhogy nem élvezhettem. Rongyaitam tiszta ruhára cserélték. Egy rádiókészülék és egy írógép állt a rendelkezésemre.

A mindennapos koszt sem volt rossz. Ez a fordítói munka a III. épületben kezdődött, de az 1950-es év folyamán a II. épületbe hozták át. A földszinten működött a Belügyminisztérium szolgálatában álló fordítócsoporthoz. Az első emeleten folyt a Védelmi Minisztériumnak szóló munka. A második emeleten volt a Tanjug részlege, itt zajlott napi 24 órában 148 rádióadás 13 nyelven történő lehallgatása. Az itteni szakértő munkaerő, körülbelül 300 fő, Jugoszlávia szinte összes fegyházából érkezett (Zenicából, Lepoglavából, Stara Gradiškából és Mariborból), őket mind külön erre a munkára hozták ide. A titkosrendőrség szigorú ellenőrzése alatt álltak.

¹¹⁴ A Tito mellett megnevezett személyek – Milovan Đilas, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković és Moša Pijade – mind legszűkebb bizalmasai közé tartoztak. Halder, Der Titokult, 44.

A fordítói munka tetszett. Gyerek módjára sírtam, amikor a Szentmise közvetítését hallgattam a Szent Péter Bazilikából, és örömben ujjongtam, amikor a Szentatya hangját hallottam. Ugyan ablakaim előtt vasrácsok voltak, de szellemem a szabad világban lebegett. Munkám éjfélkor végződött. A következő napokban megérkezett az első megjegyzés Belgrádból:

– A legmagasabb főnök dühös, amikor a maga írásait olvassa. Nem tudná enyhébben megfogalmazni beszámolóit? – mondta információs központunk egyik vezetője.

– Maguk az igazságot akarják? Nem tudok, és nem is szabad hazugságokat költenem! – A hivatalnok erre vállat vont, és távozott.

Másnap megtudtam, hogyan reagál a Párt Központi Bizottsága a vatikáni adásokra. Az újságcikkekből azt kellett megállapítanom, hogy minden beszámolót kiforgatva, tévesen beállítva és gyűlölködve értelmeztek. Az általam közvetített hírek megjárták a kommunista hazugságok boszorkánykonyháját, és az egyház ellen irányuló ellenséges hecckampány eszközeül szolgáltak. Felébredt a lelkiismeretem. Nem váltam-e önkéntelenül is a hatalmas hazugsággép egyik kerekévé? Abbéli jó szándékomban, hogy megmeneküljek a téglagyárban a haláltól, kigyóverembe estem, ahol csak a hazugság mérgét fecskendezik.

Szívemnek nem volt többé nyugovása. Hogyan menthetem ki magam ezeknek a lélekölő embereknek a környezetéből, akik olyan szívélyesen bánnak velem? Határozottan a munkaadóim elé léptem, és elmagyaráztam nekik, hogy ezt nem tudom tovább csinálni. Kérték, hogy indokoljam meg kilépésemet. Természetesen megpróbáltam végső indítékaimat eltitkolni, hogy helyzetemen ne rontsak még inkább. Megpróbáltak szép szóval és fenyegetésekkel áthangolni. Akkor sem jártak sikerrel, amikor új, kedvezőbb ígéretekkel, sőt a mihamarabbi szabadulás ígéretével próbálkoztak. Súlyos tárgyalásaink végén az elszigeteltségbe vetettek, ahol kemény éhezés és magány közepette kellett gondolkoznom. Elhatározásom azonban szilárd maradt. Testileg legyengülve és lefogyva kerültem vissza újból társaimhoz, a tégláégetőhöz, ahol a rabszolgamunkát külön felügyelet alatt, de tiszta lelkiismerettel folytattam. Keresztény társaim szemében nem tűntem többé árulónak, aki le akart paktálni az istentelenekkel. Rövid idő alatt visszanyertem a katolikusok, a hívő ortodoxok, az evangélikus keresztények, sőt az istenhívő mohamedánok bizalmát is, akik a maguk módján meggyónták belső szenvedésüket, és kibeszélték keservüket „Isten emberének”.

■ Egy karácsonyi ünnep

Közeledett az 1952-es karácsony. A csendes esti órákban barátaim körében a szó újból és újból a nagy ünnepre terelődött. Egyikük megjegyezte:

– Ez lesz harmadik karácsonyom a fegyház falai mögött!

A másik így szólt:

– Nekem a hatodik, és ehhez jön még a megelőző négy év a háborúban! – Nekem az ötödik évem volt, amikor ezt az ünnepet a kolostori közösségen kívül kellett megünnepelnem. Valaki már rögtön fel is vetette:

– Meglátogat-e valaki az ünnepeken? A másik így felelt: – Hozzám senki sem jön. Bárcsak legalább csomagot küldenének!

A téli napokon a szállások tele voltak munkanélküliekkel. Ezért egyesek az asztalosműhelybe próbáltak jutni, hogy onnan valami szeszt csenhessenek maguknak, és az ünnepek alatt szeszes italokkal kábíthassák magukat. Ez is arra szolgált, hogy a nyomasztó nélkülözést és a keserű honvágyat néhány pillanatra elfelejtsék.

Mennyi szomorú emlék ébred fel ilyenkor ezeknek a világtól elzárt embereknek a lelkében? A nagy ünnepek ivódtak be a legmélyebben a keresztény hívek szívébe. Milyen szép volt hajdan az ünnep a család körében, amire most oly fájdalmasan emlékeznek vissza a fegyházban! A karácsony a katolikusoknak és az ortodoxoknak egyaránt szívügye volt, amit a kommunista főnökök annál inkább tiltottak. Karácsony ünnepén is munkába kellett menni, de ilyenkor az emberek csak akkor foglalatostkodtak, ha a felügyelő arra járt. Még a szegénytelen káromkodók és a pimasz kötözködők is igyekeztek ezen az estén valamiképpen méltóságot tanúsítani. Tudták, hogy ilyenkor nem kívánatos a pimasz röhgésük. Az ortodoxok velünk tartottak, majd pár nap múlva ők hívták vissza a katolikusokat. A rabok karácsonyi hangulatában volt valami megindító, mert az ünnepnapok iránt érzett tiszteleten kívül ösztönösen úgy érezhették, hogy valahogy az egész világgal találkozhatnak. Ezen a napon még azok az Istentől leginkább elrugaskodott fegyencek is magukba szállnak, akik Istent egyébként csak káromolják. Azokat is elfogta az ünnepi hangulat, akik egyébként mindig bánatos arcot vágtak, és azt gondolták, hogy kitaszították és boldogtalanságra ítélték őket.

A katolikusok kis csoportja teljesen észrevétlenül bűnbánó gyónással készítette fel szívét a gyermek Krisztus érkezésére. Éjfélkor aztán a bőrdörmön miséztem. Az emberré vált Isten sem utasította el, hogy a jászol szalmájára fektessék. Aztán a kenyér színében szétosztottam a gyermek Krisztust azok körében, akik erre felkészültek. Az ünnep reggelén ünnepélyes jókívánságokkal köszöntöttük egymást. A pravoszlávok odajöttek a katolikusokhoz, és kifejezték jókívánságaikat. Az asztalt – ami egy kartonpapír volt a szalmazsákon – a csomagokban kapott süteményekkel és édességekkel raktuk tele. Csupa olyasmivel, amit az ember hosszú ideje azért őrzött, hogy sorstársainak örömet szerezzen vele. Együtt ültünk, és emlékeket idéztünk fel a régi, szép, elmúlt időkből. Alois, egy fiatal egyetemista, a „Fehér Sasok” ellenálló mozgalom híve, hozott egy gyertyát, meggyújtotta, és a szalmazsákon lévő ünnepi asztal közepére helyezte. Azonnal láttam, hogy ez a kommunisták szemében veszélyes kihívás lehet. Vajon megkérhetem-e ezen a napon Aloist, hogy oltsa el a gyertyát? A félhomályos teremben égő gyertyafény láttán dr. Racki prelátusnak Dosztojevszkij elbeszélése jutott eszébe a karácsonyi gyertyáról. Egy orosz paraszt, aki jobbágysorban élt, arra kényszerült, hogy az ünnepnapon is a földesúr földjén robotoljon. Belül szembeszállt a hatalmasság istentelen követelésével, de nem tehetett mást, mint hogy engedelmeskedett. Erre meggyújtott egy gyertyát, és az ekére erősítette, és így haladt a barázdákban. Hiába fújt a viharos szél, a gyertya nem aludt ki. A teljesen elcsigázott, idős prelátusnak ez volt halála előtti utolsó karácsonya a börtön falai között. Most szeme végigsiklott a fiatal arcokon, és ezt a komoly kérdést tette fel: „Hagyhatjuk-e, hogy ebben a viharos időben kialudjon szívünkben a hit égő fénye?”

A lelkész, aki már csak csont és bőr volt, éppen csak hogy befejezte az elbeszélést, amikor feltűnt a parancsnok, és egyenesen odajött az ünneplő társasághoz, amelynek közepén a gyertya égett. Nyersen ránk förmedt:

– Ki gyújtotta meg ezt a gyertyát? – Mindenki lehajtotta a fejét, de a csoportból a legmélyebben Alois.

– Ki gyújtotta meg a gyertyát? Tudni akarom – kiabálta dühében és haragjában.

– Én voltam – mondtam, és feleltem a fejemet. Megengedhettem magamnak ezt a hazugságot, hogy kimentsem ifjú Alois barátomat ebből a kínos helyzetből.

– Oltsa el, és jöjjön velem!

Karácsonyom a pincészerű büntetőcellában végződött. Ott találkoztam kollégáimmal a kötélverő műhelyből. Noha bementek a műhelybe, de egyikük sem szándékozott karácsony ünnepén dolgozni. Az igazgató hívatta őket:

– Mind le a pincébe! Ezek a szabotőrök nem érdemelnek jobbat! – dühöngött haragjában. Így ott találkoztam kollégáimmal, a fojtó, sötét teremben a rácsok mögött. Mindegyikük arcán ott ragyogott karácsony öröme, amit senki sem olthatott ki. A büntetés nem tartott sokáig, mivel a műhelyben szükség volt a mesterekre.

Az ortodox szerbek nyolc nappal később ünnepelték karácsonyukat.¹¹⁵ Titokban ajándékokat osztogattam a csomagomból azoknak, akiknek nem volt kapcsolatuk családjukkal. Különböző felhajtás nélkül, de szívből megköszönték. A szerbek is meghívtak minket karácsonyi ünnepükre. A vörösök felügyelete ellenére mindent megtettek, hogy méltón ünnepeljenek, és bebizonyítsák keresztény felebaráti szeretetüket. Ilyen az igazi szerb mentalitás. Ugyanakkor a vendéglátókból nem hiányzott egyfajta büszkeség, szertartásosság, se a korlátlan bőkezűség. Az egyik szerb a szállásához rendelt minket, egy nagy kartonpapírt tolt középre, amelyet fehér papírral takart le. Szalonnát, kolbászt és sült húst vágott apró darabokra, és az egészet étvágygerjesztő halomba rakta. A hagyma, fokhagyma és a sótartó is kéznél volt, amikor asztalhoz ülhattünk. Várt ránk leveles tésztából készült sütemény és sok piros alma is.

Ott kuporogtunk mi, kopaszra nyírt fegyencek a mini terület-terület-asztalkám körül, vállunkra vetett takaróval, és belemarkoltunk a felfoghatatlan mennyiségű és hihetetlenül jó házi kosztba. A másik sarokban P. Jovanović osztotta szét malacsültjét. Anyja minden évben hozott neki Dél-Szerbiából. Ha ez hiányzott volna, azzal megsértették volna a szerbek sok évszázados hagyományát.

■ A börtönkórházban

1953 nyarán a téglauzemben, ahol minden évben a legnehezebb munkát végeztem, heves láz tört ki rajtam. Kénytelen voltam beteget jelenteni. Többünket a kórházba kísérték vizsgálatra. A kórház a fegyház falain belül egy virágoskert közepén állt, zöld kerítéssel körülvéve. A kertbe, amelyet ciprusfák és pineafenyők árnyékolnak, vegyes érzelmekkel léptem be, annál is inkább, mert ezt a házat hírhedt néven, „a halál házának” szokták nevezni.

A váróteremben álltam, ahol már egy csomó beteg várt vizsgálatra. Bejött egy betegápoló rabruhában, tetőtől-talpig végigmért minket, és gúnyos megjegyzéseket tett. Aztán elment,

hogyan számoljon dr. Vajdićnak, az orvosnak. Dr. Vajdić horvát katonaeorvos volt, aki ott hagyta csapatát, és átállt a partizánokhoz. Most kötelességszegés miatt hosszú börtönbüntetésre ítélték, mert megölt egy beteg katonát, akinek rossz injekciót adott be. Mostanra már elbocsátották az összes nagy tekintélyű német orvost, akiket a hadifogságban hosszú börtönbüntetésre ítélték, és akik addig maguk kezelték a börtönben a betegeket. Dr. Vajdić gorombaságáról volt ismert. A vizsgálat után egy nagy betegszobába küldtek. A szoba bejárata előtt teljesen meztelenre kellett vetkőzni, az ember kórházi ruhát kapott, ami egyáltalán nem volt tiszta. Sok huzavona után végre lefekhettem egy ágyba, de ágyneműjétől undorodtam. A szobában volt több foglalt ágy is. Fejem égett a magas láztól, ezért környezetem nem érdekelt. A szobában erős gyógyszeríz terjedt, a betegek legkülönbözőbb undorító kipárolgásaival keveredve. A szoba közepén állt egy vödör, amelyet a hasmenéses betegek gyakran vettek igénybe. Hiányzott mellőle a spanyolfal, s ettől a betegek még jobban szenvedtek. Így már előre féltem, hogy mikor kell majd arra a kínzószékre ülnöm. A betegápoló egy vörös bűnöző volt, mivel ezt a kedvelt posztot politikai foglyok nem kaphatták meg. Pimaszul kiabált körbe-körbe anélkül, hogy bárkit is meghallgatott volna. Ilyen kíméletlen alakoknak voltunk kiszolgáltatva. Egy ilyen betegápoló mellett meghalhatott a beteg anélkül, hogy bárki a kisujját is mozdította volna. A mozdulni képtelen betegek saját vizeletükben feküdtek.

Stevan Pavlović lebénult. Olyan szerencsétlenül esett el a mosdóban, hogy megsérült a feje, és ájultan feküdt ott. Nem ment oda hozzá egyik betegápoló sem. A betegek vitték vissza az ágyába. Hamarosan meg is halt. Ki számolhatná meg azokat a halottakat, akik itt távoztak magányosan az élők sorából?

Dr. Radenko Stanković, a belgrádi egyetem orvosprofesszora, korábbi kultuszminiszter és a kiskorú Péter király gyámja, szélütést kapott, és a sarokban feküdt sorsára hagyva.¹¹⁶ Az ápolók közül senki sem törődött vele, mivel szívesebben látták volna halva, mint élve. Halála előtt még gyorsan szabadon bocsátották. A kórház főnöke, Sima parancsnok cinikusan e szavakkal bocsátotta el:

– Halljon meg otthon! Azt sem érdemli meg, hogy az államtól korhadó deszkákat kapjon koporsójához.

Sima parancsnok a partizánháborúban betegápoló volt, itt pedig ő a legfőbb tekintély. Ő döntötte el, hogy valaki szimulál-e, vagy tényleg beteg, mindenbe beleavatkozott, természetesen az orvosi diagnózisokba is.

Minden betegséget itt kezeltek, kivéve a tuberkulózist, mert őket a felső emeleten helyezték el. Mindenki, a neurotikusok, epilepsziások, szívbeteg, bémultak, bőrbeteg, vesebete-

¹¹⁶ Dr. Radenko Stanković (1880–1956) alapította a Belgrádi Egyetem Orvostudományi Karát is, 1941 márciusában részt vett azon a koronatanács ülésen, amelyen Jugoszláviának a németek vezette háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásáról döntöttek. 1949-ben tizenkét évre ítélték, Mitrovicáról nem sokkal a halála előtt szabadult, 2006-ban rehabilitálták. A belgrádi Orvostudományi Kar professzora, 1934-ben oktatási miniszter volt. Jugoszlávia 1941-es kapitulációját követően a németek Stankovićot letartóztatták és Ausztriába szállították, de elutasította a felkérést, hogy létrehozzon egy szerb kormányt. Visszatérését követően a háború végéig házi őrizetben maradt. 1949-ben Stankovićot „a német megszállókkal való kollaboráció” vádjával tizenkét év börtönre ítélték, amit nem élt túl. 2006-ban rehabilitálták. <http://volemcartanovce.com/vila-stankovic/> (2018.01.04.).

¹¹⁵ Az ortodox karácsony valójában tizenhárom nappal követi a katolikusokét. (Cs. B.)

gek és gyomorbetegségek ebben a teremben voltak elhelyezve. Kész purgatórium volt. A szomszéd rabot már gyakrabban láttam. A nagyteremben megrendezett színpadi előadásokon és kulturális rendezvényeken szokott fellépni. Partizánharcos volt, állami vagyoni hűtlen kezelése miatt ítélték néhány évre. Már egy ideje itt feküdt a kórházban anélkül, hogy beteg lett volna. Ezzel sikerült magát távol tartania a börtönélettől. Időnként odajött az ágyához egy betegápoló, leült, és titokzatos sugdosásba kezdtek, amiről senki sem tudhatott meg semmit.

Nem sokáig élvezhettem, hogy ágyban fekszem. Új betegeket hoztak, és ezért az ágyamat összetolták a szomszédéval, és egy harmadik beteget fektettek középre. Ő az én lábrészemen kapott egy kispárnát, míg lába egészen a párnáig ért. Egy fiatal szkipetár volt Rigómezőről. Lázban égett, mint én, és vérvörös volt az arca. Nem sokat törődött vele, és állandóan hallgatott. Kérdéseimre csak röviden válaszolt.

Másnap már valamennyire felébredt benne a bizalom, és közölte velem, hogy albán honfitársaitól sok jót hallott felőlem. Erre a szavakra komolyan ránéztem, de így folytatta:

– Tudom, hogy maga katolikus pap, és a letartóztatása okát is ismerem. – A szkipetárok a fegyházban szorosan összetartottak, és kemény antikommunisták voltak.

Ahmet tanárképző főiskolára járt, és jó tudományos képzésre törekedett, hogy védekezhessen az istentelenséggel szemben. Ezért hamar szövetségeseinknek tekintettük egymást, noha kölcsönösen egymás arcába dugtuk lábunkat. Kommunista szomszédunk ugyanis hamar úgy elterpeszkedett, hogy Ahmet teljesen átszorult az én ágyrészemre.

Minden tisztelem a lelkiismeretes német orvosok előtt, akik a lehetőségekhez mérten megtették kötelességüket a betegek szolgálatában. Mekkora hálával beszéltek a foglyok dr. Kochról, dr. Riedlről és dr. Ellerről, akiket hadifogságukban hosszú börtönbüntetésre ítélték, és akik mégis a beteg emberek szolgálatában álltak.

Nagy tisztelettel emlegették a macedón orvost, dr. Kirill Topuzovszkit, aki a szavakat vágta a primitív Sima arcába:

– Ne avatkozzon bele olyan dolgokba, amelyekhez nem ért. Mint orvos lelkiismeretesen kell végeznie a dolgomat, bármi is történjék velem.

Dr. Kirillt egyenlősége és népszerűsége miatt dr. Vajdić irigységből bevádolta, és ezért közönséges munkásként hozzánk került a téglagyárba. Ezt mondogatta:

– Mindent megteszek, amit parancsolnak, de a kórházba többet nem megyek vissza azért, hogy eladjam orvosi lelkiismeretemet. Testileg ugyan szenvedek, de lelkileg így nyugodt vagyok.

Jakob Oblaković gyomorfekélyrel került a szávaszentdemeteri fegyházba. Dr. Lanyt megkérte, hadd mehessen szakorvosi vizsgálatra a városba. Dr. Lany cinikusán elutasította kérését.

– Az emberek már mind elhagytak, úgyhogy csak Isten irgalmára vagyunk ráutalva – mondta a beteg. A további beszélgetést Miković parancsnok szakította félbe, aki mindent ellenőrzése alatt tartott, és hozzáfűzte:

– Ha Istentől vársz segítséget, akkor miért ide jöttél, az orvoshoz? Takarodj innen!

– Vigyázzon, Istent nem lehet kigúnyolni! – Két hónappal később ez a parancsnok már hiányzott a munkából. Úgy beszéltek, hogy hirtelen meghalt gyomorfekélyben, amikor a kórházba akarták vinni a műtőre. Isten nem hagyja magát kigúnyolni!

Mivel az orvosok nem tettek semmit a bajom ellen, és magam is megállapítottam, hogy a lázam jelentősen lecsökkent, kértem, hogy bocsássonak el. Így legalább újból a saját ágyamban alhattam. Néhány napra felmentettek a nehéz munka alól. Amikor visszatértem a nagy hálóba, gondjaimba vettem az ottani zavarodott elmeállapotúakat. Őket nagy nevetés közepette fogadták be a közösségbe, de egy bizonyos idő elteltével mindenkinek elege lett belőlük.

A legmélyebb belső izgatottsággal fordultam ezekhez az elmeháborodottakhoz, hiszen a legkeményebb kínzás és Marković átnevelő törekvéseinek az áldozatai voltak. Ott feküdt a sarokban Raković, állandóan a falnak fordulva, és feje búbjáig a takarójába burkolózva. Amikor megérezte a leves szagát, ösztönösen felkelt, és hagyta, hogy egy merőkanállal merjenek a csajkájaiba a meleg lötytyből. Ezt felhörpintette, és máris újból eltűnt a takaró alatt.

Amikor visszatértem a kórházból, ott találtam újból a szabadkai bolond Antunt is, akit aztán gondjaimba vettem. Ő sem beszélt egy szót sem, és tulajdonképpen csak ahhoz értett, hogy egyen. Értelmi képességeit teljesen tönkretették. Megpróbáltam elhanyagolt külsejét valamennyire rendbe hozni. A brutális átnevelés áldozata volt.

■ Egy éjszaka és egy nappal

1953 novemberének egyik éjszakája. Az alvók szorosan összepréselve feküdtek a szalmazsákokon, amelyek a terem egész hosszában húzódtak mindkét oldalon, úgy, hogy középen egy sáv maradt szabadon, mint az istállóban. Az épületünket körülvevő falakat megvilágító biztonsági lámpák halovány visszfényébe valamennyi holdfény is belevegyült.

Nehogy valaki megszökhessen! De hát senki sem akart megszökni. Ahhoz fel kellene kelnie, mászni, ugrani, futni és valószínűleg harcolni is, és ehhez itt mindnyájan túl erőtleneek voltunk. Mindenki csak aludni akart, az álmokba menekülni, ahol napsütötte rét és egy darabka kenyér várt rá!

Éberen feküdtem. Két szomszédom nyomasztó közelségétől idő előtt felébredtem. A fejénként kiutalt 30 cm-es sáv éppen elegendő lett volna ahhoz, hogy egy fáradt ember élén fekve elsunnyadjon, csak az volt a bökkenő, hogy a sáv határai mozogtak. Alig törődtem bele, hogy a baloldali látóteremre ránehezedik combomra, én is megfordultam, és most én fúrtam bele egyik térdemet szomszédom altestébe. Most már óvatosan meg lehetett volna fordulni, de akkor fogolytársam arcához egészen közel kerültem volna, akinek elviselhetetlen volt a lehelete.

Hogy aztán mégis hogyan szenderültem el, nem tudnám megmondani. Csak azt tudtam, hogy nem tarthatott sokáig. A mellettem lévő felkelt, hogy kimenjen a WC-re, amire minden éjszaka négyszer került sor, és nem történhetett meg anélkül, hogy meg ne lökje az élő koporsófalakat. De nem baj, az ember úgyis megint elalszik, ha nem fáj túlságosan a sípcsontja a rúgástól, egyébként is ő a hibás, hogy a hirtelen jött szabadság fölött érzett örömeiben miért pottyant bele a létrejövő lyukba, ezáltal már a kettővel odébb fekvő hálótársat érintve. Ilyenkor a visszatérő hogyan találna meg a sötétben a helyét, ahová tartozik?

A sziréna felülvöltött. Ébresztő! Az új nap borzalma még az álom árca mögött rejtőzködött. A „sobni”, a szobaparancsnok fejhangon csöndet parancsolt, noha senki sem szólt.

meg. Ez a széles koponyájú szerb valószínűleg csak azért vezényelt csendet, mert nem jutott eszébe más annak kifejezésére, hogy újból készen áll, hogy meglengesse a nádpálcáját. Eleve ő volt a legalkalmasabb pásztor a megfélemlítettek közössége számára. Azzal dicsekedett, hogy kézigránáttal megölte feleségét, amiért az nem nézte jó szemmel, hogy szeretőt tart, és jó magaviseletére tekintettel most már várható volt, hogy hamarosan szabadon bocsátják. A „háborús bűnösök” kínzásával akart érdemeket szerezni.

Kinn halkan esett az eső. Most indultunk a munkába. Ott álltak az emberek kettős sorban az épület hosszában, és várakoztak napi beosztásukra. Ha nincs munka, az azt jelentette, hogy nincs evés. A munka azt jelentette, hogy nem elegendő az étel. Társaink azonban, ez az ötszáz német rab, rá volt utalva a börtönkonyhára. Szinte hallható volt a levegőben a „munkát, kenyeret” kiáltás. Ez ma különösen fontos lett volna. Szombat volt, és a munkás így rögtön megszolgálhatta magának vasárnapra is a sűrű levest. Vasárnapra, amikor tudvalevőleg egyáltalán nem is volt vacsora.

A háromnapos éhezés kísértete járt körbe. Holnapután aztán megint itt fognak állni, csak egy kicsit még reszketőbben, még jobban fagyoskodva, és még jobban vágyakozva a munkára, amelyre addigra még kevésbé lesznek alkalmasak.

Egy kékköpenyes kar kettéosztotta a menetoszlopot, amely aztán két különböző irányba folyt szét. A fele ment krumplit hámozni, a másik fele a szobákba. Melyik volt a kellemetlenebb?

Az egyik csoport ilyenkor hat óra hosszáig állt a konyha párás folyosóján, és hámozta a romlott krumplit. De a másik csoportnak is állnia kellett. A „sobni”-k és a „redar”-ok már vártak rájuk. A ma reggeli ágyazás nem tetszett nekik. A takarók nem voltak simák, és a párnák éle nem volt eléggé megigazitva. Az istálló közepén végigfutó járat két oldalán dupla kertkerítés módjára húzódó poggyászok vonala enyhe görbületet mutatott fel. És még ez sem volt elég! Az egyik ablakpárkányon megtelepedett egy porszem!

Büntetésképpen kb. 40 embert bekommandíroztak a mosdóba, ahol csak hideg betonpadló volt, és csak egy mosdóvízlyú, amelyhez hozzá lehetett támaszkodni. Az ablakokat kiakasztották, hogy senki se csukhassa be őket, míg a feleség- és anyagyilkosok az egész hosszú napot színes balkáni takaróikba burkolva aludták végig.

■ Árulás és szabadság

Saját sorainkban

A szászszentdemeteri feyházban egymás mellett volt a katolikus és az ortodox istenháza. Ezeket a kommunisták hatalomátvétele után lerombolták. Ehhez a romboláshoz előszere-ttel vették igénybe mindkét vallás papjait. De nem sikerült senkit arra rávenniük, hogy levegye a keresztet a toronyról. Végül egy kommunista bűnöző jelentkezett, aki aztán később epilepsziában betegedett meg. Az ilyesmit általában Isten büntetésének tekintették. Az egyházi könyveket és a szakrális tárgyakat eldugták, és titokban nagy becsben tartották. A szentséget elvlasztó fal, amit a szerbek „visoki dveri”-nek neveznek, a téglagyár egyik sarkában porosodott.

A templom helyére a múzsák templomát építették: ez volt a kultúrotthon, amely a fe-gyencek átnevelését volt hivatott szolgálni. Így a titkosszolgálat vezetőjének, Radovan Mar-kovićnak sikerült segítőivel nagyszámú szerb és horvát nacionalistát a kommunizmushoz vezetnie. Sajnálom ezeket a gyávákat, akik ilyen szegyenletes módon eladták magukat.

A kulturális tevékenység színházi előadásokkal kezdődött, amelyek témája kezdetben még teljesen semleges volt. Előszóval adták elő Stevan Sremac szerb vígjátékíró komé-diáit, különösen „Pop Ćira i pop Spira” (Ćira pópá és Spira pópá) című művét.¹¹⁷ Ezután az usztasák és a csetnikek ellen irányuló jelenetek következtek, de különösen a két egyházat pécézték ki. Később egyházellenes filmeket mutattak be. A feyházlakók egészséges ítélő-képességgel bíró vezető rétege ebben nem vett részt. A politikai foglyok között suttago pro-paganda útján terjedt, hogy ne vegyenek részt, és kerüljék a kultúrotthon látogatását. Így a nagytermet a rendezvények esetén egyre kevésbé látogatták. Ezért mindent megtettek a program sokoldalú bővítéséért, színészeket és zenészeket hívtak meg, hogy vegyenek részt a kultúrmunkában. Vasárnap délelőttönként különösen a politikai foglyokat csábították fenyegetésekkel és ígéretekkel a rendezvényekre. Ha valaki nem akart elmenni, azt vasárnapi munkára küldték. Ezeken a vasárnapokon, amikor a szállások szinte üresek voltak, gyakran teljesen észrevétlenül misézhettem az egyik sarokban; de most engem is büntetésből vasár-napi munkára küldtek, mivel nem mentem el a nagyterembe.

Amikor erkölcsileg és politikailag semleges színdarabot vagy filmet mutattak be, a rabok nyugodtan és illedelmesen viselkedtek a teremben, hogy előljáróik és megfigyelőik előtt legjobb oldalukat mutassák. Mennyire más volt ilyenkor a rabok szeméből és arcából su-gárzó gyermeki öröm, akik egyébként sötét és mogorva arccal mászkáltak, és a szemükben időnként ördögi harag villogott. A zenekar játszani kezdett. A legtöbb hangszereken német tisztek játszottak, a hegedűk meglehetősen szánalmasan cincogtak és nyekeregtek. A gitá-rosok játéka sem volt éppen kiemelkedő. A klarinétok és a trombiták kíméletlenül túlhar-sogták az összes többi hangszert. Nagy derűtséget okoztak a néptáncokat járó „táncosnők” és a vígjátékokban szereplő „színésznők”, szerepüket csupa fiú játszotta. A legkonokabb politikai foglyok többé-kevésbé mindenkit, aki csak megjelent a színpadon, árulónak bélye-geztek, ami önmagában igazságtalanság volt.

Az albánok, többnyire egyszerű parasztok, szenvedélyesen érdeklődtek a színház iránt, mivel magányos hegyekben ilyesmit azelőtt soha se láttak. Ők ezért teljes létszámban meg is jelentek. Ha nem valamilyen politikai téma szerepelt a programban, és ha nem kellett az egyház ellen irányuló cinikus támadásoktól tartani, akkor én is elmentem, és magammal vittem a szinte teljesen bolond, bácskai származású Antunt, akinek az elmeállapotát a sok bántalmazás teljesen megingatta. Szimpatikus arca olyan szép volt, amikor örült, hogy külön élvezettel figyeltem ilyenkor. Az kétséges volt, hogy egyáltalán valamit megértett-e a tréfák-ból. Ha a színészek vidám trükkjét nagy nevetés fogadta, rögtön Antunra néztem, hogy lássam arckifejezését. Ő is nevetett, de akkor is, amikor nem volt min nevetni.

¹¹⁷ A zentai születésű szerb író (1855–1906) vígjátéka magyarul Papháború címen vált ismertté. Sremac az 1881-ben alapított Liberális Párt (Liberalna stranka) híve volt, Gruber által említett művében a szerb-ortodox papokat veszi célba.

Amikor például két szerelmes csókolózott – és persze egyik sem volt nő –, és az egyik ezt mondta:

– Lehetőleg töröld meg a szád! – miközben a saját száját törölte meg, mindenki harsány kacagásban tört ki. A nézők egyre nyíltabbak lettek, és minden kényszer nélkül átadták magukat a szórakozásnak. Egyre gyakoribbak voltak a tetszésnyilvánítások és bekiabálások. Ilyenkor valaki oldalba bökte szomszédját, hogy gyorsan megossa vele benyomásait, tekintet nélkül arra, hogy ki volt a szomszédja. Vagy valaki hirtelen elragadtatással fordult a háta mögött állókhoz, kézmozdulatával mértéktelen örömet kifejezve, majd feltörő kacagással újból a színpad felé fordult. Mások nyelvükkel vagy ujjukkal csettintettek. Ezek közül az általában primitív emberek közül senki sem tudott nyugodtan a helyén maradni. Végül elérkezett a darab csúcspontja... Képzeli csak el az egész börtönéletet. A bilincseket, a láncokat, a kényszeret, az elnyomást és az éhezés hosszú és nagyon is szomorú éveit – mindez egy pillanatra eltűnt, mintha elmosták volna, mint egy hideg zápor egy szomorú őszi napon. Most az egyszer megengedték ezeknek a szorongatottaknak, hogy szórakozzanak, és a sötét álmot rövid időre elfelejtsék. A színház erőteljes nevelő hatással bírt a száműzöttekre.

Visszatérünk a hálókba. Leszállt az éj. Még elvégzem esti imámat. Mellettem fekszik védencem, Antun, s ifjúsága békés álmát alussza. Egészen az elalvásig nevetett, érthetetlen szavakat mondott, és neveket ismétel a vígjátékból. Előtte, a lelkemben leperregnek az elmúlt napok, hetek, hónapok. Minden visszatér az emlékezetembe. felemelem a fejemet, és felülök.

Rátérek sápadt arcukra, szegénységükre és meg kell győződnöm róla, hogy ez a valóság nem álom, hanem a kimondhatatlan nyomorúság visszavonhatatlan valósága. Onnan nyögés hallatszik... itt valaki álmában félhangosan beszél. Szívemből bensőséges ima tör fel: – Uram, segíts nekünk, akik ártatlanul és bűnösen vagyunk itt elátkozva. Nem merek börtönbüntetésem rám váró második hét évére gondolni.

Egy szép júniusi vasárnap, délután ötkor azt a szigorú parancsot kaptuk, hogy mindenki, kivétel nélkül, az egészségesek és a betegek egyaránt, jelenjenek meg minden szállásról a kultúrotthonban.

Az örök izgatottak voltak. Látszott rajtuk, hogy valami különleges dolog fog történni, de senki sem tudta, hogy tulajdonképpen miről van szó. Négyes sorokban meneteltünk a kultúrotthonhoz. Ott más foglyokkal találkoztunk a többi pavilonból. A terem zsúfolásig megtelt. Több mint másfél ezer ember zsúfolódott ott össze. Feltűnően nagy létszámban álltak az örök mind a négy falnál, és mind nehézfegyverzetben. Így bizonytalanságunkban feszülten vártunk.

Egyszer csak szétnyílt a függöny. A szokásos mozivászon helyett a jól ismert fogoly, Gvozdan Jovanović, a szerb nacionalisták jelentős politikusa állt ott, akit a Tito-partizánok ellen folytatott ellenálló harca miatt 20 év fegyházbüntetésre ítélték. Mindenkinél a tekintete rá szegeződött. Izgatott hangon így szólt:

– Elvtársak, hosszú mérlegelést követően arra a meggyőződésre jutottam, hogy a kommunista párt tulajdonképpen a barátunk. Most már éppen itt az ideje, hogy észhez térjünk, közeledjünk hozzá, felhagyjunk az ellenségeskedéssel ezzel a mozgalommal szemben, és segítsünk neki a népünk haladására irányuló nagyszabású törekvéseiben. Kérlek, ne álltassá-

tok magatokat továbbra is, nem lesz többé váltógazdaság a jugoszláv politikában. Ez az irány marad meg országunkban. De ti makacs hozzáállásokkal csak saját magatoknak és a családoknak ártatok. A nyugati hatalmak bőkezűen támogatják a Tito-kormányzatot. A keleti és nyugati jugoszláv politikai emigráció jelentéktelenné vált. Az eddig királyhű Bogoljub Ilić tábornok¹¹⁸ visszatért külföldről, és korábbi kormányelnökünk, Simonić¹¹⁹ erőit nagyra becsült Tito marsallunk rendelkezésére bocsátotta. Tehát akkor mi mire várunk?

Őt követte Dragoljub Jovanović¹²⁰, Krsta Novaković¹²¹ és Gretc Jakić, akik mind ugyanabban az irányban szólaltak fel. Mindenkit arra hívtak, hogy álljanak fel székükről, üdvözlőjként Titót, és ezzel nyilvánítsák ki hajlandóságukat a megtérésre. Körülbelül száz köztörvényes – besúgók és árulók – állt fel, míg a túlnyomó többség ülve maradt. Marković és segédei ráébredtek fáradozásaik hiábavalóságára.

Ezért Radovan Marković, a politikai foglyok átnevelő intézkedésének vezetője szörnyű nyomást kezdett el gyakorolni az emberekre. Ez az ember a szávaszentdemeteri fegyház rémisztő történetét vérről írta tovább. Számátalan embert küldött a bántalmazásokkal a halálba. A rabok libabőrösek lettek, ha hívatta őket. Saját terv szerint hívatta őket minden nap, módszeresen megvizsgálta a párthoz fűződő belső viszonyulásukat, és ennek alapján szűrte ki őket. Kartotékjában ott szerepelt mindenkiről minden információ, amit besúgóitól szerzett az emberek magatartásáról. A titkosszolgálat munkatársainak hálója sűrű szövésű volt. Az ő kezén át mentek a hozzátartozók és a rabok által írt levelek egyaránt. Marković mindenről tudni akart. Viselkedését a foglyok jelleméhez és brutalitásához igazította. Némelyeket helyileg vagy nagyvonalúan cigarettával kínált. Mások viszont órákig állhattak előtte, és kérdései rosszabbak voltak, mint a vizsgálati fogságban.

¹¹⁸ Bogoljub Ilić (1881–1956) hadseregtábornok és az emigráns kormány hadügyminisztere. Ilicet az 1941. márciusi puccsot követően a hadsereg és a tengerészet miniszterévé nevezték ki, és 1942 februárjáig maradt ebben a hivatalában. Miután nyugdíjazták, először Londonban volt, majd Dušan Simović szorgalmazására visszatért Jugoszláviába. Vö. Deroc, Milan: British Special Operations explored. Yugoslavia in Turmoil 1941–1943 and the British Response. New York 1988, passim.

¹¹⁹ Elírás. Dušan Simović (1882–1962) tábornokról, az 1941. március 27-ei katonai puccs vezetőjéről, s az akkor kinevezett királyi kormány miniszterelnökről van szó, aki a londoni emigrációban már 1942-ben Titóék mozgalma mellett foglalt állást, ezért posztjáról menesztették. 1944 februárjában Simović üdvözölte az év júniusában megkötött és a nyugati hatalmak által közvetített Tito-Šubašić megállapodást, ami az emigráns kormány és az AVNOJ közötti együttműködést volt hivatott megteremteni. Simović 1945 májusában visszatért Jugoszláviába, tanú volt a Dragoljub Mihailović csetnik vezető ellen folytatott perben, később könyveket írt. Vö. még ehhez Holm Sundhausen írását Dušan Simovićről itt: <http://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLex/Viewview.php?ID=1653> (2018.01.04.).

¹²⁰ Dragoljub Jovanović (1895–1977) jogász, politikus, a Népi Parasztpárt megalapítója, a kommunisták szövetségese, de miután bírálja egyeduralkodó törekvéseiket, megfosztják parlamenti mandátumától, és 1947-ben kilenc év fegyházra ítélik, amit enyhítés nélkül kitölt. 2010-ben rehabilitálták.

¹²¹ A háború előtt radikális párti színekben parlamenti képviselő, Szerbia német megszállása idején Kruševac polgármestere, 1945-ban halálra ítélték, amit húsz év fegyházbüntetésre enyhítettek, 1973-ban halt meg. Novaković 1941-ben megövtá a zsidó Tajtaćak családot a német megszállók elől, és ezért az önzetlen és életveszélyes tettéért 2003. július 23-án a Yad Vashemben „a világ igaza” címmel posztumusz megtiszteltetésben részesült. Vö. <https://negoslava.blogspot.de/2013/09/krsta-novakovic-heroj-jednog-doba-kojem.html> (04.01. 2018). – <http://www.rtk.rs/?p=81771> (04.01. 2018). – <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4473165> (2018.01.04.).

Velem kezdetben barátságos volt, de lassacskán előtört lényéből az állati harag. Kihívó viselkedésére higgadtan és nyugodtan reagáltam. Amikor belátta, hogy nem fog kihozni a sodromból, más módszerekkel próbált támadni. Tehát lenyugodott, és hízelegni kezdett, mintha becsülné a hozzáállásomat.

– Engedményekre is hajlandók vagyunk, ha maga hajlandó elfelejteni korábbi hozzáállását. Megfordíthatjuk a lapot, és barátok lehetünk. Anélkül, hogy magának a meggyőződése ellenére kellene cselekednie, mi ketten gyümölcsöző együttműködést is folytathatunk. Olyan emberekre van szükségünk, mint maga. Nem olyanokat kívánunk, akik önző érdekből jönnek hozzánk. Ha maga hajlandó lenne velünk együtt harcolni a babonáság ellen, akkor rögtön barátok lehetnénk. Magas fizetéssel járó állás és kényelmes élet várna magára. Mit szól ehhez? – Rám szegezte alkoholista tekintetét.

– Mit ért a „babonáság” alatt? – Kérdésemet figyelmen kívül hagyva így folytatta:

– A kommunizmus eddig a földgömb több mint egyharmadán győzött. Az egyháznak a proletariátus végső győzelméig együtt kellene működnie. Nézze, hány egyházi ember vesz részt ebben. Mindent megtesznek, amit a párt elvár tőlük, sőt még annál is többet. Maga biztosan ismeri a jezsuita Tondit. Ő felismerte a világ helyzetének a realitását, és hozzánk csatlakozott.

Lehajtott fejjel hallgattam, anélkül, hogy elárultam volna, hogy Tondi iskolatársam volt a római Gregoriana Pápai Egyetemen. Tudtam, hogy egy oda nem illő szóval irdatlanul feldühíteném. Az ajtó mögött állnak már verőlegényei. Hallgatásomra elkezdett tombolni:

– Itt fogsz megdöglenni... itt hagyod a fogadat, te javíthatatlan csuhás! Mit osztogattál húsvét éjszakáján szobatársaidnak? Azt hiszed talán, hogy a rabok körében folytatott vallási propagandáról nem tudunk? Mindent tudunk! Jutalmul tizennégy napig böjtölhetsz a pincében magánzárkában és gondolkodhatsz vallási örületedről. Most takarodj!

Egy milicista elkísért a büntetőkamrába. Megfordult a kulcs mögöttem a súlyos zárban. A teljesen üres helyiségben a földre ültem. Első gondolatom ez volt: idén még úgysem tartottál éves lelkigyakorlatot, úgyhogy ennél jobb alkalmad nem is lehetne rá. Szent Ignác is így volt ezzel az iriai barlangban, neki sem volt se széke, se asztala, se ágya, se takarója. Ezért leültem a hideg földre. Számomra rejtély volt, hogy ki lehetett az, aki húsvét éjszakáján, amikor éjfélkor kiosztottam az Eucharisziát, megfigyelt és feljelentett. Hiszen előtte direkt meggyőződtem róla, hogy mindenki alszik-e. Aztán felébresztettem azokat, akik meggyónak, hogy készen álljanak a Szentáldozásra. A nagy háló sötétségbe burkolózott, csak az egyik sarkában pislákkolt egy kis lámpa. Pedig olyan óvatosan lopózkodtam végig a termen a szentostyákkal...

Először a hálóban lévő köztörvényesekre gondoltam, akikről tudni lehetett, hogy Marković szolgálatában álltak, és ha a politikaiakról bármit megtudtak, rögtön jelentették a központjában. Ezután teljesítményüktől függően csökkentették a büntetésüket, amnesztiát kaptak, és gyorsan hazamehettek, míg a politikaiaknak büntetésüket az utolsó napig le kellett ülniük.

Gondolataim nem hagytak nyugodni. Talán Joco Pavić volt az, egy kommunista aktivista, aki apját az örökség miatt agyonütötte, majd szappant főzött belőle és eladta? Ő 1941 óta harcolt a partizánoknál. Rémtettéért halálbüntetést kapott, amit aztán 20 év börtönre változtattak, majd később 10 évre lecsökkentették.

– Miért ne főzhettem volna belőle szappant? Kitől kellene félnem? Istentől? Isten nem létezik! A csuhások becsapják a népet. Ez a hazudozás a mesterségük. Elbutítják a népet – szokta mondogatni. – A kommunisták azt tanították nekünk, hogy anyánkknak 5 liter tejjel tartozunk, apánknak viszont semmivel.

Vagy valaki más volt az. Talán Ilja Dušarović, aki a vörös forradalom kitörése óta harcolt a partizánok között? Őt saját lánya megerőszakolása miatt ítélték 15 év fegyházra. Ebből hét évet már elengedtek neki, mert nagy elismertségnek örvendett az igazgatóság körében.

Vagy talán a két testvér, Miloško vagy Milovan egyike volt az? Ők az örökség miatt anyjukat agyonütötték, és holttestét felakasztották az eperfára, mintha öngyilkos lett volna. Ezek ketten vágyva várják büntetésük lecsökkentését, és ezért jelentenek olyan szorgalmasan Markovićnak.

Vukadin Perušić montenegrói. Apja pártharcos volt, és a forradalomban esett el. Fia, Vukadin ezért német földeket kapott a Bánátban Kikinda mellett. Őt 12 évre, anyját pedig 20 évre ítélték, mert anyjával folytatott bűnös viszonyában gyermeket nemzett. De nem a vérfertőzés miatt ítélték el őket, hanem anqak a gyermeknek a meggyilkolása miatt, aki beteges viszonyukból jött a világra.

Vukadin nem mutatott lelkiismeret-furdalást vagy szégyenérzetet, sőt ellenkezőleg, nagyhangú volt, indulatos és agresszív. Az igazgatóság körében nagy bizalmat élvezett besúgó tevékenysége miatt. Anyja írt neki a požarevaci női börtönből. Nyíltan felolvasta a levelet, és gúnyolódott „kurva anyján”. Ennek az új embertípusnak az útjából, akit a vörösök hoztak létre istentelenségükkel, mindenki undorral tért ki.

Töprengésem során, hogy vajon ki jelenthetett fel, nem jutottam pozitív eredményre. Hiszen a titkosszolgálat összes feltételezett segítője mélyen aludt. Vagy talán az egyik júdas-lelkű áldozó volt az, aki feljelentett? Ez a feltételezésem a zimonyi álszent ember szabadon bocsátásakor hamarosan bebizonyosodott. Hiszen miért lett volna jobb dolgom nekem, mint Uramnak és Üdvözítőmnek? Őt is valaki a saját soraiból árulta el, nyugodtan meg lelkemben.

Megbízható jó barátom, a szabadkai H. D., egy ügyvéd, aki szorosan együttműködött szülővárosa egyházközségével, a büntetőtömlöcből való kiszabadulásomat követően rögtön ezzel a kényes kérdéssel fordult hozzám:

– Atya, maga sok éve ismer engem. Tudja, hogy hűséges vagyok Istenhez és a szentegyházhoz. Most Marković azt az ajánlatot tette nekem, hogy szabadon engednek, ha együttműködöm a párttal. Mit szól ehhez az ajánlathoz? Feleségem és négy kisgyermekem otthon éheznek. Legutóbbi látogatásuknál sírva könyörögtek, hogy jöjjenek. Valószínűleg ő is kapcsolatban áll Markovićtal.

– Kedves barátom, nagy veszélyben vagy. Teljesen megértem a helyzetedet, de ha a kisujjad nyújtod neki, akkor az egész kezedet fogja akarni. Ha a kezedet nyújtod neki, akkor a karodat akarja, míg végül az egész embert. Ez a te helyzeted.

– Ó, nem! Noha megígérem neki, hogy együttműködöm, de senkit sem fogok elárulni! Hamarosan a családjához ment. Barátai úgy üdvözölték, mint a vörös ördög ellen folytatott harc mártírját. Kollégái beszámoltak neki a szabadságban őket érő szenvedésekről, és mindent megosztottak vele, mint megbízható barátjukkal. A titkosrendőrség egy ideig

csöndben nézte és figyelte, majd beavatkozott. Kényszeríteni próbálták, hogy álljon elő az igazsággal, szolgáltassa ki kollégáit, vagy menjen vissza Szávaszentdemeterre. Néhány hónap múltával elterjedt a híre, hogy a szabadkai ügyvéd kétségbeesésében felakasztotta magát.

Egyik papbarátom is azt hitte, hogy a restrictio mentalis igénybevételével kiszabadulhat a fegyházból, amikor egészsége már teljesen tönkrement.

– Együttműködöm, ameddig azt a lelkiismeretem megengedi – mondta és aláírta.

A titkosrendőrségtől azt a feladatot kapta elsőre, hogy a belgrádi érsek ellen kémkedjen. Odament főpásztorához, és feltárt mindent előtte. Azt mondták neki, hogy tegyen fel az érseknek három kérdést, hogy így kiszolgáltassa a pribékeknek. Az érsek megköszönte őszinteségét, és így igazította el:

– Ha majd jönnek a kérdések miatt, akkor mondd nekik azt, hogy átláttam rajtad, hogy kémkedni akartál, és megtagadtam a válaszokat. – Papbarátomat a titkosrendőrség használhatatlan besúgónak nyilvánította, és békén hagyta.

■ Reménykedünk az ellenőrzésben

– Hallottad, hogy az igazgatót leváltják? A németek külföldről hallották a hírt. A látogatások során is célozgtak erre.

– Ó, majd keményen felelnie kell állati durvaságáért. Mit gondolsz, ha mindez a világ nyilvánosságára kerül? Ezt a párt csúcsemberei nem fogják könnyen lenyelni.

Egy harmadik is bekapcsolódott a beszélgetésbe:

– Láttátok-e már valaha, hogy egyik holló kivájja a másik szemét?

– Figyelj, arról is beszélnek, hogy egy revizor járja végig a börtönöket. Egy tábornokot, egy belgrádi fejest megbíztak azzal, hogy mindent ellenőrizzen. Figyelj, kisapám, Tito jó benyomást akar kelteni a világ nyilvánossága előtt. A nyugati gazdasági segítség miatt amerikai újságírók látogathatnak meg minket, és megállapíthatják, hogy itt nincsenek politikai foglyok, hanem csak köztörvényes bűnözők. De előbb mindennek csillogni-villogni kell.

Ez a hír hatalmas izgalommal töltötte el a nyomott kedélyű embereket. Egymást kérdezték, hogy ki ez a revizor, mit szabad neki mondani, és hogy vajon az igazgató is jelen lesz-e?

– Hadd jöjjön az ellenőr, és az emberek bátran hozakodjanak elő az igazsággal. Nem szabad hallgatni és csak bólogatni – mondta egy különben hallgatag ember.

Amikor a reggeli csengő megszólalt, felugrottam szalmazsákomról, egy Istenhez intézett rövid fohással minden nyűgös gondolatot elűztem, és a mosdóba mentem. Már ott volt a kondér a reggelivel. Egy egész osztag várt a teli merőkanál keserű árpakávéra.

Az ellenőr látogatásával kapcsolatos híresztelés igaznak bizonyult. Meglátogatott egy fogolyszobát, és az emberek elmondhatták panaszait. Ott volt az ebédosztásnál, maga is megkóstolta az ételt. Ferde szemmel ránézett az igazgatóra, és megkérdezte, hogy a szakács minden nap visz-e az ételből az igazgatónak. Ennek a látogatásnak az első következménye az volt, hogy a szakácsokat elbocsátották, és egy másik csoport került a konyhába. Csak néhány hétig volt érezhető a koszt javulása. Aztán hamarosan minden olyan volt, mint régen.

Az első épület földszintjén készenlétkébe helyeztek két szobát körülbelül hat ágygal. Az ágykereteket megtöltötték szalmazsákkal, fehér, tiszta ágyneműhuzattal és gyapjútakaróval takarták le. Ennek a szobának a közepére egy asztalt állítottak hat székkal, a padlót fényesre polírozták és az ablakokat tisztára mosták. Két egyszemélyes cellát is hasonló módon berendeztek. Ezek a helyiségek mindig üresen álltak, és zárva voltak. Ezeknek fontos politikai szerepet szántak. Ha diplomaták, parlamenti képviselők, újságírók vagy az egyházak és a nemzetközi szervezetek képviselői esetleg azt a kívánságukat fejezték ki, hogy meglátogathassák a hírhedt szávaszentdemeteri fegyházat, akkor kívánságuknak habozás nélkül eleget tettek. A belgrádi minisztérium előre bejelentette ezeknek a külföldi uraknak az érkezését. Az igazgatóság fényes fogadtatásban részesítette őket. Gyorsan kinyitották, kiszellőztették az előkészített szobákat, és feltöltötték őket a megfelelő számú kiválasztott rabbal. Erre a napra új rabruhát kaptak, frissen megborotválták őket, és jókedvűen fogadták a külföldi vendégeket. Ha a látogatásra délben került sor, akkor a kiválasztottak ebédjüket zománcozott tányérokban kapták, ami persze jó benyomást tett a látogatókra. Ennek megfelelően olyan kommentárok terjedtek el a világ színe előtt, hogy a jugoszláv büntetés-végrehajtás rendszere kifejezetten humanus.

Az első felvonás után egy második meglepetéssel is szolgáltak a vendégek számára. Bevezették őket a kultúrotthonba, az olvasószobába, a könyvtárba. Ott egy nagy asztalt találtak, tele újságokkal és folyóiratokkal. Két pamlag állt a fal mellett, sok borszék, amelyeken a rabok elterpeszkedhettek, és elmerülhettek a sajtóban. Ezek besúgók és árulók voltak, akiknek az volt a feladatuk, hogy a külföldi képviselők előtt eljátsszák színházi szerepüket. Amikor a vendégek betoppantak, nagyon illedelmesen felálltak. Tolmács segítségével megkérdezték tőlük, hogy vannak. Ők agyondicsérték az igazgatóságot, és maximálisan elégedettnek mutatkoztak. Az idegenek meglepetten távoztak, miközben azon töprengtek, hogy némely külföldi újságok miért támadják annyira tévesen a titóizmust? A vendégeket a luxusétterembe vezették, ami nem messze az igazgatóságtól épült. Biztosították őket arról, hogy a rabok igény szerint innen is hozathatják kosztjukat.

A megtévesztés nemcsak a külföldi politikusok és újságírók előtt zajlott. A hazugságokkal és félretájékoztatással a letartóztatottak hozzátartozóit is módszeresen és céltudatosan megtévesztették. A havi látogatások alkalmával megmutatták a hozzátartozóknak az étterem menüjét, ami állítólag a fegyház kosztjával azonos volt. Ezért nem szükséges csomagokat hozni, mivel ebben a javítóintézetben az emberek tejben-vajban fürdenek. De nem csak így próbálták széthúzást és vizsályt szítani köztünk és a családtagok között, hanem a látogatóknak azt is bebeszélték, hogy egyedül a rab hibája, ha nem akar hazamenni. Hiszen annyira könnyen hazamehetnének, ha csak egy kicsit is hajlandóak lennének az állam felépítésében részt venni. Ezzel a módszerrel tudtak legsikeresebben nyomást gyakorolni sorstársaimra. Ettől lelkiileg összetört egy sor családapa, akik egyébként a partizánvilág százszázalékos ellenfelének tartották magukat.

1954. szeptember 11-e volt, délidő. Váratlanul érkezett egy csoport amerikai a fegyházba. Az igazgató távol volt. Képviselője, Marković meglepetten és tehetetlenül állt ott. Az egész olyan váratlanul jött, mint derült égből a villámcsapás. Minden követ megmozgattak, de az elleplezésre irányuló minden próbálkozásuk túl későn jött. A teljes igazság napvilágra került.

A vendégek az első épület bejáratánál szembetalálkoztak a szolgálakkal, amint az ebéddel teli hordókat a vállukon cipelték a szállásokra. Benéztek a szobába is, ahol a kétszáz emberből álló hosszú sor, kezében a bádoggcsajkával, éhesen és türelmetlenül várt a moslókra. A vendégek odamentek, és látták, hogyan osztják merőkanállal az ebédet. Kaptak az igazgatóságról egy tolmácsot, aki a valós helyzetet hamis fényben tüntette fel. Az egyik rab, Miloško Đorđević, egy egyetemista, aki értett angolul, odafigyelt a magyarázatokra, és egy alkalmas pillanatban bekapcsolódott a beszélgetésbe, és kiigazította a hamis tájékoztatást. A tudósítók körbevették a fiatal embert, és hamar megtudták az igazságot az egész égbekiáltó nyomorról, amit megpróbáltak a világ nyilvánossága előtt elrejtetni. Ezután az egyetemistát, Đorđevićet magánzárkába zárták, ahol igaz vallomásaért még sok évig töltötte büntetését.

■ Szabadság a láthatáron

Megbékéltem sorsommal, hogy minden évben a legnehezebb munkára küldenek. Télen, amikor a téglauzem állt, megpróbáltam mindig más helyen munkát találni. A kötélverő-műhely után az asztalosműhelybe mentem fényezőnek. Azután következett a kőműves-munka. Amikor ez nem sikerült, a tapétázóknál próbálkoztam. Arra jól ráállt a kezem. Egy barakkban meglehetősen észrevétlenül éltem hónapokig egy fiatal olasszal, Nikolausszal együtt. Ebben a katakombaszerű helyiségben rendszeresen miséztem. Nikolaus őrizte a bejáratot, nehogy megleljenek. Idővel feltűnés nélkül egyre több hívő ember jött vigaszért és tanácsért. A katolikusok a szentségeket kérték, amit kívánságuk és szándékuk szerint meg is kaptak, legfőképpen az ünnepeken. A barakk egyik sarkát egyfajta szakrális térre alakítottuk át. Ennek híre a katolikusok körében minden munkahelyen szájról szájra terjedt. Vajon itt is voltak árulók?

Egy napon megjelent maga Marković, és ellenőrizte a munkánkat. A gép zörgött, és úgy porzott, mint még soha, az ember szinte megfulladt a portól. Először még nem szimatoltuk meg a veszélyt, de aztán Nikolaust kihívták, és súlyos ütlegetéssel próbálták kiszedni belőle a titkot. Ő pedig hallgatott.

Újból a téglauzembe kerültem, ahol a legnehezebb munkát kellett végezmem. Ott is újból barátokra leltem, noha a besúgók soha sem veszítettek szemük elől, de persze már jól ismerem őket. Éppen a nagy, gyűrű alakú kemencénél foglalatostokodtam a hőségben és a porban.

– Te vagy Gruber fogvatartott? – kiáltott rám az egyenruhás. Bólintottam.

– Azonnal mindent letenni! Velem jössz! – Néhány métert előtte kellett haladnom. A III. épületben le kellett mosnom magamról a vörös port. Új ruhát adtak rám.

– De miért? – kérdeztem.

– Tedd, amit mondanak neked, és ne kérdezz! – Meg is kellett borotválkozzom.

– A haját is rendbe kell hozni – parancsolta kísérem.

– De miért? – érdeklődtem egyre inkább.

– Ne kérdezd!

Azután a fegyveres az igazgatóság épületébe kísért. Az első emeleten kinyílt egy ajtó, betoltak, és becsukták mögöttem. Először még nem találtam a helyemet. Hol vagyok tulaj-

donképpen? Egy elegáns úr jött oda hozzám, barátságosan kezet nyújtott, és megkérdezte:

– Maga Gruber atya?

– Én vagyok.

– Ne féljen! Rabsága ideje véget ért. Adenauer szövetségi kancellár érdeklődik maga iránt. Az ő megbízásából vagyok itt, hogy megnézzem, még életben van-e, és hogy egyetért-e azzal, hogy Jugoszláviát örökre elhagyja?

Szinte megkövülten álltam ez előtt az úr előtt, aki a német követségről jött. Ettől a hírtől annyira kába voltam, hogy először meg sem tudtam szólalni.

– Még néhány napig el fog tartani az egész procedura, míg az összes papír elkészül. Ne féljen! Most már semmi bántódása sem eshet. Aztán elkísérjük az államhatárig. – Elköszöntünk egymástól.

A szállásomra kísérték. Társaim gyorsan körülvettek és kérdésekkel bombáztak.

– Atya, képes minket elhagyni? Maga mindig támaszunk volt a bajban, tényleg képes lenne minket cserben hagyni?

Barátaimnak ez a kérdése, akikkel oly sok keserű órát töltöttem együtt, mélyen megrázott.

– A maga puszta léte közöttünk mindnyájunk számára vigasz volt. A maga helytállása minden viszontagság közepette erőt és bátorságot öntött belénk. Tényleg egyedül akar minket hagyni?

Eljött az utolsó délutáni szabad séta. Mekkora volt a különbség a sok évvel azelőtti első séta és a mai között! Akkoriban a szerb nacionalisták Stepinac béréncének csúfoltak, most pedig teljes összhangban voltunk egymással. A csetnikek csúcsképviselői baráti kezet nyújtottak, és örültek, hogy barátomnak tekinthetik magukat. Sok mindent tisztáztunk a nyílt beszélgetések során. A sok ortodox pápa közül már csak egytől tudtam elköszönni. A többiek mind irányt váltottak, és többnyire a családjuk miatt opportunistákká váltak és hazamentek. Amikor a mohamedán szkipetároktól búcsúztam, akkor is kifejeződött mély barátságunk. Holmimat szétszítottam közöttük.

Aznap este a többi némettel együtt egy külön helyiségbe vezettek, ahol kiállították útleveleinket. Két nap elteltével minden készen állt az induláshoz. Marković az utolsó ruhaujjunkat is átkutattatta, hogy nem viszünk-e magunkkal valamilyen titkot, de ez a titok a szívünkbe volt zárva. Amikor kiköltöztem a fegyházból, kínzóim, akik korábban haláloamat jósolgatták, nagy szemeket meresztettek, amiért szívem mélyéről jövő, hő imával köszöntem meg Isten különleges segítségét!

II. János Pál pápa és Wendelin Gruber

Gruber atya az altöttingi zárándoklaton

■ Wendelin Gruber SJ. atya élete és működése¹

Wendelin Gruber 1914. február 13-án született Szentfűlöpön (ma: Bački Gračac, Vajdaság tartomány, Szerbia). A gimnáziumot a boszniai Travnikban végezte, majd az érettségi után belépett a jezsuita rendbe. A kétéves noviciátus (1934-1936) után Zágrábban tette le első rendi fogadalmait, és később a rend indiai missziójához szeretett volna csatlakozni. Először filozófiai tanulmányokat folytatott a Milano melletti Galaratében és a jezsuita rend horvátországi tartományi rendházában, a zágrábi Jordanovac utcában. A négyéves teológiai képzést (1939-1943) Sarajevóban és a római Gregoriana Pápai Egyetemen végezte el. 1942-ben, huszonnyolc éves korában szentelték Rómában pappá, majd ugyanebben az évben tartotta első miséjét szülőfalujában, Szentfűlöpön.

Ezután először tanár, iskolatitkár és az érettségizők prefektusa volt a zágrábi Šalata utcai Érseki Gimnáziumban. 1945-ben az akkor harmincéves fiatalember a gimnázium lelkigondozójaként működött, amikor a partizánok megszállták a várost, és először letartóztatták. Négy letartóztatása közül ez volt az első, későbbi, legutolsó letartóztatását pedig majdnem tízéves börtönbüntetés követte. Amikor Gruber a világháború befejeztével tudomást szerzett honfitársai szörnyű sorsáról, humánus indítatásból és lelkigondozói küldetésstudattól hajtva a Vajdaságba utazott, ahol szinte az összes nagyobb megsemmisítő tábor felkereste. Az 1946-os évet ezekben a haláltáborokban töltötte, ebből az első fél évet Gádorban, ahol addigra szülei már éhen haltak. A Vöröskereszthez fordult, majd az összes létező hivatalt és szervet felkereste, hogy élelmiszereket juttasson a táborokba. Ez sikerült is neki újabb kétszeri letartóztatás árán, de ezekből meggyőző személyiségének köszönhetően szerencsésen kiszabadult. Gádorban majdnem ezer olyan árva gyermeket elsőáldoztatott, akinek anyja meghalt, és ezért hamarosan jugoszláv nevelőotthonokba szállítottak őket.

De ez még nem volt minden: megfogalmazta A dunai svábok táborai Jugoszláviában című írását, és elérte a belgrádi pápai nunciusnál, hogy a vatikáni diplomácia beszámoljon a dunai svábok sorsáról Rómában, onnan kiindulva pedig a felfigyelő nyilvánosság számára. Miután a Vatikán és a Nemzetközi Vöröskereszt elkezdett törődni a jugoszláviai ügyekkel, és a táborok részére segélyakciók indításával próbálkozott, Belgrád hamarosan gyanút fogott.

¹ Az életrajz megírásához használt források: Wendelin Gruber, In den Fängen des roten Drachen. Zehn Jahre unter der Herrschaft Titos, Jestetten 1989 (3. Auflage). Paul Mesli/Franz Schreiber/Georg Wildmann, Filipowa – Bild einer donauschwäbischen Gemeinde. 7. kötet: Filipowa weltweit, Bécs, 1992, 155-165. o. Filipowaer Heimatbriefe Nr. 1(1962), 30(1980), 32(1982), 34(1985), 36(1988), 37(1989), 40(1991), 44(1993), 45(1994), 61(2002)

Gruber atya 1946. március 24-én, egy istentisztelet során Gádorban reménytelenül éhező honfitársaival letette azt fogadalmat, ami a háború utáni dunai sváb lelkiségben azóta már klasszikus fogadalomnak számít: „Ha majd kiszabadulunk, és újból megteremtjük megélhetésünket, akkor minden évben elzarándokolunk Mária Szepőlőten Szívéhez, és fogadalmi templomot építünk tiszteletére”. Gruber atya erre a fogadalomra emlékeztette Ausztriába és Németországba kitelepült honfitársait, amikor 1959-ben kezdeményezte a dunai svábok első altöttingi zarándoklatát, amelyet azóta is minden év július második hétvégéjén tartanak meg. A megígért fogadalmi templom 1979-ben valósult meg a Rottenburg melletti Bad Niedernauban a Miasszonyunk Emlékkápolna felszentelésével, ahol a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek dunai sváb szerzetesnővérei az ötvenes évek óta működtetnek iskolát és gyógyfürdőhelyet. Krisztus mennybemenetelének ünnepén azóta a dunai svábok minden évben elzarándokolnak a kápolnához, ezzel is eleget téve a gádori búcsúfogadalomnak.

Gruber atya hamarosan a Bánátba ment, ahol két hónapot tartózkodott Rezsőházán és Mollyfalván. A rezsőházi megsemmisítő táborban az 1946 pünkösdjén titokban megtartott szentmisén az ottani táborlakókkal is letette az említett fogadalmat. Amikor kiutasították Rezsőházáról, egy ideig vándor lelkipásztorként járta a baranyai táborokat. Ekkor már a Tito-rezsim titkosszolgálat, az OZNA megfigyelése alatt állt, ezért rendi előjárói 1946 októberében visszahívták a dubrovnik kolostorba, ahol még le kellett töltenie próbaévet. 1947. július 23-án, útban Dalmáciából Szlavóniába, Szarajevóban letartóztatták, majd embertelen kihallgatásoknak vetették alá, végül Belgrádba szállították, ahol további kihallgatások közepette tizenhat hónapig várt perére a hírhedt Glavnjača börtön földalatti bunkereiben. Ezután a testileg és lelkileg teljesen kimerült férfit újból felhozták a napvilágra, Újvidékre vitték, majd 1948. október 5-én azzal a váddal, hogy a Vatikánnak kémkedett, és egy idegen hatalom szolgálatában saját országa ellen tevékenykedett, a szávaszentdemeteri (Sremska Mitrovica-i) börtönben letöltendő tizennégy év fegyházra és kemény kényszermunkára ítélték. A börtönudvaron tett egyik séta során váratlanul itt találta szembe magát a már halottnak hitt Gruber atyával az 1948. június 3-án letartóztatott és szintén hosszú fegyházbüntetésre ítélt szentfülöpi plébános, Peter Müller. Tőle tudták meg az akkor még Szentfülöpön tartózkodó iskolanővérek, hogy Gruber atya még életben van. Az atya börtönéveinek viszontagságait A vörös sárkány karmai között című könyvében írta le mélyrehatóan. A könyv azóta angol, portugál és horvát fordításban is megjelent.

Miután Gruber atya – az előzetes letartóztatást bele nem számítva – büntetése felét, hét évet letöltött a szávaszentdemeteri fegyházban, 1955 karácsonyán Konrad Adenauernek, a Német Szövetségi Köztársaság akkori kancellárjának személyes közbenjárására amnesztiában részesült, és 1956. január elsején kitoloncolták Jugoszláviából Németországba. Fél évbe telt, míg egészsége nagyjából helyreállt, majd a Rottenburg-Stuttgart-i Egyházmegye szolgálatába állt. Két évet töltött káplánként Ravensbrückben, majd a rottenburgi püspök 1958 májusában Stuttgartba hívta, és ott az egyházmegyében élő, hazájukból elűződött dunai svábok lelkipásztorává és a Gerhardswerk (Szent Gellért Szolgálat) nevű szervezet vezetőjévé nevezte ki. 1958-ban átvette a havonta megjelenő Gerhardsbote hírújság szerkesztését, amelyet 1955-től a Gerhardswerk és a Südostdeutsches Priesterwerk (Délkelet-német Papok Szervezete) adott ki, és amely a délkelet-német katolikus hívek fóruma lett.

Gruber atya egész gondolkodása a hazájukból elűzött hívek ügyeire irányult, ezért is szentelte életét lelkipásztori gondozásuknak. Ő hívta életre a dunai svábok egyetlen katolikus ifjúsági mozgalmát, a Gerhardsjugend-et (Szent Gellért Ifjúság).

Miután a hazájukból elűzöttek megteremtették egzisztenciájukat, a hatvanas évek elején kezdtek egyre inkább ráeszmélni régi hazájuk, még el nem vesztett korábbi életük fontosságára. Újból igényük támadt a régi barátságok és régi hazájuk közösségi életének felélesztésére. Gruber atya átérzte honfitársainak az identitásuk megőrzése és szellemi otthonteremtésük iránti új igényét. 1961-ben máig is tartó vállalkozásba fogott: elindította a Filipowaer Heimatbriefe (Szentfülöpi hazai levelek) című kiadványt, ami évente többnyire kétszer jelenik meg, és szülőfaluja, Szentfülöp faluközösségének összetartó fórumává vált.

1963-ban megbízást kapott a vatikáni államtitkártól, tehát a pápa nevében, hogy prédikatori missziót vállaljon a brazíliai németek körében. 1964 vízkeresztjén 8 évre vállalta Brazília Paraná tartományában, az Entre Rios területen az akkor már tizenkét éve fennálló guarapuavai dunai német kolónia lelkipásztori gondozását. Guarapuava azután ugródeszkakul szolgált számára vándor lelkipásztori tevékenységéhez. Ekkortájt Guarapuava egzisztenciális válságba került, és sok telepes vándorolt vissza Európába. A tanúk beszmoli szerint nem utolsósorban Gruber atya hitbuzgóságának volt köszönhető, hogy sikerült az elvándorlást megállítani. Megbízást teljestv vándor lelkipásztori körútra indult, legfőképpen Rio Grande do Sul és Santa Caterina szövetségi államokban. Ott addigra a lelkigondozás komoly válságba került, mivel Getulio Vargas diktátor szó szerint megltotta a német beszédet az ott élő németeknek. Ha valaki németül szllt meg, a börtönbüntetést kockáztatta. Így az ott élő hárommillió német számára bnnk számított anyanyelvük használata az iskolában és a templomban egyaránt. Ekkor jött Gruber atya, aki németül prédikált. Az istentelen diktatúrát nem támadhatta közvetlenül, de szembeszllhatott az akkoriban Dél-Amerikában némi rokonszenvet élvező marxista ideológiával. Emiatt több irányból is érték támadások, és missziós útjai nem voltak veszélytelenek.

Az időközben konszolidálódott és virágzó Entre Rios-i egyházközségekben folytatott lelkipásztorkodás egy idő után már kevés volt ambícióinak, ezért 1972-tl több dél-amerikai államban is a német nyelvű katolikusok vándor lelkipásztora lett. Körülbelül hatszáz német ajkú települést járt végig, köztük a brazíliai német parasztok több mint kétszáz települését. Ezeken a német nyelv használata és a német szokások még fennmaradtak, annak ellenére, hogy a németek egy része a két világháború alatt folytatott ellenséges propaganda és a tiltó törvények miatt elvesztette identitását. Gruber atya Rio Grande, Santa Catarina és Paraná dél-brazíliai államokban folytatta vallási-kulturális tevékenységét. Látta, hogy a majdnem százhetven éve ott élő sokgyermekes német családok kinőtték ezt a kellemes éghajlatú szubtrópusi területet, és újabb településekre volt szükségük. A brazil állami propaganda akkoriban az Amazonas-vidékét ajánlotta a bevándorlók számára, ahol ingyen kínálták nekik a földet. Gruber atya látta, hogy ott mennyire hiányzik a megművelhető föld, hogy a németek mennyire szenvednek, különösen a hsgtl, és a kórházak zsfolsg tele vannak malrisokkal. Ezért Paraguayban a Paraguay–Brazília–Argentína határvidékének háromszögében fekvő vidéket választotta, ahol jó szubtrópusi éghajlatra és termékeny, olcsó megművelhető területekre lelt. Amikor Julio Escher, az Independencia városában élő egyik

régi telepes 7000 hektár őserdei földterületet kínált fel részére, Gruber atya a jelentkező telepesek egy részével együtt kivándorolt Paraguayba, és ott elkezdte felépíteni az új paraszti falvakat, többek között Neu-Badent, Moseldorfot, Rosenheimot, Mariapolist és Franzalt.

Az atya először Neu-Badenben lakott egy kezdetleges fabarakkban, ami egyszerre volt plébánia, plébániaotthon, templom és iskola. A letelepedésnek és az egzisztenciateremtésnek megvolt a maga sajátossága. A szubtrópusi terület szavannája alkalmas volt az állattenyésztésre, az őserdő – a szubtrópusi száraz erdő egyik formája – minél sűrűbb volt, az irtás után annál jobb szántóföldet eredményezett. Az erdőirtás nehéz időszaka után a bevándorolt német braziliaiak elkezdtek kukoricát, búzát, szóját, gyapotot és rizst, valamint banánt, ananászt, narancsot és citromot termesztetni. Ekkor jelentkeztek újabb földvásárlók is a Német Szövetségi Köztársaságból, és nem utolsósorban dunai svábok is. A tágas síkságokon háromezer és tízezer hektár nagyságú földterületeket vásároltak, akkora földeket, mint amekkora hajdan egy bácskai német község teljes határa volt. Ezeket azok a falusiak vették bérbe, akik maguk nem tudtak földet vásárolni, ezzel biztosítva megélhetésüket. A földek, amelyeket tisztán gazdasági szempontok szerint értékesítettek, nagyrészt az akkor uralkodó államelnök, Alfred Strössner rokonaié voltak.²

Paraguaynak, noha nagyobb, mint a Német Szövetségi Köztársaság, akkoriban csak három millió lakosa volt, és szegény országnak számított. Ezért nem is volt csoda, hogy Gruber atyára egy akkora lelkigondozói terület hárult, mint az egész Bácska – egy körülbelül 100 km átmérőjű bozotos és szavannás vidék, ahol nem volt egyetlen jó út sem. Az atya egy Landroverrel járta a vidéket, és némi rendszerességgel húsz miséző állomást látogatott. 1985-ben ennek a felét átadta egy fiatalabb papnak. A sokféle nép keveredése folytán arra is rákényszerült, hogy németül, spanyolul, portugálul és az indiánok nyelvén is prédikáljon.

1980-tól kezdve a Gerhardswerk elkezdte támogatni őt pénzzel és építőipari gépek és értékesíthető ruhák küldésével. A Filipowaer Heimatbriefe újság is adományakciót indított Gruber atya érdekében, melynek eredményeképpen az Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban és a tengerentúl élő szentfülöpiek köréből legalább 20 000 márka gyűlt össze. Gruber atya 1986-ig központi helyén, Moseldorfban épített egy plébániát és egy kultúrházat is, ami kezdetben, a templom megépítéséig, miséző helyiségként is szolgált. Végül a falu negyven német-braziliai telepes családja maga építette fel kalákában az iskolát.

Az új templom németországi és dunai sváb anyagi támogatással épült – például a Gerhardswerk akkori elnöke, Franz Wesinger mérnök, született szilberek lakos készítette a templomépítéshez a terveket –, és 1987 végén Paraguay fővárosának, Asuncion-nak a püspöke szentelte fel Moseldorfban (Passo Tuyo). Ezzel Gruber atya állandó székhelyet kapott missziós lelkipásztorkodásához, ahonnan elindulhatott hosszú utazásaira, a hatalmas terület miséző állomásaira. 1988-tól kezdve egy német-braziliai jezsuita és egy szorgalmas svájci fejlődéssegítő támogatta őt ebben. Gruber atya a maga módján a „szegények mellett döntött”, anélkül, hogy különösebben foglalkozott volna a „felszabadítás teológiájával”.

Végül nyolc év elteltével elhagyta az Észak-Paraguayban fekvő Moseldorf vidékét, és 1989-ben San Cristobalba költözött, ami az ország száz kilométeres átmérőjű, legnagyobb őserdei területe szélén fekszik. Itt azóta körülbelül 45 falu megalapításánál közvetített a német parasztok és az egyéb nyelvű népcsoportok között, anélkül, hogy – mint ahogy az

addig szokásos volt – vér folyt volna. Fáradhatatlanul folytatta gyűjtőtevékenységét azért, hogy a német parasztok számára San Cristobalban létrehozasson egy német kulturális intézményt. 1991 szeptemberében avatták fel a Német Kultúrotthonot. Az újonnan létrehozott gimnáziumba járó fiatal német tanulók számára a kultúrotthonban kollégiumi helyeket is biztosítottak. Felvették a német nyelvet is a gimnázium tantervébe. Ezzel párhuzamosan anyanyelvi és mezőgazdasági témájú felnőtt kurzusokat is tartottak.

Amikor Gruber atya 1988 nyarán gyógyulás céljából Európában időzött, már akkor megjárta Jugoszlávia széthullását. Az általa a szerémségi Havas Boldogasszonynál 1990-re tervezett ökumenikus kiengesztelődési találkozó, amelybe bevonta volna a szerb ortodox papságot is, azért hiúsult meg, mert a szerb ortodox egyházi vezetőség azt kérte a horvátországi katolikus püspököktől, hogy előbb formálisan kérjenek bocsánatot a második világháborúban az usztasa-rezsim által a szerb nép ellen elkövetett bűnökért. Az ekkor kitörő ellenségeségek fényében az ökumenikus kiengesztelődési találkozó megrendezésére irányuló minden további próbálkozás illuzórikusnak tűnt.

Wendelin Gruber atya, aki még 75 évesen a guarani nyelvet tanulta, a legkreatívabb és valószínűleg legsikeresebb misszionárius személyiség volt, aki valaha kikerült Szentfülöpről, vagy akár a dunai svábok köréből³. 1992 júniusában honfitársai körében töretlen életerővel ünnepelte Bécsben aranymiséjét. Később még további kápolnákat épített San Cristobal tágabb környezetében, de 1994-ben, 31 év dél-amerikai missziós tevékenység után kérelmezte tartományfőnökénél, hogy váltsák le a misszióból. Ekkor Kräuter püspöknek, a temesvári egyházmegye ordináriusának szolgálatába állt a romániai Bánátban.⁴ 1994-től 1998-ig, noha maga is beteg volt, intézményi lelkipásztor volt a temesvári öregek otthonában. 1998-tól 2002 augusztus 14-én bekövetkezett haláláig a jezsuiták zágrábi házában élt, ahol papi és jezsuita szerzetesi működését is kezdte, és ahol még 2002 májusában megünnepelhette pappá szentelése 60. évfordulóját. Temetésén – a jezsuiták kriptájában helyezték végső nyugalomra – Nikić rendfőnök atya nekrológja végén ezeket mondta: „Wendelin Gruber atya életével megneemesítette a német népet, amelyhez vérkötélék fűzte, és a horvát népet is, amelyet nagyon szeretett.”

Dr. Georg Wildmann

³ Guarani = latin-amerikai indián nyelv.

⁴ Ordinárius = megyéspüspök.

Halottak napi megemlékezők a gádori emlékkeresztnél (Dormán László felvétele)

■ Előszó a német kiadáshoz

Ez a napló csak most, harminc évvel azután jelenik meg németül is, tehát az eredeti nyelven, hogy Wendelin Gruber atyát a korábbi német szövetségi kancellár, dr. Konrad Adenauer személyes beavatkozásának köszönhetően szabadon engedték a hírhedt szávaszentdemeteri fegyházból. A napló körülbelül tíz évvel ezelőtt már megjelent portugálul Brazíliában, ahol 1963 ősze óta Gruber atya tartózkodik. Ott először német lelkipásztorként tevékenykedett öt dunai sváb községben a Guarapuava melletti Entre Riosban, Paraná brazíliai szövetségi államban, azután a szétszórtan élő német telepesek vándor lelkipásztora lett, majd pedig az elmúlt öt évben tevékenységét zárt német települések felépítésére összpontosította.

Miért csak ilyen későn jelenik meg Gruber atya naplója eredeti nyelven? Úgy gondolom, hogy erre a kérdésre mindenekelőtt az előszóban kell választ adnunk. A szerző a napló előszavában azt írja, hogy bizonyos eseményekre vonatkozó emlékeit „irodalmi igény nélkül”, csakis az igazságot szolgálva kívánta feljegyezni, hasonlóan az Acta Martyrumhoz, az üldözött ősegyház vértanúinak emlékirataihoz. Az irodalmi igény mellőzése itt azt is jelenti, hogy a német eredeti szöveg a szerző dunai sváb honfitársaihoz illő darabos és mesterkéletlen nyelven íródott, és stilizálását a hitelesség megőrzése érdekében nem is engedélyezte.

Most hadd mutassuk be röviden a napló szerzőjét. Hazája, ahogyan ő is leírta, a Vajdaság, a Pannon-síkság Dunától és Drávától¹ északra fekvő, 1918 után Jugoszláviához csatolt vidéke. Ez az a termékeny vidék, amely az oszmán törökök Közép-Európából történt 1683-as kiűzése után kietlenül, elmocsarasodva és nagyon gyéren lakottan maradt, és ezért kifejezetten dolgozók kezét kiáltotta. Akkoriban történt, hogy a magyar király és a magyar nagybirtokosok kiküldött toborzóikkal német parasztokat és kézműveseket hívtak Magyarországra Svábföldről, Badenből, Pfalzból, valamint Elzász-Lotharingiából, sőt Luxemburgból. Ezek a német családok, akiket a tudomány 1920 óta dunai sváboknak hív, megoldották a problémát: a vidéket száz év leforgása alatt elsörendű európai kultúrtájjá változtatták.²

Wendelin Gruber atya itt született 1914-ben, a közmondásosan sokgyermekes Szentfülöp bácskai nagyközségben. Korán belépett a jezsuita rendbe, 1942-ben szentelték pappá. Tanúja volt, amikor Hitler 1941-ben szétverte a Jugoszláv Királyságot, majd Gruber atya szülőföldjét, Bácskát rövid időre (1941 áprilisától 1944 októberéig) visszaadták Magyarországnak, és

¹ Helyesen: a Dunától és Szávától – leszámítva a kiegyezés előtti horvát területeket és a Drávaszöveget, mely utóbbi a második világháborút követően került Horvátországhoz, tehát nem vált részévé a Vajdaságnak. (Cs. B.)

² A megrajzolt kép némileg leegyszerűsített, hisz csak a németek betelepítésére koncentrált, figyelmen kívül hagyva a többi etnikumot. (Cs. B.)

tanúja lett annak is, amikor honfitársai köréből úgymond önkénteseket toboroztak a Waffen-SS-be, valamint annak, amikor ugyanezeket a honfitársait a Tito-rezsim a délkeleti német front összeomlását követően, – miután 1944 augusztusában elesett Bukarest és 1944 októberében elesett Belgrád –, megbüntette.

A szerző, látva az otthon maradt vajdasági dunai svábok tragédiáját – a munkaképteleneknek szánt úgynevezett megsemmisítő táborokban történeteket –, fellépett védelmükben. A napló első felében leírja, hogy mit tehetett honfitársaiért a gádori haláltáborban, míg a napló utolsó harmadában arról számol be, hogy mit kellett elszenvednie a honfitársai iránt tanúsított kiállásáért mindaddig a napig, amikor Adenauer kancellár beavatkozásának köszönhetően a szávaszentdemeteri fegyházból szinte csodával határos módon ki nem toloncolták a Német Szövetségi Köztársaságba. Mindaz, amit ebben a könyvben teljesen józan hangnemben leír, az Acta Martyrum modern kori fejezete, hiszen a meggyilkolt dunai svábok túlnyomó része politikailag ártatlan kortárs és Krisztus és az egyház híve volt.

Tito munkaképteleneknek, vagyis gyermekeknek, beteg nőknek és időseknek szánt megsemmisítő táboraiiban legalább 70.000 dunai sváb vesztette életét. A szerző naplójával a nagyvilág előtt ismeretlen, elfeledett dunai svábok sokaságának kíván „szellemi emlékművet állítani, hogy a hatalom vörös birtokosai ne semmisíthessék meg, és ne tüntethessék el borzalmas tetteik véres nyomait.” Hiszen a tömegsírokat, amelyekben a megsemmisítő táborokban éhen pusztult és meggyilkolt áldozatok ezrei nyugszanak, már régen felismerhetetlenné és a földdel egyenlővé tették. A keresztény kegyelet legcsekélyebb látható jele sem utalhat vagy emlékeztethet rájuk.³

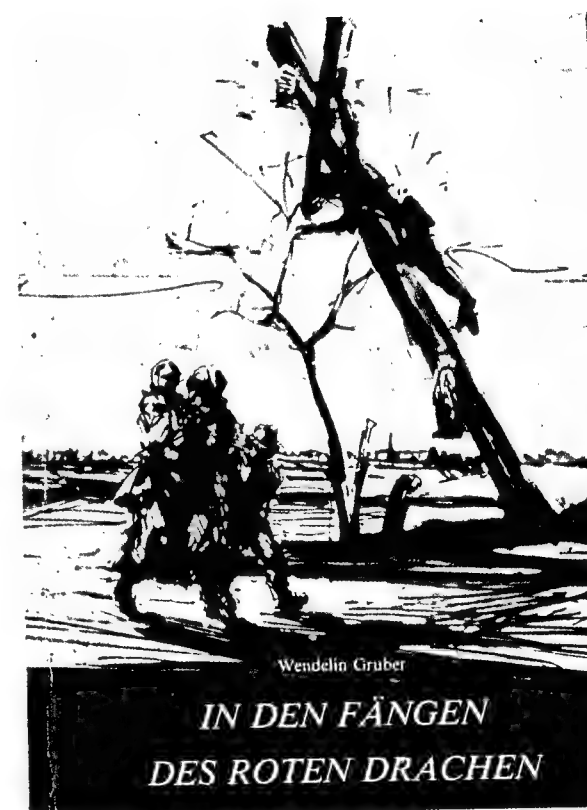
Noha a szerző ezt a naplót, ahogyan a bevezetőben írja, irodalmi igény nélkül fogalmazta meg, a feljegyzések között szerepelnek kifejezetten értékes és egyedülálló részek. Ezek közé tartozik minden bizonnyal a Felhúzott pisztolyok előtt című fejezet is, amelyben váratlanul feldereng, hogyan lehet még a legmegátalkodottabb partizánokat és kommunistákat is úgy megszólítani, hogy elfojtott emberségük mégis előtörjön. Gruber atya, aki dunai sváb honfitársait mindennél jobban szerette, nem siklott át afölött, hogy a dunai svábok között is voltak árulók. A felemelő Pünkösdi vihar című fejezet erről részletesen tanúskodik. De az igazi, ízig-vérig lelkipásztor Gruber atya A nagy esemény című részben mutatkozik meg leginkább, amikor leírja több mint 600, többnyire árva gyermek elsőáldoztatását, akiket azután állami gyermekotthonokba szállítottak el. Megragadó rész a Védőbeszéd a népbíróság előtt, amely egy kifejezetten bátor és katolikus hitét nyíltan megvalló ember lelkébe nyújt bepillantást.

Végezetül utalni szeretnék a napló még egy kiemelkedő vonására. A mű a kommunista rezsim által az ártatlan német lakosság ellen elkövetett bűntettekről szól, egyértelműen a

kommunizmus hamis tévtanai és ideológiája ellen íródott, ahogyan ezt a szerző félreérthetetlenül fel is vállalja. A szerző ugyanakkor nem viszonyul ellenségesen a kommunistákhoz. Olyan megtévesztett embereknek látja őket, akiket vissza kell vezetni az igazsághoz.

Kívánom, hogy ez a napló jó fogadtatásra találjon mindazok körében, akik mindig és mindenütt csak az igazságot kívánják szolgálni – de legfőképpen a dunai svábok körében, akik nagy hálával tartoznak Gruber atyának feljegyzéseire.

Josef Haltmayer prelátus (1986)

³ Azóta már emlékhelyeket hoztak létre a táborok áldozatai számára: 1998 óta vannak emléktáblák Rezsőházán a telecskai tömegsírok felett. Ezen kívül a 2000-es években renoválták a temetőkápolnát, valamint emlékkeresztet állítottak fel. Vö. <http://www.rudolfsgnad-banat.de/aktuelles-und-links/verein-gedenkstaette-rudolfsgnad> (04.01. 2018). A szávaszentdemeteri katolikus temetőben 2008-ban leplezték le egy nagy keresztet, ami az eseményekre hivatott emlékeztetni. Mollyfalván 2008-ban létesítettek emlékhelyet a hajdani katolikus temető szélén, végül 2017-ben Tiszaistvánfalván is. <https://www.welt.de/politik/ausland/article164313747/Serbien-bricht-das-Tabu-um-das-Schicksal-der-Donauschwab.html> 2017.05.06.

■ Függelék

A kötetben szereplő helységnevek négy nyelvű mutatója

magyarul	németül	szerbhorvátul latin betűkkel	szerbül cirill betűkkel
Altötting	Altötting		
Apatin	Apatin / Abthausen		Apatin Апатин
Árpatahló (középkori név, a közbe- szédben nem használatos)/Ruma	Ruma	Ruma	Рума
Ausztria	Österreich	Auslria	Аустрија
Bács	Batsch	Bač	Бач
Bácska	Batschka	Bačka	Бачка
Bácskeresztúr / Oroszkeresztúr	Ruski Krstur	Ruski Krstur / 0 Bački Krstur /	Руски Крстур / Руски Керестур
Bácskörtés / Körtés	Kruschiwl / Kruschiwel	Kruševlje	Крушевље
Bácsordas	Karbok / Wolfingen	Karavukovo	Каравуково
Bácsszentiván/Prigrevicaszentiván	Batsch-Sentiwan/ Prigrevica Sonnhofen / Priglewitz		Пригревица
Báclstóváros	Towarisch	Tovariševo	Товаришево
Bácsújlak	Neudorf	Bačko Novo Selo	Бачко Ново Село
Bajmok	Nagelsdorf	Bajmak	Баймок
Bánát/Bánság	Banat	Banat	Банат
Belcsény / Beocsin	Beotschin	Beočin	Беочин
Belgrád	Belgrad	Beograd	Београд
Béreg	Bereg	Bački Breg	Бачки Брег
Bezdán	Besdan	Bezdan	Бездан
Bleiburg	Bleiburg	Bleiburg	Блајбург
Bor	Bor	Bor	Бор
Boróc	Obrowatz / Oberndorf	Obrovac	Обровац
Bosznia	Bosnien	Bosna	Босна
Brazília	Brasilien	Brazil	Бразил

Bulkeszi / Bulkesz	Bulkes /	Maglič/	Маглић Бачки
Cavtat	Pfalzweiler	Bački Maglič	Маглић
Csehország	Cavtat	Cavtat	Цавтат
Cservenka	Tschechien	Češka	Чешка
	Tscherwenka /	Crvenka	Црвенка
	Rotweil		
Csonoplya	Tschonopel	Čonoplja	Чонопља
Csősztelek	Tschesterek	Čestereg	Честерег
Csúrog / Csurog	Tschurug	Čurug	Чуруг
Dubrovnik	Dubrovnik	Dubrovnik	Дубровник
Duna	Donau	Dunav	Дунав
Dunabökény	Bukin	Mladenovo	Младеново
Ellwangen	Ellwangen		
Entre Rios	Entre Rios		
Ernőháza	Ernsthausen	Banatski	Банатски
		Despotovac	Деспотовац
		Osiyek	Осијек
Eszék	Essegg		
Fatima	Fatima		
Fehértemplom	Weißkirchen	Bela Crkva	Бела Црква
Ferenchalom	Franzfeld	Kačarevo	Качарево
Futak	Futog	Futog	Футог
Gádor	Gakowa	Gakovo	Гаково
Galagonyás	Glogau	Glogonj	Глогоњ
Guarapuava	Guarapuava		
Hercegovina	Herzegowina	Hercegovina	Херцеговина
Hódság	Hanfhausen /	Odžaci	Оџаци
	Hodschag		
Horvátország	Kroatien	Hrvatska	Хрватска
India	India	Indija	Инђија
Istvánfölde	Stefansfeld	Krajišnik	Крајишник
Jajce	Jajce	Jajce	Јајце
Kanizsa / Magyarkanizsa	Kanjiža	Kanjiža/	Кањижа/Стара
		Stara Kanjiža	Кањижа
Kiskér	Kleinker	Bačko	Бачко Добро
		Dobro Polje	Поље
Kosmet	Kosmet	Kosmet	Космет
Krapina	Krapina	Krapina	Крапина
Krašić	Krašić	Krašić	Красић
Krndija	Kerndia	Krndija	Крндија
Kúla / Kula	Wolfsburg	Kula	Кула
Küllöd	Kolluth	Kolut	Колут
Laščina	Laščina	Laščina	

Lašva	Lasva	Lašva	Лашва
Lázárföld	Lazarfeld	Lazarevo	Лазарево
Lepoglava	Lepoglava /	Lepoglava	Лепоглава
	Schönhaupt		
Liliomos	Lalitsch	Lalić	Лалић
Lonja	Lonja	Lonja	Лоња
Macedónia	Mazedonien	Makedonija	Македонија
Magyarcsernye	Neuzerne /	Nova Crnja	Нова Црња
	Ungarisch-Zerne		
Magyarország	Ungarn	Madžarska	Мађарска
Máriabeszterce	Marija Bistrica	Marija Bistrica	Марија Бистрица
Mariazell	Mariazell		
Maribor	Marburg /	Maribor	Марибор
	Marburg an der Drau		
Martonos	Martonosch	Martonoš	Мартонош
Modriča	Modriča	Modriča	Модрича
Mollyfalva	Molidorf	Molin	Молин
Mostar/Mosztár	Mostar	Mostar	Мостар
Moszkva	Moskau	Moskva	Москва
Nagybecskerek	Großbetschkerek	Bečkerek,	Бечкерек, majd
		majd Petrovgrad,	Петровград, ma
		ma Zrenjanin	Зрењанин
Nagykárolyfalva	Karlsdorf	Banatski	Банатски
		Karlovac	Карловац
Nagykikinda	Kikinda /	Kikinda	Кикинда
	Großkikinda		
Nákófalva	Nakodorf	Nakovo	Наково
Nemesmilitics	Milititsch	Svetozar Miletic /	Светозар
		Lemeš	Милетић
Neretva	Neretva	Neretva	Неретва
Niš	Niš	Niš	Ниш
Nürnberg	Nürnberg	Nirnberg	Нирнберг
Óbecse	Altbetsche	Bečej	Бечеј
Ókér	Altker	Stari Ker,	Стари Кер, majd
		majd Pašićevo,	Пашићево,
		ma Zmajevo	ма Змајево
Ósóvé és Újsóvé/Sóvé	Alt- és	Stare i Nove Šove,	Равно Село
	Neu-Schowe	ma Ravno Selo	
Ószivác és Újszivác /ma Szivác	Alt-Siwatz és	Sivac	Сивац
	Neu-Siwatz		
Őrszállás	Donauwachen-	Stanišić	Станишић
	heim		

Palánka	Palenka / Plankenbourg / Palanka	Bačka Palanka	Бачка Паланка
Palona	Plawingen	Plavna/ Plavana	Плавна
Pancsova	Pantschowa / Banstadt	Pančevo	Панчево
Paraná	Paraná	Parana	Парана
Párdány	Pardan	Pardanj Meda	Пардањ
Paripás/tájnnyelven Parapúty	Parabutsch / Parput	Ratkovo	Ратково
Pozsarevác, régiesen Passaróc vagy Pozsaróc	Passarowitz	Požarevac	Пожаревац
Pélmonostor, régiesen Baranyamonostor / Majsmonostor	Manoster	Beli Manastir	Бели Манастир
Perlasz/régiesen Perlaszváros	Perlas	Perlez	Перлез
Pétervárad	Peterwardein	Petrovaradin	Петроварадин
Požega-Slavonija	Požega-Slavonija	Požega-Slavonija	Пожега
Prijedor	Prijedor	Prijedor	Приједор
Rácmilitics (régies)/ Szerbmilitics	Berauersheim	Srpski Miletić	Српски Милетић
Rednek	Rednek	Vrdnik	Врдник
Regőce	Legin	Ridica	Риђица
Reichenberg	Reichenberg	Reichenberg	Рајхенберг
Rezsőháza	Rudolfsgnad	Knićanin	Книћанин
Rigómező/Koszovó	Amsfeld	Kosovo Polje	Косово Поље
Róma	Rom	Rim	Рим
Románia	Rumänien	Rumunjska	Румунија
Santos	Santos	Santos	Сантос
Schönenberg	Schönberg	Šenberg	Шенберг
Široki Brijeg	Široki Brijeg	Široki Brijeg	Широки Бријег
Stara Gradiška/Ógradiska	Altgradisch	Stara Gradiška	Стара Градишка
Szabadka	Subotica	Subotica	Суботица
Szarajevó	Sarajevo	Sarajevo	Сарајево
Szárcsa	Sartscha	Sutjeska	Сутјеска
Szávaszentdemeter (régies)/Mitrovica	Mitrowitz / Syrnisch Mitrowitz	Mitrovica / Sremska Mitrovica /Srijemska Mitrovica	Сремска Митровица
Szentfülöp	Filipowa / Filipsdorf	Bački Gračac	Бачки Грачац
Szenhubert / Bánátnagyfalu	Sankt Hubert / St.Hubert	Banatsko Veliko Selo	Банатско Велико Село
Szépliget	Schönau	Gajdobra	Гајдобра
Szerbcsernye / Németcsernye	Deutschzerne / Serbisch-Zerne	Srpska Crnja	Српска Црња

Szerbia	Serbien	Srbija	Србија
Szerémség	Syrmien	Srijem	Срем
Szilberek	Ulmenau	Bački Brestovac	Бачки Брестовац
Szlatina	Slatina	Slatina	Слатина
Szlovénia	Slowenien	Slovenija	Словенија
Szond	Sonta / Waldau	Sonta	Сонта
Tarcal-hegység (régies)	Frankengebirge	Fruska Gora / Fruška Gora	Фрушка Гора
Tavankút	Tavankut	Tavankut	Таванкут
Telecska (egy határrész Rezsőházán)	Teletschka	Telečka	Телечка
Temerin	Temerin	Temerin	Темерин
Ténye	Tenie	Tenja	Тења
Tisza	Theiss	Tisa	Тиса
Tiszaistvánfalva / Járek/Jármos (már nem használatos), Kis- témerin (régies, nem használatos)	Jarek-Schönhaus (nem használatos)	Bački Jarak	Бачки Јарак
Tizsakálmánfalva / Budiszava	Waldneudorf	Budisava	Будисава
Titel	Titel / Theissbügel	Titel	Тител
Torontálszécsány	Setschan / Petersheim	Sečanj	Сечањ
Torontáltószeg / Nagytószeg / Kistószeg	Heufeld / Mastrot	Novi Kozarci	Нови Козарци
Újvidék	Neusatz	Novi Sad	Нови Сад
Vajdaság	Woiwodina	Vojvodina	Војводина
Valpó	Walpowo / Walpach	Valpovo	Валпово
Vatikan	Vatikan	Vatikan	Ватикан
Veprőd	Ebersdorf	Veprovač / ma Krušćić	Крушчић
Verbász	Werbaß	Vrbas	Врбас
Versec	Werschetz	Vršac	Вршац
Vukovar	Wukowar	Vukovar	Вуковар
Zágráb	Agram	Zagreb	Загреб
Zenica	Zenica / Senitz	Zenica	Зеница
Zichyfalva	Zichydorf	Plandište	Пландиште
Zimony	Semlin	Zemun	Земун
Zombor	Sombor	Sombor	Сомбор

■ Névmutató

Adam, Anton 115
 Adenauer, dr. Konrad 8, 184
 Atanasijević, Radomir 153
 Barte, dr. Starko 153
 Berger, Anton 115
 Bogoljuba nővér 20
 Boroski, Živko 143
 Bortas, Franz 114
 Böckmann, Josef 115
 Böss, dr. Lorant 104
 Brunet, Franz 106, 115
 Budanović, Lajčo 30, 35, 141
 Bürger, Julius 115
 Csika Pál 95
 Đilas, Milovan 12, 165
 Dobler plébános 39, 42, 43, 72, 115
 Đorđević, Miloško 180
 Đorđević, Milovan 153
 Dupp, Anton [Dupp Bálint] 115
 Duserovics, Ilja
 Eller, Dr. 170
 Ferenc Ferdinánd 149
 Gaßmann, P. Ferdinand O.E.M. 115
 Gavriilo pátriárka 93
 Grbić 150, 152
 Grimm, Karl 113
 Gruber, Wendelin 183
 Haltmayer, Josef 198
 Haug, Anton 115
 Heinemann, dr. Adolf 104
 Heinrich, Josef 164
 Heinrich, prof. Peter 104

Hitler, Adolf 197
 Hurley, Joseph Patrick 66
 Hutfluß, Mathias 25
 Ilić, Bogoljub 175
 Jakić, Greta 175
 Jöhler, Matthias 35, 78, 86, 110
 Jovanović, dr. Dragoljub 138, 175
 Jovanović, Gvosdan 165
 Kardelj, Edvard 165
 Kecović 150
 Keks, Johann 104
 Klein, Theodor 115
 Knapp, Josef 115
 Koch, dr. 170
 Krewenka, Hans 84
 Kurz lelkész
 Lajtmanović, Rahomir 152
 Lakajnar, Johann
 Lany, dr. 170
 Laušević, Vlasta 151
 Lenin, Vlagyimir Iljics 53, 132
 Ljotić 38
 Ljubica 106
 Lux, dr. Karl 104
 Marković, Radovan 175, 179, 181
 Marx, Karl 132
 Mašnić 89, 91
 Mihajlov 12
 Miković 170
 Milenović, Dušan 149
 Milunović, Nedo 18, 20
 Miroljub, Toroman 150

Morača, Leontija 153
 Müller, Josef 19
 Müller, Peter 35, 69
 Müller-Mészáros, Stefan 115
 Nedić 38, 149
 Neipperg, Adalbert Graf von 115
 Neuner, dr. Wilhelm 26
 Novaković, Krsta 175
 Novotny, Josef 115
 Oblaković, Jakob 170
 Pavić, Joco 176
 Pavlović, Stevan 169
 Perić 153
 Perić, Branko 143
 Perušić, Vukadin 177
 Petlić, általános helynök 92
 Petrányi 115
 Pfuhl, Paul 42, 71, 87, 110
 Pijade, Moša 65, 91 165
 Pizarev 94
 Plank, Franz 115
 Račić, Puniša 148
 Racki, dr. 167
 Radić, Stjepan 148
 Radimirović, Leko 152
 Rajić, Blaško 38, 39
 Ranković, Aleksandar 13, 91, 117, 165
 Reich, dr. 146
 Riedl, dr. 170
 Ristić, Gojko 153
 Rittig, Svetozar 115
 Rotten, Michael 115
 Šarić, Ivan 118
 Schaffhauser, P. Franz O.E.M. 115
 Scherer, Lorenz 115

Schmidt, dr. Konrad 64
 Schmidt, Josef 116
 Schummer, Rudolf 115
 Schwerer, Jakob 72
 Sima parancsnok 169
 Šimić, Petar 152
 Simonić [Simonović] 175
 Sremac, Stevan 173
 Stanković, dr. Radenko 169
 Stanković, Marica 20
 Steigerwald, Adam 115
 Štepinac, Alojzije 91, 93, 181
 Šuco 43, 112
 Szolovjov, Vlagyimir 12
 Szolzenyicin 11
 Sztálin 93, 138
 Tito, Josip Broz 190
 Tondi 176
 Topuzovski, dr. Kyrill
 Tschermak, Franz-Josef 115
 Ujčić, dr. Josip 91
 Unterreiner, Karl 115
 Vajdić, dr. 169
 Varga, Andreas 115
 Weber, Peter 115
 Weiner, Peter 115
 Weinert 26
 Weiß, Anton 115
 Weiß, Richard
 Weiterschan, dr. Josef 104
 Werner, Michael 115
 Wurtzky, Elisabeth 42
 XII. Pius pápa 66, 144, 146
 Zlata, partizánka 96, 99, 102

X 327219

APATIN
261 A településről származó áldozatok száma, magyarok és németek

1941-1944 között Magyarországhoz visszakérült terület

Magyarország határa 1920 előtt

1847

Wendelin Gruber atya 1914-ben a bácskai Szentülöpön született. Korán belépett a jezsuita rendbe, 1942-ben szentelték pappá. Tanúja volt, amikor Hitler 1941-ben szétverte a Jugoszláv Királyságot, és ennek következtében Gruber atya szülőföldjét, Bácskát rövid időre (1941 áprilisától 1944 októberéig) visszaadták Magyarországnak, és tanúja lett annak is, amikor honfitársai köréből úgymond önkénteseket toboroztak a Waffen-SS-be, valamint annak, amikor ugyanezeket a honfitársait a Tito-rezsim a délkeleti német front összeomlását követően kegyetlenül megbüntette. A szerző, látva a hazájukban maradt vajdasági dunai svábok tragédiáját fellepett védelmükben. A napló első felében leírja, hogy mit tehetett honfitársaiért a gádori haláltáborban, míg a napló utolsó harmadában arról számol be, hogy mit kellett elszenvednie a honfitársai iránt tanúsított kiállásáért mindaddig a napig, amikor Konrád Adenauer beavatkozásának köszönhetően a szávaszentdemeteri fegyházból szinte csodával határos módon hirtelen kitoloncolták a Német Szövetségi Köztársaságba. Mindaz, amit ebben a könyvben teljesen józan hangnemben leír, az Acta Martyrum modern kori fejezete, ahogyan azt a szerző néhányszor kifejezetten ki is hangsúlyozza, mert a meggyilkolt dunai svábok túlnyomó része politikailag ártatlan kortársként és Krisztus és az egyház híveként halt meg. Tito munkaképteleneknek, vagyis gyermekeknek, beteg nőknek és időseknek szánt megsemmisítő táborokban legalább 70.000 dunai sváb vesztette életét.

A szerző a nagyvilág előtt ismeretlen, elfeledett dunai svábok sokaságának kíván naplójával „szellemi emlékművet állítani, hogy a hatalom vörös birtokosai ne semmisíthessék meg, és ne tüntethessék el borzalmas tetteik minden véres nyomát.” Hiszen már régen felismerhetetlenné és a földdel egyenlővé tették a tömegsírokat, amelyekben a megsemmisítő táborokban éhen pusztult és meggyilkolt áldozatok ezrei nyugszanak. A keresztény kegyelet legcsekélyebb látható jele sem utalhat vagy emlékeztethet rájuk.

*Részlet Josef Halmayer prelátus 1986-ban,
a német kiadáshoz írt előszavából*

Wendelin Gruber

A vörös sárkány karmai között

Mi, a kommunista kazamaták halálra szánt, ártatlan foglyai az igazsággal tartozunk a szabad világnak. Amikor a terror több mint tíz éve után a Gondviselés külön szándékából a vasfüggöny mögül áttelepülhettem a szabad világba, sokat faggattak az ottani életkörülményekről. Elbeszélésemet gyakran fogadták fejcsóválva, mintha beszámolómlom értelmetlen fantáziaszülemény lett volna. Hiszen a nyaralóvendégek az Adriai-tenger partján más oldaláról ismerhették meg Tito országát. Kétségkívül Tito személyes sikerének számít, és ezt végső soron a világpolitikai konstellációnak is köszönhettem, hogy újból és újból képes volt párturalmi rendszerével együtt a világpolitika színpadán kötélén táncolva meglepő zsonglőrmutatványait előadni, miközben jobbra és balra is rámosolygott közönségére. Neki és utódainak újból és újból sikerült megmenteniük ingadozó hatalmukat, persze csak rabságban tartott népeik és munkásosztályuk gazdasági kiürsítése árán. Noha ez utóbbiaknak megígérte a munkások paradicsomát, most hagyja őket kivándorolni a kapitalista „pokolba”, hogy országa szűkös devizapiacát ezzel állítsa helyre, vagy óvja meg az egyéb, belső megrázkódtatásoktól.

A vörös sárkány karmai között című könyvvel a hanyatlás, a megsemmisítés és a megfojtás egyik korszakának kultúrtörténete indul most útjára a nagyvilágba. E kor krónikása nem tartja túlzottnak a kijelentést: A jugoszláviai megsemmisítő táborok a modern történelem legsötétebb oldalai közé tartoznak.

Wendelin GRUBER

9 786158 034883